

**BOĞAZKÖY BELGELERİNE GÖRE
HİTİTLER DEVRİNDE ANADOLU'DA
ANATOMİ VE TIP**

İstanbul-1995

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BİLİM TARİHİ BÖLÜMÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**BOĞAZKÖY BELGELERİNE GÖRE
HİTİTLER DEVRİNDE ANADOLU'DA
ANATOMİ VE TIP**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr.Ali M.Dinçol**

41971

**Hazırlayan
Gaye Şahinbaş
No:92/9159**

İstanbul-1995

ÖNSÖZ

Genel olarak Hitit tıbbı üzerine hazırlanmış olan bu çalışmada, Anadolu toprakları üzerinde yerleşmiş Hint-Avrupalı kavimlerden biri olan Hititlerin tıp bilimine katkıları ve tıp tarihindeki yeri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bugüne kadar Mısır, Mezopotamya gibi medeniyetlerin, tıp biliminin gelişimi içindeki yerleri, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakat yurdumuz toprakları üzerinde yaşamış olmaları sebebiyle, bizim için ayrı bir önemi olması gereken Hitit medeniyetinin tıbbî gelişmelerdeki rolü üzerinde, gerek Bilim Tarihi gerekse Tıp Tarihi açısından yeteri kadar durulmamıştır. Elbette bunda, ele geçen kaynakların azlığı ve Hititolojinin henüz çok yeni bir bilim dalı olmasının tesiri büyüktür. Hitit tarihi üzerinde yapılan çalışmalar, daha ziyade filolojik temelli olarak Hititoloji ve Tarih bilimlerinin konusu içinde ele alınmıştır. Ancak bu sahada elde edilen verilerin Bilim Tarihi açısından değerlendirilmesi geri planda kalmıştır. Oysa Tıp ve Bilim Tarihleri içinde Hitit tıbbının, diğer eski medeniyetlerde gelişen tıp kadar önemli bir yeri vardır. Bu çalışmayla, tıp sahasında daha önce varolan sınırlı sayıdaki bilgiler biraraya getirilerek yeniden değerlendirilmiş ve değişik bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. İlk defa bu araştırma ile, daha önce filolojik olarak ele alınmış olan Hititçe organ isimlerinden yola çıkılarak bir Hitit Anatomisi oluşturulmaya çalışılmış ve bununla günümüzdeki modern anatomi arasında bir bağ kurulması yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmada "Hitit Tıbbı" konusu genel olarak iki temel bölümde incelenmiştir. Bunlardan birincisinde Hititlerin anatomi bilgileri temel alınarak bir vokabüler meydana getirilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, Hititlerin hastalıklar ile ilgili fikirleri, tedavi metodları ve tedaviyi gerçekleştiren hekimler üzerinde durulmuş ve nihayetinde bir bilim tarihçisi gözüyle Hitit

tibbının genel olarak Eski Önyasya tıbbı içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bütün bunlar için, temel kaynak olarak, Hititler dönemine ait çeşitli belgeler üzerinde daha önceden yapılmış çalışmalardan faydalanılmıştır.

Bütün gayretlere rağmen, belge yetersizliği sebebiyle giderilememiş bazı eksiklikler ve ele alınamamış bazı meseleler mevcuttur. Hititlerde hekimlerin nasıl eğitim gördüğü, tedavide drog olarak kullanılan bazı bitkilerin kesin anlamlarının ne olduğu ve cerrahi müdahalelerde kullanıldığı tahmin edilen aletlerin ne olduğunun tespit edilememiş olması bu tür eksiklikler arasında yer alır. Ancak zamanla ele geçecek yeni kaynaklar vasıtasıyla Hitit tıbbının, genel tıp tarihi içindeki yeri daha iyi anlaşılacaktır. Bu konuyla ilgili primer kaynaklara inilerek daha derin olarak yapılabilecek olan bir çalışmanın ise, ayrı bir araştırma konusu teşkil edeceği kanaatindeyim. Yine de böyle bir çalışmanın ilk defa yapılmış olduğu düşünülerek, eksik taraflarının hoşgörüle karşılanacağını, bu sahada bundan sonra yapılacak olan araştırmalara destek olacağını ve kaynak teşkil edeceğini ümit ediyorum.

Yüksek Lisans Tezi olarak Hitit tıbbı konusu üzerinde çalışmamı teklif eden ve bu süre içinde çalışmalarımı büyük bir sabır ve titizlik içinde denetleyen Sayın Hocam Prof.Dr.Ali M.Dinçol'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Eski medeniyetlerde gelişen ilmî faaliyetler sahasında araştırma yapma imkanını bana sağlayan ve beni bu konuda teşvik eden Sayın Hocam Prof.Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'na yürekten teşekkür ederim. Tezimi hazırlarken pek çok konuda yardımını esirgemeyerek çalışmalarından faydalanma imkanını veren Sayın Hocam Doç.Dr.Belkıs Dinçol'a da teşekkürü borç bilirim. Çalışmalarım sırasında büyük destek ve ilgilerini gördüğüm Sayın Hocam Doç.Dr.Feza Günergun'a ayrıca müteşekkirim.

Osmanlıca terimlerin transkripsiyonundaki katkılarından dolayı Araş.Gör. İhsan Fazlıoğlu'na ve çeşitli yardımlarından dolayı Araş.Gör.Selen Hırçın, Okut. Aysu Albayrak ile Okut. Sevtap İshakoğlu'na şükran borçluyum. Ayrıca tezimin bilgisayarla yazımı hususunda sağladıkları imkan ve yardımlarından dolayı İ.T.Ü. Maden Fakültesi Öğretim Üyelerinden Sayın Prof.Dr.Fazlı Y.Oktay'a ve Medine Çal'a teşekkür ederim.

İstanbul, 1995

Gaye Şahinbaş

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	IX-XI
1. GİRİŞ	1-3
2. HİTİTLERDE ANATOMİ BİLGİLERİ	4-107
2.1. GİRİŞ	4-5
2.2. İNSAN VÜCUDUNU MEYDANA GETİREN SİSTEM ve ORGANLARDAN HİTİTÇEDE KARŞILIĞI BİLİNENLER (METİN YERLERİNE GÖRE TARTIŞMALARILYLA BİRLİKTE)	5-81
2.2.1. HAREKET SİSTEMİ (LOKOMOTOR SİSTEM)	6-30
2.2.1.1. Kemik Bilim (Osteologia) = İskelet Sistemi	6-27
2.2.1.2. Eklem Bilim (Arthrologia) = Eklem Sistemi	27
2.2.1.3. Kas Bilim (Myologia) = Kas Sistemi	28-30
2.2.2. DOLAŞIM ve DAMAR SİSTEMİ (SYSTEMA VASORUM = ANGIOLOGIA)	30-32
2.2.3. SINDIRIM SİSTEMİ (SYSTEMA DIGESTORIUM = APPARATUS DIGESTORIUS)	32-49
2.2.3.1. Sindirim Borusu (Tubus digestorius et Canalis alimentorius)	33-45
2.2.3.2. Sindirim Borusunun İlişkileri	45-49
2.2.4. SİNİR SİSTEMİ (SYSTEMA NERVOSUM)	49-50
2.2.5. DUYU ORGANLARI (ORGANA SENSUUM)	50-59
2.2.5.1. Dokunma Organı (Organum Tactus)	50-54
2.2.5.2. Koku Alma Organı (Organum Olfactus)	55
2.2.5.3. Tat Alma Organı (Organum Gustus)	55-56
2.2.5.4. Görme Organı (Organum Visus = Oculus)	56-57
2.2.5.5. İşitme ve Denge Organı (Organum Statoacusticum = Auris)	57-59
2.2.6. SOLUNUM SİSTEMİ (SYSTEMA RESPIRATORIUM = APPARATUS RESPIRATORIUS)	59-64
2.2.7. ÜRO-GENİTAL SİSTEM = İDRAR ve ÜRETİM SİSTEMİ (SYSTEMA UROGENİTALE = APPARATUS UROGENİTALIS)	64-81
2.2.7.1. İdrar Sistemi (Organa Uropoetica)	66-69
2.2.7.2. Erkek Genital Organları (Organa Genitalia Masculina)	69-78
2.2.7.3. Kadın Genital Organları (Organa Genitalia Feminina)	78-81
2.2.8. ENDOKRİN SİSTEMİ = ENDOKRİN ORGANLARI ve İÇ SALGI BEZLERİ (ENDOCRINOLOGIA, GLANDULAE SINE DUCTIBUS)	81
2.3. BİR VÜCUT BÖLGESİ OLARAK ^{UZU}İŞKİŞA	82-83
2.4. ANLAMI KESİN OLARAK TESPİT EDİLEMEMİŞ BAZI ORGAN İSİMLERİ	83-85

2.5. GENEL OLARAK İNSAN ve İNSAN VÜCUDU ile İLGİLİ HİTİTÇE İSİMLER	86-90
2.6. HİTİTÇE-TÜRKÇE ANATOMİK SÖZLÜK	91-95
2.7. DİAGRAMLAR	96-107
3. HİTİT TIBBI	108-288
3.1. GİRİŞ	108
3.2. HİTİT BELGELERİNDE GENEL OLARAK TIP ile İLGİLİ TERİM ve KAVRAMLAR	108-153
3.2.1. HASTALIK ile İLGİLİ TERİMLER	109-111
3.2.2. SAĞLIK ile İLGİLİ TERİMLER	112
3.2.3. KİRLİLİK ile İLGİLİ TERİMLER	113-119
3.2.4. TEMİZLİK ile İLGİLİ TERİMLER	119-153
3.2.4.1. Pis Suların Yerleşmelerin Dışına Atılması	139-140
3.2.4.2. Yağmur Sularının Dışarı Atılması	141-142
3.2.4.3. Temiz Suların Temin Edilmesi	142-144
3.2.4.4. Banyolar	144-146
3.2.4.5. Tuvaletler	146-149
3.2.4.6. Çöplerin Atılması	150-153
3.3. HİTİT BELGELERİNDE GEÇEN BAZI HASTALIK İSİMLERİ	153-194
3.3.1. ORGAN ve SİSTEM HASTALIKLARI	158-179
3.3.1.1. Hareket Sistemi (Lokomotor Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar	158-160
3.3.1.2. Kalp ve Damar Sistemi (Kardiovasküler Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar	160
3.3.1.3. Sindirim Sistemi (Gastrointestinal Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar	161-162
3.3.1.4. Sinir Sistemi (Nörovejetatif Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar	162-170
3.3.1.5. Duyu Organları (Organa Sensuum) ile İlgili Bazı Hastalıklar	170-174
3.3.1.6. Bazı Cild Hastalıkları (Dermatolojik Hastalıklar)	174-175
3.3.1.7. Solunum Sistemi (Respiratuar Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar	175-177
3.3.1.8. Üro-Genital Sistem ile İlgili Bazı Hastalıklar	177-179
3.3.2. HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN BAZI EPİDEMİK (SALGIN) HASTALIKLAR	179-185
3.3.3. METİNLERDE GEÇEN DİĞER HASTALIKLAR ve HASTALIK SEMPTOMLARI	185-189
3.3.4. ÇOCUK HASTALIKLARI (PEDIATRİK HASTALIKLAR)	189-190
3.3.5. KARŞILIĞI KESİN OLARAK BİLİNEMEYEN BAZI HİTİTÇE HASTALIK İSİMLERİ	190-191
3.3.6. YARALANMALAR (TRAVMALAR)	191-194
3.4. HASTALIKLARI TEŞHİS ve TEDAVİ METODLARI	194-240
3.4.1. HASTALIK SEBEPLERİ (ETİYOLOJİ)	197-204
3.4.2. TEDAVİ	204-240

3.4.2.1. Majik ve Dinî Tedavi	206-212
3.4.2.2. Droglarla Tedavi	212-240
3.5. HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN HEKİMLER ve HEKİMLİK HAKKINDA BİLGİLER	240-256
3.5.1. HEKİM	241-242
3.5.2. TIP EĞİTİMİ ve TEDAVİ	242-245
3.5.3. KADIN HEKİMLER	245-247
3.5.4. HEKİMLER HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR	247-250
3.5.5. ÜLKELER ve TOPLUMLAR ARASI HEKİM ALIŞVERİŞİ	250-256
3.6. HİTİT BELGELERİNE GÖRE DOĞUM ve HAYATIN SAFHALARI	257-288
3.6.1. DOĞUM	257-283
3.6.1.1. Doğumda Kullanılan Malzeme	262-265
3.6.1.2. Doğumun Gerçekleştirildiği Mekânlar	265-267
3.6.1.3. Hitit Doğum Ritüelleri	268-273
3.6.1.4. Kazılarda Ele Geçen Doğum Ominaları	273-277
3.6.1.5. Hitit Kanunlarında Doğum	277-282
3.6.1.6. Ebeler	283
3.6.2. HAYATIN SAFHALARI	284-288
4. SONUÇ: HİTİT TIBBİ BİLGİLERİNİN SEVİYESİ VE ESKİ ÖNASYA TIBBİ İÇİNDEKİ YERİ	289-296
5. EKLER VE AÇIKLAMALAR	297-306
6. ZUSAMMENFASSUNG	307-309
7. BIBLİYOGRAFYA	310-325

KISALTMALAR

Gramere Ait Kisaltmalar

A.	: Akkusativ
Abl.	: Ablativ
Abstr.	: Abstrakt
Adj.	: Adjektiv
Adv.	: Adverb
ahd.	: althochdeutsch
ai.	: altindisch
Akk.	: Akkadogram
c.	: commune
c./n.	: commune ve neutrum
D.-L.	: Dativ-Lokativ
Denom.	: Denominativ
G.	: Grekçe
Gen.	: Genitiv
got.	: gotisch
H.	: Hititçe
Hurr.	: Hurrice
Instr.	: Instrumentalis
Konkr.	: Konkret
L.	: Latince
Luv.	: Luvice
n.	: neutrum
N.	: Nominativ
N.-A.	: Nominativ-Akkusativ
nhd.	: neuhochdeutsch

O.	: Osmanlıca
Pal.	: Palaca
Part.	: Partizip
Pl.	: Plural
Präs.	: Präsens
Prohatt.	: Protohattice
Sg.	: Singular
St.	: Stamm
Sum.	: Sumerogram
Urart.	: Urartuca
⚡	: Glossenkeil (Kelime başında bulunarak, o kelimenin yabancı orijinli, çoğu zaman Luvice olduğunu gösterir).

Diğer Kısaltmalar

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ay.	: Arka yüz
b.	: baskı
bk.	: bakınız
cm.	: santimetre
çev.	: çeviren
dp.	: dipnot
H.K.	: Hitit Kanunları
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
km.	: kilometre
m.	: metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra

no.	: numara
Öy.	: Ön yüz
s.	: sayfa
T.D.K.	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve devamı
yay.	: yayın

Transkripsiyonda Kullanılan İşaretler

[ ]	: Tabletın o kısmının tahrip edilmiş olduğunu gösterir.
( )	: Tercümenin daha iyi anlaşılması için yapılan ilaveyi gösterir.
[( )]	: Tabletın o kısmının, başka örnekler yoluyla tamamlandığını gösterir.
< >	: Tabletın o kısmının, başka bir versiyonunda olması gereken şekli gösterir.
x	: Okunamayan kısımları gösterir.
.....	: Yapılan tercümede atlanan kısımlar olduğunu gösterir.

1. GİRİŞ

Hemen hemen bütün bilimlerin ortaya çıkışının temelinde günlük ihtiyaçlar yeralır. Bu durum tıp bilimi için de geçerlidir. Tıp biliminin gelişim tarihi incelendiğinde, diğer bilimlerde olduğu gibi tıbbın da pratik ve günlük ihtiyaçlardan doğduğu ve önceleri din ve büyü gibi bilim dışı unsurlarla içiçe, zamanla tamamen rasyonel bir seviyeye ulaştığı görülmektedir.

Eski medeniyetlerde, modern tıp ilminin temelini teşkil eden ilk bilgiler genellikle, dönemin dünya görüşü içinde yorumlanmış ve dinî-mitolojik görüşlerden de etkilenmiştir. Dünyaya bakış açılarının temelinde din ve büyü olan toplumlarda, tıbbın sihirden etkilenmesi tabiidir, hatta bu etki böyle bir bakış açısının zorunlu bir sonucudur. Bu sebeple bu tür toplumlarda, ilmî temelli tıbbın sihir ve dinî görüşler ile içiçe olduğu görülür.

Günümüzde bile modern tıbbın yanında, halk tıbbı da denilen birtakım faaliyetler halâ devam etmektedir. Hatta bugün halk arasında tedavi amacıyla kullanılan bazı ilaçların farmakolojik etkileri, günümüz modern tıbbı tarafından da kabul edilmiştir.

Eskiden tıbbın başlangıcının Yunan medeniyetinden daha geriye götürülemeyeceği düşünülüyordu. Ancak bugün tıp biliminin temellerinin, Yunan'dan çok daha önce Mısır ve Mezopotamya'da atıldığı bilinmektedir. Bu dönemlerde insan vücudu ve hastalıklar hakkında basit bilgiler elde edilmiş ve hastalık tariflerini de ihtiva eden çeşitli tedavi reçeteleri hazırlanmıştır. Hekimlik mesleğinin temelleri de bu dönemde belirmeye başlamıştır.

Hem tarih öncesi hem de yazının bulunuşundan sonraki dönemleri yaşamış ve bir çok değişik kültüre ev sahipliği yapmış olan Anadolu'yu askerî ve siyasî bir güç altında toplayan ilk toplum Hititlerdir. Hititlerin Anadolu'da kurduğu bu büyük medeniyet içinde, birçok farklı kültürün tesirlerini görmek mümkündür. Hitit medeniyeti sadece kendilerinden önce aynı topraklar

üzerinde yerleşmiş olan toplumlardan değil, Hititler döneminde de varlıklarını sürdüren Mısır ve Mezopotamya gibi büyük medeniyetlerden de etkilenmiştir. Hititler üzerindeki bu dış tesirler din, sanat gibi birçok sahada kendini gösterir. Meselâ Hitit tanrılarının büyük bir kısmı dış orijinlidir. Ancak Hititler bütün bu farklı kültür özelliklerini aynen almak yerine, kendi yapılarına adapte etmiş ve böylece yeni bir kültür ortaya çıkarmışlardır. Üstelik bu kültür, başka kültürlerin özelliklerini de bünyesinde taşıdığı için, çok daha zengin bir görünüme sahiptir. Hititler başka sahalarda (fal, büyü, kehanet, din, sanat v.b.) olduğu gibi, sağlık sahasında da diğer medeniyetlerdeki tıbbî gelişmelerden etkilenmişlerdir. Böylece ilk olarak kendi yaşadıkları bölgede sık görülen hastalık veya rahatsızlıklara çözüm arama yoluna gitmişlerdir.

En eski devirlerden itibaren insanoğlu; karşılaştığı problemlerin çözümünde ve anlayamadığı olaylar karşısında hiçbir zaman ilgisiz kalmamıştır. İnsan, çözemediği bir problemle karşılaştığında, ilk olarak büyüye başvurmuştur. Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi Hititlerde de, hemen her sahada etkili olan büyü, tıp sahasında da tesirini göstermiş ve tedavide büyüye de başvurulmuştur. Aslında büyü, bilimin, özellikle de tıbbın gelişmesinde temel teşkil eder. Büyü ritüelleri, tıbbî reçetelere benzetilebilir. Tıbbî reçetelerde olduğu gibi büyü ritüellerinde de önce diagnoz konur, sonra tedaviye geçilir. Hititlerde büyüünün baş ağrısı, nezle, öksürük, göz hastalıkları, iç organ hastalıkları, kalp hastalığı, depresyonlar ve salgın hastalıklar gibi durumlarda kullanıldığı görülür. Büyü, bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Aslında büyüünün temeli de gözlem ve tecrübeye dayanır. Hititlerin, tedavi amacıyla düzenledikleri büyü temelli ritüellerde tabiat olaylarına ait gözlemler yer almaktadır. Bu da Hitit ritüellerinin gözleme dayalı olduğunu gösterir. Hitit büyü ritüellerinin orijinlerinin eczacılığa, psikolojiye, sanata ve tabiat olaylarının gözlenmesine dayandığı söylenebilir. Ancak Hititlerde tedavide sadece büyüye başvurulmakla kalmamıştır. Florası bakımından zengin bir bölge olan Anadolu'da yaşayan Hititler, çeşitli bitkilerin organizma üzerindeki etkilerini, tecrübe yoluyla keşfetmişler ve hastalık tedavisinde bitkilerden faydalanarak hazırladıkları ilaçları da kullanmışlardır.

Hititler döneminde Anadolu'da gelişen tıbbî faaliyetler ve hekimlik hakkında bilgi veren belgeler henüz yeterli sayıda değildir. Bu sebeple Hitit tıbbi konusunda kesin ve tam bir bilgi sahibi olunamamaktadır. Ancak yine de eldeki belgelere dayanarak, Hititlerde de en az Mısır ve Mezopotamya'daki kadar araştırmaya değer birtakım tıbbî faaliyetlerin olduğu söylenebilir.

Yoruma açık pek çok yönü olmasına rağmen bu çalışmayla, Yunan öncesi dönemde Anadolu'daki tıp bilimi ile ilgili faaliyetlerin değerlendirilmesi hususunda ilk adımın atılmış olduğu kanaatindeyiz.

2. HİTİTLERDE ANATOMİ BİLGİLERİ

2.1. GİRİŞ

"Hititler insan vücudunu ve organlarını ne ölçüde tanıyorlar ve bu (iç ve dış) organların faaliyet ve işleyişini ne ölçüde biliyorlardı?" İşte bu bölümün temel amacını, bu soru teşkil etmektedir.

Araştırıldığı kadarıyla, Hititlerde, anatomi üzerinde spesifik olarak yapılmış bir çalışma, başka bir ifadeyle "anatomi kitabı" vasfında bir tablet mevcut değildir veya henüz ele geçmemiştir. Bu sebeple Hititlerin bu konu hakkındaki bilgileri, ancak ritüallerde geçen ve vücut organlarıyla ilgili olan bazı kelimelerden çıkarılabilmektedir. Böylece bu bölüm için temel olarak sadece Johann Tischler'in *Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis* ile *Hethitisches Etymologisches Glossar*, Johannes Friedrich'in *Hethitisches Wörterbuch*, J. Friedrich ve A. Kammenhuber'in *Hethitisches Wörterbuch*, Hans G. Güterbock ve Harry A. Hoffner'in *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago* isimli çalışmalarından, ayrıca yine Hoffner'in *An English Hittite Glossary* başlığını taşıyan sözlüğüyle, Jaan Puhvel'in *Hittite Etymological Dictionary* isimli sözlüğünden ve bazı kelimelerde A. Goetze'nin *The Hittite Ritual of Tunnawi* isimli eseriyle, Sedat Alp'in "Zu den Körperteilnamen im Hethitischen" isimli makalesinden faydalanılmıştır. Bunların dışında, bilhassa Sümerogramlar açısından Christel Rüster ve Erich Neu'un *Deutsch-Sumerographisches Wörterverzeichnis* isimli çalışmalarından da istifade edilmiştir. Ayrıca Hitit anatomi bilgileri günümüz anatomisine taşınarak, Sistemik Anatomi açısından bir şema hazırlanmıştır. Bunun için de Zeki Zeren'in *Sistemik İnsan Anatomisi* ile Latince ve Grekçe tıp terimlerinin dilimizdeki karşılıkları hususunda Utkan Kocatürk'ün *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü* ve Sina Kabağağaç ile Erdal Alova'nın *Latince-Türkçe Sözlük* isimli etüdlerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca bazı Osmanlıca anatomi kelimelerini verirken Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat* ile Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* ve Zeki Zeren'in *Latince-Türkçe-*

Osmanlıca Anatomi Sözlüğü isimli çalışmalarından da istifade edilmeye çalışılmıştır. "Hititlerde Anatomi Bilgileri" başlığını taşıyan bölümümüzün sonunda ise bulunabilmiş olan bütün bilgiler şematik olarak verilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili tüm bilgilerin insan vücudu üzerinde gösterilebilmesi ve Hititlerin bu konudaki bilgi seviyesinin daha iyi anlaşılabilmesi için, insan vücudunu gösteren birkaç diyagram üzerinde, Hititlerin tanıdığı, daha doğrusu Hititçede mevcut olduğu bilinen iç ve dış organlar ve Hititçe karşılıkları gösterilmiştir.

2.2. İNSAN VÜCUDUNU MEYDANA GETİREN SİSTEM VE ORGANLARDAN HİTİTÇEDE KARŞILIĞI BİLİNELENLER (METİN YERLERİNE GÖRE TARTIŞMALARıyla BİRLİKTE)

Zeki Zeren, *Sistemik İnsan Anatomisi* isimli çalışmasında anatomiye en basit şekliyle "vücudu meydana getirmiş olan organ ve oluşumları anlatan bilim" olarak tanımlamıştır. Utkan Kocatürk'ün *Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü* 'nde ise anatomi "canlı organizmaların yapısını inceleyen bir bilim dalı" olarak ele alınmış ve bu tanımla birlikte comparative, dental, descriptive, human, macroscopic, microscopic, physiologic, pathologic, regional, gross, systematic, topographic, visceral anatomi gibi anatominin çeşitli metod ve türlerinin tanımları da verilmiştir.

Bu çalışmada, hekimlik ve cerrahlik bakımından anatomi öğretiminde kullanılan çeşitli metodlardan biri olan "sistemik anatomi" temel alınarak insan vücudu, sistemler halinde incelenmiş ve bugün bilindiği kadarıyla, Hitit anatomi bilgisini oluşturan ve çivi yazılı birçok Hitit tabletinde geçen organlar ve isimleri her bir sistem içine yerleştirilerek incelenmeye çalışılmıştır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, burada bugünkü modern sistemik anatominin incelediği tüm organlar ve bu organların tüm parçaları değil, sadece Hititçede karşılığı olan organlar, günümüz Sistemik Anatomisine göre sistemler içine oturtularak ele alınmıştır. Anatomi konusuyla ilgili olarak

verilmiş olan tüm tanım ve açıklamalarda ise Z. Zeren'in *İnsan Anatomisi* (1971) adlı çalışmasından istifade edilmiş ve anatomik sistemler, bu kitapta ele alınan sıra gözönünde bulundurularak incelenmiştir.

Sistematik Anatomi açısından ele alınabilecek olan sistemler şunlardır:

- * Hareket Sistemi,
- * Dolaşım ve Damar Sistemi,
- * Sindirim Sistemi,
- * Sinir Sistemi,
- * Duyu Organları,
- * Solunum Sistemi,
- * Üro-Genital Sistem,
- * Endokrin Sistemi.

2.2.1. HAREKET SİSTEMİ (Lokomotor Sistem)

Bu sistem içinde Kemikbilim, Eklembilim ve Kasbilim yer alır.

2.2.1.1. Kemikbilim (Osteologia)= İskelet Sistemi

ḥaštai-n., ḥaštijant-c. (H.), (Sum. ^(UZU)GİR.PAD.DU), (Akk.EŞEMTU), (Luv.ḥaš(š)a-), (L.os), (O.a⁴zm)= "kemik"

(HW: 63, 274; Alp 1957:1; Hoffner 1967: 25; HEG: 202-203; HDW: 19; HZL: 321; Rüster-Neu 1991: 41).

Eldeki kaynaklardan da anlaşıldığı kadarıyla bu kelimeler "kemik" anlamının yanısıra, "durma (dayanma, mukavemet) gücü" anlamına da sahiptir. ḥaštai, metinlerde çeşitli kontextlerde geçmektedir. Meselâ bir metin yerinde (KBo XXV 24 Öy.9) ḥaštai'nin, bir yiyecek gibi pişirildiği de anlaşılmaktadır:

"]haštai zanuanzi"= "onlar, kemikleri pişirirler" (HED: 233). Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

^{UZU}danhašti- n. (H.) = "Çift kemik?"

Bu kelimenin manâsı tam olarak anlaşılammaktadır. HDW'te (s. 84) "Çift kemik" karşılığı olarak verilen danhašti hakkında fazla bir açıklama yapılmamıştır.

Çeşitli araştırmacıların da belirttiği gibi dān "ikinci, ikinci olarak, çift", haštai ise "kemik" demektir. Buna dayanarak danhašti'nin de "çift kemik" gibi bir anlam taşıdığı düşünülebilir. Tischler'e göre, bu kelime çeşitli metin yerlerinde, hayvanlara ait bir organ olarak gözükmektedir. Meselâ KBo XI 40 I 5'te "[1 ^{NINDA}t] u-u-ḫu-ra-i 1 ^{UZU}da-a-an-ḫa-aš-ti GU₄ ZAG[-na-an] " = "1 (tane) tuhurai ekmeği, 1 (tane) sığır danhašti'si sağ tarafta". danhašti'nin, tanrıya kurban verme (sunma) ile ilgili bazı metin yerlerinde geçtiği de görülmektedir. Meselâ KUB XXXIII 55 I 14 metninde "^{UZU}]ta-an-ḫa-aš-ti DINGIR^{LIM} - ni (15) [...š]ji-pa-an-ti" (HEG: 103).

Görüldüğü gibi danhašti'nin, tam olarak vücudun hangi kemiği veya hangi kısmı olduğu anlaşılammaktadır. Ancak bununla ilgili çeşitli yorumlar yapmak mümkündür. Meselâ danhašti'nin kolda bulunan radius ve ulna ya da bacakta bulunan tibia ve fibula kemiklerinin karşılığı olarak kullanılmış olduğu düşünülebilir.

İskelet şu parçalardan meydana gelir:

* Omurga (Columna vertebralis)

Gövdenin arkasında orta çizgi üzerinde, omurların meydana getirdiği bir kolondur. Omurganın yukarı ucu baş ile, aşağı ucu leğen (pelvis) ile eklem yapar.

* Göğüs İskeleti (Thorax)

İskeletin, göğüs omurlarının önünde bulunan kafes biçimindeki parçasıdır.

Göğüs iskeleti üç bölümden oluşur:

** Göğüs omurları (vertebrae thoracicae)

** Kaburgalar (Costae)

tapuš - (**tapuḡaš**) n. s-St., **tapuššant** - c. (H.), (Sum. ^{UZU}TI), (Akk. ŠILU, ŠĒLU(M)), (L. costa), (O. ḡil⁶) = "kaburga, kaburga kemiği"

(HW: 212, 296; Alp 1957: 4; HDW: 85; HZL: 353; Rüster-Neu 1991: 42).

tapuš'un metinlerdeki kullanımına verilebilecek bir örnek şudur: KUB IX 4 I 27'de "šā-an-ku-ḡa-ja-aš, šā-an-ku-ḡa-aš GIG-an kar-ap-zi (27) ta-a-pu-u-ḡa-aš-šā-an-za ta-a-pu-u-ḡa-aš-šā-aš GIG-an KI.MIN" = "el tırnağı, el tırnağının hastalığını uzaklaştıracak. Kaburga, kaburganın hastalığını aynı şekilde" (HEG: 138-140).

** Göğüs kemiği (Sternum)

Bu kısma ait Hititçe kelime tespit edilememiştir.

* Baş kemikleri (Ossa cranii)

Baş, omurganın yukarı ucuna dayalı, arkası önünden geniş, oval biçiminde olan iskelet parçasıdır.

ḡaršan(a)- n., **ḡaršani**- c., **ḡaršar** n. r-n-St. (H.), (Sum. SAG, ^(UZU)SAG.DU), (Akk. QAQQADU), (Luv. ḡarmaḡi-), (L. caput= "baş: vücudun yüz ve beyni ihtiva eden kısmı"), (O. re's, ser)= "baş"

(HW: 59-60, 290; Alp 1957: 2; Hoffner 1967: 24; HEG: 184-186; HDW: 18; HZL: 345; Ruster-Neu 1991: 41).

KBo XVII 3 I 7-8: "irma(n)-šmaš-kan dāḫḫun [kardi-šmi-ja-at-kan dāḫḫun] ḫaršani-šmi-ja-at-kan dāḫḫ[un]" = "Ben senden hastalık aldım, onu (hastalığı) senin hem kalbinden hem de başından aldım" (HED: 188).

"Baş, kafa" anlamına gelen ḫaršan'dan çeşitli eklerle pek çok yeni kelime türetilmiştir. Meselâ -alli- suffixi yardımıyla türetilen ḫaršanalli-n. ("baş çelengi") bunlardan biridir. r/n değişimli bir gövdeye sahip olan ḫaršan kelimesi, bazı metinlerde ḫaršar olarak da kullanılmıştır.

ḫalanta- n. r/n-St. (h.), (Sum. SAG.DU), (Akk. RĒŠU), (Luv.ḫarmaḫi-), (L. caput), (O. re's, ser)= "baş"

(HW: 46; Hoffner 1967: 24; HEG: 126-127; HDW: 13)

HW²'ta (s. 18) bu kelimenin genç Hitit döneminde kullanılmaya başlandığı, eski Hitit dönemi metinlerinde ise bu manâya gelmek üzere yalnızca ḫaršar, ḫaršan(n)aš r/n-St. kelimelerinin bulunduğu bildirilmiştir.

ḫalḫaldani-(ḫalḫaldana-) (H.) = "baş"

Birden fazla anlama sahip olduğu bilinen bu kelimenin taşıdığı anlamlardan biri "baş"tır. Bunu gösteren metin yerleri mevcuttur: (KUB XXIV 12 III 5-6) "ḫaštai ḫalḫalzanan innirī laplipi" = "kemik (ler), ḫalḫalzana, kaşlar, kirpikler". Burada ḫalḫalzana'nın baş'ta bulunan bazı kısımlarla birlikte sıralandığı görülmektedir (HED: 22).

(bk. "Hareket Sistemi"-omuz).

Genel olarak "baş", iki kısımda incelenir:

** "kafa" = caput (L.)

** "yüz" = šimanatar, mene- (H.), facies (L.)

šimanatar n. r/n-St. (H.), (Sum. SAG.KI), (L. facies = "başın alın ile çene arasında kalan bölümü"), (O. vech) = "yüz, surat, çehre, fizyonomi"

(HDW: 76; Rüster-Neu. 1991: 41).

mene-(meni-) n. (sonraları c.) (H.), (L. facies), (O. vech)= "yüz, surat, çehre"

(HW: 141; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HDW: 52).

Kaynaklarda, birden fazla manâya sahip olduğu bildirilen bu kelimenin anlamlarından biri "surat, yüz"dür. mene(mena)'nin "yüz" manâsında kullanıldığı bazı metinlerden örnek parçalar seçilecek olursa; meselâ KUB XX 38 metninde bu kelimenin "yüz" anlamında geçtiği görülmektedir. "[nu//za//kan me-e-ni-es-mi-it LUGAL-i n [ejanta nu//za//kan iškiša LUGAL-i nat[ta] neĵanta " = "(Dans eden altı kadın) yüzlerini krala doğru çevirirler: Onlar, krala sırtlarını çeviremezler" (CHD: 289-290).

Bir başka metin yerinde (Anitta Öy. 52) ise "URUŠalatiĵara me-e-ni-im-mi-it nēh[ĵun" = "yüzümü, Şalativara şehrine (doğru) çevirdim" ifadesine rastlıyoruz (HEG: 195-198).

(bk. "Sindirim sistemi"-yanak).

"Baş" ile ilgili diğer bölümler şunlardır:

ĵant-c. (H.), (Sum. SAG.KI), (Akk. PŪTU), (L. frons= "kaşlarla saçlı deri arasında kalan baş kısmı"), (O. cebhe)= "alın, ön taraf"

(HW: 51, 290; Alp 1957: 3; HEG: 149-153; HDW: 14; HZL: 346; Rüster-Neu 1991: 41).

tarna-n. (H.), (L. cranium= “kafatasının, beyni ihtiva eden kısmı; başın, kafatası kaidesi üstünde kalan kemik iskeleti; kafatası kubbesi; bazen genel anlamda yüz, üst çene ve alt çene kemikleri de dahil olmak üzere başın kemik iskeletini belirtmede kullanılır.”), (O. ḫiḫ) = “kafatası?”

(Hoffner 1967: 24; HDW: 87).

Kumarbi mitosundan bir pasajı (KUB XXXIII 120 II 36-38) örnek olarak alalım: “NA₄-an- u -ra-an GIM-an pá-r-ša-nu-ut (37) tar-na-aš-ša-an ^DKumar-pí-in nu- u -ra-aš-ši-iš-ta ša-ra-a (38) tar-na-aš-šu-it ú-it ^DKA.ZAL-aš UR.ŠAG-iš LU[GAL-u]š”= “O, Onu (tanrı Kumarbi) bir taş gibi kırdı (parçaladı), (yani) onun kafatasını (kırdı) ve sonra tanrı KA.ZAL, bir yiğit ve kral, onun kafatasından indi (çıktı)” (HEG: 191).

(bk. “Sindirim sistemi”-boğaz).

⚡ **taršama-** (L. cranium) = “kafatası”

Yabancı bir dilden Hititçeye girmiş olduğu anlaşılan bu kelime, Tischler’in bildirdiğine göre “kafatası” anlamına gelmektedir (HDW: 87).

KBo X 47c IV 19: “nu- u -aš-ma-aš-kán ne-pí-ši ša-ra-a pé-e [(da-aḫ-h) i] (19) ⚡tar-ša-ma-aš [m]a-aš u -la-aḫ-mi nu-uš-ma-aš-ká[n GAM-an] (20) da-an-ku- u -i [ták-n]i-i ar-nu-mi” = “Ben (Huvava), sizi (Gilgameş ve Enkidu) gökyüzüne çıkarıyorum, ben sizin kafatasınıza vuruyorum ve [aşağıya] karanlık toprağa varıyorum” (HEG: 221-222).

^(UZU)**kuttar** n. r/n-St. (H.), (Sum. ^(UZU)GÚ), (Akk. KIŠADU), (L. Jugulum= “boyun, boğaz”; collum= “baş ile gövde arasındaki kısım”. nucha= “boynun arka tarafı, ense”), (O. raqabe, $\text{u}^{\text{r}}\text{n}\text{ḫ}$, riqāb)= “boyun, ense; (insanlarda) boynun alt ve göğsün üst kısmı; muhtemelen omuz veya kolun yukarı kısmı, üst kol”

(HEG: 678-680; HDW: 43; HZL: 322; Ruster-Neu 1991: 41-51).

HW'ta belirtildiğine göre bu kelime "kas gücü, kuvvet" anlamlarına da sahiptir (HW: 121, 274).

kuttar r/n değişimli gövdeye sahip bir kelimedir. kuttar'ın kelime kökünün muhtemelen kutt- c. ("duvar, sur, yan taraf") olabileceği ve kuttanalli 'den ("gerdanlık") yola çıkarak da "omuz, kolun yukarı (üst) kısmı" ya da "boyun" anlamına sahip olduğu düşünülebilir (Alp 1957: 13).

Hoffner'e göre de kuttar "boyun" veya "omuz" anlamını taşımaktadır (Hoffner 1967: 24).

* Üst taraf İskeleti (Skeleton membri superioris)

** Omuz kavşağı kemikleri (Ossa cingulum membri Superioris)

^(UZU)paltana- c. (H.), (Sum. ^{UZU}ZAG (insanlar için), ^{UZU}ZAG.UDU (hayvanlar için= "omuz"), (Akk. PÜDU (insanlar için), IMITTU (hayvanlar için), (L. Regio deltoidea= "omuz"), (O. ketf, kitf) = "omuz"

(Hoffner 1967: 24).

HW'ta ^{UZU}paltana'nın (Sümerogram olarak) insanlardaki karşılığının ^{UZU}ZAG olduğu belirtilmiştir (HW: 156, 301).

Alp ise bu kelimenin Sümerogram olarak karşılığını ZAG.LU olarak göstermiştir. Alp paltana'nın "omuz, üst kol, pazı, kürek kemiği" manâsına gelebileceğini ortaya koymuştur (Alp 1957: 4, 19-dp. 18).

HDW'te (s. 59) ise ^(UZU)paltana'nın (insanlarda) omuz veya kol karşılığı olduğu belirtilmiştir.

Kaynaklarda "omuz" anlamına gelen Sümerogramın GÚ-tar, ^{UZU}MUR.GÚ, ^(UZU)MURGU^{GÚ}, ^{UZU}ZAG veya ^{UZU}ZAG. UDU olabileceği gösterilmiştir (HZL: 338; Rüster-Neu 1991: 42)
(bk. "Hareket Sistemi"-kol).

ħalħaldani- (ħalħaldana-) (H.) = "omuz?"

Bir vücut parçasının (kısımının) ismi olduğu bilinen, fakat anlamı kesin olarak tespit edilememiş olan ħalħaldani'nin "baş" veya "omuz" karşılığı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (HEG: 128; HDW: 13; HW²: 27).

Bazı araştırmacıların bildirdiğine göre ħalħaldana; "omuz, üst kol" anlamını taşıyan paltana ile aynı suffixe sahiptir. Buradan yola çıkarak paltana ile synonym olduğu düşünülebilir (HED: 22-23).
(bk. "Hareket Sistemi" - baş).

Omuz kavşağı kemikleri, kürek kemiği (scapula), köprücük kemiği (clavicula) ve kalça kemiği (os coxae) olarak adlandırılır.

gakkartani- (H.), (L. scapula= "omuzun arka kısmını oluşturan üç köşeli yassı kemik"), (O. aḫm-ı kitf) = "kürek kemiği?"

Kaynaklarda gakkartani'nin bir organ ismi olduğu ve belki de "kürek kemiği?" manâsına geldiği bildirilmiştir (HEG: 462; HDW: 32).

** Kol İskeleti

^(UZU)paltana-c. (H.), (L. brachium= "kol; özellikle omuz ile dirsek arasındaki kol kısmı, üstkol"; humerus= "üst kol kemiği; omuz ile dirsek arasındaki kemik", (O. aḫdud= "kol")= "kol"
(bk. "Hareket Sistemi"- omuz).

^{UZU}işhuna-c., (^{UZU})işhunau-n., işhuna^uant-c. (H.), (L. brachium)= "kolun yukarı kısmı?, üst kol?"

(Hoffner 1969: 24).

HW'ta işhunau'nun bir organ olduğu belirtilmiş, ama kesin olarak neye karşılık geldiği ortaya konulmamıştır (HW: 86-87).

Kaynaklarda bildirildiğine gore, işhunau, vucutta çift olarak bulunan bir organdır. Hatta bunu ima eden bazı metin yerleri de mevcuttur. KUB XXV 37 II 8: "iş-ħu-na-u-i-ja ZAG-an -[?]" = "sağ taraftaki işhunau'ya" (Alp 1957: 24; HEG: 392-393).

HDW'te ise kolun st kısmı ya da pazı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ^{UZU}işhuna ile işhunau aynı anlama sahip olduklarına gore ^{UZU}işhuna da "st kol" manasına geliyor olmalıdır (HDW: 29).

(bk. "Sindirim Sistemi"- karın)

dannareşşar n. r/n-St. (H.), (L. axilla; Regio axillaris= "koltukaltı blgesi"), (O. i'bt= "omuzun i ve alt tarafı")= "koltukaltı"

Kaynaklarda, bu kelimenin karşılığı olarak "boşluk" ve somut anlamda da "koltukaltı" kelimeleri verilmiştir (HW: 209; Hoffner 1967: 24; HDW: 84).

** El kemikleri

El iskeletinin  blm vardır:

El bileği kemikleri (Ossa carpi)

El tarağı kemikleri (Ossa metacarpi)

El parmağı kemikleri (Ossa digitorum manus)

kiššara-, **keššara-** c., **kiššira-** , **keššar-** n. r-St. (H.), (Sum. ŠU), (Akk. QĀTU), (Luv. iššari-?), (L. manus), (O. yed)= "el"

(HW: 108,111, 312; Hoffner 1967: 24; HEG: 558-563; HDW: 37, 39; HZL: 352-366; Rüster-Neu 1991: 41).

QĀTU, Akkadca bir kelime olup, "el" anlamına gelebildiği gibi, "kol" anlamını da taşımaktadır.

KUB XII 11 III

21 da-a-i še-ir-ma-aš-ša-an ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ ^{UZU}GAB
22 ^{UZU}mu-uḫ-ra-in ^{UZU}QA-TAM ^{UZU}ḫa-al-la-aš ḫa-aš-ta-i da-a-i

21 "Bunun üzerine karaciğeri, kalbi, göğsü,
22 muhrai'yi, kolu ve pençenin kemiğini koyar"

Görüldüğü gibi burada ^{UZU}QĀTU, "kol" anlamındadır. Akkadca bir kelime olan QĀTU'nun Hititçedeki karşılığı ise keššera'dır ve belki o da hem "el" hem de "kol" anlamlarını taşımaktadır (Alp 1957: 4, 19-dp. 13).

(^{UZU})**kalulupa-** (**galulupa-**) c., **kalulupant-**c. (H.), (Sum. ŠU.SI= "el ve ayak parmağı"), (Akk. UBĀNU), (L. digitus= "parmak", digitus manus= "el parmağı"; digitus pedis= "ayak parmağı"), (G. Phalanx), (O. i'šbı', u'šbu')= "parmak; el veya ayak parmağı"

(Hoffner 1967: 24; HEG: 558-563; HDW: 37, 39; HZL: 352-366; Rüster-Neu 1991: 41).

Alp'in bildirdiğine göre KBo I 51 II 9'da GİR "ayak" ve GİR-aš ka-lu-lu-pa-aš "ayak parmağı" karşılığı olarak kullanılmıştır (Alp 1957: 4, 32).

* Alt taraf İskeleti (Skeleton membri inferioris)

** Leğen kavşağı iskeleti (Ossa cingulum membri inferioris)

Omurga ile alt taraf arasında, çevresi kemikten bir kap şeklinde olduğu için leğen (pelvis) adını alan iskelet bölümüdür.

hupparti-c., **huppartijatti-** (H.), (L. pelvis= "önde ve yanlarda kalça kemikleri, arkada sakrum yani sağrı kemiği ve koksiks'ten meydana gelen leğen şeklindeki oluşum"), (O. a'zm-ı havşala)= "leğen kemiği?"

(HEG: 294).

Bu organ ismi KUB IX 4 I 10 ve devamındaki satırlarda ^{UZU}ÜR ("cinsiyet-üreme-organi") ya da ^{UZU}ÜR^{HLA} ("cinsiyet-üreme-organları")'dan sonra gelmektedir. KUB IX 4 I 11 ve devamında geçen organ isimleri hupparattijatti, tašku, hupuşa olarak ve KUB IX 4 I 28 ve devamında ise tašku, hupparattijati, hupuşant olarak sıralanmıştır. Bazı araştırmacalara göre, hupparti, huppar-n. r-St. ("kâse, çorba kâsesi")'dan -ti- yapı elemanı yardımıyla oluşturulmuş bir kelimedir. hupparti, cinsiyet (üreme) organlarıyla ilişkili bir organ olup, leğen kemiği anlamını taşıyor olabilir. hupparti ile huppartijati aynı anlama gelmektedir. Buna göre her ikisi de "leğen kemiği" manâsında olmalıdır. hupparti, huppar'dan -ti- yapı elemanı yardımıyla dönüşmüş bir kelimedir ve hupparattijati de aynı suffix yani -ti-'nin iki kez kullanımıyla elde edilmiştir. hupparti ya da hupparattijati cinsiyetle ilgili olan organlarla yakından bağlantılı olup, "leğen kemiği" anlamına gelirler. (Alp 1957: 25).

HDW'te de (s. 23) hupparti'nin bir organ olduğu ve belki de leğen kemiği olabileceği düşünülmüştür.

S. Hırçın'ın da belirttiği gibi, hupparti kelimesi baş ile makat arasındaki bölgede yeralan bir organa işaret etmektedir (Hırçın 1989:70). Cinsiyet

uzuvlarıyla ilgili olduğu tahmin edilen huppatti (hupparattijatti) kelimesi, "çukur kap" anlamını taşıyan huppar'dan türetilmiş ve leğen kemiği karşılığında kullanılmış bir kelimedir.

KUB IX 4 I 29-30: "hupparrattijāt[iš] hupparattijati GIG-an karapzi" = "pelvis, pelvisin hastalığını ortadan kaldırır" (HED: 392).

^{UZU}kudur n. r-St. (H.), (Sum. ^(UZU)ÚR= "kalça, uyluk"; ^{UZU}MAŠ.GIM (?), ^{UZU}MAŠ.SİL, ^{UZU}MAŠ. SĪLA = "kalça"), (L. coxa), (O. a'zım-ı harkafa= "kalça kemiği") = "kurban hayvanının etli bir organı, muhtemelen kalça?, uyluk? veya but?"

(HEG: 684).

^{UZU}kudur'a HW'ta yer verilmiş ve onun, kurban hayvanının bir parçası olduğu söylenmiş, fakat tam olarak neresi olduğu belirtilmemiştir (HW: 121-122).

Alp'in bildirdiğine göre ise ^{UZU}kudur, kurban hayvanının (arzu edilerek) yenilebilen bir organıdır. Bu durumu, bir metin parçasından yapılan, aşağıdaki kısa alıntı açıkça göstermektedir:

KUB II 13 III

5 [na-aš-]ta 1 AMAR GAL pa-ra-a pí-en-ni-an-zi
6 [na-]an ha-at-ta-an-zi na-aš-ta ^{UZU}NĪG.GIG
7 [ku-ra-]an-zi na-at IZI-it za-nu-ya-an-zi
8 ^{UZU}ku-du-úr-ma IŠ-TU ^{DUG}TU₇ za-nu-ya-an-zi

5 "[bunun üzeri]ne onlar, gelişkin bir buzağıyı dışarıya taşırlar
6 ve onu kurban ederler. Sonra karaciğeri
7 keserler ve onu ateşte kızartırlar.
8 Ama ^{UZU}kudur'u tencerede pişirirler"

Burada görüldüğü gibi ^{UZU}kudur, kurban hayvanı olan bir buzağının, bir bayram veya kurban merasimi sırasında pişirilerek yenilebilen lezzetli bir parçasıdır. ^{UZU}kudur KUB X 62 V (8) 'de karaciğerin yanında bulunan bir organ olarak geçmektedir. KUB XXVII 16 III 23 ve devamında ise tencerede, değişik et çeşitlerinin yanında pişirilen bir organ olarak geçmektedir. Anlaşıldığına göre kudur, iyi bir et cinsi olarak, kralların sofrasına layıktır. KUB XXV 32 IV 8 ve devamında ^{UZU}kudur, bir kurban eti olarak gözükmektedir. Ancak ^{UZU}kudur 'un anlamını, bu tür metin yerlerinden kesin olarak anlayabilmek mümkün olamamaktadır. Bu metinlerden onun, kurban hayvanının değerli ve lezzetli bir kısmı olduğu tahmin edilebilmektedir. Bu durumda etimolojinin yardımına ihtiyaç vardır. Böylece Alp, kudur'un -ur üzerine oluşturulmuş olan bir yapı olduğunu teklif eder. Burada kök kelime olan kud'un ise kutt ("duvar, sur, yan taraf") ile aynı olması mümkündür (Alp 1957: 16-18).

HDW'te (s. 43) kudur'un, kurban hayvanının etli bir organı olduğu ve belki de "but" anlamına gelebileceği belirtilmiştir.

Kaynaklarda bildirildiğine göre, ^(UZU)ÚR hem "kalça, uyluk" hem "penis hem de "(genel olarak) organ" anlamlarına gelmektedir (HZL: 358; Ruster-Neu 1991: 41, 42).

arlip-(arlipa-) n. (H.), (Sum. ^(UZU)ÚR, ^{UZU}MAŠ.GIM. ^{UZU}MAŠ.ŠÌL), (L. coxa="kalça"; os coxa = "kalça kemiği"), (O. a'zm-ı ħarħafa)="kalça, uyluk?"

(HZL: 358).

HDW'te (s. 7) bu kelimenin karşılığı "kalça, uyluk" olarak verilmiştir. (bk. "Üro-Genital Sistem"-penis)

paršna- c., **paršina-** c. (H.), (Sum. ^(UZU)ÚR, ^{UZU}MAŠ.GIM, ^{UZU}MAŠ.ŠİL), (L. coxa), (O. a'zm-ı ħarḳafa)= "kalça, uyluk"

(Hoffner 1967: 25)

HW'ta (s. 163) paršina, "kalça, uyluk" karşılığı olarak tanımlanmıştır.

Alp de paršna'nın "bel, kalça" manâsına geldiğini belirtmiştir (Alp 1957: 5, 27- dp.23)

Diğer kaynaklarda paršna'nın "bel, uyluk" manâsına gelebileceği gibi "belaltı, döl" anlamlarına da sahip olduğu belirtilmiştir (Hırçın 1989: 42).

paršna'nın Sümerogram olarak karşılığı olan ^(UZU)ÚR ise hem "kalça" hem "penis" hem de "organ" anlamlarını taşımaktadır (HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 41, 42).

(bk. "Sindirim Sistemi"- yanak)

šakuta n. (Pl.) (H.) = "kalçalar"

(HDW: 67).

** Diz kapağı kemiği (Patella)

Diz eklemi önünde, üçgen biçiminde kısa bir kemiktir.

genu- (**ginu-**, **ganu-**) n./c. (H.), (Akk. BĪRKU), (L. genu= "uyluk ile bacak arasındaki eklem bölgesi, diz"): "diz"

HW'ta genu "diz" anlamında alındığı gibi, "üreme-cinsiyet organı", "kucak", "rahim" anlamları karşılığında da kullanılmıştır (HW: 98, 107).

Alp, bazı kaynaklara dayanarak genu'nun "diz" anlamına geldiğini belirtmiştir (Alp 1957:5).

Hoffner de, çalışmasında, genu'nun hem "diz" hem de "penis" anlamında olduğunu belirtmiştir (Hoffner 1967: 24, 25).

Bazı kaynaklarda genu, "diz, cinsiyet (organı), üreme, akrabalık" olarak da tanımlanmıştır (HEG: 552-554; HDW: 33, 37).

(bk. "Üro-Genital Sistem"-penis).

** Bacak İskeleti

İki kemikten oluşur:

Kaval kemik (Tibia)

Kamış kemik (Fibula)

ikt-/ekt-c., ikdu -/UZUekdu- n. (H.), (L. crus= "bacak; özellikle diz ile ayak bileği arasındaki kısım"; sura= " alt bacağın arka kısmı, baldır"), (O. sāḳ)= "bacak, baldır"

(Hoffner 1967: 25; HEG: 351-352).

HW'ta ikt'in "ayak tabanı" veya ayağın başka bir kısmı olabileceği belirtilmiştir (HW: 81).

Alp ise ikt'in "bacak" anlamına gelebileceğini ortaya koyar. Onun bildirdiğine göre, ikt'in içinde geçtiği metin yerlerinden birindeki (Kumarbi: 43) "liliyanza ikzateš" ("senin daha hızlı ikt'in) ifadesinde ikt'in karşılığı "ayak" olarak düşünülebilir. Ancak diğer kaynaklarda, Hititçede "ayak" karşılığı olarak kullanılan kelime pata veya pati olarak geçmektedir. (Alp 1957: 27). Bu sebeple ikt'in anlamı için başka bir namzet aranmalıdır. (Hatta bu sebeptendir ki Friedrich HW'ta (s. 81) ikt'in "ayak tabanı? veya "ayağın başka bir kısmı" olabileceğini düşünmüştür). Buna göre ikt, yukarıdaki ifadeye "hızlı ayak

tabanları” anlamını vermektedir. Alp’e göre ikt, çabukluk ve hızlılık özelliğine sahiptir ve “ayak tabanı” anlamı dışında başka bir anlama daha sahip olmalıdır:

KUB XXVII 1 III

20 LUGAL-uš-za GÍR ZABAR da-a-i nu-k[án] ^{UZU}u_a-la-an ḥa-aš-ta
 21 ^{UZU}e-ek-du a-u_a-an ar-ḥa ku-ir-[z]i na[m-m]a-kán a-u_a-an ar-ḥa
 u_a-a-ki

20 “Kral bir bronz bıçak alır ve ^{UZU}valla’nın
 21 ve ^{UZU}ekdu’nun kemiklerini birbirinden ayırarak keser ve ısıtır”

ifadesi geçmektedir. Bu satırlardan da, kurban edilen hayvanın organları olan ^{UZU}u_alla (“bacak, but”) ile ^{UZU}ekdu’nun birbiriyle ilgili organlar olduğu anlaşılmaktadır. ekdu, ayağın bir parçası olsaydı, ^{UZU}u_alla’dan değil, bilakis ayak’tan ayrılıp kesilirdi. Bir başka metin yerindeki “bağlanan ekdu” ifadesinden de ekdu’nun “ayak” değil, “bacak” ile ilgili bir kısım olduğu düşünülebilir. Burada, bir insanın bedenine uygulanan bir ceza söz konusudur ve “bağlamak” ifadesi ayağın bir parçasından çok bacak için uygun olabilir. Başka metin yerlerinden de ikt’in, ayak’tan daha büyük bir organ olduğu ve biraz da et ihtiva ettiği, yani etli bir organ olduğu çıkarılabilmektedir. Bütün bunlara dayanarak Alp, ekdu için “bacak, alt bacak, kalça” anlamlarını teklif eder. ikt ile iknijant’ı (“topal”) da karşılaştıran araştırmacı, ikt’in de iknijant’ın da kök kelime olmadıklarını belirtir. ikt; ik+t ve iknijant ise ik+n+ant şeklinde analiz edilebilir. (Burada n (n) ve t (t) kök genişleten suffixlerdir). Böylece ikt ile ikn arasında bir irtibat olduğu düşünülebilir. Hatta büyük bir ihtimalle her iki kelime de aynıdır. Öyleyse denilebilir ki, ikt ile ikn genişletilmiş yapılar olup, büyük bir ihtimalle ik denilen organ isminden ortaya çıkmışlardır. Hatta daha da ileri giderek igai fiilinin (“telef olmak”) ik’ten dönüşmüş bir denominativ olduğu, ukturi’nin de (“devamlı, sabit, değişmez, sürekli”) tıpkı ešri’de (eš+ri) olduğu gibi -ri- üzerine oluşturulmuş bir yapı olduğu ve buradaki uktu’nun belki de ekdu ile

özdeş olduğu (ikt kelimesinin gövde formunun düzensiz olması sebebiyle) iddia edilebilir. -ri- suffixinin sadece sıfat değil, isimler de türettiği düşünülecek olursa ukturi ismi “duruş, mevki, vaziyet” anlamına gelir. Bütün bunlardan yola çıkarak ukturinin ikt ve ekdu’dan türetildiği ve duruş ile ilgili bir kelime olduğu, dolayısıyla ikt’in de “bacak” karşılığı olan bir kelime olduğu söylenebilir (Alp 1957: 27-32).

HDW’te de (s. 26) ikt’in “bacak” ya da “baldır” manâsına geldiği belirtilmiştir. HW²’ta ise (s. 29) ekdu’nun, bacağın etli kısmı olduğu bildirilmiştir.

(^{UZU}ualla- c., (^{UZU}ula-c. ^{UZU}ualla- c.) (H.), (L. crus= “bacak; özellikle diz ile ayak bileği arasındaki kısım”), (O.sāḳ) = “bacak (insanlarda), but (hayvanlarda)”

(Hoffner 1967: 25).

HW’ta ^{UZU}ualla’nın karşılığının “bacak?”, “kalça?” veya “uyluk?” olabileceği belirtilmiş ve ^{UZU}ualla çeşitli halleriyle birlikte verilmiştir (HW: 242).

Alp ise çalışmasında, çeşitli kaynakların, bu kelime ile ilgili olarak sundukları karşılıklara da yer vermiştir. Buna göre meselâ Sayce’ın (Sayce, RA 24: 125) ^{UZU}ualla’yı “bacak” olarak aldığını, Gurney’in (Gurney, AAA 27:43) eldeki bilgileri tekrar gözden geçirerek “baldır”ı tercih ettiğini, Ehelolf’a göre ise bunun anlamının “pençe, tımak” olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da kendisi bu organ hakkındaki bilgileri, eldeki çivi yazılı belgelere dayanarak, maddeler halinde özetlemiştir. Buna göre ^{UZU}ualla hem insanlarda hem de hayvanlarda mevcut olan (KUB VIII 1 III 25) ve vücudun sağında ve solunda olmak üzere çift olarak bulunan bir organdır (KUB XVII 10 IV 34). Etten ve kemikten müteşekkildir. Hatta bazı kaynaklarda (bunu işaret edecek şekilde) ^{UZU}uallaš ḫaštai (“^{UZU}ualla’nın kemiği”) ifadesi geçmektedir. (KBo II 14 IV 3). Yine anlaşıldığı kadarıyla kurban hayvanının bu organının eti arzu edilerek yeniliyordu. (KBo II 14 IV 2 v.d.). Metinlerden anlaşıldığına göre kurban hayvanının sağ tarafta bulunan ualla’sı çok sevilen yiyecekler arasında yer

alıyordu. (KUB XVII 10 IV 34). ^{UZU}ualla, KUB VII 1 III'teki organ isimleri listesinde (sıralamasında) ^{UZU}genzu ("kucak")'dan sonra ve ^{UZU}arra ("anus")'dan ve ^{UZU}genu ("diz")'dan önce geçmekteydi. KUB XII 11 III 21 ve devamındaki sıralamada ise ^{UZU}uallaš haštai; ^{UZU}QA-TAM (Akk.)'dan sonra ve kurban hayvanının özellikle yemek için tercih edilen kısımları arasında sayılıyordu. Bazı metin yerlerinde ise ^{UZU}ekdu ile birlikte geçmektedir (KUB XXVIII 1 III 20 v.d.). Aynı yazarın bildirdiğine göre, ualla, bir kök kelime olmayıp, tahminen -al(l)a- üzerine kurulan bir kelimedir. Hatta belki de etimolojik olarak ele alındığında, uua ("gelmek") ile ilgilidir. Alp sonuç olarak ^{UZU}ualla'nın (hayvanlarda) hayvan eli-pençe, but, kalça ve "(insanlarda) üst bacak, kalça" anlamına gelebileceğini belirtmiştir (Alp 1957: 5; 26-27).

HDW'te (s. 100) ise ualla'nın insanlarda "bacak" hayvanlarda "but" karşılığında olduğu ortaya konulmuştur.

^{UZU}muḥ(ha)rai- c. (^{UZU}maḥrai-, ^{UZU}muḥra-) c. (H.) (L. crus, sura), (O. sāk) = "bacak, baldır ?"

(HEG: 30, 225-226).

HW'ta ^{UZU}muḥrai'nin kurban hayvanının bir organı olduğu söylenmiş, fakat hangi organı olduğu belirtilmemiştir (HW: 144).

HDW'te ise kurban hayvanının bir organı olduğu ve belki de baldırı veya baldır kemiği olabileceği belirtilmiştir (HDW: 54).

(bk. "Solunum Sistemi"- akciğer).

** Ayak iskeleti

Üç parçadan oluşur:

Ayak bileği (tarsus)

Ayak tarağı (metatarsus)

Ayak parmağı kemikleri (Ossa digitorum pedis).

pat (a)- c. (H.), (Sum. GÌR), (Akk. ŠEPU), (Luv. pati-), (L. pes= “bacağın son kısmı, ayak”), (G. paus= “ayak”), (O. adem) = “ayak”

(Alp 1957: 5, 28, 33; Hoffner 1967: 25; HZL:40)

HW'ta pata'nın Luvicesinin pati olduğu ve ideografik yazımının da GÌR olduğu bildirilerek çeşitli kususlarından örnekler verilmiştir (HW: 165, 274).

Eldeki kaynaklardan pata'nın genellikle ideografik olarak (yani GÌR şeklinde) yazıldığı anlaşılmaktadır (HDW: 62).

patala- c. (H.) (Sum. ^{UZU}ZI.IN.GI), (Akk. ^{UZU}KURŠINNU, ^{UZU}QURŠINNU), (G. tarsus= “ayak bileđini oluřturan eklem bölgesi”), (O. rusđ-ul-adem = ayak bileđi)= “ayak bileđi (kemiđi)”

(Hoffner 1967: 25; Darga 1984: 89; Rster-Neu 1991: 41).

patala'nın “(ayak) halka(sı), (ayak) zincir(i), pranga halhal “ karşılığında kullanıldığı metinlerin bir kısmında ^{GIS}patala olarak geçtiği grlmektedir.

Bu kelime zerindeki ilk alışmalarda patala'nın bir organı, ^{GIS}patala'nın ise bu organla ilgili bir eşyayı gsterdiği dşnlmştr. HW'ta (s. 166), vokabler metni KBo I 51 II 9'da patala'nın ayak (GÌR) ve ayak parmağı (GÌR-aç kalulupaş) arasında yer aldığına işaret edilerek, patala'nın pata “ayak” kelimesiyle bağlantılı grldğn ve patala iin “ayak tabanı” veya “ayak bileği (kemiği)”, ^{GIS}patala iin ise “tahta sandalet” veya “zincir, ayak zinciri, ayak halkası” anlamlarının teklif edildiğini gryoruz.

Daha sonra Alp de (Alp 1957: 32 v.d.) patala ile ayak arasında yakın bir ilişki olduğunu belirterek KUB XXIV 13 II metninin 20-22. satırlarının buna aık bir delil teşkil ettiğine işaret etmiştir:

KUB XXIV 13 II

20 .....GİR.MEŠ-at-kán
 21 an-ša-an e-eš-du pa-tal-ḥa-za-at-kán an-ša-an e-eš-du
 22 ḤUL-lu al-ya-an-za-tar

20 “.....o ayaklardan
 21 silinmiş olsun! O patalha’dan silinmiş olsun!
 22 (O) kötü büyü”

Yazara göre, ^{GIŠ}patalḥa’nın anlamını tayin etmeye yardım eden en önemli belge avcı Keşşi hikayesidir. (Bunun 9-10. satırlarına bakalım):

KUB XVII 1 II 9-10

“..... Altıncı bir rüya gördü: Keşşi, boynunda bir kolye vardı, bir kadın batalha’sı (SAL^{MEŠ} -aš ^{GIŠ}ba-tal-ḥa-aš) ise onun altına konmuştu...” Alp, metinde kolye ile birlikte geçen ve bir kadına ait olduğu açıkça belirtilen ^{GIŠ}batalḥa (patalḥa)’nın ancak bir süs eşyasını gösterebileceği kanaatine varmış ve bunun için “ayak bileziği, halhal” = HAR.GİR anlamını teklif etmiştir. Yine bu eşitlemeye dayanarak patalha’nın “ayak bileği kemiği”ni göstermesi gerektiği düşünülebilir. Ancak daha sonraki çalışmalarda ^{GIŠ}patalḥa için “halka, zincir, ayak zinciri, pranga, halhal” anlamlarının ağırlık kazanmasına karşılık, patalha’nın “ayak tabanı” nı mı yoksa “ayak bileği (kemiği)”ni mi gösterdiği konusunda fikir birliğine varılamadığı görülmektedir. Meselâ HDW’te (s. 62) patalha, “ayak tabanı veya ayak bileği kemiği” ve ^{GIŠ}patalḥa ise “halhal” olarak verilmiştir. Ayrıca dinî ve mitolojik metinlerde patalha’nın GIŠ determinatifi ile birlikte olmadan kullanıldığı bazı yerlerde “(ayak) halka (sı), pranga” anlamlarını taşıdığı da belirtilmiştir. Starke ise bu kelimenin Luvi menşeli olduğunu ve Hititçeye patalla olarak geçtiğini ileri sürmektedir (Starke 1990: 251 v.d.).

Bu konudaki detaylı çalışmasında B. Dinçol, Alp’in de düşündüğü gibi, patalha’nın organ olarak “ayak bileği (kemiği)” ni göstermesinin semantik

açıdan daha uygun olduğu sonucuna varmıştır. Yazara göre, bu kelime aynı zamanda “ayak zinciri, ayak halkası, pranga” ve süs eşyası olarak da “halhal” (bazı belgelerde GIŠ determinatifi ile birlikte kullanılarak) anlamlarında kullanıldığından, ancak bunlarla bağlantılı olan ayak bileği bölgesini ve kemiğini ifade edebilir (B. Dinçol 1991: 44 v.d.).

ḫarganau- n./c., **ḫarganaḫi-** c. **ḫarganaḫant-** c. (H.), (Sum. UMBIN = “parmak tırnağı”), (L. planta = “ayak tabanı”; Regio calcanea = “topuk bölgesi”; calcaneus, os calcis, calcaneum = “topuk kemiği unguis = “el veya ayak parmağı tırnağı”; unguis = “tırnaklar”), (G. pedion = “ayak tabanı”), (O. aḫeb = “topuk”; aḫm-ı aḫeb = “ayak topuğu kemiği”; zıfr = “tırnak, parmak tırnağı”) = “ayak topuğu?, ayak tabanı?, ayak parmağı tırnağı?”

(HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 40).

HW’ta ḫarganau’nun bir organ olduğu söylenmiş, ancak hangi organ olduğu bildirilmemiştir (HW: 57).

Bu kelime bazı kaynaklarda (Hoffner 1967: 25) “ayak tabanı” olarak tanımlanmıştır.

Alp ise bu kelimenin bir ihtimalle, -na- yapı elemanına -u- gövde vokalinin eklenmesiyle oluşturulmuş olabileceğini söyler. Buna göre ḫarganau’nun kök kelimesi ḫark- (“telef olmak”) veya ḫarga- (“batma”) olmaktadır. ḫarganau ise insan veya hayvanların ayaklarının en alt parçasını (kısımını) gösteriyor ve “ayak tabanı?” anlamına geliyor olabilir. Metinlerden, bu kelimenin ayak ile ilgili bir kelime olduğu çıkarılabilmektedir. Ancak yine de metinler, ḫarganau’nun anlamını kesin olarak göstermekte yetersiz kalmaktadırlar. Çünkü bazı metinlerden ḫarganau’nun “ayak tabanı?” olabileceği çıkarılmaktayken, bazılarında da onun “parmak?” veya “parmak tırnağı?” olabileceği fikri çıkarılmaktadır (Alp 1957: 55).

Diğer bazı kaynaklarda ħarganau'nun "ayak topuğu?" veya "ayak tabanı?" olabileceği belirtilmiştir (HEG: 176; HDW: 17).

KUB IX 4 I 13-15 : "ħ]ā pūš-a-kan ħapuššašši ħandan GIR- i]š- kan GIR-i KI.MIN ħarganu-kan ħarganaui [KI.MIN ħ]aštai-kan ħašta-i ħandan" = "penis penise (uydu), keza aynı şekilde ayak ayağa, ayak tabanı (ħarganau) ayak tabanına, kemik kemiğe " (HED: 168).

2.2.1.2. Eklembilim (Arthrologia) = Eklem Sistemi

Eklem (Articulatio = Juntura ossium), iskeleti meydana getiren kemikleri birbirine birleştiren anatomik unsurların bütünüdür.

Vücuttaki eklemleri beş bölüm halinde ele almak mümkündür:

** Üsttaraf Eklemleri (Junctureae ossium extremitatis thoracicae = Junturae ossium membri superioris)

** Alttaraf Eklemleri (Junctureae membri inferioris)

genušša- (**genušši-**) c. (H.), (L. Articulatio genu) = "diz eklemi, diz oynağı"

(HDW: 37).

KUB XIV 15 II 6: "ginušši dudduarešta" = "diz eklemi, hareket edemez hale geldi" (HEG: 554-555).

** Omurga Eklemleri (Junctureae Columnae Vertebralis)

** Göğüs Eklemleri

** Baş Eklemleri (Junctureae Ossium Cranii)

Yukarıda adı geçen maddelere ait Hititçe terimler tespit edilememiştir.

2.2.1.3. Kasbilim (Myologia) = Kas Sistemi

Kaslar; kasılma özelliğini sahip organlar olup, hareketin önemli organlarıdır.

Kaslar 7 bölümde incelenir:

- * Üsttaraf kasları (Musculi membri superioris)
- * Alt taraf kasları (Musculi membri inferioris)
- * Göğüs kasları (Musculi thoracis)
- * Karın kasları (Musculi abdominis)
- * Sırt ve ense kasları
- * Baş kasları (Mm. capitis)
- * Boyun kasları (Mm. colli)

Hititçede kas yapısına ait spesifik isimler tespit edilememiştir.

miluli-, maluli-, meluli- n. (H.), (L. musculus= "kasılabilme özelliğine sahip liflerden yapılmış doku, kas"), (O. a'dale = "kas")= "yumuşak vücut kısımları?, yumuşak doku; kas?, kıkırdak?, et?"

Tunnavi Ritualinde ḥa-aš-ta-i mi-i-lu-ú-li ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Burada miluli'nin anlamı hakkındaki tek ipucu, ḥaštai ("kemik") ile olan kombinasyonudur. Ritualde bunun "yumuşak kısımlar?" anlamına gelmesinin ihtimal dahilinde olduğu belirtilmekte ve hastaya acı veren kötü belirtilerin hastanın vücudundan (ešri), kemiklerden (ḥaštai) ve miluli'den ("yumuşak vücut kısımları?") alınıp, bunları temsil eden figürlere aktarıldığı ve böylece hastanın rahatsızlığının giderilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir (Goetze 1938: 77).

HW'ta (s. 143) miluli'nin yine "yumuşak kısımlar?" veya "etli kısımlar?" karşılığı olabileceği belirtilmiştir.

HDW'te de miluli'nin bir organ olduğu ve belki de "yumuşak vücut kısımları?" karşılığı kullanılabileceği bildirilmiştir (HDW: 53).

CHD'de ise miluli'nin manâsının "deri, cilt, ten?", "et?" veya "yumuşak doku?" olabileceği belirtilmiş ve miluli'nin çeşitli metinlerde geçen kasuslarından örnekler verilmiştir. Burada da Goetze'nin Tunnavi Ritualinde miluli'nin anlamı için teklif ettiği "yumuşak vücut kısımları" ifadesi doğru kabul edilmiş ve tereddütle de olsa "deri?, et?, yumuşak doku?" anlamları da teklif edilmiştir (CHD: 253).

Hutter'e göre de miluli (melulijaş), "yumuşak kısımlar, yumuşak vücut kısımları" anlamlarına gelmektedir (Hutter 1988: 145).
(bk. "Duyu Organları"- deri).

meli- c./n. (H.), (L. musculus) = "yumuşak vücut kısmı, yumuşak bir vücut parçası?, et veya kas?"

HW'ta meli'nin "yumuşak vücut kısımları?" karşılığı olabileceği belirtilmiştir (HW: 140). Tunnavi Ritualine dayanarak meli'nin anlamının "yumuşak vücut kısımları?" veya "et?" olabileceği düşünülebilir (Alp 1957: 5). Bu her iki kaynakta da meli ile miluli'nin aynı manâya sahip oldukları ifade edilmiştir.

HDW'te (s. 52) meli'nin sadece bir organ karşılığı olduğu söylenmiş, ancak tam karşılığı belirtilmemiştir.

Hırçın ise, meli'nin içinde geçtiği KUB VII 57+ XXXV 148'e, çalışmasında yer vermiştir: "S[AG.DU-aç] i-na-an li-ip-du me-li-ja-[aç-şa-aç] i-na-an KI.MIN" = " [Başının] inan hastalığını yalasin. meli'lerinin inan hastalığını aynı şekilde (yalasin)". Burada yapılan açıklamaya göre meli, baş ve omuzlar arasında çift olarak bulunan bir organ ve belki de çene altında yer alan bir çift lenfatik guddede olabilir. (Hırçın 1989: 42). Öyleyse buna göre meli, belli bir organa karşılık gelmeyen ve genel olarak "et, yumuşak kısımlar" anlamlarını taşıyan meluli'den farklı olan bir kelime de olabilir (Hırçın 1989: 59).

Bazı araştırmacılara göre ise meli, boyun çevresinde çift olarak bulunan ("bademcik?" veya "lenf(a)?") bir organdır. Boyun bölgesinde bulunduğu düşünölen bu organ, eldeki metinlerde geöen organ listelerinde kapru ("gırtlak, boğaz?") ile iškiř ("sırt") arasında yer almaktadır (HEG: 185-186).

2.2.2. DOLAşIM VE DAMAR SİSTEMİ (Systema Vasorum = Angiologia)

Damar sistemi denilince, vücuttaki kan, kilus ve lenf dolaşımını sağlayan organlar akla gelir. Kan dolaşımı içindeki merkez organ ise kalptir. Kan dolaşımının periferik bölümü damarlardır. Damarlar atardamar (arteria), toplardamar (vena) ve lenfa damarı (Vas Lymphaticum) olarak üç grupta toplanabilir. Kalbin sol karıncığından atılan arter kanı, aort iöine girerek bütöun vücuda dağıtılır. Böylece vücutun en küöük elemanları olan hücrelere kadar onların beslenmesine ve fonksiyonuna yarayan maddeler bırakıldıktan sonra, onlardan işe yaramayan maddeler alınarak toplardamar kanı meydana gelir.

eşşar-, eşşar/işşar n. r/n-St., **eşşanant- (işşanant-)** c. (H.), (Sum. MUD) (Akk. DAMU, ADAMMU), (Pal. eşşur), (L. sanguis= "kan") (O. demm) = "(koyu kırmızı) kan"

(HW: 43, 286, 305; Alp 1957: 2; Hoffner 1967: 23; HEG: 112-115; HDW: 11-12; HZL: 338; Rüter-Neu 1991: 13).

Metinlerde "koyu renk kan" derken, iki farklı anlamdan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Eldeki kaynaklarda eşşar'ın koyu kırmızı kan karşılığı olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadenin iki manâsı olabilir. Burada ya vücuttaki kirli kandan bahsediliyordur veya bazı metinlerdeki geöişine bakılırsa, cinayetler neticesinde, yani kötü olaylar sonucu dökölen kan böyle niteleniyordur.

Puhvel'in bildirdiğine göre ešhar "venöz (koyu renk, kirli) kan" anlamına gelmektedir (HED: 305-313).

ešhar'ın, kanlı cinayetlerle ilgili anlamından bahseden metinlerden biri olan Papanikri Ritualinde ešhar (išhar), "kan" karşılığı olarak ve fiil olarak verilen ešharumai (išharumai) ise "kanlı yapmak, kan bulaştırmak, kan sürmek" anlamında kullanılmıştır. Ritualin I 26. satırında geçen išhar-nu-ma-iz-zi'yi açıklamak için verilen BoTU II 23 metninde "Ve Zidanta kral oldu. Tanrılar (Zidanta'nın katlettiği) Pişeni'nin kanını istediler. Tanrılar kana kan istediler. Ve böylece onlar Ammuna'yı (kral) yaptılar ve o da Zidanta'yı (babasını) öldürdü" şeklinde yeralan bir ifade söz konusudur. Bu satırlarda da koyu kanın anlamı, cinayetlerle ortaya çıkan kan fikrini de düşündürmektedir ⁽¹⁾ (Sommer-Ehelolf 1924: 18-dp.2).

ešhar'ın anlamıyla ilgili olarak yukarıda sunulan iki düşüncenin de doğru olabileceğini destekleyen bir başka kaynak ise HW²'tur. Bu kaynakta genel olarak "kan" anlamına gelen ešhar'ın değişik kullanılışları (bunlarla ilgili metinlerdeki pasajlardan da faydalanılarak) gösterilmiştir. Burada ešhar'ın Sümerce karşılığının MUD ("kan") ve Akkadca karşılığının ise DAMU ("kan") olduğu ve ayrıca Akkadca ADAMMU (ATAMMU)'nun ise "koyu (renk) kan" anlamına geldiği belirtilmiştir. Bununla birlikte ešhar'ın Hititler dönemindeki vücut akıntısı, (yani vücuttan dışarı akan bir vücut salgısı) kanlı cinayet ve hayati kuvvet ile ilgili anlamları (ilgili metinlerden parçalar da seçilerek) üzerinde de durulmuş ve daha da genişletilerek Eski Hitit döneminde N.-A.n. olarak ešhar'ın çeşitli büyü ritüellerindeki kullanılışı ve yine bu dönemde vücut akıntısı, kanlı cinayet ve hayati kuvvet ile ilgili kullanımları çeşitli metin yerlerinden örnekler verilerek açıklanmıştır. Meselâ ešhar'ın vücut akıntısı anlamında geçtiği bir metin yerinden (KBo III 34 I 22): "nu e-ešhar LUGAL-uš a-uš-ta" = "kral, kanı gördü" ifadesi veya (KBo III 16+KUB XXXI 1 II 8 v.d.): "man/šmaš// (š) t[a -e-eš-ha-ši-ja-a-ri" = " onun [kanı] dışarı fıskırdığı zaman" ifadesi örnek olarak verilebilir. Kanlı cinayetlerle ilgili olarak ise (KBo III 1+I 23): "nu e-ešhar-šummit e-eš-šu-ua-an tier" = "onlar, kan

⁽¹⁾ Hitit tarihinin, Eski Hitit Devleti Dönemi (M.Ö. 1650-1440) olarak bilinen devresinde, Hitit sarayında birtakım kargaşaların yaşandığı görülmektedir. Bilindiği kadarıyla bu karışık dönemde 1. Muşşili'den sonra tahta geçen 1. Hantili'nin oğlunu öldürerek, haksız bir şekilde tahtı ele geçiren 1. Zidanta'yı da kendi oğlu Ammuna öldürmüş ve tahta geçmiştir. Böylece bu dönemde sonu gelmeyen taht kavgaları ve cinayetler meydana gelmiştir.

dökmeye başladılar” ya da “karu//ua e-eš-ḥar ^{URU}Hattuši ma-ak-ki-eš-ta” = “önceleri Hattuša’da kanlı (cinayet) sık sık olurdu” veya “[n//apa ^MMuršilijaš] e-eš-ḥar DINGIR^{MEŠ}-iš ša-an-ḥ[i-(i) r]”=“sonra tanrılar [Murşili’nin] kanlı cinayetinin intikamını aldılar (veya Murşili’nin kanını aradılar)” ifadeleri verilebilir(HW²: 115-121).

mani- c. (H.), (Akk. ŠARKU): “(açık renk) kan”

(Alp 1957: 2; Hoffner 1967: 23; HDW: 50).

HW’ta mani için “açık renk kan” tanımı verilmiş ve bunun karşıtı olan kelimenin ise ešḥar (“koyu renk kan”) olduğu belirtilmiştir (HW. 135).

Eldeki kaynaklarda açık renk kanın temiz kan (yani arter kanı) olduğu belirtilmiştir (HED: 306).

ker/kir (gir)n., **kard-** n., **kardi** n. (H.), (Sum. ^(UZU)ŠÀ, ŠÀ-ir), (Akk. LIBBU), (Hurr. tiša-), (L. cor), (G. Kardia), (O. kalb) : “kalp”

(HW: 103, 110, 293; Alp 1957: 4; Hoffner 1967: 24; HEG: 556-558; HDW: 35, 37-38; HZL: 349; Rüter-Neu 1991: 41)

2.2.3. SİNDİRİM SİSTEMİ (Systema digestorium: Apparatus digestorius)

Sindirim Sistemi ağız deliğinden anüse kadar uzanan kas ve zardan yapıllı bir boru ile buna bağıllı ve bu borunun çevresinde bulunan bezler ve dişlerden yapılmıştır.

Bu sistem iki parçada incelenebilir:

- * Sindirim borusu
- * Sindirim borusunun ilişkileri

2.2.3.1. Sindirim Borusu (Tubus digestorius et Canalis alimentorius)

Besin borusu da denilen ve ağız deliğinden anüse kadar uzanan sindirim borusu, kas ve zardan yapıli bir yoldur.

Sindirim borusunun 7 parçası vardır:

- * Ağız boşluğı (Cavum Oris)
- * Yutak (Pharynx)
- * Yemek borusu (Oesophagus)
- * Mide (Stomachus, gaster, ventriculis)
- * İnce barsak (Intestinum tenue)
- * Kalın barsak (Intestinum crassum)
- * Anüs: Serç (Anus)

* Ağız Boşluğı (Cavum Oris) ve İlişkileri

aiš-/išš- n. (sonraları c.) s-St. (H.), (Sum. ^{UZU}KA, ^(UZU)KA x U), (Akk. PÛ) (Luv. iššari-?), (L. os : "ağız; delik; boşluk gösteren veya kanal şeklinde seyreden organın giriş yeri"; ostium: "giriş yeri, ağız; delik"), (O. femm): "insan veya hayvan ağızı"

(HW: 17, 279; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HDW: 1; HZL: 329; Rüster-Neu: 1991: 41).

HW²'ta belirtildiğine göre Hititçede aiš kelimesi insanların ve hayvanların ağızından bahsederken ve nadiren tanrıların ağızları için de kullanılmıştır. Sümerogramı KA x U ve Akkadogramı ise PÛ olup, bazen UZU determinatifi ile birlikte de gösterilmiştir. Hititçede aiš kelimesi, hiçbir zaman "dil, lisan, ses" karşılığı olarak kullanılmamıştır (Bu anlamları karşılayan başka kelimeler vardır) (HW²: 48-50).

aiš'ten çeşitli suffixler yardımıyla yeni kelimeler türetilmiştir. Meselâ -alli-suffixi vasıtasıyla oluşturulan išalli (tükrük) bu tür bir kelimedir (HEG: 6-8).

aiš, metinlerde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. KUB XLI 23 III 10: "aiš- (š) mit āratten" = "sizler, ağzınızı yıkıyorsunuz"; KUB XLIII 53 I 2I: "ai-]iš-šet-a išši GAL-li" = "onun ağzı, (diğerinin) ağzına göre büyüktür" (HED: 15-17).

Ağız boşluğu denilince ilk akla gelen organ "ağız" olmaktadır.

Alveol ve diş kemerleri (arcus dentalis superior et inferior) ağız boşluğunu iki bölüme ayırır:

** Ağız vestibülü (Vestibulum oris)

** Asıl ağız boşluğu (Cavum oris proprium)

** Ağız Vestibülü (Vestibulum oris)

Vestibülün duvarları iç yan ve dış yan olarak iki tanedir. İç yan duvar dişeti ile örtülü olan iki alveol kemeri ile dış kemerlerinin ön ve dış yüzlerinden yapılıdır. Dış yan duvarın yan parçalarını yanaklar oluşturur. Ön parçasındaki üst ve altta iki kıvrım ile çevrilmiş yarığa ağız deliği (Rima oris) denir. İki yanlarda birbiriyle birleşen ve ağız deliğini yukarıda ve aşağıda çeviren kıvrımlar vardır ki, bunlara da dudaklar (labia oris) adı verilir. Vestibülün dış duvarının yan parçaları ise yanak (bucca) olarak adlandırılır.

puri- c. (H.), (Sum. NUNDUM, NUNDUN), (L. labium, labrum: "dudak veya dudak şeklindeki oluşum"; labium inferius oris: "alt dudak; labium superius oris: "üst dudak"), (O. şefe): "dudak?"

(HW: 279; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HDW: 65; HZL: 344; Rüster-Neu 1991: 41).

(bk. "Duyu Organları"-dil).

paršina- c. (H.), (Sum. TE), (Akk. LĒTU), (L. bucca: "yanak"; mala: "yanak, yanak kemiği"), (O. ruhsar, ruhsare)= "yanak?"

Bir kısım kaynaklarda “kalça?” manâsına geldiği de belirtilen paršina, HDW’te (s. 61) “yanak” karşılığında verilmiştir (HZL: 353; Rüster-Neu 1991: 40)

(bk. “Hareket Sistemi” - kalça, uyluk).

mene- (meni-) n. (sonraları c.) (H.) (Akk. LĒTU), (L. bucca: “yanak”), (O. ruhsar, ruhsare)= “yanak”

(HW: 141; Alp 1957: 3; HDW: 52).

Bu kelimenin iki anlama geldiği anlaşılmaktadır. Bu anlamlardan biri “yüz” , diğeri ise “yanak”tır. mene’nin “yanak” manâsında kullanıldığını gösteren metin parçalarından örnekler vermek mümkündür. (KUB XXIX 9 I 10-11): “nuššikan išalli par ā ZAG-ni mi-e-ni aršijazzi .... nuššikan KAxU-az išalli [par] ā GÙB-li mi-e-ni aršijazi “= “(Eğer bir kişi yatağında uyuyorken) tükrüğü ağızından sağ yanağının üstüne doğru akarsa ... ve tükrüğü ağızından sol yanağının üstüne doğru akarsa” (CHD: 289-290; HEG: 195-198).

(bk. “Hareket Sistemi”-yüz).

** Asıl Ağız Boşluğu (Cavum oris proprium)

Ağız boşluğu da denilen bu boşluk önde ve yanlarda dış kemerlerinin konkav olan iç yüzlerinden, yukarıda sert damaktan, aşağıda hyoid kemik ile alt çene kemiği arasındaki kaslı ve zarlı bir döşemeden, arkada yumuşak damak ve bunun ön kemerlerinden (Arcus palatoglossus) yapılmıştır. Bu ön kemerler, ağız boşluğunun alt duvarı ile yumuşak damağın uvula’sı arasında bir delik yaparlar; buna boğaz geçidi (Isthmus faucium) denir. Yumuşak damağın ön yüzü ve kemerleri ile onların sınırladığı bademcik çukurlarının bütünü ise boğaz (Fauces) olarak adlandırılır.

^{UZU}huhhurti-. hu^uahhurti- c., ^{UZU}huhharti-, hu^uahharti- c., ^{UZU}hurhurta- (St.?) (H.), (Akk. HARURTU), (L. fauces: "üstte yumuşak damak, altta dil kökü, yanlarda damak kavislerinin çevrelediği geçit şeklindeki bölge"), (O. hulkūm): , "gırtlak, boğaz?"

(HW: 71; HEG: 263-300; HDW: 22, 25).

huhhurti, KUB VII 1 III 2 ve devamındaki organ isimleri listesinde "dil" ile "yemek borusu" arasında yer almıştır. KUB VII 18'de ise bu kelime hu^uahharti formunda (D.-L.) geçmektedir. huhharti 'nin Akkadca karşılığı ise HARURTU ("boğaz")'dur. Alp'e göre huhharti "hava borusu, akciğer borusu" anlamına gelen bir kelime olabilir ya da tarna ("boğaz")'nın synonymidir (Alp 1957: 15).

KBo XII 96 I 9-11: "aiš-za-ka ĩĀ-it šūanza ēš ^{UZU}hurhurta-ma-za-kan hu^uamnaz šūanza ēš" : "ağzınızı yağ ile doldurun, boğazınızı heyecanla şişirin." KUB XXXV 88 III 16-17: "^{UZU}hu-hur-ta-a [š-ša-an-za] GIG-za": "boğaz hastalıkları " (HED: 418). Görüldüğü gibi ^{UZU}hurhurta, metinlerde, çeşitli şekillerde yer almıştır.

(bk. "Solunum Sistemi"- soluk borusu).

tarna-n. (H.), (L. fauces), (O. hulkūm): "boğaz"

Alp'e göre tarna, tar- ("demek, söylemek, konuşmak") kökü ile başlayan (yani tar- kökünden türetilen) organ isimleriyle aynı kelime ailesine ait bir kelimedir. Bu tür kelimeler arasında taršna, tarašna, taršanzipa da yer alır. tar- fiilinden türetilmiş bir kelime olan tarna , konuşma olayı ile ilgili bir kelime olmalıdır (Alp 1957: 7).

(bk. "Hareket Sistemi"- kafatası).

taršna- c., tarašna- c. (H.), (L. fauces), (O. hulkūm: "boğaz", būlū'm, būlu'm, belū'm : "gırtlak"): "boğaz, gırtlak"

(Goetze 1938: 42-dp. 126; HW: 216; HDW: 86, 87).

Alp, Tunnavi Ritualinde Goetze'nin, taršna'nın anlamının muhtemelen "boğaz?" olabileceğini ortaya koyduğunu belirtir. Alp'e göre KUB IX 4 I 23'te tar-aš-na-aš tar-na-aš'a (34 II 38) karşılık gelmektedir. Yazar aynı kelimenin (34 II 23 kopyasında) tar-na-aš'ın karşısında tar-aš olarak yorumlandığını da belirtir. Bu kelimenin kuruluşu zippulani-c. ("bir ekmek türü")'yi hatırlatmaktadır ki, zippulašši, zippulašni olarak da bilinmektedir. Görüldüğü gibi her iki kelime de -n (n)-, -š (š)- veya -š (š) n (n)- suffixleriyle genişletilmiştir. taršna ya da tarašna, tar-("demek, söylemek") fiili ile başlayan organ isimleri arasında yer aldığı için, konuşma olayında kullanılan bir organ olmalıdır (Alp 1957: 7-8).

KBo XVII 54 I 9: "tar-aš-ša-na-aš (10) ta-a-aš-ku-pí-ma-an-la-a-ú" : "o, gırtlığın bağırmasını ortadan kaldırmalı" (HEG: 228-229).

kapru-n. (H.), (L.fauces), (O. ħulḫūm): "boğaz?"

HW'ta (kaynak olarak Sommer, HAB'a dayanılarak) kapru'nun karşılığı "boğaz" olarak verilmiş, fakat yine de bu anlamın kesin olmadığını göstermek üzere bir soru işareti bırakılmıştır (HW: 99). Kaynaklarda kapru'nun (kesin olmasa da) "boğaz?" manâsına gelebileceği belirtilmiştir (Alp 1957: 3, 15-dp. 15). Eldeki metinler vasıtasıyla kapru'nun, kişileri cezalandırırken kesilebilen bir organ olduğu anlaşılmaktadır. KBo III 27, 9: "kap-ru-uš-se-it ħattantaru": "onlar, onun kapru'sunu kesip koparmalıdır" (HEG: 494). Fakat yine de kapru kelimesinin anlamı üzerinde ihtilaflar vardır. Çünkü kapru'nun "burun?" anlamına geldiğini savunan fikirler de bulunmaktadır. Gerçekten de eğer kapru, cezalandırırken kesilebilen bir organ ise "boğaz" da olabilir, "burun" da. Çünkü ceza sisteminde sadece boğaz kesilmesi durumu söz konusu değildir. Kanunlarda bir kölenin burnunun kesilerek cezalandırılmasıyla ilgili maddeler de vardır.

H.K. 99 (1. Dizi)

55 ták-ku ÌR-iš É-ir lu-uk-ki-iz-zi iš-ĥa-aš-še-ša še-ir šar-ni-ik-zi

56 ŠA ÌR Ka x KAK-ŠU UZ-NA-A-ŠU ku-ug-gur-aš-kán-zi

57 [na-] an EGIR-pa iš-ĥi-iš-ši pi-an-zi ták-ku Ú-UL-ma šar-ni-ik-zi
 58 [nu] a-pu-u-un-pát šu-ú-iz-zi

55 “Eğer bir köle bir evi yakarsa ve sahibi (onun) için tazmin ederse,
 56 kölenin burnu (ve) kulakları kesilsin
 57 ve o sahibine geri verilsin, ama eğer (sahibi) tazmin etmezse,
 58 o zaman işte o öteye iter”
 (Imparati 1992: 96-97).
 (bk. “Duyu Organları”- burun)

Yukarıda ele alınan organların dışında, dişler (dentes) ve dil de (Lingua) ağız boşluğu içerisinde yer alır.

^(UZU)šišai- n. (H.) , (Sum. ^(UZU)KA x UD), (Akk. ŠINNU), (L. dens: “diş veya diş şeklindeki oluşum”), (O. sinn): “diş?”

HW'ta (s.194, 279) ve Alp'in Hititçedeki vücut organları ile ilgili çalışmasında (Alp 1957: 3) “diş” karşılığı olarak kabul edilen šišai, HDW'te (s. 76) ise “hayvanlarda bulunan bir organ” olarak tanımlanmış ve belki de “kuyruk” manâsını taşıdığı belirtilmiştir. Hoffner ise šišai 'yi “diş?” olarak tanımlamıştır (Hoffner 1967: 24).

Kaynaklarda Sümerogram olarak “diş”in karşılığı ZÚ veya ^(UZU)ZU₉ şeklinde de gösterilmiştir (HZL: 361; Rüster-Neu 1991: 42).

gaga-c. (H.), (Sum. ^(UZU)KA x UD, ZÚ, ^(UZU)ZU₉), (Akk. ŠINNU), (L. dens), (O. sinn): “diş?”

(HEG: 460; HDW: 30; HZL: 361; Rüster-Neu 1991: 42).

ḥuḥanḥuḥanala- c. (Pl.) (H.), (L. dentes: “dişler”) : “dişler?”

HDW’te ḥuḥanḥuḥanala’ nın bir organ olduğu ve belki de plural olarak “dişler?, dişler dizisi?” manâsına gelebileceği belirtilmiştir (HDW: 25).

puri-c. (H.), (L. lingua: “ağızda bulunan, kastan yapılı hareketli organ, dil”), (O. lisān): “dil”

“Dil, dudak” anlamlarına gelen bu kelimedden, Nomina Instrumenti yapan suffixlerden biri olan -alli- suffixi vasıtasıyla purijalli (“hayvanların ağızına takılan burunsalık”) kelimesinin türetildiği görülmektedir. -alli- suffixinin enteresan bir özelliği vardır. Vücut organlarından herhangi birine takılan eşya ve bu organlarla ilişkisi bulunan konkret nesnelere verilen isimler, bu suffix yardımıyla meydana getirilir. Meselâ kuttar (“boyun”)’dan kuttanalli (“gerdanlık”), ḥaršan (“baş”)’dan ḥaršanalli (“baş çelengi”) gibi. Aynı şekilde puri de “dil” veya “dudak” manâsını taşıyor olmalıdır. Çünkü puri’den -alli- suffixi yardımıyla yapılan purijalli kelimesi hayvanın ağızına takılan bir aleti göstermektedir. Bu kelimedde “lisan,konuşma” anlamında Hititçede kullanılmamıştır (Dinçol 1970: 61).

(bk. “Sindirim Sistemi” - dudak)

lāla- c./n. (H.), (Sum. ^(UZU)EME), (Akk. LIŠĀNU), (L. lingua), (O. lisān): “dil”

(HW:126,127;Alp1957:3;Hoffner 1967:24;HDW:45;Rüster-Neu 1991:42).

lāla bir vücut parçası olarak “dil” anlamında olabileceği gibi, “dil kalıbı, dil modeli” karşılığında da kullanılmış olabilir. Ayrıca “gerçek veya doğru konuşma, zarar verebilecek konuşma, iftira, kötöleme, tanrıya ve mukaddes şeylere saygısızlık veya küfür “anlamlarını da taşımaktadır. “Bıçağın, sapından sonraki metal kısmı ve külçe (metal) “anlamlarına da sahiptir. lala’nın bütün bu anlamlarını, çeşitli metin parçalarından örneklerle desteklemek mümkündür.Meselâ kurban olarak avlanan hayvanların

dillerinin kulak ve kuyruklarının kesilmesiyle ilgili bir metin (KUB XXXXIII 53 I 5), buna örnek olarak verilebilir. lala ("dil") ; aynı zamanda model anlamında kullanılmıştır. EME'nin ("dil") metalden yapılmış bir modeli gerçek dillerin veya bıçak ağızlarının modelleri olabilir. Tunnavi Ritualinde, gerekli malzemeler arasında "12 EME IM EGIR-an ħalupanteš"ten yani "arkaya bükülmüş 12 (tane) kil (den yapılmış) dil"den bahsedilmiştir. lala, bıçağın metal kısmı ve külçe metal gibi anlamlara da sahiptir. Akkadca metinlerde metal nesnelerin EME olarak adlandırıldığı, LİŞĀNU ("dil") olarak okunduğu bilinmektedir. Ancak EME'nin Hititçedeki fonetik okunuşunun lala olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur (CHD: 21-26).

Çeşitli belgelerde demirden yapılmış dil modellerinin olduğu da görülmektedir. Meselâ KBo XVII 1 I 18-19'da "iššaz-(š) mit lālan AN.BAR-aš dāi": "(o), onların ağzından demir dili alır" (HED: 15-17).

Genus commune bir kelime olan, ancak bazı metinlerde Genus neutrum olarak geçtiği de görülen lāia hem "(organ olarak) dil" hem "kilden" veya herhangi bir metalden yapılmış organ (dil) taklidi (modeli) hem de "kötü söz, iftira" gibi anlamlar taşımaktadır (HEG: 19-20).

(bk. "Duyu Organları"-dil)

tiššatu- n. (H.), (Sum. EME), (Akk. LİŞĀNU), (L.lingua), (O. lisān): "dil?"

(HW: 225; Rüster-Neu 1991: 42).

Kaynaklarda N.-A. Pl.'i tiššatua (diller) olarak geçen tiššatu , ritüellerde kullanılan dil kalıbı (modeli) olabilir (HDW: 91).

* Yutak (Pharynx)

Burun boşluklarıyla ağız boşluğunun ve gırtlığın arkasında dikey durumda, kas ve zardan yapılmış sindirim borusunun bir parçası olan yutağın içi burun boşluklarına, ağıza, gırtlığa ve yemek borusuna açıktır.

* Yemek Borusu (Oesophagus)

Sindirim borusunun yutak ile mide arasındaki parçası olup, kas ve zardan yapılıdır.

^{UZU}pappaššala- (^{UZU}pappaššali-) c. (H.), (L. oesophagus: "ağız deliğinden anüse kadar uzanan, kas ve zardan yapılı sindirim borusunun yutak ile mide arasındaki parçasıdır"), (O. meñ): "yemek borusu"

(Hoffner 1967: 24).

HW'ta pappaššala 'nın başta veya boyunda bulunan bir organ olabileceği bildirilmiş, fakat tam olarak hangi organ olduğu belirtilmemiştir (HW: 158).

Alp ise KUB VII 1 III 3 ve devamındaki organ isimleri listesinde ^{UZU}pappaššala'nın "ağız", "dil", [^{UZU}huhharti], ^{UZU}pappaššala, 'göğüs' sıralamasında yer aldığı ve 20. satırda ise bu sıralamanın "ağız", "dil" ^{UZU}pappaššali, "göğüs" halini aldığını zikreder. Alp'in bildirdiğine göre pappaššala -ala- veya -ali- üzerine kurulmuş bir kelimedir. Kelimenin kökü, başka bir çivi yazılı dilden geçmiş bir kelime olan pappašai ile aynıdır. Aynı yazara göre, pappaššala'nın anlamı, paš ("yutmak") fiiline dayandırılarak da açıklanabilir. pappaššali vücudun üst tarafında, dil ile göğüs arasında bulunan bir organdır. Buna dayanarak pappaššali 'nin "yutma organı" veya "yemek borusu"nu karşılayan bir kelime olduğu kabul edilebilir (Alp 1957: 14-15).

HEG' da (s.462) paš'ın "yutmak" ve pappaššala/i'nin de "yemek borusu" karşılığında olduğu belirtilmiştir.

HDW'te de pappaššala'nın anlamının "yemek borusu" olduğu belirtilmiştir (HDW: 59).

* Mide (Gaster: Stomachus)

Yemek borusu ile incebarsak arasında iki delikli, sindirim borusunun bir torba gibi genişlemiş bir bölümü olup, içinde besinler, biyokimyevi değişikliklere uğrayarak kimus (chymus) haline gelir.

^{UZU}panduḥa- c. (H.), (L. stomachus: "Sindirim sisteminin bir bölümünü oluşturan yemek borusu ile duodenum arasındaki torba şeklindeki organ"), (G. gaster), (O. mide): "mide?"

(Hoffner 1967: 24).

Kaynaklara dayanılarak bir iç organ olduğu anlaşılan ^{UZU}panduḥa, KUB VII 1 III 6-18'deki organ isimleri listesinde genzu ("kucak") ile arra ("anüs") arasında yer almaktadır. panduḥa ile ilgili olarak çeşitli kaynaklarda, farklı görüşlerin mevcut olduğu görülmektedir. Meselâ kaynakların bir kısmında panduḥa "mide" karşılığında kullanılmıştır (Alp 1957: 24). Diğer bazı kaynaklarda (HW v.b.) ise panduḥa' nın anlamının "idrar torbası" olabileceği ileri sürülmüştür. Bütün bu teklif edilen anlamlar, ancak metinlere dayalı olarak kabul veya reddedilebilir. O halde öncelikle, panduḥa' nın geçtiği metinlere göz atmak gerekir:

KUB IX 1 III

20 [nu G]UD^{HI.A}-aš ^{UZU}pa-an-du-ḥu-uš ú-da-an-zi
 21 [n]a-aš-ta ku-e-lu-ḫa-na-aš ḫa-a-tar
 22 ^{UZU}pa-an-du-ḥa-aš an-da la-a-ḥu-ḫa-an-z [i]

20" [Sonra] onlar sığırların panduha'sını getirirler.
 21 Bunun üzerine onlar, kueluvana suyunu
 22 panduha'nın içine dökerler

Yukarıdaki satırlara dayanılarak panduĥa'nın, akıcı bir madde taşıyan bir organ olarak kabul edilebilir. Alp, panduĥa'nın yukarıdaki metinde "mesane" olarak "kucak" ile "kıç" arasında sayıldığını da belirtir. Ancak bununla birlikte gamaršuuant'ın da "mesane" karşılığı olarak kabul edilebileceğini ve bu sebeple panduĥa'nın "mide" anlamına da gelebileceğini ifade eder (Alp 1957: 24-25).

HDW'te de (s. 59), ^{UZU}panduĥa'nın bir iç organ olduğu ve belki de "mide"ye karşılık gelebileceği belirtilmiştir.

(bk. "Üro-Genital Sistem"-idrar torbası).

* İnce Barsak (Intestinum tenue)

Sindirim borusunun mide ile kalınbarsak arasında kalan parçasıdır.

* Kalın Barsak (Intestinum crassum)

Sindirim borusunun incebarsaktan sonra gelen parçası olup, bir sfinkter ile çevrilmiş olan anüs ile dışarıya açılır.

karat-c. t-St. (H.), (Sum. ^{UZU}NÍG.GIG., (L. intestinum: "sindirim sisteminin mide ile anüs arasında uzanan bölümü"), (O. miā^t): "barsak?"

(HW: 100; Hoffner 1967:24; HDW: 34).

karat'ın kariĥa ("örtmek, kapamak, saklamak, perdelemek") fiili ile bağlantılı bir kelime olup, "karın (göbek) zarı?" veya "barsak zarı?" anlamlarına da sahip olduğu düşünülebilir (Alp 1957: 4-dp.4).

Plurali olan garateš de "barsaklar" anlamındadır (HEG: 499).

pattarta- (?), **pathasta-** (?) c. (H.), (Sum. ŠĀ^{MES}), (L. intestinum), (O. miā):
“barsak(lar)?”

Hititçede “barsak” anlamına geldiği düşünülen pattarta'nın, son yapılan araştırmalar neticesinde, bazı metin yerlerinde Luvice karşılığı da bulunmuştur. Meselâ KBo XXXVI 50. Ay. 13' metninde geçen pa-at-tar-ta-an-zi (Luv.N.PI.) ifadesi, böyle bir anlam taşımaktadır. “[ŠĀ-ŠU^{MES} (?) i]p-t[a-na-ar-ri-ku-ma (??) ša-al-mu (?) ŠU? GIDI]M ?.MA BA.ÚŠ pa-at'-tar'-ta-an-zi da-an-ku-ya-eš [“=“Onun barsakları (?) enine durur (??) ve (onlar) siyahtırlar: Ölü ruhunun eli (?); o ölecek. Barsaklar (?) karanlıktırlar” (Wilhelm 1994: 23, 25).

* Anüs (Anus)

zašgaraiš-n. s-St. (H.), (Sum. UZU^{GU.DU}), (L. anus: “kalın barsağın dışarıya açıldığı delik, makat”), (O. şerc): “anüs, makat”

(HZL: 322; Rüster-Neu 1991: 40).

HDW'te bildirildiğine göre “anüs” anlamına gelen ve -š gövdeli olan zašgaraiš'in D.-L. Sg. hali zašgaraišši' dir (HDW: 109).

(UZU)^{arra-c.} (**arri-**, **arru-**) (H.), (Sum. UZU^{GU.DU}), (Akk. GINNATU), (L. anus), (G. orros: “kıç; arka”), (O. şerc): “anüs, makat, kıç, kaba et”

(Alp 1957: 5; Hoffner 1967: 24, HEG: 51-52; HDW: 5; HZL: 322; Rüster-Neu 1991: 40).

HW²'ta da belirtildiği gibi arra, “(hem hayvanlar hem de insanlar için) anüs, makat” anlamını taşımaktadır. Kelimenin ilk hali aršaš şeklinde olup -š gövdelidir (HW²: 234-235).

KBo X 37 II 24-25: "arriş-[ř]met [...] şehuganiiauuanza şakki": "onların anüsü idrar (ve) dışkı ile kirlenmiştir" (HED: 122).

2.2.3.2. Sindirim Borusunun İlişkileri

Özsu (Succus) denilen özel salgıları olan ve salgıladıkları bu özel salgılarla besinlerin sindirimini sağlayan salgı bezleri sindirim borusunun ilişkileridir. Bu bezler:

- * Tükürük yapan ve ağız boşluğunun çevresinde bulunan tükürük bezleri
- * Karnın yukarı kısmında bulunan karaciğer ve pankreas

işhu- (H.), (L. venter: "karın; karın şeklinde dolgunluk gösteren kısım veya oluşum"; abdomen: "göğüs ile pelvis arasındaki vücut bölümü; karın"), (O. başn): "bel?, karın?"
(Alp1957: 22).

^(UZU)**işhunau-** n., **işhuna-** c., **işhunauant-** (H.), (L. venter, abdomen) (O. başn) : "karın?"

Alp'e göre işhuna(u), "karın" anlamını taşımaktadır. Bu organ ismi KUB IX 4 I 5'teki listede ^{UZU}ZAG.LU ("omuz") 'dan sonra ve ^{UZU}kalulupa ("parmak") dan önce olarak ve kırıklı metnin kopyası olan IX 34 II 25'te ise muhtemelen ^{UZU}ZAG.LU'nun arkasında ve şU ("el")'nun ise önünde gözükmetedir. Bu sıralamaya dayanarak bu organın, "omuz" ile "el" arasında bulunduğu düşünülebilir. Ama yine de bu tahmin aldatıcıdır. Bu sebeple işhuna(u)' nun anlamı, kendi kelime ailesine ait olan diğer kelimelerden yola çıkılarak açıklanmalıdır. Buna dayanarak Alp, işhuna'nın, kelime kökü olan işhu'ya -na- eki eklenerek türetilen bir kelime olduğunun söylenebileceğini belirtir. Hititçede bu kelime kökünden türetilen pek çok kelime vardır. Bu kelimelerin en tanınmışlarından biri olan işhuzzi ("bant, kemer") kelimesi, işhu köküne uzzi- suffixi getirilerek elde edilmiştir. Yazarın bildirdiğine göre işhu "bel"

veya “karın” anlamına gelmektedir. Zaten bu kelime ile ilgili olan išhija fiili “bağlamak” manâsındadır. išhuna(u) ile išhu aynı anlama sahip olan kelimelerdir. Kısacası išhu ile išhuna(u) arasında semantik bir ortaklık mümkündür. Hatta išhuna(u) sadece “karın” değil, genel olarak “vücut” anlamına da geliyor olabilir. Alp, bunun için seçtiği bir metin yerinden (Ehelolf, KIF I: 400) alıntı yaparak şu örneği vermiştir: “iš-ĥu-na-a-uš-mi-it GI-za ^{URU}Al-mi-na-la-aš-na-aš ki-it-ta-ru”= “sizin vücudunuz Alminalaşna şehrinin direğine konulsun” (Alp 1957: 21-24).

(bk. “Hareket Sistemi”- üst kol).

^(UZU)šarĥuuant- c./n. (H.), (L. venter), (O. baĥn): “karın?”

Birden fazla anlama sahip olduğu düşünölen šarĥuuant’ın taşıdığı anlamlardan biri de “karın”dır (HW: 185; HDW: 71).

(bk. “Üro-Genital Sistem”- dölyatağı).

antaki-, antakitti- (H.), (L. venter), (O. baĥn): “karın, bel?”

HW’ta antaki’ nin “karın” veya “bel” manâsını taşıdığı belirtilmiştir (HW: 23).

antaki “karın” veya “bel” anlamına geliyor olabilir. išhuna’nın “karın” anlamını taşıdığı düşünölecek olursa, antaki “bel” anlamını karşılıyor olabilir (Alp 1957: 22-dp. 21).

Ancak HW²’ta antaki ile ilgili değişik bir yorumla karşılaşmaktayız. Buna göre antaki “karın” anlamına gelmeyip, bilakis “özel oda” anlamını taşımaktadır. Aynı kaynakta, ortaya konulan bu yorumu ispatlamak amacıyla, çeşitli metinlerden ilgili parçalar seçilerek örnek olarak verilmiştir. “ta-an-za-kan an-ta-ki-it-ti dāi”: “eşyayı antaki içine koymak”; ^DUTU-uš aruni an-ta-ga-aš-ša paıt”: “güneş tanrısı, antaki’si içinde denize gitti” (HW²: 97).

Bu konudaki son etüdlerde, antaki'nin "karın" ya da "bel" manâsına gelmediği belirtilmektedir. Meselâ Tischler'e göre antaki "oda, oturma odası veya yatak odası" anlamlarını taşımaktadır. Bazı araştırmacılara göre ise antaki kelimesi -k (k)i- suffixi ile "içinde" anlamına gelen anda kelimesinden oluşan hybrid bir yapıdır (HEG: 34-35).

* Tükrük Bezleri (Glandulae Oris)

iššalli- n., **iššallant-** c. (H.), (L. saliva: "tükrük bezleri tarafından salgılanan renksiz sıvı"), (O. luā⁴b): "tükrük, salya"

(HW: 84; Alp 1957: 2; HEG: 371-372; HDW: 27).

iššalli kelimesi "ağız" anlamına gelen aiš/išš kelimesinden -alli- suffixi vasıtasıyla türetilmiştir (Dinçol 1970: 61).

KUB XXIX 10 I 9-11: "takku-kan UKÙ-aš ^{GIŠ}NÁ-aš šešzi nu-šši-kan iššaz iššalli parā GÙB-li meni āraššizzi"= "bir adam yatakta uyuyorken, ağzından sol yanağının üzerine tükürük akıyorsa" (HED: 380-381).

* Pankreas (Pancreas)

"Pankreas" manâsını karşılayan Hititçe bir kelime henüz tespit edilememiştir.

* Karaciğer (Hepar)

Karın boşluğunun sağ yukarı bölümünde üst ve arka yüzünü kubbe gibi örten diafragmanın altında bulunur.

leši- (**lišši-**) n. (H.), (Sum. ^{UZU}NÍG.GIG), (Akk. KABITTU, KABATTU), (Prohatt. taḫalai-), (L. hepar: "diafragmanın sağ alt kısmında yerleşmiş, hayati görevleri sebebiyle organizma için mutlak gerekli olan organ"), (O. kebed): "karaciğer"

(HW: 128, 1, 30, 288, 309; Alp 1957: 4; Hoffner 1967: 24; HDW: 47-48; HZL: 340; Ruster-Neu 1991: 41).

Tunnavi Ritualinde de geçen ve "karaciğer" anlamına gelen leši kelimesi commune olmayıp neutrumdur. Ritualin I 48. satırında ("[te-pu^{UZU}ŠÀ t]e-pu li-e-ši te-pu iš-ša-na-aš ŠAH.TUR ŠA^{NINDA}ya-ak-ki-šar pár-ša-aš") li-e-ši olarak yazılmış şekilde görülmektedir (Goetze 1938: 71-72).

CHD'de de leši' nin "karaciğer" manâsına geldiği belirtilmiş ve metinlerde geçen çeşitli halleri, bazı metinlerden örnekler verilerek gösterilmiştir (CHD: 72).

Çeşitli metin yerlerinde, Protohattice'de "karaciğer" manâsına gelen taḫalai kelimesinin de geçtiği bilinmektedir. KUB XXV 36 Ay. V 38 v.d.: "na-an-za^{UZU}NÍG.GIG ta-ḫa-la-a-i[ḫ (38) ḫal-zi-iš-ša-an-zi": "ve onlar taḫalai'yi^{UZU}NÍG.GIG. ("karaciğer") olarak adlandırıyorlar". Bu metin yerinden, "karaciğer" anlamına gelen^{UZU}NIG.GIG'in protohatticedeki karşılığının taḫalai olduğu anlaşılmaktadır (HEG: 11).

erai- c. (H.) : "karaciğerin bir parçası, bir kısmı, bir bölümü"

(HW: 42; Hoffner 1967: 24; HDW: 11).

Kaynaklarda (HEG: 109) belirtildiğine göre hangi dilden girdiği bilinmeyen yabancı menşeli bir kelime olan erai, HW²'ta bildirildiğine göre fal ve kehanet metinleri ve büyü rituallerinde geçen bir organ ismi olup, karaciğerin bir parçasıdır (HW²: 89).

šentaḫi- (šintaḫi-) (H.), (Sum. Kl.GUB): "karaciğer parçası"

(Hoffner 1967: 24).

HDW'te bildirildiğine göre ŧentaĥi, kehanet amacıyla kullanılan karaciġerin herhangi bir kısmıdır (HDW: 74).

2.2.4. SİNİR SİSTEMİ (Systema Nervosum)

İnsanların ŧuur, akıl ve zekâ gibi fonksiyonlarını yöneten organların bütününe sinir sistemi denir.

Bugünkü modern anatomide sinir sistemi;

- * beyin-omurilik sinir sistemi (Systema nervosum centrale)
  - * çevre sinir sistemi (Systema nervosum periphericum)
  - * sempatik sinir sistemi (Systema nervosum autonomicum)
- olarak üç grupta incelenir.

ĥattatar n. r-n-St. (H.), (Sum. GALGA-tar), (Akk. TĒMU), (O. a⁴kl: "akıl, us"): "akıl, zekâ, hikmet"

(HW: 65, 272; Alp 1957:2; HEG: 222; HDW: 20; HZL: 318).

ĥazzizzi- n., **ĥazzizzu-**, **ĥazzizzita-** (H.), (Akk. ĤASĪSU), (Hurr. ĥazzizzi): "akıl, us, zekâ, sağduyu"

Aslında bu kelimenin iki ayrı anlama sahip olduġu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri "kulak", diġeri ise "akıl, zekâ"dır (HW: 68). Vücut organlarının isimlerinin geçtiġi metinlerden biri olan KUB IX 4 I metninin 24. satırında "ĥa-az-zi-zu ĥa-az-zi-iz-zi-ja-aŧ GIG-an KI.MIN" ifadesindeki ĥazzizzu, "zihin" olarak tercüme edilebilir. Böylece ifadenin "zihin, zihnin hastalığını uzaklaŧtıracak" ŧeklini aldıġı görülmektedir (Alp 1957: 2, 41).

HDW'te de (s.20) hazzizzi' nin hem "akıl" hem de "kulak" anlamında olduğu belirtilmiştir.

KUB XXX 47 IV 5: "mān-za ANA ^DA-A[...] SISKUR. SISKUR hazizija šipan[ti]"= "O, tanrı A'ya hazzizzi için ritual düzenlediđi (icra ettiđi) zaman" (HED: 285).

(bk. "Duyu Organları"-kulak).

2.2.5. DUYU ORGANLARI (Organa Sensuum)

Duyu organları:

- Dokunma organı (Organum tactus)
- Koku alma organı (Organum olfactus)
- Tad alma organı (Organum gustus)
- Görme organı (Organum visus)
- İşitme-denge organı (Organum stato-acusticum)

2.2.5.1. Dokunma Organı (Organum Tactus)

Dokunma duyusu ile ilgili organlar denilince ilk olarak akla "deri" gelir. Deri, bütün vücudu kaplayan bir örtü şeklinde olup, vücudu dış etkilerden korur.

miluli-, **melu(li)-**, **maluli-** n. (H.), (Sum. KUS: "cild, deri"), (Akk. MASKU), (L. cutis: "vücudu dıştan örten tabaka"), (O. cild): "deri?"

CHD'de, miluli'nin "deri, cild" veya "yumuşak doku" anlamında olabileceği belirtilmiştir (CHD: 253). Anlaşıldığı kadarıyla bu kelime, birden fazla anlama sahiptir.

(bk. "Hareket Sistemi"- yumuşak bir vücut kısmı).

ħalħalzana- (ħalħanzana-) (H.), (L. cutis), (O. cild) : “deri?”

HDW’te ħalħalzana’nın bir organ olduğu söylenmiş, fakat tam olarak hangi organa karşılık geldiği belirtilmemiştir (HDW: 13). ħalħalzana ile “baş” anlamına gelen ħalħaldana aynı kelimeler değildir. (ħalħaldana ile ilgili diğer bilgiler, “Kemikbilim” bölümü içerisinde verilmiştir). ħalħalzana’nın “baş” karşılığı olduğu söylenemez. HW²’ta ħalħalzana’nın vücudun bir parçası veya bir organ olduğu ve belki de ‘deri’ veya ‘kas’a karşılık gelebileceği ifade edilmiştir (HW²: 29).

^(uzu)ħupallaš- n. s-St. (H.), (O. cild’ur-re’s) : “kafaderisi?”

(HEG: 290-291; HDW: 23)

Bazı kaynaklarda, “(insanlarda) cilt, (hayvanlarda) deri” karşılığında olduğu teklif edilen bu kelime, daha sonraları ise (KBo III 8 III 32 ve devamında “saçlar, kıllar, tüyler” bölümü altında bulunması sebebiyle), “kafa derisi?” olarak kabul edilmiştir. Alp’in bildirdiğine göre ħupallaš kelimesi her ne kadar -š gövdeli olarak gözükse de -alla- formunda olması ihtimali yüksektir. Buna göre belki de ħup (p) (“toplamak, yığmak, birleştirmek”) veya ħuppar (“bir kap cinsi, tabak, çanak, kâse”) ile aynı kelime ailesine aittir. Aynı araştırmacıya göre, (eđer bu iddia doğru ise) vücut organlarıyla ilgili olan ħupallaš formu, yukarıda sözü geçen metin yerindeki “saçlar” bölümüyle bağlantılı olup, kafaderisi anlamına gelmektedir (Alp 1957: 6-7).

Bazı kaynaklarda ise ħupallaš’ın “kafaderisi?” anlamı yanında “kafatası?” anlamına da gelebileceği belirtilmiştir (Hoffner 1967: 24).

Puhvel’e göre de ħupallaš “kafatası veya başın saçlı olan üst kısmı-derisi” anlamındadır. Bazı araştırmacılar bu kelimenin “kafatası”, bazıları ise “kafaderisi” anlamında olduğunu teklif etmişlerdir. Puhvel’e göre bu her iki anlam da geçerli olabilir. ħupallaš; “kâse, çanak” anlamına gelen ħuppar (a) ve “ağ, tül, file” anlamına gelen ħup(p)ala kelimeleriyle aynı köke sahip olabilir (HED: 386-387)

Derinin içinde bulunan ve deriye ekli oluşumlar; deri bezleri (ter bezleri, yağ bezleri, süt bezleri), tırnaklar ve kıllardır.

šišhau- n. (H.), (Akk. ZŪDU, ZŪTU), (L. sudor: "ter bezlerinin salgıladığı sıvı madde"), (O. a 'rāk): "ter"

(HW: 194; HDW: 76).

Alp, šišjama ("bir ağaç türü") kelimesini araştırırken, šišjama'nın ama- veya -ma- üzerine kurulmuş bir yapı olduğunu, yani bu kelimenin kökünün šiš- olabileceğini belirtir. O halde šišjama kelimesi, šiš- kökünden, ama- veya -ma- ekiyle türetilmiştir. Ayrıca yazar šiš- 'in ise šišhau, šiššura ("ıslak, sulu") ve šiššuraija ("sulamak") kelimelerine de temel teşkil ettiğini söyler ve buna dayanarak da šišjama'nın nemli yerlerde yetişen bir ağaç olabileceğini belirtir. šiš- köküne sahip olan bütün bu kelimelerin temelde "nem, rutubet, ıslaklık" gibi anlamlar taşıdığı görüldüğünden, šišhau'nun "ter" karşılığı olabileceği düşünülebilir (Alp 1957: 2, 30-dp. 24).

šankui-, šankuūai- c. **šankuūaiant-** c. (H.), (Sum. UMBIN, DUBBIN), (Akk. ŠUPRU), (L. unguis: "el veya ayak parmağı tırnağı"), (O. zıfr): "tırnak, parmak tırnağı"

(Hoffner 1967: 24; HZL: 358; Rüter-Neu 1991: 40).

HW'ta šankui'nin "parmak tırnağı" karşılığında kullanıldığı ve ayrıca šankuūalli'nin ise bakırdan yapılmış bir alet olduğu belirtilmiş, fakat ne işe yaradığı tam olarak açıklanmamıştır (HW: 182-183, 268).

Alp ^{URUDU}šankuūalli'nin, parmak tırnaklarını kesmek için kullanılan bir alet olduğu belirtir (Alp 1957: 4-dp. 3).

šankuūalli'nin šankuūai ile ilgili bir alet olması sebebiyle, šankuūai'nin anlamının "tırnak" olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü bilindiği kadarıyla vücut organlarından herhangi birine takılan eşya veya bu organlarla ilişkisi

bulunan konkret nesnelere verilen isimler -alli- suffixi yardımıyla yapılır (Dinçol 1970: 61).

işhijani- (işheni-) c.(H.), (L. capillus, pilus: "vücut sathını örten kıl veya tüylerden herbiri"), (O. şa'f'r): "vücut kılı"

(HW: 86; Hoffner 1967: 21; HEG: 388; HDW: 28).

Vücudun çeşitli bölgelerindeki kıllar, özel isimlere (saç, sakal, kirpik, kaş v.b.) sahiptir.

tetana- (tedana-) c. (H.), (L. capillus: "kıl, saç"), (O. şa'f'r'ur-re's) : "saç"

(HW: 222; Alp 1957: 2; HDW: 90).

zamankur (zamangur, zamakur) n. r-St. (?) (H.), (Sum. SU₆ (KA x SA)), (L. barba), (O. liħye): "sakal"

(HW: 259; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 21; HDW: 108; HZL: 348).

zamankur'dan türetilen şamankuruant kelimesi "sakallı" manâsına gelmektedir.

işhijani- (işheni-) c. (H.), (Sum. SU₆ (KA x SA)), (L. barba), (O. liħye): "sakal"

(HW: 86; HEG: 388; HDW: 28; HZL: 348; Rüter-Neu 1991: 10).

Daha önce de belirtildiği gibi, kaynaklarda genel olarak "kıl, vücut kılı" anlamına geldiği bilinen işhijani kelimesi, "sakal" anlamını da taşımaktadır.

laplipa- (laplapa-) c., laplapi- n., laplipanza- c. a-St. (?), (H.), (L.cilium: "göz kapağı serbest kenarındaki sert kıllardan herbiri"), (O. hedeb, hūdūb): "kirpik"

(HW: 127; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HDW: 46).

KUB XXXII 3 III 6-10 ritual metninde "kuitmanmazan BĒL SISKUR. SISKUR IŠTU SAG.DU-ŠU te-e-ta-na-an la-ap-le-e[-pa-an?] eneranna huittijannai ^{SAL}ŠU.GI-ma lūili kiššan hūkkiškizzi"= "Hasta, başından bir saç, bir kirpik ve bir kaş çekip koparınca, yaşlı kadın (^{SAL}ŠU.GI) Luvice olarak şöyle bir büyü yapar"(CHD: 45-46).

laplipa; metinlerde laplapa- c., laplapi-n., laplapi-n. ve hatta bazen de laplapipa- (KUB XXIV 12 II 32: la-ap-la-ap-pi-pa-an) gibi değişik şekillerde geçmektedir (HEG: 43-44).

enera- (inira-) c., in(n) ira-, innari-, c. (H.), (Sum. ŠŪR TĪNI, ŠŪR TĪGI), (L. supercilium: "kaş; kaş kıllarından herbiri"), (O. ḥācib): "kaş"

(HW: 41; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HEG: 106; Ünal 1980 : 45, 58, 87; HDW: 11; HED: 271,272).

enera'nın, bazı metinlere (KUB XXII 70 v.b.) dayanılarak, sadece insanlarda değil, ayrıca tanrı heykelleri ve hayvanlarda da bulunduğu anlaşılmaktadır. enera, metinlerde çoğunlukla laplipa ("kirpik")dan önce geçmektedir. enera tanrı heykelleri tasvirinde de geçmektedir. Meselâ "IGI^H i-ni-ru-uš NA₄ KÁ.DINGIR. RA ="Babil taşından gözler ve kaşlar" (HW²: 37-38).

2.2.5.2. Koku Alma Organı (Organum Olfactus)

kapru- n. (H.), (Sum. KA x KAK), (L. nasus), (O. e'nf): "burun"

HDW'te kapru'nun bir organ olduğu ve belki de "burun?" olabileceği ortaya konulmuştur (HDW: 34).

(bk. "Sindirim Sistemi"- boğaz).

^{UZU}**titita-**n. (H.), (Sum.KA x KAK), (Luv. titita-), (L. nasus), (O. e'nf): "burun"

(HW: 225, 279, 329; Alp 1957: 3; HDW: 92).

(bk. "Duyu Organları"- gözbebeği).

2.2.5.3. Tat Alma Organı (Organum Gustus)

puri-c. (H.), (L. lingua), (O. lisān): "dil?"

(HW: 173; Dinçol 1970: 61)

(bk. "Sindirim Sistemi"-dudak).

lāla- c./n. (H.), (Sum. ^(UZU)EME), (Akk. LİŞĀNU), (L. lingua), (O. lisān): "dil"

(HW: 126, 271; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HDW: 45; HEG: 19-20)

Eldeki çivi yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla "dil" anlamına gelen lāla, Hititçede değişik şekillerde kullanılmıştır. Meselâ bir vücut parçası (organı) olan "dil" karşılığı olarak kullanıldığı gibi, (gerçek veya doğru) konuşma, zarar verebilecek konuşma, iftira, kötöleme v.b. anlamlarda da kullanılmıştır (CHD: 21-26).

(bk. "Sindirim Sistemi"-dil)

tiššatu- n. (N. -A. Pl. tiššatu_xu_a) (H.), (L. lingua), (O. lisān): “dil?”

(HW: 225; HDW: 91).

2.2.5.4. Görme Organı (Organum Visus: Oculus)

šakui- c. (H.), (Sum. IGI), (Akk. ĪNU), (L. oculus, organum visus), (O. a‘yn): “göz”

(Hoffner 1967: 24; HDW: 67; HZL: 326).

šaku_xu_a- n. (Pl), (H.), (Sum. IGI^{HI.A}): “gözler”

(Hoffner 1967: 24; HZL: 326; Rüster-Neu 1991: 40).

Hititçede šaku_xu_ai fiili “bakmak, görmek” anlamına gelen bir fiildir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu fiil šaku_xu_a (“gözler”)’dan türetilmiştir (Alp 1957: 3, 23).

HDW’te šaku_xu_a’nın plural bir kelime olduğu ve singular halinin ise šakui olabileceği belirtilmiştir (HDW: 67).

^{uzu}**titita-** n. (H.), (L. pupilla: “iris’in ortasında yer alan delik”), (O. hadeka): “gözbebeği?”

(Hoffner 1967: 24; Dinçol 1970: 65).

(bk. “Duyu Organları”-burun)

Göz küresinin ilişkileri (Organa oculi accessoria):

Burada göz küresini saran ve bağ dokudan yapılmış bir kapsül ile göz küresini oynatan göz kasları (musculi bulbi) ve göz kapakları (palpebrae), konjunktiva, gözyaşı bezi ve kaşlar bulunur.

işhahru- (**eşhahru-**) n. , **işhahruant-** c. (H.), (L. lacrima), (O. dem⁴):
“gözyaşı”

(HW: 43, 85; HEG: 377-378; HDW: 28).

işhahru kelimesi işhahruai (“ağlamak”) fiilinden türetilmiş olup “gözyaşı” anlamına gelmektedir (Alp 1957: 22). KUB XVII 9 I 20-22: “kuuat-ua uğskişi nu-ua-ta-kkan şuppajaza [IGI^{bl}]A -ua-za işhahru parā ārař[zi] “ = “Siz niçin ağlıyorsunuz ve temiz (saf, sade) gözlerinizden niçin yaşlar (gözyaşları) akıyor?” (HED: 390-394).

enera- (**inira-**) c. , (**in(n) ira**, **innari-**) n./c. (H.), (Sum. řŪR ĪNI, řŪR ĪGI), (L. supercilium), (O. ĥācib): “kaş”

(HW: 41; Alp 1957: 3; Hoffner 1967: 24; HEG: 106; HDW: 11; HW²: 37-38; HED: 271-272).

2.2.5.5. İşitme ve Denge Organı (Organum Statoacusticum: Auris)

ĥazzizzi- n. **ĥazzizzu-**, **ĥazzizzita-** (H.), (Sum. ^(UZU)GEřTU), (Akk. UZNU), (L. auris), (G. otos), (O. ū'zn): “kulak?”

(HW: 63; Hoffner 1967: 24; HDW: 20; HZL: 320)

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla iki ayrı anlamı birden taşıyan *hazzizzi*'nin anlamlarından biri "akıl, zihin"; diğeri ise "kulak"tır.

KBo XIII 114 II 21: "10 *h̄a-zi-zi ŠA NINDA ijan*": "ekmekten yapılmış olan (10 tane) kulaklar" (HEG: 234).

(bk. "Sinir Sistemi"-akıl)

ištaman (a)-, ištamin (a)- c. (H.), (Sum. ^(UZU)GEŠTU, GEŠTUG), (Akk. UZNU), Luv. tumman-), (L. auris), (G. otos), (O. ū'zn): "kulak"

(HW: 90-91; Alp 1957: 2-3; Hoffner 1967: 24; HEG: 424-427; HDW: 30; HZL: 320; Ruster-Neu 1991: 42).

ištamana kelimesi "kulak" manâsına gelmektedir. Bu anlamı, *ištamana* ile aynı kökten gelen diğerkelimelerden çıkarmak da mümkündür. Meselâ *ištamaš* (š) fiili "duymak, işitmek, (etraftan duyarak), öğrenmek, dinlemek" anlamlarını taşımaktadır. Ayrıca ^d*ištamanašša-* c. "işitme tanrısı"; *ištamaššuar* n. r/n-St. ise "işitim" karşılığıdır.

KUB XII 21, 10-11: "nu kuit IGI-it uškiši kuitt-aja ištamanta išta[mašti]"= "ve siz gözünüz ile görürsünüz ve kulağınız ile duyarsınız" (HED: 458-461).

Kulağın üç bölümü vardır: 1) Dışkulak (Auris externa); 2) Orta kulak (Auris media); 3) İçkulak (Auris interna).

Bunlardan orta kulağın da üç parçası vardır: a) Timpan boşluğu (cavum tympani), b) Eustachi borusu (Tuba auditiva), c) Antrum ve mastoid hücreleri.

Timpan boşluğu ile nasopharynx arasında olan ve bu iki boşluğu birbirine birleştirerek ikisinin de eş hava basıncı altında kalmasını sağlayan kulak borusuna Eustachi denir.

↳ **dumantijala-** (L. Tuba auditiva, eustachium, eustachian tube: "ortakulağın üç parçasından biri")= "kulak yolu?"

Luvicede tumman "kulak", tummantai; "duymak, "işitmek" anlamlarına gelen kelimeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bize, yabancı menşeli bir kelime olan dumantijala'nın "işitme" ile ilgisi olduğunu gösterir.

HDW'te "kulakyolu" karşılığı olarak gösterilen bu kelimenin, tam olarak anlamının ne olduğu bilinmemektedir. Ancak "östaki borusu" veya "iç ve dış kulak arasındaki boşluk olan orta kulak" manâsına geldiği düşünülebilir. (HDW: 93).

2.2.6. SOLUNUM SİSTEMİ (Systema respiratorium: Apparatus respiratorius)

parā-c. (H.), (L. pallidus), (O. nefes: "soluk, nefes")= "hava, soluk, nefes"

(HW: 159; HDW: 60).

Respiration: Solunum; canlının, oksijeni alıp karbondioksidi dışarı vermesi.
Inspiration: soluk (nefes) alma; havanın, burun yoluyla akciğerlere çekilmesi.

Solunum organı akciğerler olup, akciğer içerisinde toplardamar kanı atardamar kanına çevrilir. Solunum sistemi içinde solunum yolunun gırtlak (larynx) ve ondan sonraki parçaları olan trakea (soluk borusu: traches) ve bronşlarla (bronchi) birlikte akciğerler (pulmones) ve göğüs zarı (pleura) bulunur.

hurli (H.), (G. larynx: 'nefes borusunun üst kısmında yerleşmiş, dıştan da çıkıntı şeklinde hissedilen ses organı; gırtlak; larenks'), (O. bülū'm, bülü'm, belū'm): "gırtlak?"

CHD'de hurli' nin "küçük dil" veya "gırtlak" anlamına gelebileceği belirtilmiştir. Bu kaynakta, konuşma organları olarak kabul edilen organların da içinde geçtiği bazı metinlerden örnekler verilmiştir: " ^{GIŠ}lah_hurnuzzi dagān d[ai ...] 1 NINDA. KUR₄.RA KA x U-i 1 NINDA.KUR₄.RA EME 1 NINDA.KUR₄.R[A 12 KA x UD^{MEŠ} 1 NINDA.KUR₄.RA] A-NA hurli dai"= "o, yaprakları (ağaç yapraklarını) yerin (zeminin, toprağın) üzerine koyar (yerleştirir) ve (bunun akabinde) her ağız, dil, [12 diş] ve hurli (küçük dil? veya larynx?) için bir somun ekmek koyar" (KBo X 37 III 35-37). Görüldüğü gibi, hurli kelimesi "küçük dil" veya "gırtlak" olarak geçmektedir. (CHD: 21).

^{UZU}huhhurti- (huuahhur_{ti}-) c., ^{UZU}huhhur_{ti}-, huuahhur_{ti}- c., ^{UZU}hurhur_{ta}- (H.), (G. trachea: "Larenks'in alt kısmından bronşlara kadar uzanan, kıkırdak halkalardan oluşmuş boru şeklindeki organ; nefes borusu; trakea"): "soluk borusu?"

Bir kısım kaynaklarda da ifade edildiği gibi, hurhurta (huhhur_{ta}, huhhur_{ti}) "soluk (nefes) borusu" anlamına gelmektedir (Hoffner 1967: 24). (bk. "Sindirim Sistemi"-boğaz).

^{UZU}hahri- (^{UZU}hahhur_{ri}) c./n. (H.), (Sum. ^{UZU}HAR, ^{UZU}MUR), (Akk. HAŠŪ), (L. pulmo- , pulmonis): (O. rie'): "akciğer"

Kaynaklarda hahri'nin "akciğer" veya "diagram" anlamını taşıdığı belirtilmektedir (HW: 46; Alp 1957: 4, 21; HEG: 124-125; Hoffner 1967: 24)

HDW'te ise (s. 13) hem ^{UZU}hahri hem de hahreššar "akciğer" olarak tanımlanmıştır.

Eldeki kaynaklar vasıtasıyla, Sümerogram olarak akciğer'in karşılığının ^{UZU}MUR olduğu anlaşılmaktadır. (HZL: 338; Rüster-Neu 1991: 41).

HW²'ta ise (s. 13-14) ^{UZU}ḥaḥri veya aynı anlama gelmek üzere ^{UZU}ḥaḥhari'nin bir organ olduğu ve belki de "akciğer" ya da "diafram" manâsına sahip olduğu belirtilmiştir.

KUB XLIII 53 I 9: "ḥaḥriš-šet-a ḥaḥrišni dākki": "ve onun akciğeri, akciğere uyar" (HED: 7).

ḥaḥreššar (ḥaḥriššar) n. r/n-St. (H.), (Sum. ^{UZU}HAR, ^{UZU}MUR), (Akk HAŠŪ), (L. pulmo-, pulmonis-), (O rie'): "akciğer"

HDW'te (s. 13) ḥaḥri ile aynı anlamı taşıdığı belirtilen ḥaḥreššar'ın, HW²'ta da (s. 13-14) ḥaḥri'den -eššar- suffixi yardımıyla türetilmiş ve ḥaḥri ile aynı anlama sahip bir kelime olduğu belirtilmiştir.

^{UZU}muḥ (ḥa) rai- c. (H), (L. pulmo-, pulmonis-), (O rie') : "akciğer "

Metinlere dayanarak, bu organın kurban hayvanının arzu edilerek yenilen bir parçası olduğunu ve karaciğerin, kalbin, göğsün, kolun ve pençenin (kurban hayvanının pençesinin) yanında ve göğüs kelimesinden sonra zikredildiğini görülmektedir.

KUB XII 11 III

20 nu ^{LÚ}AZU 5 NINDA SIG 1 ^{NINDA}mu-la-ti-in pâr-ši-ja-an-du-uš
 21 da-a-i še-ir-ma-aš-ša-an ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ GAB
 22 ^{UZU}mu-uḥ-ra-in ^{UZU}QA-TAM ^{UZU}ua-al-la-aš ḥa-aš-ta-i da-a-i

20 'Kâhin, parçalara ayrılmış 5 ince ekmeği ve parçalara ayrılmış olan 1 mulati ekmeği (bir ekmeğin çeşidi veya çörek) alır.

21 Bunun üzerine karaciğeri, kalbi, göğsü,

- 22 muhrai'yi, ^{UZU}QATU'yu (QĀTU, Akkadca bir kelime olup "el veya 'kol' anlamlarını taşır) ve ^{UZU}vallaş haštai'yi ('pençenin veya baldırın kemiği' ya da 'bacak kemiği')koyar'

KUB X 62 V

- 4 [EGIR.]ŠU ^{UZU}GAB^{HI.A} ^{UZU}NA.AG.LA.BU
 5 [SAG.]DU^{MEŠ} GIR^{MEŠ} ħu-e-šu
 6 [A-N]A PA-NI DINGIR^{MEŠ} ti-ja-an-zi
 7 [ħa-a]r-ki-uš-ma ^{UZU}mu-uħ-ħa-ra-uš
 8 [^{UZU}NÍG.G]IG^{HI.A} ^{UZU}ku-du-ra-ja
 9 [IZI-it z]a-nu-ya-an-zi

- 4 "[Bundan son]ra onlar göğüs (parçalarını), NAGLABU (but?, kalça?, pençe?)'yu
 5 başları, çiğ (pişmemiş) ayakları
 6 tanrıların önüne koyarlar,
 7 Beyaz (?) muhharai'yi,
 8 [karaciğe]rleri ve ^{UZU}kudur'u ('kalça')
 9 [ateşte] pişirirler"

Yukarıdaki metnin 7. satırında, yapılan tamamlama neticesinde, [ħa-a]r-ki-uš-ma ^{UZU}mu-uħ-ħa-ra-uš ifadesi geçmektedir. Hititçede ħarki "beyaz, parlak, aydınlık" gibi anlamlar taşımaktadır. Böylece, bu satır "beyaz muhharai" şeklinde tercüme edilebilir. Eğer ħarki kelimesi üzerindeki bu tamamlama doğru ise, muħharai "beyaz" olarak bilinen bir organ olmaktadır. Böyle organlar ise beyin, barsaklar, testisler ve akciğerlerdir. Alp'e göre, beyin, barsaklar ve testisler yukarıdaki metinde geçen organ isimleri listesine uygun olmadığı için, bunlardan ancak "akciğer", muħharai karşılığı olarak düşünülebilir. Gerçekten de muħharai, yukarıda da vermiş olduğumuz KUB XII 11 III metninin 20-22. satırlarında, 'göğüs'ten sonra gelmektedir. O halde muħrai'nin göğüsle ilgisi olan veya göğüs bölgesinde bulunan bir organ olduğu düşünülebilir. Başka bazı kaynaklarda muħharai "bacak" karşılığında kullanılmış ve bazı kaynaklarda ise (Sommer, HAB: 83 v.d.) 'akciğer' karşılığı

olarak hahri kelimesi teklif edilmişse de, Alp'e göre "akciğer" karşılığı olan kelime muḥḥarai olmalıdır (Alp 1957: 19-21).

CHD'de ^{UZU}muḥrai, hayvan vücudunun bir parçası olarak tanımlanmıştır. Ancak anlamı kesin olarak açıklanmamış, sadece hayvan vücudunun bir parçası olarak ifade edilmiş ve muḥḥarai isimli vücut parçasına rastlanan hayvanların isimleri de (geçtikleri metin yerleriyle birlikte) verilmiştir. Önceleri muḥḥarai'nin Sümerce karşılığının ^{UZU}TI ("kaburga") olduğu zannediliyordu. Fakat bugün bunun geçerli olmadığı, bazı metin yerlerinden de (KBo XXIII 34 I) anlaşılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, Hititlerde karaciğer ve kalp açık ateşte pişirilen organlardır, ama kaburgalar, el, göğüs, baş, arka ayaklar ve muḥḥarai (her nedense) her zaman çömlekte pişirilmişlerdir. Bunu gösteren bir metin yerinde (KBo XXIII 34 I 26-28) şu ifadeye rastlıyoruz : "nu ^{UZU}NÍG.GIG ^{UZU}ŠÀ ḥapp[init zanuanzi] IŠTU ^{DUG}UTÚL//ja ^{UZU}GAB 1 ^{UZU}QĀTAM 1 ^{UZU}mu-u-uh-ra-[in ...] 2 ^{UZU}TI 1/2 SAG.DU 1 GİR zanuanzi" = "Onlar karaciğer ve kalbi açık ateşte [pişirdiler]. Göğsü, 1 eli, 1 'muḥḥarai'yi, 2 kaburgayı, başın yarısını (yarım başı) ve 1 ayağı çömlekte (tencerede, kapta) pişirdiler". Bu satırlarda da görülebileceği gibi eğer muḥrai "kaburga" anlamına geliyor olsaydı, aynı anlama gelen ^{UZU}TI Sümerogramı, aynı satırda (muḥrai'nin yanında) tekrar yer almazdı. Avlanan hayvanların etli kısımlarının (ya da organlarının) arasında muḥḥarai de geçmektedir. KBo X 31 III 30-35 şöyledir: ^m[Š]A 10 GUD^{HI.A} ŠA 38 UDU^{HI.A} [š]uppa//šmit ^{UZU}SAG.DU^{MEŠ} ^{UZU}GİR^{MEŠ} ^{UZU}GAB^{HI.A}//ŠUNU ^{UZU}ZAG.UDU^{HI.A}//ŠUNU ^{UZU}mu-u-uh-ḥa-ra-uš ^{UZU}ŠÀ // ŠUNU ^{UZU}ELLÁG. GÜN^{MEŠ}//ŠUNU" = "10 öküzün ve 38 koyunun eti, başları, ayakları, göğüsleri, omuzları, muḥḥarai'leri, kalpleri, böbrekleri" CHD'de, Alp'in muḥḥarai'yi açıklarken, bu kelimeyi 'akciğer' olarak tanımlamasına sebep olan KUB X 62 metninde 7. satırdaki ḥarkiušma tamamlaması, yeniden ele alınarak tenkid edilmiştir. KUB X 62 V metninin 7. satırında başı kırık olan bu kelimeyi Alp, ḥarkiušma olarak tamamlamayı düşünmüştür. Hititçede ḥarki kelimesi "beyaz" manâsına geldiğinden, metnin 7. satırındaki ifade de "ḥarkiušma muḥḥarauš" yani "beyaz muḥḥarai" halini almış ve böylece muḥḥarai "beyaz" renkli olarak bilinen organlardan biri olan akciğer olarak açıklanmıştır. Ancak CHD'de Alp'in bu tamamlamasının doğru olmadığı,

harki sıfatının daima HAR işareti ile yazıldığı ve asla ha-ar-ki olarak yazılmadığı belirtilerek, Alp'in harkiuşma tamamlaması yerine arkiuşma (^{UZU}arki- c. = "testis") tamamlaması teklif edilmiştir (CHD: 317-318).
(bk. "Hareket Sistemi"-bacak)

taggani- (H.), (Sum. ^{UZU}GAB), (Akk. IRTU), (L. Pectus= "boyun ile diyafragma arasında kalan vücut kısmı"), (G. thorax), (O. şadr): "göğüs"

(HW: 204, 272; Alp 1957: 4; Hoffner 1967: 24; HDW: 81; HZL: 318)

2.2.7. ÜRO-GENİTAL SİSTEM: İDRAR VE ÜRETİM SİSTEMİ (Systema Urogenitale: Apparatus Urogenitalis)

Bu sistem idrar (urin) yapan (Organa uropoetica) ve üretimi sağlayan organlardan meydana gelir.

hařřatar (hanřatar) n. r/n-St. (H.), (Sum. MÁŠ), (O. tenāsūl): "üreme, çoğalma"

(HW: 51, 285; HEG: 198-199; HDW: 14)

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla hanşatar hem "üreme, üreme gücü (kudreti)" hem "aile, akraba" hem de bir organ olarak "rahim, dölyatağı" anlamlarına gelmektedir. haşşatar; haş ("doğurmak"), haşşant ("doğmuş") haşşanu ("dünyaya gelmek") gibi kelimelerle aynı kökten gelen bir kelimedir.
(bk. "Üro-Genital Sistem"-dölyatağı)

šehurija- (H.), (O. bevletmek)= “işemek”

(HDW: 73).

ešharrija- (ešhurrija-) (H.), (O. bevletmek)= “işemek”

Her ne kadar ešhar “kan” manâsına gelmekte ise de ešharrija fiili “kanamak” değil, “işemek” manâsını taşımaktadır. Bunu ilgili metinlerden çıkarmak mümkündür. KUB XVII 27 III: “(12) na//at//kan ANŠE-aš eš-ha/ur-ri-eš-ki-id-du (13) [n//at//]kan GUD-uš kammaršeškidu” = “(12) Bundan sonra eşek işemelidir, (13) bunun üzerine (daha sonra) sığır pislik bırakmalıdır.” Burada geçen ešhurrieškiddu kelimesi “kanamak” değil, “işemek” daha doğrusu “pislik bırakmak” anlamını karşılamaktadır (HW²: 121).

kamarš- (H.), (Luv. katmarš-), (O. bevletmek)= “işemek”

(HW: 97).

Kaynaklarda bu kelimenin “işemek” veya “dışkı yapmak, dışkılamak” anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir. Tischler’in bildirdiğine göre kamarš; -š- ile genişletilmiş, yani temelinde kammar bulunan bir kelime olabilir. Luvice’de katmar ise “dışkı” anlamına gelir. Böylece kamarš’ın katmar’daki -tm- seslerinin assimile olması vasıtasıyla meydana geldiği düşünülebilir (HEG: 473-475).

HDW’te kamarš’ın “dışkı yapmak” anlamında olduğu belirtilmiştir (HDW: 33).

Sonuç olarak kamarš’ın “işemek”ten ziyade “dışkılamak” anlamına geldiği söylenebilir.

Üro-genital sistemi üç bölümde incelemek mümkündür:

- İdrar (sidik) meydana getiren ve onu dışarıya atan organlar
- Erkek üretim organları
- Kadın üretim organları

2.2.7.1. İdrar Sistemi (Organa Uropoetica)

↳ **dūr** n., (L. urina: "sidik, idrar"), (O. bevl)= "idrar, sidik"

Yabancı bir dilden (belki de Luvica'den) Hititçe'ye geçmiş olduğu anlaşılan bu kelimenin Hititçe'deki karşılığı ise **šehur**'dur (HW: 229; HDW: 93)

šehur n. r/n-St., **šehunant-** c. (H.), (L. urina), (O. bevl): "idrar, sidik"

(HW: 139; Alp 1957: 2).

HDW'te (s. 73) **šehur**'un "idrar", **šehurija**'nın ise "işemek" anlamlarına geldiği belirtilmiştir.

İdrar sistemi şu organlardan meydana gelir:

- *İdrar (sidik) yapan böbrekler
- *İdrarı mesaneye kadar götüren yol (Burada kalisler, böbrek leğeni ve ureter (idrar borusu) vardır)
- * İdrarın, içinde biriktiği sidik torbası (mesane)
- * Bu biriken idrarı dışarı atan yol (uretra)

* Böbrekler (Ren)

Omurganın biri sağında, öbürü solunda iki tane olup, karnın arka duvarının son iki sırt ve ilk üç bel omuru hizası kesimine dayalıdır.

^(KUS)laplai- c. (H.), (Sum. ^{UZU}ÉLLAG, KALÁM), (Akk. KALĪTU), (L. ren),
(O. kilye): "böbrek?"

CHD'de, laplai'nin çift olarak bulunan bir iç organ olabileceği üzerinde durulmuştur. laplai, çeşitli metinlerde, bazı iç organlarla birlikte geçmektedir. ^(KUS)la-ap-li-ta-at-[ká]n da[-a-ú ... ta]gganit//at//kán [d]āú [... hahr] išnit//at//kán [d]āu [... š]arhuuantit//at//kán [dāu ...]" = "Bırakın o, onu laplai ile alsın, [...] onu bırakın göğüs (?) ile alsın, [...] akciğer (?) ile, ... mideyle alsın!" (KBo XVII 17 I 8-11). Aynı kaynakta laplai 'nin ritüallerde kullanılan bir materyal olduğunu gösteren metinlerden de örnekler verilmiştir.

3. ^{G1}B[ANŠUR 2 ZAG-az] 1 GÙB-laz 2 la-ap-li-eš 1 ZAG-a[z 1 GÙB-laz] GA.KIN.AG ZAG-az EMŠU GÙB-la[z]" = "ikisi sağa, biri sola üç masa; biri sağa, biri sola iki laplai; sola (sol tarafa) bir yoğurt mayası" (IBoT II 134, 16-18). Bu ifadede laplai'nin, ritualde kullanılan bir malzeme olduğu anlaşılmaktadır, ancak ritualde yenildiği mi, yoksa meselâ içine birşeyler konulan bir kap olarak mı kullanıldığı belli değildir. Buna dayanarak laplai'nin içi boş bir organ (mide, idrar kesesi, safra kesesi, kalınbarsak v.b.) olabileceği de belirtilmiştir. Ancak yukarıda verilen metin yerinde, laplai 'nin sayısının 2 olduğu görülmektedir. Böylece laplai'nin çift olan bir organ (vücut parçası) olabileceği düşünülebilir (CHD: 45).

HDW'te de laplai'nin çift olarak mevcut olan bir iç organ olduğu ve belki de "böbrek" manâsına gelebileceği bildirilmiştir (HDW: 46).

HEG'da da ^(KUŠ)laplai'nin, vücutta çift olarak bulunan bir organ olduğu belirtilmiştir (HEG: 43).

* İdrar Borusu (Ureter)

İdrar yolunun böbrek pelvisi ile idrar torbası arasındaki parçasıdır.

* İdrar Torbası (Vesica Urinaria)

Ureterlerin böbrekten getirdiği idrarın işeme ihtiyacını giderme dışındaki zamanlar, içinde birikmesine yarayan kas ve zardan yapılmış bir kesedir.

gamaršuxant- c. (H.), (L. vesica urinaria), (O. meşāne)= "idrar torbası?"

Bu terim çeşitli kaynaklarda "sidik (idrar) torbası" olarak geçmektedir (HW: 97; Alp 1957: 4,25)

HEG'da ise hem "sidik torbası" hem de "dışkı" manâsına sahip olduğu belirtilmiştir (HEG: 475).

HDW'te de kammarašniija fiilinin "kirlenmek, pisletmek" manâsında olduğu ve bu fiille aynı köke sahip olduğu anlaşılan gamaršuxant'ın da (buna dayanarak) "dışkı, pislik?" karşılığı olabileceği belirtilmiştir (HDW: 33).

uzu **panduha-** c. (H.), (L. vesica urinaria), (O. meşāne)= "idrar torbası?"

HW'ta (s. 157) bir iç organ olduğu belirtilen ^{uzu}panduha'nın anlamı için "mide" veya "mesane, idrar torbası" karşılıklarının (değişik kaynaklarda) teklif edildiği bildirilmiş ve kelimenin çeşitli hallerinden örnekler verilmiştir.

(bk. "Sindirim Sistemi"-mide)

* Uretra (Urethra)

Torbadaki idrarı dışarı atan kanaldır. 'Uretra'yı karşılayan Hititçe bir kelime, henüz tespit edilebilmiş değildir.

2.2.7.2. Erkek Genital Organları (Organa Genitalia Masculina)

pešna- (pišna-), c. (H), (Sum. LÚ), (Akk. AUILU, AMELU), (Luv. ziti-) (L. masculus: "erkek cinsine ait, erkek"), (O. mūzekker) = "erkek, adam"

(HW: 283; HDW: 63).

pišnatar n. r/n-St. (Abstr.) (H.), (Sum. LÚ-(na-)tar= "erkeklik"), (Hurr. duruḫḫi-: "erkeklik") = "erkeklik"

(HZL: 334; Rüster-Neu 1991: 47).

HDW'te pišnatar'ın abstrakt olarak 'erkeklik' anlamı taşıdığı belirtilmiştir (HDW: 63).

taparnant- (H.)= "erkek, eril, erkek cinsiyet, erkeklik?"

(HDW: 85).

HW'ta taparnant'ın karşılığı 'eril, erkeklik?' olarak verilmiştir. Ayrıca taparnant'ın, "Hitit krallarının ünvanı" olan Tabarna'dan türetilmiş olabileceği de belirtilmiştir (HW: 211).

pišnatar n. r/n-St. (Konkrt.) (H.), (O. zeker= "erkeklik organı")= "erkek genital organı"

pišnatar kelimesi, pešna ("erkek")'dan -ātar- suffixi yardımıyla türetilmiş olan bir kelimedir. Aslında -ātar- suffixi Nomina Abstrakta yapan suffixlerden biridir. Ancak burada aynı suffix, konkret isim yapmıştır. Zaten -ātar- ile az sayıda da olsa konkret isimlerin de yapıldığını biliyoruz (Dinçol 1970: 59). Gerçekten de pišnatar hem somut hem de soyut anlama sahip olan bir kelimedir.

HDW'te pišnatar'ın konkret olarak "erkek genital organı, erkek üreme organı, erkeklik organı" gibi bir anlam taşıdığı belirtilmiştir (HDW: 63).

Erkeklerde üretim organlarının fizyolojik olarak iki parçası vardır:

* Meni (Sperma) yapan testisler

* Sperma'yı dışarıya atan yollar ve onu vaginaya sokmayı kolaylaştıran oluşumlar: a) tubuli recti b) rete testis c) ductuli efferentes d) epididymis e) Sperm'e götüren kanal (Ductus deferens) f) sperma kesecikleri (Glandula vesiculosa) g) ejakulator (atıcı) kanal (Ductus ejaculatorius) h) penis (erkek çiftleşme -copulation- organı)

* Testis (Erbezi)

Halk dilinde "haya" da denilen testisler iki tane olup, hem meni (sperma: atmık) yaparlar, hem de iç salgıları vardır.

tašku- c. (H.), (Sum. ŠIR, ŠIR₄), (L. testis= "erkek, içinde testisleri barındıran torba olan skrotum'un içinde yerleşmiş oval şekil gösteren iki cinsiyet bezinden herbiri"), (G. orchis), (O. huşye)= "testis, haya, taşak".

(HDW: 33; HZL: 351; Rüter-Neu 1991: 41; HEG: 255-256).

^{uzu}tašku; hupparti ve hapuša ile birlikte KUB IX 4 I 10 ve devamındaki satırlarda ^{uzu}ÚR ('üreme organı') veya ^{uzu}ÚR^{HI.A} ("üreme organları") arasında gözükmektedir. Metnin 4 I 11 ve devamındaki satırlarında bahsedilen organ isimlerinin hupparattijati, tašku, hapuša şeklinde 4 I 28 ve devamında ise tašku, hupparattijati, hapušant şeklinde sıralandığı bilinmektedir. tašku "testis, erkeklik bezi" (halk dilinde haya ya da taşak) demek olan Hititçe bir kelime olmalıdır (Alp 1957: 25-26).

arki- c. (H.), (Sum. SIR, SIR₄), (L. testis), (G. orchis), (O. huşye)= "testis, haya, taşak"

(HZL: 351; Rüter-Neu 1991: 41).

HW²'ta önceden üreme organı olarak kabul edilen bazı kelimeler sayılmış ve tanrılara kurban edilen ve yenebilen organlardan bahsedilmiştir. Buna göre eskiden üreme organı olarak kabul edilen kelimeler arasında arlip, hapeššar ("organ, üreme organı"), harniu/hurniu ("penis?"), genzu ("üreme organı") ve lalu sayılabilir. Görüldüğü gibi bunlar arasında arki yoktur. Aynı kaynakta bundan sonra Hurri ve erken Hitit dönemlerinde tanrılara kurban edilen ve yenilen organların geçtiği metinlerden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili metinlerde, Hititlerin göğüsleri, kalçaları, başları, ayakları (bütün bu organlar kurban hayvanlarına aittir) çiğ olarak tanrıların önüne koydukları, fakat testisleri, kaburgaları, karaciğerleri ise pişirdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, testisin, pişirilen bir organ olduğu görülmektedir (HW²: 307).

Diğer kaynaklarda da belirtildiği gibi, arki "testis, haya" manâsına gelen bir kelimedir (HEG: 60; HDW: 7).

* Sperma'yı dışarıya atan yollar ve onu vajina'ya sokmayı kolaylaştıran bazı oluşumlar

𐎱𐎠𐎺𐎠𐎡𐎡- (Luv.), 𐎱𐎠𐎺𐎠𐎡𐎡- n. (?), (Sum. NUMUN), (Akk. ZĒRU, NELU), (L. semen= "erkek cinsiyet hücresi"), (G. sperma), (O. menī)= "tohum, sperm"

(HW: 247, 289; HDW: 103).

ḥapuša-, ḥapušaš n. s-St., ḥapušant-c. (H.), (Sum. ^{UZU}ÚR), (L. penis: "erkeğin cinsi birleşme organı, kamış"), (O. ḳadīb)= "penis, erkek üreme organı, erkeklik organı"

(HW: 55; HEG: 168; HDW: 16; HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 41-42).

ḥapuša, KUB IX 4 I 10 ve devamındaki satırlarda direkt olarak ^{UZU}ÚR^{HI.A} ("üreme veya cinsiyet organları")'nın içinde görülmektedir. KUB IX 4 I 11 ve devamında bahsedilen organ isimleri ḥupparattijati, tašku, ḥapuša'dır. KUB IX 4 I 28 ve devamında verilen sıralama (organ isimleri listesi) ise tašku, ḥupparattijati, ḥapušant şeklindedir. Bir vücut organı olan ḥapuša'yı ḥapušant'tan ayırmak güçtür. Bazı kaynaklarda, bu kelimenin "sap" manâsına geldiği teklif edilmiştir. Hem ḥapuša hem de ḥapušant'ın cinsiyetle ilgili organlarla yakın ilişkili olması sebebiyle ḥapuša ile ḥapušant aynı anlamda olup, karşılıkları "penis" olmalıdır. ḥapuša ile ḥapušant'ın aynı manâya geliyor olması -ant- suffixine dayanılarak da açıklanabilir. Buna göre ḥapuša'ya -ant- suffixi eklenerek ḥapušant'ın türetilmiş olabileceğini

düşünmek mümkündür. Bilindiği kadarıyla -ant- suffixi birçok değişik yerde ve çeşitli türdeki isimlerin yapılmasında kullanılmış olan bir suffixtir. Meselâ kollektiva (topluluk ismi) yapımında veya zaman gösteren isimler ile mevsimlere ait kelimelerin yapılmasında kullanılmıştır. Örnek verilecek olursa utne (“ülke”)’den utne^{ant} (“ülkeler topluluğu”) şeklinde kollektiva yapımında veya gimmant (“kış”)’da olduğu gibi, mevsimlere ait isimlerin türetilmesinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak -ant- suffixinin yine de henüz mahiyeti ve özellikleri tam olarak anlaşılmış değildir (Alp 1957: 25-26).

Çoğu hallerde kökten -ant- suffixi vasıtasıyla türetilen bazı yeni kelimelerin anlam bakımından bir farklılık göstermedikleri görülmekte ve en azından böyle olduğu zannedilmektedir. Meselâ ešhar da ešhanant da “kan” manâsına gelmektedir ve aralarında bir anlam farkı yok gibi gözükmektedir (Dinçol 1970: 62).

KUB IX 4 I 30-31: “ḥāp]ušan^{za} ḥapušaš GIG-[an kar]apzi”= “penis; penisin hastalığını kaldırır ” (HED: 132).

happessar (happissar) n. r/n-St., **happissant-** c. (H.), (Sum. ^{uzu}ÚR), (Akk. SĪNU= “kucak, sine”), (O. ā’lāt-ı tenāsūl= “üreme organları”)= “üreme organı”

(HW: 54-55; HEG: 165-166; HDW: 16; HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 42)

Tunnavi Ritualinin I 6. satırında “pa-ap-ra-an-na-aš ud-da-na-an-za ^{uzu}ÚR^{HI.A} - ŠA ar-ḥa šar-ra-an ifadesi yer almaktadır. Bunun tercümesi “bir kirlenme olayı sonucunda cinsiyet kısımları (organları) sakat hale gelirler” şeklindedir. Burada ^{uzu}ÚR^{HI.A} “cinsiyet organları” karşılığında kullanılmıştır.

Sümercede ^{UZU}ÚR vücudun alt (belden aşağıda kalan) kısımlarını ifade etmektedir. Ama Hititçede bunun karşılığı olan kelime (ḥappeššar), daha geniş bir anlam taşımaktadır. Bu kelime umumi olarak “organ” anlamına da gelir. Bu durum birçok metinden anlaşılabilir. ^{UZU}ÚR^{HI.A}’nın umumi olarak “organ” karşılığı olmasının yanında, spesifik bir anlam taşıdığı da görülmektedir ki o da “cinsiyet organları”dır. Hatta bazı metinlerden ^{UZU}ÚR.SAL’ın kadınlara ait bir cinsiyet organı (“dölyatağı”) olabileceği neticesini çıkarmak da mümkündür. ^{UZU}ÚR^{HI.A}’nın ideogram olarak karşılığı “vücudun alt (belden aşağı) kısımları” olsa da, Hitit dilindeki karşılığı daha geniş olarak “organ” olmaktadır. Hititçe’de sadece vücudun alt kısımları değil, daha geniş olarak bütün vücut kısımları (organları) anlamını da taşımaktadır. Bu sebeple Hititçede bunu karşılayan ḥappeššar kelimesi, aslında Sümer dilindeki ÚR’dan ziyade; “kol, bacak gibi bir organ, vücudun bir kısmı” anlamını taşıyan Á.ÚR’un yerini almakta ve Akkadca karşılığı ise MEŠRĒTI (“organlar”) olmaktadır (Goetze 1938: 42-44).

“[12 ^{UZU}ÚR^{HI.A} A-NA 12 ^{UZU}ÚR^{HI.A} ḥa-an-da-]mi”=“Ben 12 organı 12 organın üzerine koyuyorum.” Vücut organlarıyla ilgili olan KUB IX 4 I metninin ikinci satırında da görüldüğü gibi 12 ^{UZU}ÚR^{HI.A} “12 organ” karşılığı olarak geçmektedir (Alp 1957:36)

ḥappeššar’ın Sümerogram olarak karşılığı olan ^{UZU}ÚR hem genel olarak “organ” hem de “penis” anlamlarına gelmektedir (Rüster-Neu 1991: 41-42).

^{UZU}ḥumi- (^{UZU}ḥumiu-, ^{UZU}ḥarniu-) St. (?), c. (H.), (Sum. ^{UZU}ÚR), (Akk. IŠARU), (L. penis), (O. ḫaḫīb)= “penis?”

(HW: 58, 76; Hoffner 1967: 24; HDW: 17, 24; HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 42)

Kaynaklarda ħumi'nin bir organ olduğu ve belki de "penis" anlamı tařıdđı belirtilmiştir. ^{UZU}ħumi'nin A. Pl.'i ħumiuř(?) veya ħamiuř (?) olabilir. Aslında ^{UZU}ħamiuř'un gövde formu kesin olarak bilinmemektedir (HEG: 179, 306).

Eldeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla ^{UZU}ħumi'nin Akkadogram olarak karşılığı ^{UZU}IşARU'dur. Meselâ KUB XLIV 61 metninde IşARU kelimesi "penis" karşılığında kullanılmıştır. "[ma-a-a]n-kân an-tu-uĥ-şe Iř-TU ^{UZU}I-şA-RI-şU z[a " (Burde 1974: 20).

lalu- n. u-St. (H.), (Sum. ^{UZU}ÚR), (Akk. ^{UZU}IřARU, MUřARU), (L.penis), (O. ħađġb)= "penis"

(HW: 126; Alp 1957: 5; Hoffner 1967: 24; HDW: 45; HEG: 25; Rüster-Neu 1991: 42)

Kaynaklarda lalu'nun "erkek üreme organı, erkeklik organı, penis" manâsına geldiği belirtilmiştir.

arlip- n. (H.), (Sum. ^{UZU}ÚR), (L. penis), (O. ħađġb)= "penis?"

(Hoffner 1967: 24; HEG: 61-62; HED: 151; HZL: 42)

Bazı kaynaklarda "uyluk, kalça" karşılığı olarak geçen arlip'in, kesin olmasa da "penis" anlamında da olabileceği ve (hem insanlar hem de hayvanlarda sağda ve solda bulunan bir organ olan) ħalla'nın ("bacak, uyluk, kalça") nnde bulunan bir organ olduğu belirtilmiştir. Hattice ve Hititçe mitoslarda

ve analogi büyülerinde arlip'e rastlanmıştır. HW²'ta bu tür metinlere örnek olarak KUB XXIX 1 IV metninden bazı satırlar verilmiştir:

KUB XXIX 1 IV

- 9 nu u^uallu^š ti^āanzi nu ki^ššan
 10 memi^āanzi ki//^ua ^ua-al-li-e-e^š ma^hhan
 11 ar-li-pa artari LUGAL-š//a uddar QA-TAM-MA
 12 ar-li-pa artaru

“Onlar bacakları (baldırları) oraya yerleştirirler ve şöyle söylerler: ‘Bu kalçaların arlipa (Pl.) olarak (ayakta, dik, dikey ?) durduğu gibi, aynı şekilde kralın sözleri de arlipa gibi (dikey ?) durmalıdır ” (HW²: 313).

(bk. “Hareket Sistemi”-kalça, uyluk).

genu- (ginu-, ganu-) n./c. (H.) = “üreme (cinsiyet) organı, penis”

Ele geçen metinler vasıtasıyla, genu'nun iki ayrı anlama sahip bir kelime olabileceği düşünülebilir. Bunlardan birisi “diz”, diğeri ise “cinsiyet organı”dır.

HW (s. 98, 107) ve HDW'te (s. 33,37) genu, hem “diz” hem de “üreme organı” olarak tanımlanmıştır.

Hoffner çalışmasında, genu'yu “penis” olarak tanımlamıştır (Hoffner 1967: 24).

(bk. “Hareket Sistemi”-diz).

Bütün bu anlatılanların dışında iki ayrı organ isminden daha bahsetmek gerekmektedir. Bunlardan biri *ḥapuri*, diğeri ise *anašša*'dır.

ḥapuri- c. (H.), (L. preputium= "glans penis'i (penis başı) örten deri kısmı"), (O. gulfe: "sünnet derisi" gulfe ikiye ayrılır: 1) Erkek; sünnet derisi, kamaş ucu kılıfı, 2) Kadında; bızır kılıfı) = "sünnet derisi, sünnet derisinin ucu"

(HDW: 16)

KUB XLIV 61. Ay. 24-26: "n-aš mān paššariš n-an [...] [...] UL paššariš n-an ḥapurin EGIR-pa damašzi [...] [...] iškizzi namma-an ḥapurin parā ḥuitti[azi]"= "o, sünnet ettiyse, ... ona ...; o, sünnet etmediyse, o hapuri'sinin arkasına basar, merhem sürer ... ve hapuri'sini ileriye (doğru) çeker" (HED: 131)..

anašša- (H.), (L. Regio glutaeealis)= "kaba et ?"

HW²'ta (s. 79) *anašša*'nın hem insanlarda hem de köpeklerde iskisa ("sırt") ile arras ("anüs") arasında bulunan bir organ olduğu belirtilmiştir.

HDW'te ise *anašša*'nın bir organ olduğu ve belki de "kış" anlamına geldiği belirtilmiştir (HDW: 3).

Çeşitli kaynaklarda da ifade edildiği gibi, *anašša*, sırt ile makat arasında yeralan bir organ olmalıdır. Meselâ HED'de *anašša*'nın sırt (iskiša) ile anal-genital bölge arasındaki bölge olabileceği veya kalça, but ya da kış anlamlarına gelebileceği belirtilmiştir.

KUB XXXV 148 III 23-24: "iškisa [š ...] inan KI.MIN"= "onun sırtının hastalığı". Aynı metin yerinin 24. satırında "anaššaš-šaš in[an]"= "onun anašša'sının hastalığı". Aynı metnin 25. satırında "arraš-šaš inan KI.MIN"= "onun

anüsünün hastalığı” ve 26. satırında “genuu^uāš-šāš inan KI.MIN”= “onun penisinin hastalığı” ifadeleri geçmektedir. Bu satırlarda da, anašša denilen vücut parçasının sırt ve anüs arasında yer aldığı görülmektedir (HED: 63).

2.2.7.3. Kadın Genital Organları (Organa Genitalia Feminina)

guenan- (?) (H.), (Sum. SAL, MÍ, MUNUS), (Akk. SINNIŠTU = “dişi”), (Prohatt. zı^uatu, zu^uatu), (L. femineus= “dişi cinsiyet, kadın, kadın cinsiyetine ait”), (O. nisā’)= “kadın?”

HW’ta (s. 290-291) ‘kadın’ın ideogram olarak karşılığının SAL olduğu belirtilmiş ve Hititçe okunuşunun ise henüz tam olarak bilinmediği, fakat Hititçesinin n- gövdeli bir kelime olabileceği bildirilmiştir.

HDW’te ise guenan’ın karşılığı “kadın” olarak verilmiştir (HDW: 124).

uzu^ugenzu- (ginzu-, gimzu-) n. (H.), (Sum. ^{uzu}ÚR.MUNUS= “dişi cinsiyet (tenasül) organı”), (Akk. RĒMU) = “üreme organı, (dişi) cinsiyet organı”

(HW: 107-108; Alp 1957: 5; HEG: 555-556; HDW: 37; HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 41).

Hoffner’e göre genzu “kucak” (yani oturan bir kimsenin beli ile dizleri arasındaki ön kısmı) ya da “dölyatağı” anlamındadır (Hoffner 1967: 24). Burde’nin bildirdiğine göre, genzu, karın boşluğunda bulunan bir iç organı gösteren bir terimdir. Ele geçen metinlerde genzu’nun barsak/karaciğer, safra kesesi veya mide’nin yanında sayıldığı görülmektedir. Yine metinlerde

bir çocuğun veya bir yetişkinin genzu'sunun hastalanmasından bahsedildiğini görüyoruz. Meselâ KBo XII 100 I 1 (paralel KBo XXII 102 Öy. 6): “[ma-a-an T] UR-an ge-en-zu iŝ-tar-ak-zi[na-aŝ] -ma ŝal-li-in-pát ku-in-ki iŝ-tar-ak-zi” = “Bir çocuğun genzu'su hastalandığı [zaman], veya aynı şekilde bir yetişkinin genzu'su hastalandığı zaman”. Anlaşılacağı üzere genzu, insan vücudunda (hem çocuklar hem de yetişkinlerde) bulunduğu bilinen bir (iç) organdır. KUB VII 1 + III 4 v.d., 16 v.d.'ında ise genzu ^{UZU}GAB (“göğüs”), ^{UZU}ḫaḫri (“akciğer/diyafram”), ^{UZU}NÍG.GIG (“barsak/karaciğer”), ^{UZU}ŠÀ (“kalp”), ^{UZU}pantuḫan (“mide ?”) ve arraŝ(ŝan) (“makat”) sıralamasında ^{UZU}ŠÀ ile ^{UZU}pantuḫan (panduḫa) arasında yer almaktadır (Burde 1974: 41).

Kadın üretim organları şunlardır:

- * Yumurtacık (Ovulum) yapan yumurtalık (Ovarium)
- * Yumurtacığı uterusu götüren fallop borusu (Tuba uterina)
- * Aşılana yumurtacığı büyüten dölyatağı (Uterus)
- * Kadında çiftleşme organı olan vajina (vagina) ve vulva (Pudendum femininum)

Yeni doğan bebeğin beslenmesi için gerekli olduğundan, yukarıda sayılan bu organlara bir de memeleri eklemek gerekir.

^(UZU)šarḫu^uant- c./n. (H.), (L. uterus: ‘kadında mesane (idrar torbası) ile rektum (kalın barsakların kolon ile anüs arasında uzanan aşağı bölümü) arasında yer alan, gebelik esnasında fetüsün içinde geliştiğı organ’), (O. rahim)= “rahim, dölyatağı”

Kaynaklardan öğrenilebildiği kadarıyla ^{UZU}šarhuuant “dölyatağı” anlamını taşıdığı gibi ‘karın’ anlamına da sahiptir. Hatta daha sonraki dönemlerde “cenin, embriyo” ⁽²⁾ anlamında da kullanılmıştır (HW: 185; HDW: 71).

Alp’in bildirdiğine göre šarhuuant, šarhu’dan türetilmiştir, ayrıca šarhu(i) kelimesiyle (“kanal, su yolu, boşaltma deliği?”) etimolojik açıdan ilişkilidir (Alp 1957: 5-dp.6).

Başka bazı kaynaklarda šarhuuant “uterus, plasenta” olarak tanımlanmıştır (Hoffner 1967: 25).

(bk. “Sindirim Sistemi”-karın).

haššatar (hanšatar) n. r/n-St. (H.), (Sum. MAS), (L. uterus), (O. rahim)= “rahim, dölyatağı”

Kaynaklarda haššatar’ın bir organ olarak “rahim”e karşılık geldiği ve ayrıca döllenme, döllenme gücü, üreme, çoğalma, aile anlamlarını da taşıdığı ifade edilmiştir (HW: 51, 62, 285; HDW: 14, 18).

(bk. “Üro-Genital Sistem”-üreme).

šarhu- (H.), (L. vulva= “kadın dış cinsiyet organlarının tümüne verilen isim”)= “vulva?”

šarhu’nun šarhuuant ile aynı köke sahip olduğu düşünülebilir (Alp 1957: 5-dp. 6).

⁽²⁾ cenin (L. fetus) = “Üçüncü gebelik ayı başından doğuma kadar uzanan devre içinde gebelik ürününe verilen isim; uterus içinde gelişen yavru” (Kocatürk 1991: 287-288).

embriyo = “Implantasyon (“döllenme”)dan ikinci gebelik ayı sonuna kadar uzanan devre içinde bulunan gebelik mahsulü” (Kocatürk 1991: 248)

^{UZU}tita(n)- c., tetan- n. (H.), (Sum. ^{UZU}UBUR), (L. mamma), (G. mastos), (O. sedī) = "kadın göğsü, meme"

(HDW: 90-91; Hoffner 1967: 24; HZL: 356; Rüster-Neu 1991: 15).

2.2.8. ENDOKRİN SİSTEMİ : ENDOKRİN ORGANLARI VE İÇ SALGI BEZLERİ (Endocrinologia, Glandulae sine ductibus)

Görünüşte salgı borusu olmayıp, salgıladıkları hormonları doğrudan doğruya yapısı içindeki damarlara döken bezlere endokrin organlar denir.⁽³⁾

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar neticesinde, Endokrin Sistemi içinde verilebilecek herhangi bir Hititçe terim ele geçmemiştir. Belki de henüz anlamı kesin olarak tespit edilememiş olan Hititçe organ isimleri arasında bazı endokrin organları yer almaktadır. Ancak bugün için bu konu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

⁽³⁾ Endokrin bezler

1. Tiroid (Glandula thyroidea)
  2. Paratiroidler (Glandulae parathyrepeidae)
  3. Timus (Thymus)
  4. Hipofis (Hypophysis)
  5. Böbrek üstü bezi (Corpus suprarenale)
  6. Kromaffin organlar (paraganglionlar)
- (Zeren 1971: 774)

2.3. BİR VÜCUT BÖLGESİ OLARAK ^{UZU}iškiša

Aslında bir organ olmayıp, vücudun bir bölgesi olduğu için, Sistematik Anatomi'ye dayalı olarak hazırlanan 'İnsan Vücudunu Meydana Getiren Sistem ve Organlardan Hititçede Karşılığı Bilinenler' başlıklı bölümde, sistemler içinde ele alınan organlar arasında yer verilmemiş olan iškiša kelimesi hakkında, Hititçe metinlerden elde edilen bilgiler 'özetle' şöyledir:

^{UZU}iškiš(a)- n. s-St. (H.), (^{UZU}Sum. SA.SAL), (Akk. KUTALLU), (L. dorsum, tergum = "sırt; arka; vücudun bir organın veya herhangi bir oluşumun arka tarafı veya arka yüzü"), (O. zahr)="sırt; ayrıca dağ sırtı, yamaç"

(HEG: 400-402; HZL: 345; Rüster-Neu 1991: 42).

"Sırt" anlamına geldiği düşünülen bu kelime gerek HW'ta (s. 83) gerekse de HDW'te (s. 29) çeşitli kususları ve anlamlarıyla birlikte belirtilmiştir. Bu kelime başka kaynaklarda da "sırt, arka" olarak geçmektedir (Hoffner 1967: 20).

Puhvel'in belirttiğine göre iškiš'in anatomik karşılığı büyük bir ihtimalle "sırt veya sırtın alt tarafındaki bölge, bel" olmalıdır. KUB XLIII 53 I 23: "iški(š)-šet-ašta iškiši GAL-li"="onun sırtı, (diğerinin) sırtından büyük (tür)" (HED: 424-425).

Eldeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla iškiš(a) kelimesi "dağ sırtı, yokuş, bayır" anlamlarının yanı sıra, "(vücutta bulunan bir bölge olarak) sırt" anlamına da sahiptir. KUB VII 57 + XXXV 148: "na-an-ši EGIR-pa iš-ki-ša-

az ħu-i-nu-mi"= "ve onu onun sırtından tekrar yürütürüm" (Hırçın 1989: 18, 42).

2.4. ANLAMI KESİN OLARAK TESPİT EDİLEMEMİŞ BAZI ORGAN İSİMLERİ

Bu başlık altında, Hititçede bir organa karşılık geldiği bilinen, fakat kesin olarak hangi organ olduğu tespit edilememiş olan organ isimlerine yer verilecektir.

luntarni- c. (St.?) (H.) = "bir organ ?"

(HEG : 77)

CHD'de luntarni'nin "bir vücut parçası" olarak tanımlandığını görüyoruz. Fakat eldeki metinlerden luntarni'nin anlamını çıkarmak mümkün olamamaktadır. Meselâ bir IZBU omen metninde "eğer bir fetüsün luntarni'si" ifadesi geçmektedir. Vücudun çeşitli kısımları veya parçaları ile ilgili kehanetlerin sıralanmış olduğu KUB XXXIV 19 metninde de luntarni kelimesi geçmektedir. Buradan da luntarni'nin büyük bir ihtimalle bir vücut parçası (yani bir organ) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak luntarni ile ilgili kısımlar kırık olduğu için, metnin bu yerleri tam olarak elimize geçmemiştir. Bu ve buna benzer durumlar sebebiyle kelimenin karşılığı tam olarak anlaşılamamaktadır (CHD: 35).

HDW'te de (s. 43) luntarni'nin bir organ olduğu belirtilmiş, fakat hangi organı karşıladığı bildirilmemiştir.

^{UZU}h_uu_{ar}la- c. (H.) = "bir organ ?"

Kaynaklarda ^{UZU}h_uu_{ar}la "bir organ" olarak tanımlanmış, fakat başka bir açıklama yapılmamıştır. Eldeki metinler de, bu kelimenin karşılığının tam olarak anlaşılması için yeterli değildir (HDW: 25; HEG : 332).

^{UZU}işgaranda (H.) = "bir organ ?"

HDW'te de belirtildiği gibi kökü tam olarak bilinmeyen bir kelime olan işgaranda'nın bir organ ismi olduğu tespit edilmiş, ancak hangi organa karşılık geldiği anlaşılamamıştır. Eğer ^{UZU}işgaranda'nın işgar ("sokmak, yerleştirmek") fiili ile aynı kökten olduğunu düşünürsek ve işgar'dan türetilen bir kelime olan işgarant'ın ise "bir şeyin bir şeye takılı olması" gibi bir anlam taşıdığı da göz önüne alınsa bile, (işgaranda ile işgarant arasında tam bir münasebet kurulamadığından) ^{UZU}işgaranda'nın anlamı hakkında fikir yürütmek mümkün olamamaktadır (HDW: 29).

laḥmant- c. (H.)= "bir organı gösteren bir isim veya bir tabir"

HDW'te laḥmant'ın "bir organı gösteren bir işaret veya bir kelime" olabileceği ve isim veya sıfat görevinde olduğu bildirilmiştir (HDW: 45).

addi- c. (H.) = "bir organ ?"

Kaynaklarda belirtildiği kadarıyla addi, anlamı belli olmayan bir organ ismidir (HDW: 10; HEG: 94).

^(UZU/UDU)**auli-** c. (H.)= “bir organ veya bir hayvan ?”

HW'ta (s. 38) bildirildiğine göre auli ya bir organ ismidir veya bir hayvanı gösteren bir kelimedir.

Çeşitli kaynaklarda auli'nin koyun, keçi, sığır gibi bir kurban hayvanının bir (iç ?) organı olabileceği belirtilmiştir. Ayrıca başka bazı kaynaklarda ise bu organın akıcı (sıvı) bir madde ihtiva ettiği veya ürettiği belirtilmiştir (HEG: 94-95).

^(UZU)**miniu-** (H.) = “bir organ ?”

Anlamı belirli olmayan organlardan bir diğeri de ^(UZU)miniu'dur. miniu'nun hangi organa karşılık geldiği tespit edilememiş olsa bile, UZU determinatifiyle birlikte kullanılmış olması, onun bir organ ismi olduğunu göstermektedir.

KUB VIII 57, 9 : “^(UZU)mi-ni-uš-ma-aš-ši da-lu-ga-aš-ti 3[“= “^(UZU)miniu (miniu organı) 3 [...] uzunluğundaydı[.” (HEG: 213).

^(UZU)**kattapala-** c. (h.) = “kurban hayvanının etli bir parçası ?”

HW'ta bildirildiği kadarıyla kattapala, “kurbanlık et parçası” anlamında olabilir (HW: 106).

kattapala, kurban edilen koyun, keçi, sığır gibi hayvanların etli bir organının ya da parçasının (bölgesinin) ismi olmalıdır (HEG: 544; HDW: 36).

2.5. GENEL OLARAK İNSAN VE İNSAN VÜCUDU İLE İLGİLİ HİTİTÇE İSİMLER

antuḫša- (**antuḫḫa-**, **antuḫḫa/i**) c. a-St. (H.), (Sum. UN, UKÙ), (Akk. AUĪLU), (Prohatt. antu-, zariun), (Hurr. enda- = "adam" ; taršuyanni - = "insan"), (Urart. taršuanī-), (Luv. ziti-), (O. i'nsān) = "insan"

(HW: 23-24, 299, 306, 325)

-a- gövdeli bir kelime olan antuḫša, nadiren antuḫḫi ve Eski Hitit dönemi metinlerinde antuḫḫa ve antuḫḫa ("insan" manâsına gelmek üzere) olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin Sümerogram olarak karşılığı ise (özellikle Eski Hitit dönemi metinlerinde LÚ.ULÙ^{LU} olarak geçmektedir. Sümerogram olarak bir diğer karşılığı da UN'dur. (M.Ö. 13. asırda UN-a., "erkeklik" anlamında da kullanılmıştır). Bu kelimedenden (çeşitli eklerle) türetilen başka kelimeler de mevcuttur. Meselâ antuḫša'dan -atar- suffixi vasıtası ile türetilen ve "insanlık, insan nüfusu" anlamlarına gelen antuḫšatar n. r/n-St. (Sum. UKÙ^{MEŠ}-tar; Akk. NĪŠU), "nüfus" anlamına gelmek üzere antuḫšannant- c. (Sum. UKÙ -annant) bu tür kelimelerdendir. Bu kelime, Eski ve Yeni Hitit dönemine ait metinlerde çeşitli şekillerde geçmektedir. Meselâ KBo XVII 1 metninde antuḫša Gen. ve Pl. olarak kullanılmıştır: "an-du-uḫ-ša-aš ḫaršarr-a" = "insanların başları (kafaları)". Ayrıca krallara ait metinlerde de (2. Tuthalya, 1. Arnuvanda, Kantuzzili v.b.) antuḫša geçmektedir. Metinlerde ayrıca linkijaš antuḫša= "yeminli insan (Vasal krallıklar için)", da-a-ma-uš UN^{MEŠ}-uš = "diğer insanlar", ušdulaš UN-aš = "günahkâr insan" gibi ifadelere rastlamak da mümkündür. Görüldüğü gibi antuḫsa kelimesi genel olarak "insan, kişi" anlamlarını karşılamakta, yani hem kadın hem de erkek için geçerli

olmaktadır. Aynı zamanda "ölümlülük" fikrini de beraberinde getirmektedir (HW²: 109-120).

antuḥša, metinlerde birkaç farklı anlamda kullanılmıştır. Meselâ "insan" anlamında kullanıldığı gibi, bazen "kişi" olarak da geçmiştir. KUB XIII 20 I 3: "appizziš antuuaḥḥaš" = "en aşağı rütbedeki kişi"; KBo IV 1 Öy. 42: "n-at-kan DINGIR^{MEŠ}-aš antuḥšašš-a aššu" = "O tanrıların ve insanların sevgilisidir" (HED: 79-83).

tandukišnaš DUMU-aš (H.), (Sum. DUMU.LÚ.U₁₉.LU) = "insanoğlu"

(Hutter 1988 : 135; Rüster-Neu 1991: 49)

Bu kelimenin karşılığı HW'ta "insan, insanoğlu" olarak verilmiştir (HW: 210). Zaten DUMU, "çocuk, oğul, erkek evlat" karşılığı kullanılan bir ideogramdır.

Hititçede tandukeššar (dandukiššar) n. r/n-St., "ölümlülük, insanlık" anlamına gelmektedir. Sg.Gen. hali tandukešnaš (dandukišnaš)'tır. Bu kelimenin türevlerinden biri olan danduki kelimesi ise "insan, ölümlü, fani" demektir. "Ölümlü" karşılığı olarak kullanılan diğer bir kelime ise Luviceden geçmiş olan zamanti kelimesidir (HDW: 85, 108).

ešri- (eššari-) n. (H.), (Sum. ALAM), (Akk. SALMU), (Hurr. zalamši-), (Luv. ziti-), (O. şekl = "şekil")= "vücut yapısı, boypos, şekil, biçim, heykel, figür".⁽⁴⁾

⁽⁴⁾ Akkadca karşılığının PUHU olduğu bilinen šena (šina) c. (H.) kelimesi de "şekil, biçim, figür" anlamına gelmektedir, fakat ešri'den farklıdır. Çünkü šena, majik ritüellerde, kurban sahibindeki kötü tarafın (meselâ hastalığın) kurban sahibinden (hastadan) çıkarılması için kullanılmıştır. Šena Ersatzfigur ("büyü için kullanılan temsili-majik heykelcik, kukla")dur, yani birinin yerini tutan, onu temsil eden figürdür.

Alp, bu kelimenin, eš- köküne -ri eklenerek elde edilmiş olabileceğini belirtir. Eğer ešri, eš- kökünden türetilmiş bir kelime ise, eš- "olmak" anlamına geldiği için, ešri'nin de "varolmak" ile ilgisi olduğu düşünülebilir (Alp 1957: 1, 32).

HDW'te ešri'nin "biçim, şekil, vücut yapısı" anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir (HDW: 12).

HW²'ta ise ešri'nin hem insanların hem de tanrıların şeklini ifade ederken kullanılan bir kelime olduğu ve "tasvir" karşılığı olarak da kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca yine aynı kaynakta ešri ile kral ve tanrı heykellerinden bahsederken karşılaştığı da bildirilmiştir (HW²: 124-127).

Kaynaklarda, Hititlerin hemen her şeyin minyatür bir modelini yaptıklarından ve şehirlerin, dağların ve buna benzer şeylerin modellerini yaptıkları gibi, insan ruhunu bile modelleştirerek heykelin göğsüne yerleştirdikleri ve bu modellerin pek çoğunu da majik malzeme olarak kullandıklarından bahsedilmektedir (Ünal 1993: 31).

ḥappeššar n. r/n-St., **ḥappišnant-** c., **ḥappiššar** (H.), (Sum. ^(UZU)ÚR), (Akk. SĪNU), (Luv. ḥapišša= "vücut"), (L. organum= "belli bir göreve sahip vücut parçası"), (O. ūzv)= "organ"

(HZL: 358; Rüster-Neu 1991: 41-42).

HDW'te ḥapeššar'ın genel olarak "organ" manâsına geldiği bildirilmiştir (HDW: 16).

Zuvi Ritualinde “UR.TUR-aš-za ma-aḥ-ḥa-an 9 ^{UZU}ḥa-ap-pí-eš-šar-še-it li-ip-zi” = “küçük köpek kendi 9 uzvunu nasıl yalarsa” ifadesiyle karşılaşırız. Burada ḥappeššar, genel olarak “uzuv” manâsında tercüme edilmiştir (KUB VII 57 + XXXV 143). Yine aynı kaynakta ve aynı metin yerinde ḥappeššar’ın ideogram olarak karşılığının da ^{UZU}ÚR olduđu ve ÚR’un anlamının da “organ” olduđu gösterilmiştir: “nu-za UR.TUR ma-a[-aḥ-ḥa-an 9 ^{UZU}ÚR^{HI.A} li-ip-[zi] ki-i-el-la L[Ú-aš] 9 ^{UZU}ÚR^{HI.A} QU-TAM-MA li-ip-du” = “küçük köpek [9 u]zvu [nasıl] yalar[sa, bu a[damın] 9 uzvu (nu) aynı şekilde yalasin” (Hırçın 1989: 18, 19, 41, 42). Ayrıca diđer kaynaklardan da anlaşıldığı kadarıyla, ḥappeššar’ın Sümerogram olarak karşılığı olan ^{UZU}ÚR ise hem “organ” hem “kalça, bel, uyluk” hem de “penis” anlamlarını taşımaktadır.

tuekka- c. (Pl.) (**tuikka-**, **tuegga-**, **tuigga-**, **tuegga-**, **tuikkanza**) (H.), (Sum. NÍ.TE^{HI.A} = “vücut, beden”), (Akk. RAMĀNU), (L. organa= “organlar”), (O. beden, vücud : “beden, vucūt”)= “vücut, organlar”

(HW: 226, 298; Alp 1957: 1; Hoffner 1967: 24; HDW: 92; HZL. 340; Rüster-Neu 1991: 28, 41)

Hititçe ve yabancı dillerden Hititçe’ye girmiş yabancı orijinli diğer terimlerle karşılanan vücut organ ve kısımlarını, sadece Hititler devrine ait birtakım yazılı kaynaklarda değil, bazı heykel ve heykelcikler ile çeşitli tasvirlerde (kısacası maddi kültür belgelerinde ⁽⁵⁾) görmek de mümkündür. Hititlerden kalma tüm heykeltraşlık eserlerinde dış organlar iyi bir biçimde gösterilmiştir. Mesela Boğazköy’de, M.Ö. 14-13. asırlara tarihlenen ve “Kral Kapısı” olarak adlandırılan kapıdaki kabartma tasvir bunun en güzel örneklerinden biridir.

⁽⁵⁾ Maddi kültür belgeleri, yazılı belgeler dışındaki belgeler olup, arkeologların yaptıkları kazılar neticesinde ortaya çıkarılan her türlü eşya, sanat eseri ve mimari yapılarıdır. Çanak, çömlek ve çeşitli aletler (bıçak v.b.) bu tür belgeler arasında yer alır.

Önceleri bu kapı; başında bir kask ve elinde bir balta taşıyan ve ayakta duran bir kralın tasvir edildiği düşünülerek "Kral Kapısı" olarak adlandırılmış; ancak daha sonra buradaki kabartmanın, başındaki boynuzlu miğferden, savaşçı bir tanrıya ait olduğu anlaşılmıştır. Yüzü profilden, gövdesi ise cepheden tasvir edilen 2,25 m. boyundaki bu tanrı kabartması incelendiğinde; badem biçimi göz, kartal burun, dolgun yanak ve ince dudakların, ayrıca yuvarlak omuzlar, sol kol pazusu, göğüs kılları, el ve ayak parmakları, parmak tırnakları ve hatta tırnak etlerinin bile en ince detayına kadar gösterildiği görülmektedir. Ayrıca bacaklardaki diz kasları ve dolgun baldır kasları da belli bir anatomi bilgisine sahip olduğunu göstermektedir. Buradan da Hititlerin, insan vücudunu iyi gözlemlediklerini anlamaktayız. Hangi tanrıya ait olduğu kesin olarak bilinmese de; içeriye kötülükler ve hastalıkların girmemesi için kapı önünde nöbet tutan bu tanrı kabartması, çeşitli araştırmacıların da belirttiği gibi, sadece döneminin Hitit sanatında değil, o asırların Önasya'sının yontu sanatında da eşine rastlanmayan; ancak daha sonraları Yunan sanatında karşımıza çıkan güzellikte bir eserdir (Darga 1992: 123-128).

g_xenan- (?) = "kadın"

^{UZU}h_hari- (^{UZU}h_hari-) c./n., h_hreššar (h_hriššar) n. r/n-St. = "diafram, akciğer"

h_halanta- n. r/n-St. = "baş"

h_haldani- (h_haldana-) = "baş, omuz"

h_halzana- (h_hanzana-) = "deri"

h_hanšatar (h_hššatar) n. r/n.-St. = "üreme, çoğalma, rahim, dölyatağı"

h_hant- c. = "alın"

h_hapeššar (h_hppiššar) n. r/n-St., h_hppišnant- c. = "organ, üreme organı"

h_hpuri- c. = "sünnet derisi(nin ucu), gulfе"

h_hpuša- n., h_hpušaš n. s-St., h_hpušant- c. = "penis"

h_harganau- n./c., h_harganau- c., h_harganauant- c. = "ayak topuğu, ayak tabanı, ayak parmağı tımağı"

h_haršan- (h_haršana-) n. (?), h_haršani- c. (?), h_haršar n. r/n-St. = "baş"

h_haštai- n., h_haštijant- c. = "kemik"

h_hattatar n. r/n-St. = "akıl, zekâ"

h_hazzizzi- n., h_hazzizzu-, h_hazzizzita- = "akıl, zekâ, kulak"

^{UZU}h_huh_hurti-, h_hu_hah_hurti- c., ^{UZU}h_huh_harti-, h_hu_hah_harti- c., h_hurhurta- (St.?) = "boğaz, gırtlak, soluk (akciğer) borusu"

(^{UZU})h_hupallaš- n. s-St. = "kafa derisi"

h_hupparti- c., h_huppartijatti- = "leğen kemiği"

h_hurli = "gırtlak"

^{UZU}h_humi- (^{UZU}h_humi-, ^{UZU}h_hami-) c. St. (?) = "penis"

h_hu_han_hu_hanala- c. = "dişler"

ikt- (ekt-) c., ^{UZU}ekdu-(ikdu-) n. = "bacak, baldır"

iš_hah_hru- (eš_hah_hru-) n., iš_hah_hruant- c. = "gözyaşı"

iš_hijani- (iš_heni-) c. = "vücut kıllı, sakal"

iš_hu-, iš_huna- c., (^{UZU})iš_hunau- n., iš_hunauant- c. = "karın, bel"

^{UZU}iš_hiš- (iš_hiša-) n. s-St. = "sırt"

iš_halli- n., iš_hallant- c. = "tükrük, salya"

ištaman- (ištamana-), ištamin- (ištamina-) c. = "kulak"

^(UZU)kalulupa- (galulupa-) c., kalulupant- c. = "parmak, el veya ayak parmağı"

kamarš- = "işemek"

kapru- n. = "burun, boğaz"

karat- c. = "barsak"

ker (kir, gir) n., kard- n., kardi n. = "kalp"

keššar- n. r-St., keššera- c., kiššara-, kiššira- = "el"

^{UZU}kudur n. r-St. = "kalça, uyluk"

^(UZU)kuttar n. r/n-St. = "boyun, ense"

lala- c./n. = "dil"

lalu- n. = "penis"

^(KUŠ)laplai- c. = "böbrek"

laplipa- (laplapa-) c., laplapi- n., laplipanza- c. a-St. (?) = "kirpik"

leši- (lišši-) n. = "karaciğer"

mani- c. = "açık renk kan"

meli- c./n. = "yumuşak bir vücut parçası"

mene- (meni-) n. (sonraları c.) = "yanak, surat"

miluli-, meluli-, maluli- n. = "yumuşak vücut kısımları (kas,kıkırdak,et v.b.),
deri"

^{UZU}muḥ(ha)rai- (^{UZU}muḥrai-, ^{UZU}maḥrai-, ^{UZU}muḥra-) c. = "bacak, baldır,
akciğer"

^(UZU)paltana- c. = "omuz, kol"

^{UZU}panduḥa- c. = "mide, idrar torbası"

^{UZU}pappaššala- (^{UZU}pappaššali-) c. = "yemek borusu"

parā- c. = "nefes,soluk"

paršina- c., paršna- c. = "yanak, kalça, uyluk"

pat- (pata-) c. = "ayak"

patalḥa- c. = "ayak bileği, ayak bileği kemiği"

pattarta-, pathašta- c. = "barsak(lar)"

pešna- (pišna-) c. = "erkek"

- pišnatar (Abstr.) n. r/n-St. = "erkeklik"
 pišnatar (Konkrt.) n. r/n-St. = "erkek genital organı"
 puri- c. = "dil, dudak"
 šakui- c. = "göz"
 šakuta n. (Pl.) = "kalçalar"
 šaku^ua- n. (Pl.) = "gözler"
 šankui-, šanku^uai- c., šanku^uajant- c. = "tırnak"
 šar^hu- = "vulva"
 (UZU)šar^hu^uant- c./n. = "rahim, karın"
 šehur n. r/n-St., šehunant- c. = "idrar, sidik"
 šehurija- = "işemek"
 šenta^hi- (šinta^hi-) = "karaciğer parçası"
 šimanatar n. r/n-St. = "yüz, surat, çehre"
 (UZU)šišai- n. = "diş"
 ši^hau- n. = "ter"
 taggani- = "göğüs"
 tapamant- = "erkek, erkek cinsiyet, erkeklik"
 tapu^š- (tapu^uaš) n. s-St., tapu^šant- c. = "kaburga, kaburga kemiği"
 tarna- n. = "kafatası, boğaz"
 ↙ taršama- = "kafatası"
 taršna- c., tarašna- c. = "boğaz, gırtlak"
 tašku- c. = "testis"
 tetena- (tedana-) c. = "saç"
 tiššatu- n. = "dil"
 tiššatu^ua- (Pl.) = "diller"
 (UZU)tita (UZU)titan-) c., tetan- n. = "kadın göğsü, meme"
 (UZU)titita- n. = "burun, gözbebeği"
 tuekka- c. (Pl.) (tuikka-, tuegga-, tuigga-, tueqqa-, tuikkanza) = "organlar, vücut"
 (UZU)u^ualla- c. ((UZU)ula- c., (UZU)u^ualla- c.) = "bacak"

- ⚡ uaruatna-, uaruaian- n. (?) = "sperm"
zamankur (zamangur, zamakur) n. r-St. = "sakal"
zašgaraiš- n. s-St. = "anüs"

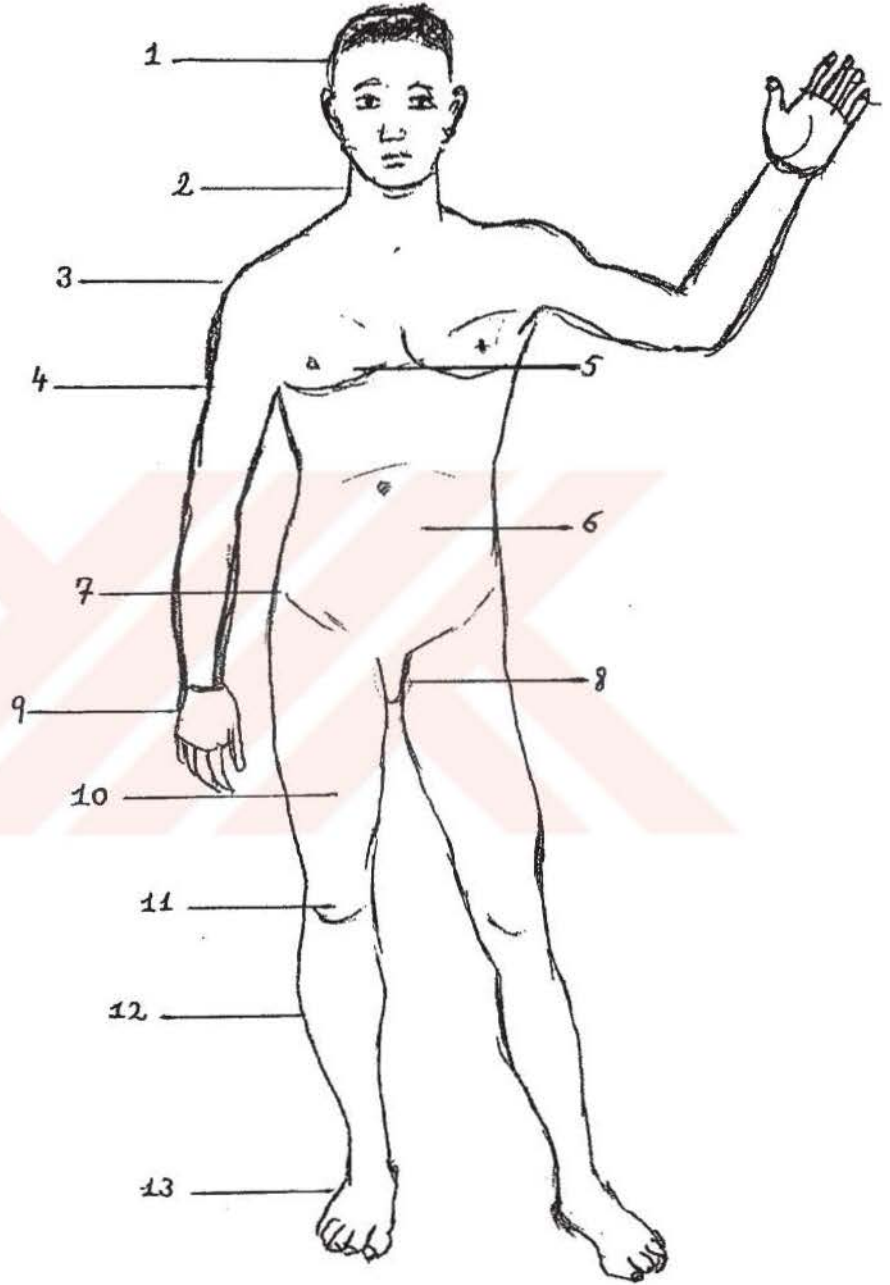
2.7. DİAGRAMLAR

Bu bölümde; Hitit anatomi bilgisi ve Hititlerin tanıdıkları vücut organları ve vücut bölümleri hakkında elde edebildiğimiz bilgiler, diagramlar halinde (insan vücudu üzerinde) gösterilerek resmedilmeye çalışılmış ve bunun için de temel kaynak olarak Sobotta (İnsan Anatomisi Atlası)'dan (I-II, 1990) faydalanılmıştır.

İnsan vücudunun organ ve bölümlerini göstermek amacıyla hazırlanan bu diagramlar çizilirken, vücut genel olarak üç bölüm (baş, gövde, alt ve üst ekstremiteler) halinde ele alınmış ve sırayla baş'tan ayaklar'a kadar vücudun bölümlerinin şekli çizilmiş ve bu şekiller üzerinde numaralar verilerek, ilgili vücut organının veya vücut bölgesinin Latince ve Hititçedeki karşılıkları da belirtilmiştir.

Genel olarak vücudu ve organlarını şekiller üzerinde göstermek üzere hazırlanan bu diagramlarda ilk olarak vücudun dış sathındaki organları önden ve arkadan bir bütün halinde gösteren iki diagram (Şekil 1, 2) ile iskelet sistemi ve kemikleri gösteren diğer bir diagram (Şekil 3) çizildikten sonra, insan vücudu üç temel bölüm halinde düşünülmüştür. Buna göre 1. bölümde (Şekil 4) 'baş' ve 'yüz' üzerindeki organlar gösterilmiş, 2. bölümde (Şekil 5,6,7,8) vücudun, boyun ile bacaklar arasında kalan 'gövde' kısmı (üst ekstremiteler, yani kollar da dahil olmak üzere) önden-arkadan-yandan dış görünüşü ve iç organlarıyla birlikte verilmiştir. En son olarak 3. bölümde (Şekil 9) 'alt ekstremiteler(bacaklar)' gösterilmiştir. Bütün bunların dışındaki en son iki diagramda ise (Şekil 10, 11) erkek ve kadın üro-genital sistemini gösteren iki şema verilmiştir. Böylece bütün vücut, Hititçede karşılığı olan iç ve dış organların isimleriyle birlikte gösterilmeye çalışılmıştır.

İnsan Vücudunun Önden Görünüşü
(Vücudun Ön Tarafındaki Bölgeler)

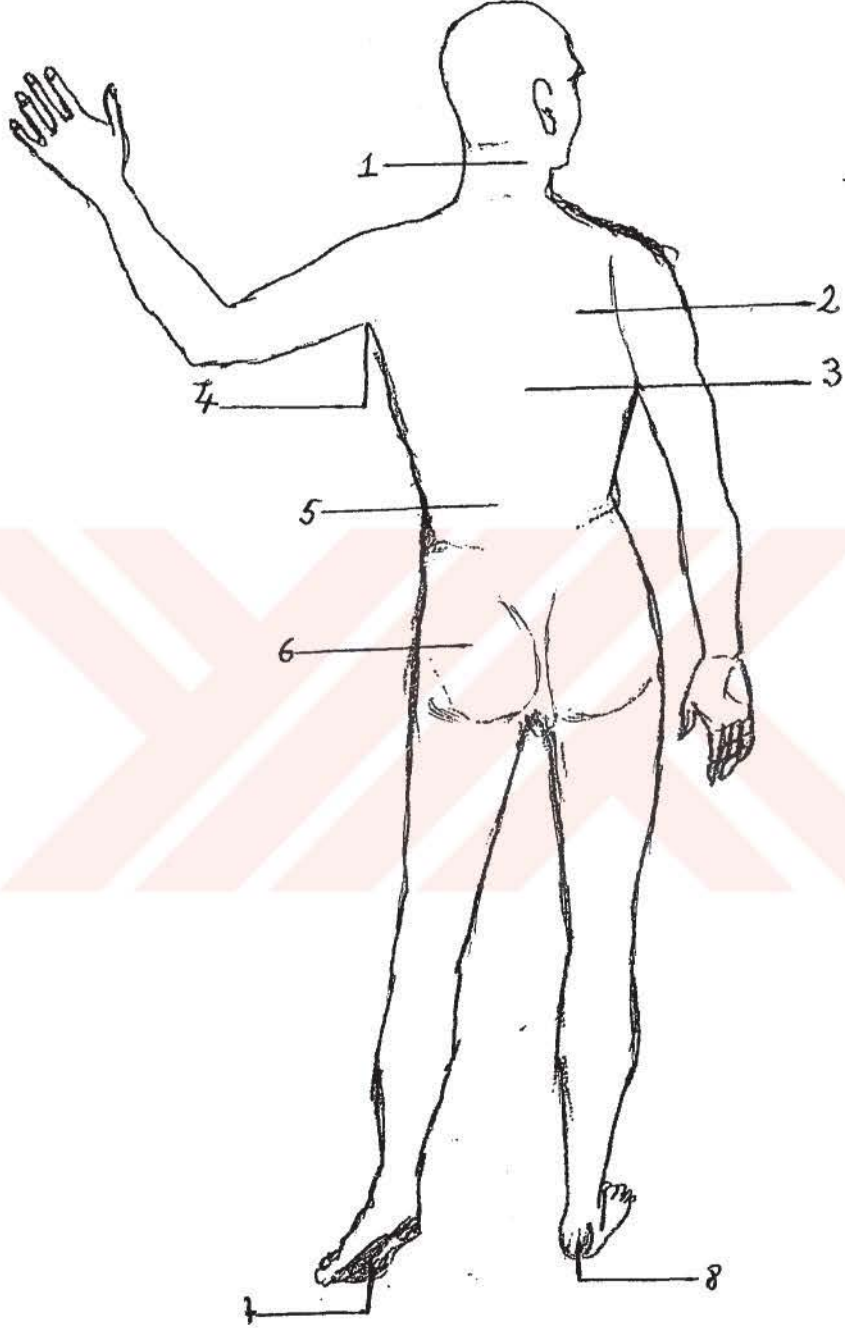

Şekil 1

İnsan Vücutunun Önden Görünüşü (Vücutun Ön Tarafındaki Bölgeler)

1. baş = ħarřan(a/i), ħarřar, ħalanta, ħalħaldani/a (H.) = caput (L.)
2. boyun = ^{UZU}kuttar (H.) = collum, jugulum (L.)
3. omuz = ħalħaldani/a, ^{UZU}paltana (H.) = Regio deltoidea (L.)
4. kol = ^{UZU}paltana, ^{UZU}işhuna(u) (H.) = brachium (L.)
5. göğüs = taggani (H.) = pectus (L.)
6. karın = ^{UZU}işhuna(u), antaki (H.) = venter, abdomen (L.)
7. kalça = ^{UZU}kudur, arlip(a), parş(i)na (H.) = coxa (L.)
8. penis = ^{UZU}ħumi, ħapuřa(ř), ħappeřřar, lalu (H.) = penis (L.)
9. el = keşşar(a) (H.) = manus (L.)
10. uyluk = arlip(a), ^{UZU}kudur (H.) = Regio femoralis (L.)
11. diz = genu, ginu, ganu (H.) = genu (L.)
12. bacak = i/ekt, ^{UZU}i/ekdu, ^{UZU}u(ħ)alla, ^{UZU}muħ(ħa)rai (H.) = crus (L.)
13. ayak = pat(a) (H.) = pes (L.)

İnsan Vücutunun Arkadan Görünüşü
(Vücutun Arka Tarafındaki Bölgeler)

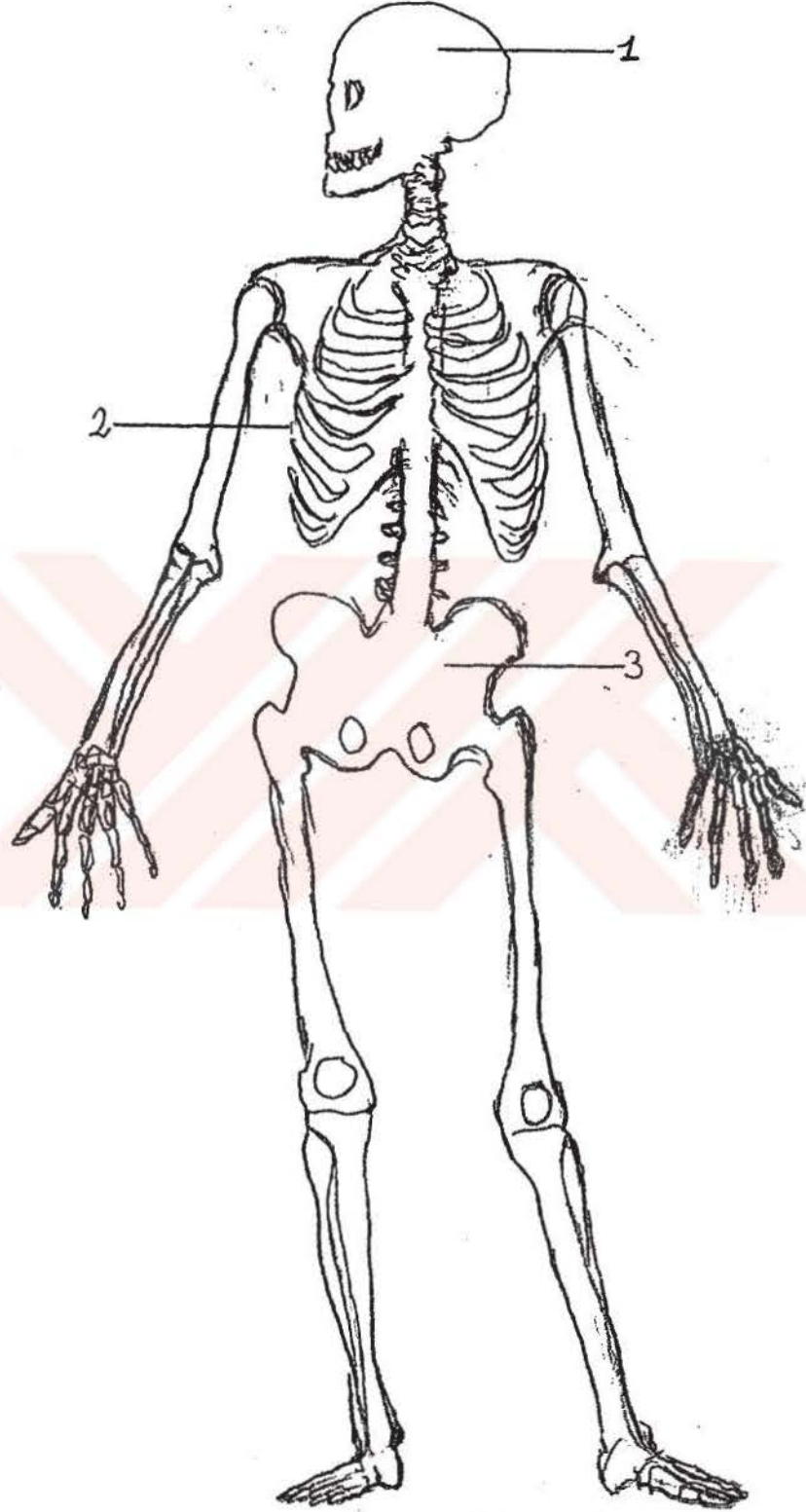

Şekil 2

İnsan Vücutunun Arkadan Görünüşü (Vücutun Arka Tarafındaki Bölgeler)

1. ense = ^{uz}u^{ku}kuttar (H.) = nucha (L.)
2. kürek kemiği = gakkartani (H.) = scapula (L.)
3. sırt = ^{uz}uⁱişkişa (H.) = dorsum (L.)
4. koltukaltı = dannareşşar (H.) = Regio axillaris (L.)
5. bel = işhu, antaki (H.) = Regio lumbalis (L.)
6. kaba et = anaşşa (H.) = Regio glutealis, nates (L.)
7. ayak tabanı = ħarganau (H.) = Planta pedis (L.)
8. ayak topuğu = ħarganau_{ant} (H.) = Regio calcanea (L.)

İskelet Sistemi

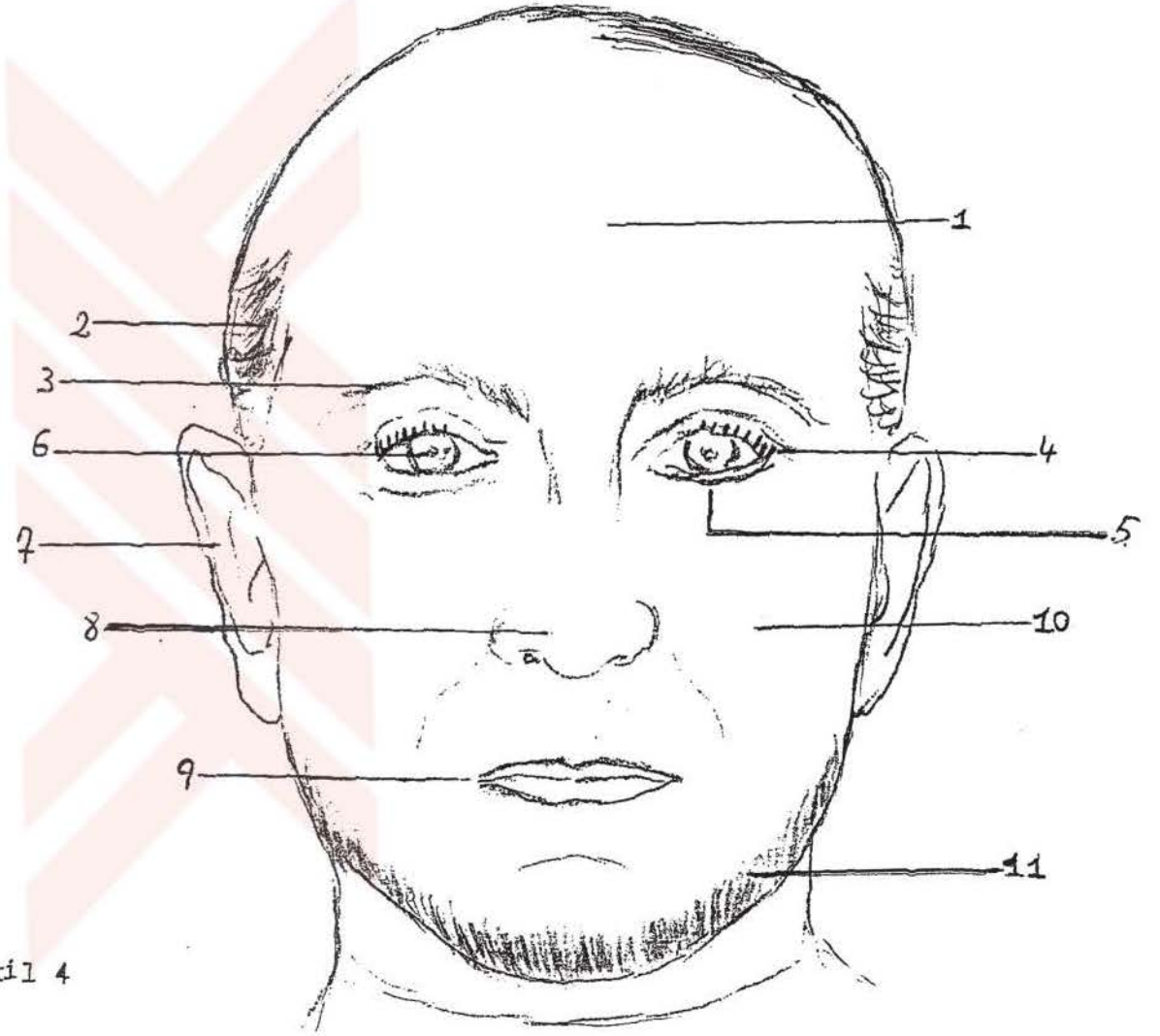
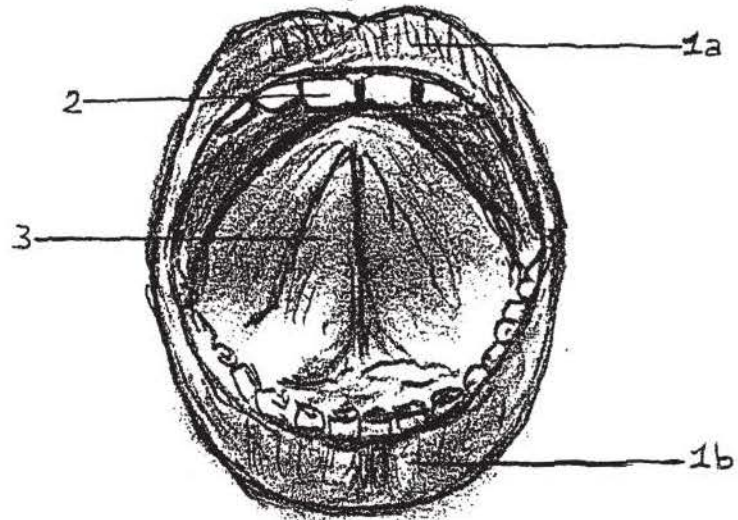
şekil 3

İskelet Sistemi

1. kafatası = tarna (H.) = crani (L.)
2. kaburga (kemiği) = tapu(ua)š(ant) (H.) = costa (L.)
3. leğen kemiği = ħupparti(jatti) (H.) = pelvis (L.)

Ağız boşluğu (cavitas oris propria)
ve dilin alt yüzü (facies inferior
linguae)

Şekil 4

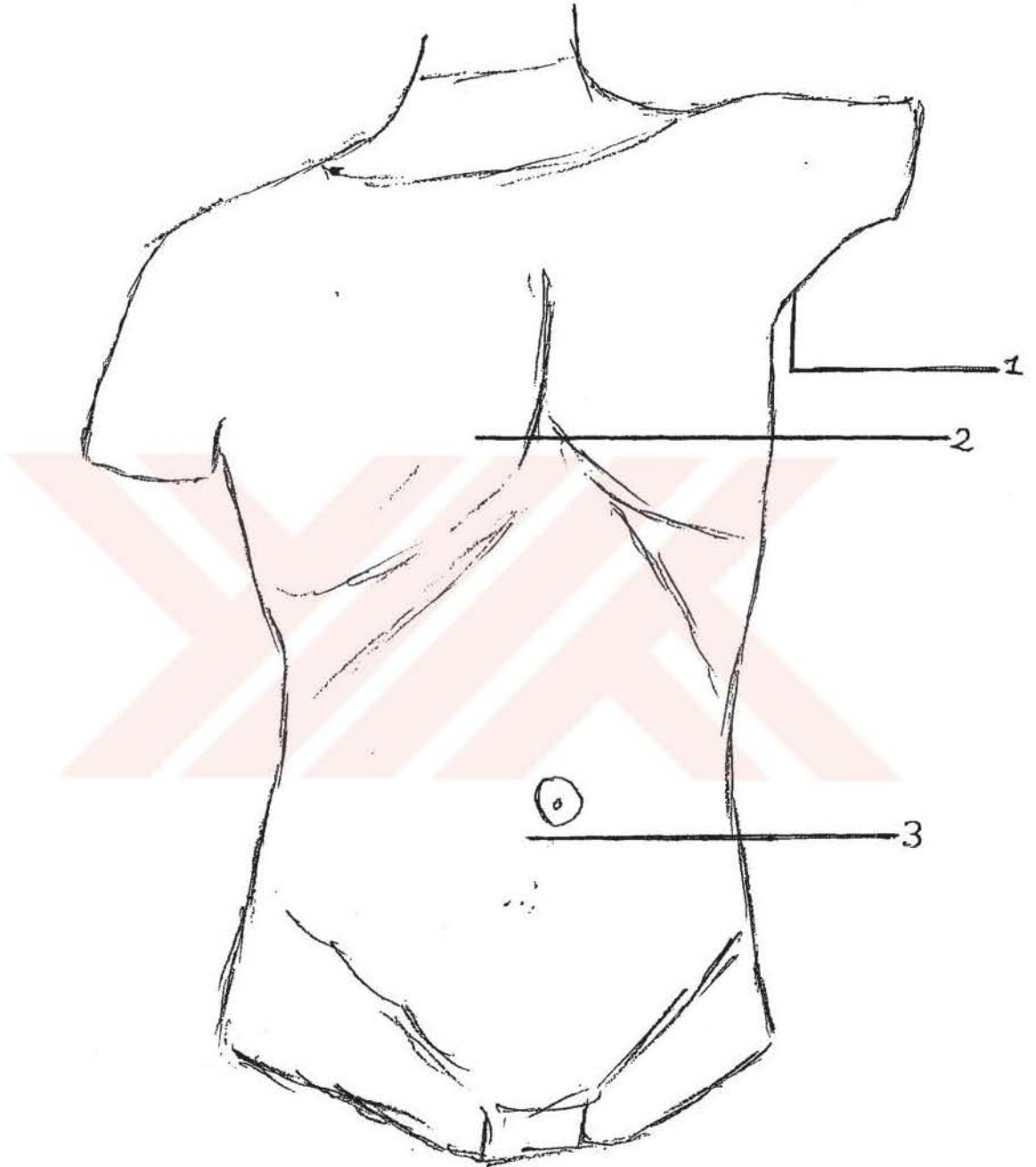
Ağız Boşluğu ve Dilin Alt Yüzü

- 1a. üst dudak = puri (H.) = labium superius oris (L.)
- 1b. alt dudak = puri (H.) = labium inferius oris (L.)
2. diş = ^{UZU}šišai, gaga (H.) = dens (L.)
3. dil = puri, lala, tiššatu (H.) = lingua (L.)

Baş (ħaršan, ħaršar, ħalanta, ħalħaldani) ve Yüz (šimanatar, mene)

1. alın = ħant (H.) = frons (L.)
2. saç = tetena (H.) = capillus (L.)
3. kaş = enera, in(n)ira (H.) = supercilium (L.)
4. kirpik = laplipa(nza) (H.) = cilium (L.)
5. göz = šakui (H.) = oculus, organum visus (L.)
6. gözbebeği = ^{UZU}titita (H.) = pupilla (L.)
7. kulak = ħazzizzi/u, ištaman(a) (H.) = auris (L.)
8. burun = kapru, ^{UZU}titita (H.) = nasus (L.)
9. ağız = aiš, išš (H.) = os, ostium (L.)
10. yanak = paršina, mene/i (H.) = bucca (L.)
11. sakal = zamankur, išħijani (H.) = barba (L.)

Göğüs ve karın duvarı
ve koltukaltı bölgesi

şekil 5

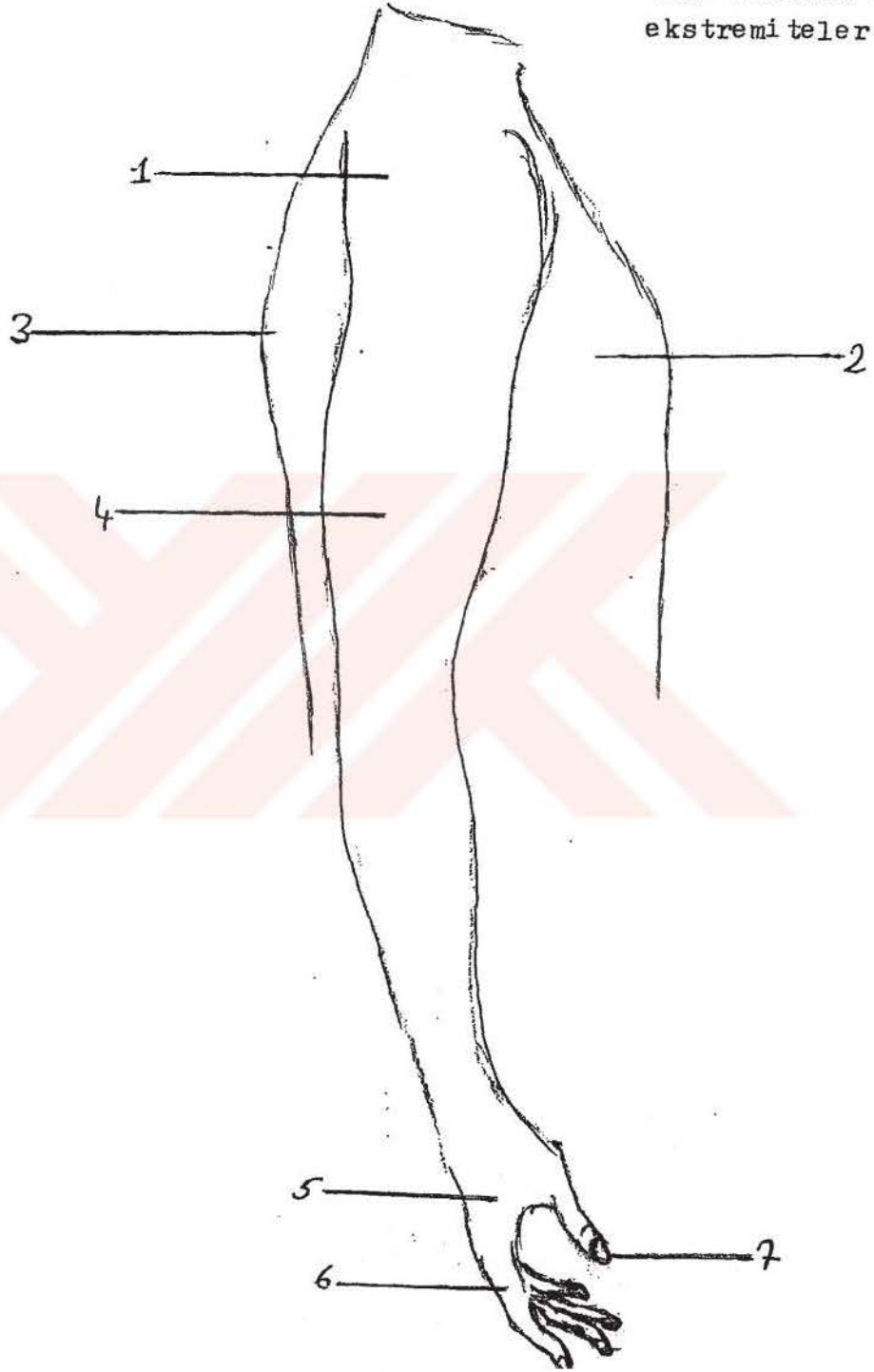
Göğüs, Karın Duvarı ve Koltukaltı Bölgesi

1. koltukaltı = dannareššar (H.) = Regio axillaris (L.)
2. göğüs = taggani (H.) = pectus (L.)
3. karın = ^{UZU}išhuna(u), antaki(tti), ^{UZU}šarhuuant (H.)= venter (L.)

Vücutun sağ üst tarafını
boyun alt bölümü ile göğüs
ve omuz-kol kısmı
(yandan görünüş)

- Omuz sentürü ve üst
ekstremiteler -

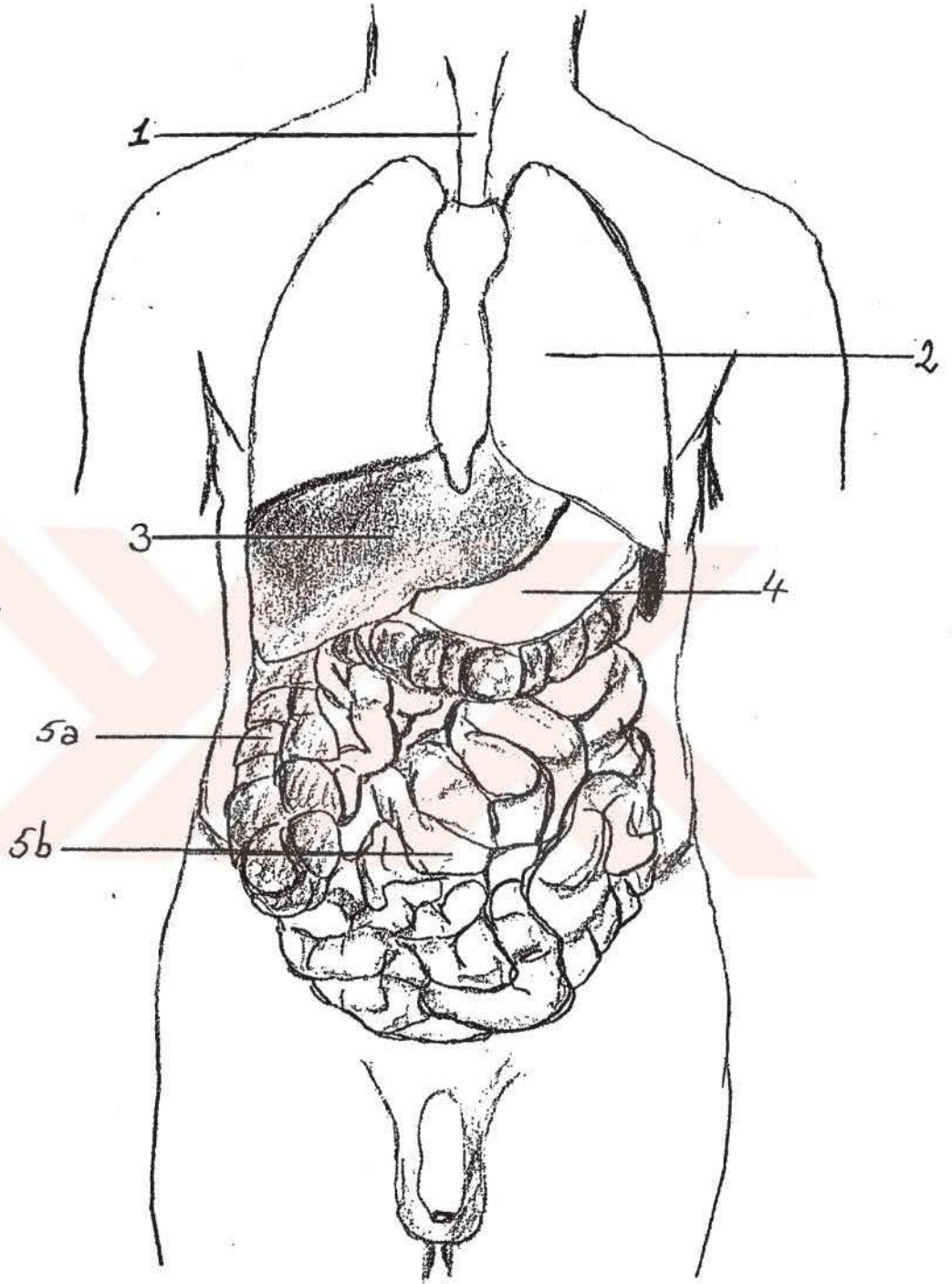
şekil 6

Vücutun Sağ-Üst Tarafının Boyun Alt Bölümü ile Göğüs ve Omuz-Kol Kısmı (Yandan Görünüş)

1. omuz = ^{UZU}paltana, ^hal^haldani(H.) = Regio deltoidea (L.)
2. göğüs = taggani (H.) = pectus (L.)
3. sırt = ^{UZU}iškiša (H.) = dorsum (L.)
4. kol = ^{UZU}paltana, ^{UZU}išhuna (H.) = brachium (L.)
5. el = keššar(a) (H.) = manus (L.)
6. parmak = ^{UZU}kalulupa(ant) (H.) = digitus (L.)
7. tırnak = šanku, šanku^uai (H.) = unguis (L.)

Göğüs ve karın iç organlarının
önden görünüşü

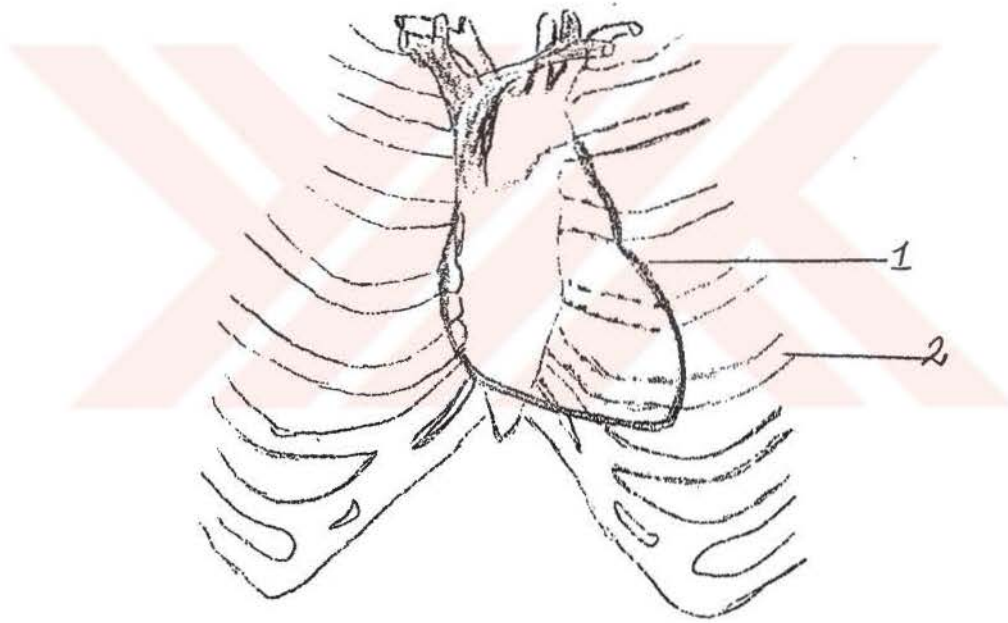
şekil 7

Göğüs ve Karın İç Organlarının Önden Görünüşü

1. yemek borusu = papaššala /i (H.) = oesophagus (L.)
2. akciğer = ^{UZU}ħaħ(ħa)ri, ħaħreššar, ^{UZU}muħ(ħa)rai (H.) = pulmonis (L.)
3. karaciğer = leši, lišši (H.) = hepar (L.)
4. mide = ^{UZU}panduħa (H.) = ventriculus (L.)
- 5a. kalın barsak = karat, pattarta (H.) = intestinum tenue (L.)
- 5b. ince barsak = karat, pattarta (H.) = intestinum crassum (L.)

Kalbin, göğüs önd uvarı
üzerindeki görünüşü

şekil 8

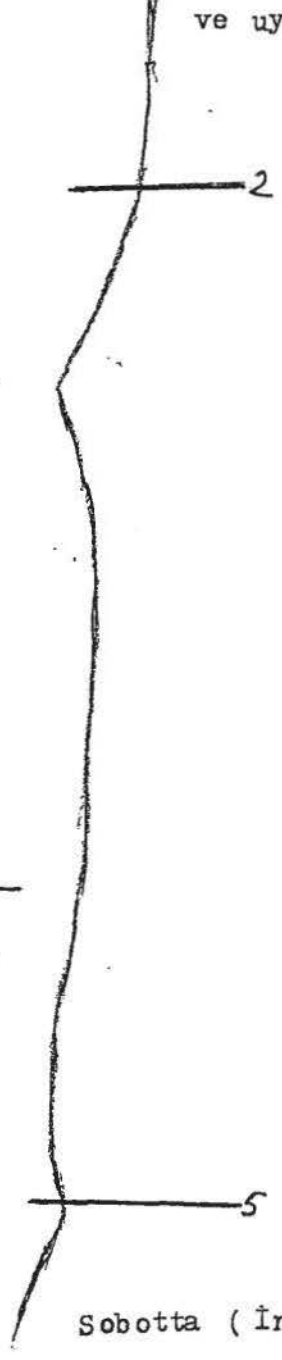
Kalbin, Göğüs Ön Duvarı Üzerindeki Görünüşü

1. kalp = ker, kard(i) (H.) = cor (L.)
2. kaburga (kemiği) = tapuuaš (H.) = costa (L.)

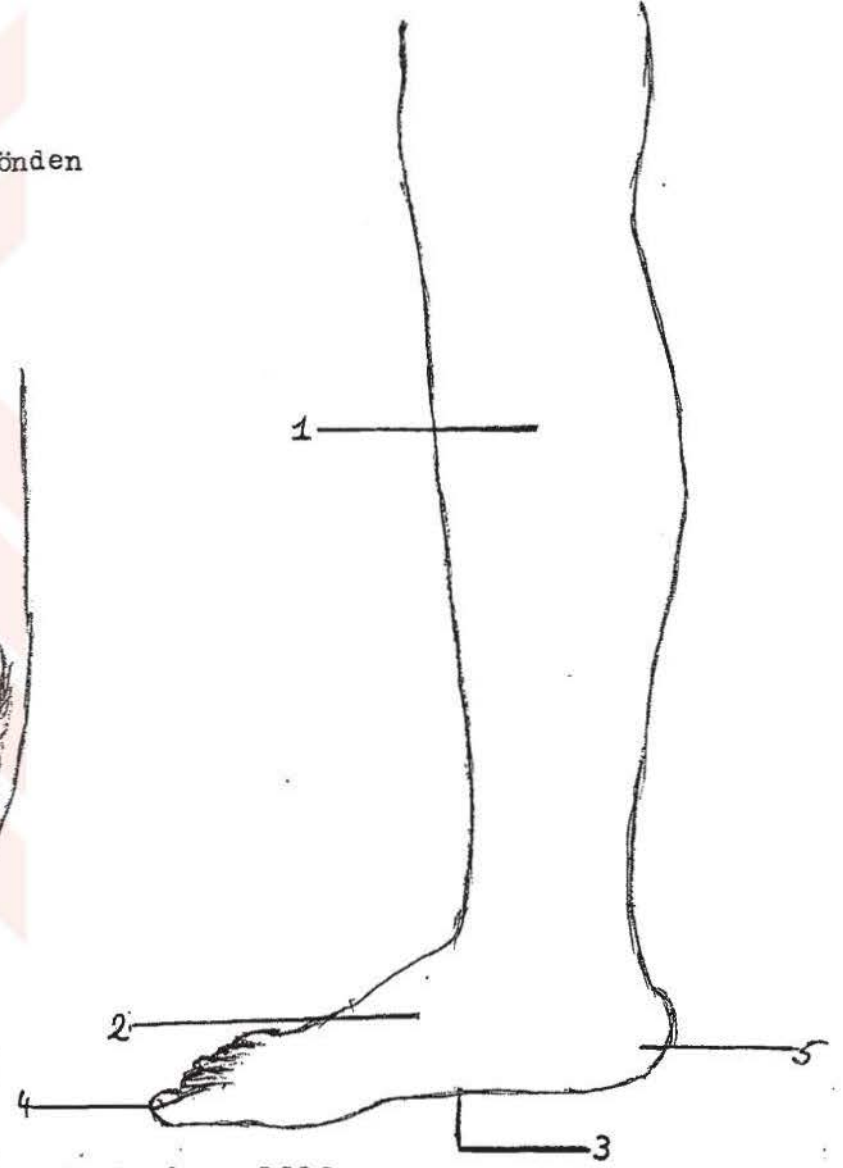
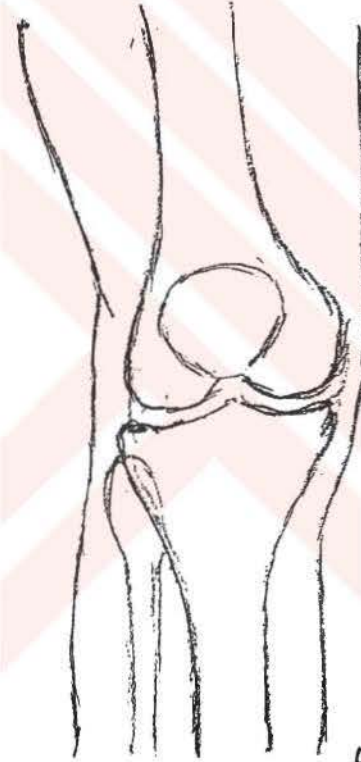

ve uyluk'un dıştan görünüşü

Sağ bacak ve ayağın
yan cepheden görünüşü

Sağ diz eklemine önden
bakış

şekil 9

Sobotta (İnsan Anatomisi Atlası) II , 3. baskı , 1990

Sağ - Alt Tarafta Gluteal Bölge ve Uyluğun Dıştan Görünüşü

1. bel = išhu, antaki (H.) = Regio lumbalis (L.)
2. karın = ^{UZU}işhuna(u), antaki (H.) = venter (L.)
3. kaba et = anašša (H.) = Regio glutealis, nates (L.)
4. uyluk = arlip(a), ^{UZU}kudur (H.) = Regio femoralis (L.)
5. diz = genu (H.) = genu (L.)

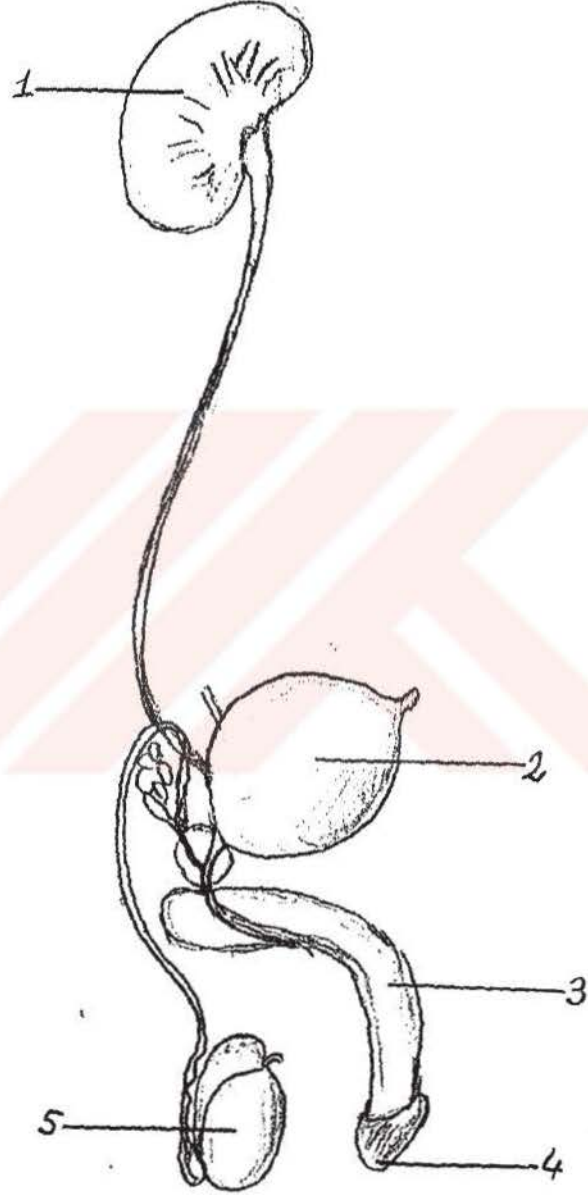
Sağ Diz Eklemine Önden Bakış

diz eklemi = genušša/i (H.) = Articulatio genu (L.)

Sağ Bacak ve Ayağın Yan Cepheden Görünüşü

1. bacak = ikt, ^{UZU}ekdu, ^{UZU}ualla (H.) = crus (L.)
2. ayak = pat(a) (H.) = pes (L.)
3. ayak tabanı = ħarganau (H.) = Planta pedis (L.)
4. tırnak = šanku(ūai), ħarganau (H.) = unguis (L.)
5. ayak topuğu = ħarganau (H.) = Regio calcanea (L.)

Erkek ürogenital sistemini
gösteren şema

şekil 10

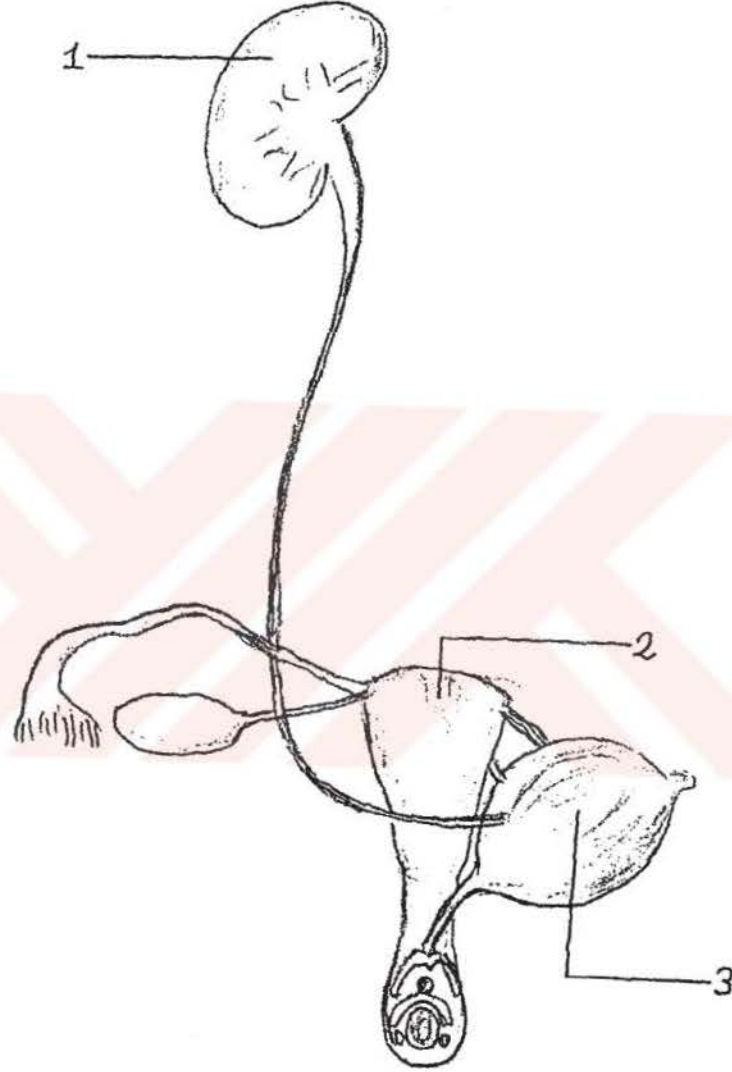
: Sobotta (İnsan Anatomisi Atlası) II , 3. baskı , 1990

Erkek Ürogenital Sistemini Gösteren Şema

1. böbrek = ^{KUŞ}laplai (H.) = ren (L.)
2. idrar torbası = gamarşuuant, ^{UZU}panduha (H.) = vesica urinaria (L.)
3. penis = hapuša(nt), ^{UZU}humi(u), lalü, arlip (H.) = penis (L.)
4. sünnet derisi = hapuri (H.) = preputium (L.)
5. testis = taşku, arki (H.) = testis, testiculus (L.)

Kadın Ürogenital sistemini
gösteren şema

şekil 11

Sobotta (İnsan Anatomisi Atlası) II , 3. baskı , 1990

Kadın Ürogenital Sistemini Gösteren Şema

1. böbrek = ^{KUŠ}laplai (H.) = ren (L.)
2. rahim, dölyatağı = ^{UZU}šarhuuant, haššatar (H.) = uterus (L.)
3. idrar torbası = gamaršuuant, ^{UZU}panduha (H.) = vesica urinaria (L.)

3. HİTİT TIBBI

3.1. GİRİŞ

Bir medeniyetin herhangi bir konudaki bilgi seviyesi, öncelikle, o konudaki yazılı belgelerinin incelenmesi neticesinde anlaşılabilir. Hitit tıbbının seviyesini öğrenmemizi sağlayacak olan belgeleri de eldeki yazılı malzeme oluşturmaktadır. Böylece “Hitit Tıbbı” başlığı altında bu bölümde, daha önceden incelenmiş olan malzemeye, yani eldeki belgeler ve bunlar üzerinde yapılmış olan çeşitli yorumlara dayanılarak Hititlerde hastalıklar, bunların teşhis ve tedavileri ve hekimler hakkında bilgi verilmiş ve “Doğum ve Hayatın Safhaları” başlığı altında doğum olayı da ayrıca ele alınarak Hititlerin bu konudaki bilgileri, kendi dönemlerindeki diğer medeniyetlerde de yürütülen tıbbî çalışmalarla da karşılaştırılarak, Hitit tıbbı ve onun seviyesi üzerinde bir yorum ve bundan sonra da bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

3.2. HİTİT BELGELERİNDE GENEL OLARAK TIP İLE İLGİLİ TERİM VE KAVRAMLAR

Tıp ile ilgili kavramların başında “hastalık” ve “sağlık” durumları gelir. Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı “Hastalık ve sakatlığın olmaması, bireyin bedenî, ruhî ve sosyal iyilik durumu” olarak tanımlanmıştır (Köknel 1989: 219). O halde bir insanın sağlıklı olması demek, o insanın organik, biyolojik, sosyal ve psikolojik yönlerden tam bir uyum içinde bulunması, bir başka ifadeyle organizmanın biyolojik faaliyetlerinin ve ruhî fonksiyonlarının yeterli ve

dengeli olması demektir. Buna dayanarak hastalığın ise, insan ya da hayvanın sağlığını bozan organ ya da fonksiyon bozukluğu olduğu söylenebilir. Bugün, hastalıkların doku ve organlarda meydana getirdiği değişiklikleri makroskopik ve mikroskopik olarak inceleyen tıp dalına "Patoloji" denilmektedir (Kocatürk 1991: 550). Hititlerden günümüze kalan belgelerden de, hastalık ve sağlık durumlarının ayırıldığı ve rahatsızlık durumlarının ortaya konulduğu görülmektedir. Bu da Hititlerin bu konularda kayıtsız olmadıklarını gösterir. Ayrıca yine bu belgelere dayanılarak, Hititlerin hijyen (hygiene) konusuna da önem verdikleri söylenebilir. Günümüz tıbbında hijyen genel olarak "sağlıklı yaşama ve sağlığı korumada gerekli yol ve kaideleri gösteren bilim dalı" olarak tanımlanmaktadır (Kocatürk 1991: 357).

Aşağıda, Hitit belgelerinde geçen ve sağlık-hastalık-temizlik ve pislik ile ilgili olan kelimelerin küçük bir listesi verilerek Hititlerin bu kavramlar karşısındaki tutum ve bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.2.1. HASTALIK İLE İLGİLİ TERİMLER

irma-c., irman- n. n-St. (H), (Sum. GIG), (Akk. MURŠU), (O. bimāri, maraḍ, dā')= "hastalık"

Adj. İrmala- (armala-), (Sum. ^{LÚ/MUNUS}GIG), (Luv. irxallija-), (O. bimār, meriḍ)= "hasta"

irmalant- (H), (Sum. GIG-ant)= "hasta, hastalıklı"

Part. irmanant- = "hasta"

irmanija-, armanija-, irmalija- (H.) = "hasta olmak, hastalanmak"

irmalija^uar= "hastalanma" (HW: 84, 273; HW²: 324; HDW: 27; HED: 157-160; HZL: 320).

Görüldüğü gibi burada irma- kökünden, çeşitli ekler vasıtasıyla yeni kelimeler türetilmiştir. Meselâ Nomina Actoris yapan eklerden biri olan -ala suffixi yardımıyla irmala-, ya da -ant suffixi yardımıyla irmalant- oluşturulmuştur (Dinçol 1970: 62-63).

Bazı kaynaklarda ise iman ile inan arasında hem bir dış benzerlik hem de anlam benzerliği olabileceği belirtilmiştir (HEG: 369).

ištark-/ištarkija- (H.) = "hastalanmak, rahatsızlanmak"

ištarnink- (-nin- infixi ile)= "hasta etmek, hasta yapmak"

ištanningai- (ištarnigai-) c. = "hastalık, ıstırap" (HW: 92; HDW: 31).

ištark; etimolojisi zor ve tartışmalı olan bir kelimedir. Bu kelimenin etimolojisi ile ilgili çok çeşitli görüşler mevcuttur. Meselâ Goetze (Lg. 30, 1954: 403) bu kelimenin başka dillerdeki (ahd.) starc "güçlü" ("donmuş, katılaşmış, katı ve sert olmuş") ve (got.) gastaúrknān "donmak, katılaşmak" kelimeleri ile ilgili olabileceğini belirtirken; Neumann ise (nhd.) Sterke, Stärke ("güç, kuvvet"), "henüz yavrulamamış olan genç inek"; (got.) stairo "verimsiz, doğuramayan" gibi anlamlara gelen bu kelimelerle ilgisi bulunabileceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi bütün bu kelimeler (yapılar), ster-("katı, sert") köküne sahiptir. Stari-(ai.) ("verimsiz-doğuramayan-inek") ve (L.) sterilis ("kısır") kelimelerinin menşeinin de bununla ilgisi olabilir. Diğer bazı kaynaklarda Latince Stercus'un da⁽⁶⁾ ("dışkı, pislik") bu köke sahip olabileceği belirtilmiştir.

⁽⁶⁾ Stercus (L.) = "Alınan gıda maddelerinin sindirimini takiben arta kalan posadan ibaret olan ve bağırsaklar yoluyla dışarı atılan madde; dışkı" (Kocatürk 1991 : 285, 723; Kabağaç - Alova 1995:567).

ištark'ın bu kelimelerle (menşei ve anlamı açısından) bir ilgisi olduğu düşünülebilir (HEG: 434).

KUB I 1 I 44: "mān-mu ištarkzi kuḫapi" = "eğer beni hasta ederse" (HED: 475).

allanija- (H.) = "rahatsızlanmak?, huzursuz olmak?, terlemek?"

(HW: 19; HW²: 55; HEG: 14; HDW: 2).

Yukarıda verilen kelimelerden de anlaşılacağı üzere, Hititçede "hastalık" anlamını taşıyan birden fazla sayıda kelime vardır. Meselâ hem irma, irman hem de ištarningai "hastalık" demektir. Ayrıca hem irmalija, irmanija, armanija hem de ištark (ištarkija) "hastalanmak" anlamını taşımaktadır. Bu kelimeler içerisinde irma, irman, irmalija aynı köktendir ve yine aynı şekilde ištark, ištarkija, ištarni(n)gai de (kendi aralarında) aynı kökten gelen kelimelerdir. Fakat irma ile ištarni(n)gai'nin aynı kökten oldukları söylenemez. Farklı kökten türetilen ve birbirinden farklı olan birden fazla sayıda kelime, aynı anlamı taşıyorsa bunların arasında bir nüans olmalıdır. O halde irma kullanılırken sözedilen hastalık durumu ile ištarni(n)gai kullanılarak ifade edilen hastalık durumları birbirinden farklıdır. Bu durum Hititçede sadece hastalık kelimesi için değil, daha birçok kelime için de geçerlidir. Meselâ aşağıda görüleceği gibi parkui de šuppi de "temiz" anlamına sahiptirler. Misaller daha da çoğaltılabilir. Henüz Hititçe kelimeler arasındaki anlam farkları ve bu kelimelerin etimolojisi tam olarak bilinemediği için, ancak eldeki verilere dayanarak yorumlar yapılabilmektedir. Bilgilerimiz arttıkça yorumlarımız da daha kesin bir hal alacaktır.

3.2.2. SAĞLIK İLE İLGİLİ TERİMLER

ḥaddulatar (ḥattulatar) n. r/n-St. (H.), (Akk. ŠULMU(M)) (Luv. ḥattulaḥi-), (Hurr. keldi) = "sağlık, sıhhat"

ḥaddulaḥḥ= "sağlıklı yapmak"

ḥadduleš- = "sağlıklı olmak, iyileşmek"

(HW: 67; HEG: 229; HDW: 20)

KBo XXL 34 I 65 + II 1 : "Ti-tar-ya-mu ḥaddulatar DUMU.NITA^{MEŠ} DUMU.SAL^{MEŠ} ŠA EGIR.UD-MI peški" = "bana, gelecekte hayat, sağlık, erkek ve kız evlatlar ver". Bu satırlarda, insanların tanrılardan istedikleri şeyler arasında sağlığın da yer aldığı görüyoruz (HED: 277). KBo XIII 62 Öy. 13-14: "[m]ann-a DINGIR^{MEŠ} TI-anzi namma mann-a [...] ḥattulaḥḥanzi nama" = "tanrılar (onun) hayatını korusun ve onlar [onu] tekrar sağlıklı yapsın" (HED: 278).

aššul- n./c. l-St. (H:) = "sağlık"

Hititçede "sağlık" anlamına gelen bir diğer kelime de aššul'dur. HW'ta (s. 37) belirtildiğine göre "sağlık, selâmet, kurtuluş" anlamlarını da taşıyan bu kelime, kaynaklarda da gösterildiği gibi aššu ("iyi, faydalı, hoş") sıfatından, (Hitit dilinde Nomina Abstrakta, yani soyut isimler yapan 9 suffixten biri olan) -ul suffixi vasıtasıyla meydana getirilmiştir. (Dinçol 1970: 59). aššul'dan da -ātar suffixi yardımıyla, "sağlık, sıhhat, sağlamlık" anlamlarına gelen aššulatar n. r/n-St. kelimesinin türetilmiş olduğu söylenebilir (HDW: 10).

3.2.3. KİRLİLİK İLE İLGİLİ TERİMLER

paprai- (H.) = "kirlenmek, pislenmek"

Part. **paprant-** = "kirli"

papratar n. r/n-St. = "kirlilik, saf olmama, pislik"

paprannant- c., **papreššar** n. r/n-St. = "kirlilik, iffetsizlik, lekele(n)me"

papreš- (**papriš-**) = "kirli olmak, temiz olmamak" (HDW: 59).

HW'ta (s. 158) belirtildiğine göre **paprai**, aynı zamanda "kötü birşey yapmak" anlamını da taşımaktadır. Belki de daha ziyade "günah işlemek sonucunda dinî açıdan kirlenmek" anlamına sahiptir. Böyle bir durum ise 'Hititlerde kirliliğin veya kirlenmenin anlamı nedir?' sorusunu karşımıza çıkarmaktadır.

Hititlerde kirliliğin manâsını bir ölçüde açıklayan kaynaklar arasında Tunnavi Rituali yer alır. Bu ritualin konusu ya kazayla kapılmış ya da karabüyü ile bilinçli sebep olunmuş bir kirlilik (**papratar**) durumudur. Anlaşıldığına göre bu kirlenme neticesinde, kişinin yaşayan çocuklar dünyaya getirme yeteneğinde ve cinsî fonksiyonlarında bir yetersizlik durumu meydana gelmektedir. Görüldüğü gibi, buradaki kirlilik, karabüyü yoluyla oluşmuş olan bir kirlilik olup, bundan arınma, yani temizlenme de yine birtakım dinî ve majik yollarla yapılan bir tedaviye dayanmaktadır (Goetze 1938: 98).

O halde Hititlerde kirliliğin, dinî bir anlam taşıdığı da söylenebilir. Hatta kirlenmiş olan kişinin, üzerinde bulunan elbiselerin de kirlenmiş olduğuna ve bu elbiselerin de rituel olarak temizlenmesi gerektiğine inanılıyordu (Ünal 1980 c: 52, 66, 100-101).

Gerçekten de Hititlerde dinî manâda temizlik ile hijyenik amaçlı temizliğin arasındaki farkı ayırdetmek çok zordur. Çünkü Hititler rituel temizliğe çok önem vermişlerdir. “Pislik, kirlilik” demek olan papratar kelimesinin de rituel muhtevalı bir pislik karşılığı olduğu söylenebilir. Rituel manâda pisliğin içerisine ise sadece hastalıklara (veba salgını, cinsî iktidarsızlık, kısırlık v.b.) yol açan pislik değil, kan davası, askerî yenilgiler, aile içindeki geçimsizlikler gibi durumlar da girmektedir. Hitit inançlarına göre bütün bunlar kirlenme veya pislik sonucu ortaya çıkan müşibetlerdir. Hastalıklar da, aynı şekilde, kirlenme sonucu ortaya çıkarlar. Bütün bu illetlerden kurtulma yollarının başında da büyü gelir. Hititler bu amaçla çeşitli büyü metodları uygulamışlardır. Meselâ kötülüğün bir başka şahsa (veya nesneye) aktarılması, temizleyici maddeler kullanılması, tanrılara (kötü durumu ortadan kaldırmaları için) yakarılması ve tanrılara çeşitli adak hediyeleri sunarak öfkelerinin yatıştırılması bunlar arasında yer alır. Bunlar hem batıl inançlar hem de yarı tıbbî metodlar olarak vasıflandırılabilir. Hititlere göre kirliliğin kaynakları arasında (sodomi de *da hîl*) cinsî münasebetler, kan, aybaşı hali, dışkı (şakkar) v.b. sayılabilir. Eğer kirlilik taşıyan nesnelere direkt temas edilir veya kirliliği ortadan kaldıracı ayinler ihmal edilirse kişide kirlenme durumu hasıl olur. Bu sebeple Hititler, kehanet ve fal soruları vasıtasıyla kirliliğe sebep olan kaynağı bulmaya çalışmışlardır (Ünal 1990: 188). Bütün bunların da gösterdiği gibi, Hititler (hangi manâda alırlarsa alsınlar) pislik ile temizlik durumlarını ayırdedebilmiş oldukları gibi, bu pislik durumunun kötü şeylere (hastalık v.b.) yol açtığının farkına da varmışlardır.

Hititlerin yaşayışı hakkında bilgi vererek bu devri aydınlatan kıymetli malzemelerden biri olan Hitit kanunları da, Hititlerde 'kirlilik' kavramının nasıl anlaşıldığı hakkında bazı ipuçları vermektedir.

H.K. 25 (1. Dizi)

- 66 [ták-ku L]Ú.U[(LÙ)]^{LM}aš^{DUG}UTU [(L-i na-aš-ma lu-li-ja)] pa-ap-
[(ri-iz-zi ka-ru-ú)]
- 67 [6 ? G(ÍN KÙ.BABBAR pí-iš-kir pa-ap-ri-iz-z)]i k[(u-iš 3
GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i)]
- 68 [A-NA É.GAL (3 GÍN KÙ.BABBAR da-aš-ki-e-ir
ki-nu-na LUGAL-uš ŠA É.GAL^{LM})
- 69 pí-eš-ši-i(t ku-iš pa-ap-ri-iz-zi nu a-pa-a-aš-pát
3 ? GIN KÙ.BABBAR pa-a-i pár-na-aš-še)]a
šu-ua-[-(i-iz-zi)]

- 66 “[Eğer bir kişi bir kabı ya da bir kaynağı kirletirse eskiden
67 [6 ? şekel gümüş veriliyordu: kirleten kimse 3 şekel gümüş versin.
68 [Saray için] 3 şekel gümüş alınıyordu; ama şimdi kral sarayın (payını)
69 [yürürlükten kaldırdı]: kirleten kişi, o zaman yine o 3 ? şekel gümüş
versin ve (böylece suçu) evinden uzaklaştırır”

(Imparati 1992: 48-49).

Buradan bir (su) kabın(ın) veya kaynak ya da kuyunun kirletilmesinin suç olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunların nasıl kirletildiği açık değildir (Imparati 1992: 201).

Hititler, kirlilikten arınmak için bazı dinî ve büyü temelli işlemlere de başvurmuşlardır. Bununla ilgili kanun maddelerinden biri (H.K. 44B) şöyledir:

- 55 ták-ku an-tu-uḫ-ša-a[(n k)]u-iš-ki pár-ku-nu-uz-zi ku-up-tar-ra uk-
tu-u-ri-aš pí[-(e-da)-i]
- 56 (ták-k)]u-at A.ŠÀ-ni na-aš-ma pár-ni ku-el-ga pí-e-da-i al-ya-an-
za-tar D[(I. KUD LUGAL)]

- 55 "Eğer bir kişiyi biri arındırırsa, (törenden) arda kalan şeyleri de yakma yerine götürsün.
- 56 Eğer birinin ekin alanına ya da evine götürürse büyü(dür) (ve) kralın yargısı (altına gider)"
- (Imparati 1992: 64-65).

Bu kanun maddesinde kendisine büyü yapılmış veya bir hastalığa yakalanmış bir kişiyi dinî bir törenle bu büyü veya rahatsızlıktan kurtarma (arındırma) işlemi anlatılmış ve ritualin sonunda tören artıklarını da yakmak gerektiği bildirilmiştir. Hititlerde büyülenmiş bir kişiyi, bu kötü durumdan kurtarmak için kullanılan metodlardan biri, ondaki büyüü çeşitli eşyalara geçirmek ve sonra, kendisine büyü nakledilmiş olan bu eşyaları da yakarak yok etmektir. Eğer bu eşyalar (tören artıkları) yakılmaz ve yukarıdaki kanun maddesinde de bildirildiği gibi, bir başkasının tarlasına ya da evine götürülürse, bu karabüyü sayılır ve en ağır suçlardan biri kabul edildiği için (diğer ağır suçların büyük bir bölümünde olduğu gibi), bu durumda kralın yargısına başvurulurdu. Çünkü karabüyü birine zarar vermeye ve hatta birini öldürmeye yönelik bir suçtu. Yukarıda örnek olarak verilen maddenin paraleli olan maddede (H.K. XXXIV) şu ifadelere rastlıyoruz:

- 1 ta-an EGIR-pa pá-ku-nu-zi ma-a-an É-ri-ia ku-it-ki
- 2 i-da-a-la-u-e-eš-zi na-an EGIR-pa-pát pá-ku-nu-zi ku-it-ta-ja-aš-ši-kán
- 3 ku-it ħar-ak-zi na-at EGIR-pa 1-ŠU šar-ni-ik-zi

- 1 "ve yeniden onu temizler. Ve eğer evde birşey
- 2 kötü hale gelirse o zaman tam yeniden onu temizlesin ve onun için her ne
- 3 yitirilmişse, o zaman o yeniden tek ölçüde tazmin etsin"

(Imparati 1992: 112-113).

Başlangıç kısmı kırık olan bu maddede, bir kişinin yeniden temizlenmesi ve belki de daha önce belirtilen maddedeki tören artıklarının bırakılmasıyla oluşan zarar sonucu evin de arındırılması gerektiği yazılıdır.

Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi, Hititlerde de kirlilik, fizikî bir rahatsızlık olarak kabul ediliyordu ve bu rahatsızlığın bir ayinle uzaklaştırılabileceği düşünülüyordu. Bunun için kirli kişideki kirlilik (kötü ya da istenmeyen durum), ayinde kullanılan nesnelere aktarılıyor ve böylece kişinin kirlilikten arındırıldığına inanılıyordu. Kendisine kirlilik nakledilen nesnelere artık bulaşmış olan kalıntıları ise ateşe atılmak suretiyle yok edilmek zorundaydı. Çünkü bunlar da büyü gücü edinmiş olduklarından, başkaları için zararlı hale gelebiliyorlardı (Imparati 1992: 217).

Hititler pislik durumunu ortadan kaldırmak için, öncelikle bu pisliğin ortaya çıkma sebebini (kirliliğe sebep olan şeyin ne olduğunu) araştırmışlar ve öğrenmek istemişlerdir. Bunu araştırırken kullandıkları metod (fal ve kehanet soruları sormak) ne olursa olsun, burada önemli olan, pisliği ve dolayısıyla da pisliğin getirdiği kötü durumu (hastalık v.b.) ortadan kaldırmak istemeleridir. O halde Hititlerdeki bu zihniyetin de gösterdiği gibi "Hititlerde tıp yoktur" (Ünal 1980 a: 476) demek, çok eksik bir önyargı olur. "Hititlerde, bugünkü anlamda gelişmiş bir tıp yoktur, fakat tıbbî faaliyetlerin temelinde bulunan araştırmacı zihniyet ve basit de olsa birtakım tedavi usulleri vardır" demek daha yerinde olacaktır. Gerçekten de, tıbbın temeli hastalık ve sağlık durumudur. Bugün de bilindiği gibi birçok hastalık pislik veya pisenme neticesinde meydana gelmektedir. Hititlerde de (ister rituel isterse de hijyenik manâda olsun) pislik-temizlik ayırımı söz konusudur. Ayrıca pisliğin (hangi yolla olursa olsun) giderilmesine çalışılmıştır.

šakkar (zakkar) n. r/n-St. (H.) = "dışkı, pislik"

Adj. šaknuuant- = "kirli, pis"

(HW: 176; Alp 1957: 2; HDW: 67).

Burada -uant suffixi yardımıyla (šakkar'dan šaknuuant şeklinde) sıfat yapıldığı görülmektedir. šaknuuant kelimesi "kirli, pis" anlamını taşır, fakat metinlerden de anlaşıldığı gibi daha geniş bir manâsı vardır. Çünkü sadece "dışkı ile kirlenmiş" değil, "her türlü bir şekilde kirlenmiş (olmak)" anlamına da sahiptir. Meselâ šaknuuant'ın "dinî açıdan kirli" anlamına sahip olduğu anlaşılmaktadır. (KUB XIII 4 Ay. III) " ^{[(DU)]G}iš-pa-an-tu-uz-zi ma-ni-in-ku-ua-an ša-ak-nu-an-za ša-a-li-qa" = "ve kurban içkisinin yanına kirli olarak yaklaşırsa" (Süel 1985: 72-73).

Bir başka metinde (KUB XXXXV 49) şu satırlar yer almaktadır: "nu GA.KIN.AG IM-ŠU šu-up-pa-a-e-eš[az-]zi-kán-zi ša-ak-nu-ua-an-te-eš-ma Ú-UL a-da-an-zi Ú-UL a-a-ra". Bu ritual metninde bir tür mayalı peynir, ateşin içine atılıyor ve bir değnekle közün içine bastırılıp, çevriliyor. Sonra herkes bu peynirden bir parça yiyor. Ama yalnızca temiz peyniri yemeleri gerekiyor. Burada temiz peynirden kasıt, kızartma esnasında küle ve köze bulanmamış peynirdir. Burada šaknuuant kelimesi "kül ve köze bulanmış" anlamını taşımaktadır. Başka metin yerlerinde ise, çoğunlukla insan dışkısı ile ilgili bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal 1990: 189).

Diğer dillerdeki gibi, Hititçede de kelimeler geniş bir anlam yelpazesine sahiptir ve bulunduğu kontext içinde yeni anlamlar kazanır. Ancak "kir,pis", bütün dillerdeki gibi "istenmeyen bir şeyle bulaşmış (contamine olmuş)" demektir.

šalpa- (šalpi-) c. (H.), (Akk. ZINHU) = “dışkı, köpek dışkısı”

Denom. šalpai- = “kirlletmek, pisletmek”

(HW: 180; HDW: 69).

tarāškant- (H.) = “kirli, pis, lekeli, menstruasyon’lu kadın?”

tarāškaniyaant- = “kanlı yapılmış” (HDW: 86).

Anlaşıldığı kadarıyla “kirli, pis” anlamına gelen tarāškant kelimesi, menstruasyon’lu^(?) kadın anlamını da taşımaktadır. Bu da bize Hititlerin, (bizimki de dahil pek çok toplumda olduğu gibi) kadınlardaki aybaşı halini de kirlilik olarak kabul ettiklerini gösterir.

3.2.4. TEMİZLİK İLE İLGİLİ TERİMLER

parkui- (H.), (Akk. ELLU= “kültik olarak temiz”), (Hurr. šeḫala-), (Luv. ḫalal-, ḫalali) = “temiz, saf”

Denom. parkuija- /parkuijai- = “günah çıkarmak, temizlenmek”

parkuiatar n. r/n-St. = “temizle(n)me”

parkueš- (parkuiš-, parkuš-) = “temiz olmak”

parkueššar n. r/n-St. = “temizleme”

parkunu- = “temizlemek”

(HW: 161-162, 324, 328; HEG: 126; HDW: 13, 61; HED: 13).

Eldeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla parkui kelimesi, “dinf açıdan temiz” anlamını da taşımaktadır. Meselâ Papanikri Ritualinde “nu SA 4 UDU ^{H1.A} ^{UZU}IA NINDA^{H1.A}-ja ku-e-uš par-ši-ja-an-ni-iš-ki-it na-aš A-NA DINGIR^{LIM}

^(?) Menstruasyon = “ Kadın hayatında puberteden menopoza kadar uzanan cinsi olgunluk devresinde her ay tekrarlanan ve ortalama 4-6 gün süren uterus kanaması” (Kocatürk 1991: 461)

EGIR-pa ħi-in-ga-zi ħar-na-a-ú-ya A-NA DINGIR^{LUM} EGIR-pa ħi-in-ga-zi nu ki-iš-ša-an me-ma-i ma-a-an-ya AMA-KA na-áš-ma A-BU-KA ap-pí-iz-zi-az ku-it-ki ya-áš-ta-nu-ya-an ħar-kán-zi na-áš-ma-ya zi-ik ka-a pa-ra-a ħa-an-da-an-ni na-áš-ma za-áš-hi-it ku-it-ki ya-áš-ta-nu-ya-an ħa-ar-ta nu ħar-na-a-uš ħu-u-ni-ik-ta-at ^{GIŠ}KAK^{HI.A} ma-ya du-ya-ar-na-ad-da-at ki-nu-na-ya ka-a-šá DINGIR^{LUM} 2 TA.A.AN šar-ni-ik-ta nu BE-EL ZÚR par-ku-iš nam-ma e-eš-du” = “O (eril) her defasında, 4 koyunun yağını ve ekmekleri parçaladı (kırdı), onları tanrıya sundu; doğum sandalyesini de tanrıya sundu. Sonra o şunları söyledi: Senin baban veya annen eninde sonunda herhangi bir suça sahip olduğu zaman veya sen burada ilahi bir işte veya bir rüya haberi vasıtasıyla herhangi bir suça sahip olduğunda ve böylece doğum sandalyesi zedelendiğinde veya kazığı kırıldığında bak (gör) ki, tanrı şimdi 2 katı ceza verdi. Çünkü kurban sahibesi tekrar temiz olmalıdır” (Sommer-Ehelolf 1924: 4-5, 32). Burada da görüldüğü gibi parkuiš “temiz” anlamını taşımaktadır. Ritualden anlaşıldığı kadarıyla, doğum olayının başında meydana gelen kaza, (doğum sandalyesinin kırılması) doğum yapacak olan kadının herhangi bir şekilde bir suça sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüzden doğum sandalyesinin kırıldığı ve bu sebeple de o sırada doğum sandalyesinde bulunan kadının artık temiz olmadığı ve suçlarından veya günahlarından arınması için tekrar temizlenmesi ve tanrı veya tanrılara kurban vermesi gerektiği bildirilmektedir. Yani buradaki temizlemenin, aslında kültik (dinî) mahiyette olduğu söylenebilir.

Ancak bu anlamlarının yanısıra, parkunu fiilinin, maddî olarak “temiz kılmak, temizlenmek” anlamlarını ihtiva ettiği de görülmektedir. Bu sebeple bu fiil için “temizlemek” anlamının yanısıra “(bir leke veya işareti) silip çıkarmak” anlamı da teklif edilebilir (Imparati 1992: 264). Hitit kanunlarında bununla ilgili örnekler (H.K. 62) mevcuttur:

43 ták-ku UDU.A.LUM ku-iš-ki ú-e-mi-ja-az-zi ta-an

par-ku-nu-zi iš-ḥa-aš-š [i-ša-an]
 44 ka-ni-iš-zi 7 UDU^{HL.A} pa-a-i 2 UDU.SÍG.SAL
 3 UDU.NITA 2 AŠ.SAL.GÀR pa-[a-i]

- 43 “Eğer cins bir koyunu biri bulursa ve damgasını silerse ve onun sahibi onu
 44 kendinin olarak tanırsa, 7 koyun versin: 2 yün maryası, 3 erkek koyun,
 2 genç koyun v[ersin]
 (Imparati 1992: 78-79).

Bu maddede parkunu fiilinin dinî bir fonksiyona sahip olmadığı ve burada hayvanın mülkiyet damgasının silinmesinden bahsedildiği açıkça görülmektedir.

šuppi- (H.) (Sum. KÙ), (Akk. ELLU) = “temiz, saf, rituel (ayin) temizlik, mukaddes yönden temiz”

Adv. šuppa= “(kültik olarak) temiz”

Adj. šuppiant- = “(kült yani tapınma ile ilgili olarak) temiz, mukaddes”

šuppišdu_u- = “temiz gözükme, temiz görünme”

Part. šuppišduant- = “temiz bir görünüşe (çehreye) sahip”

šuppijah_h- = “(rituel manâda) temizlemek, mukaddes hale getirmek”

šuppiatar n. r/n-St. = “temizlik” (burada -atar suffixi vasıtasıyla, šuppi kelimesi soyut isim haline getirilmiştir. Zaten, -atar suffixi Nomina Abstrakta yapan suffixlerden biridir) (HW: 199-281; HDW: 78-79).

Anlaşıldığı kadarıyla metinlerde “dinî olarak temiz” anlamını taşıyan kelimelerden biri de šuppi’dir. Bunun kullanılışıyla ilgili bir örneği de yine Papanikri Ritualinde buluyoruz: “UM-MA 'Pa-a-pa-ni-ik-ri LÙ ḥat-ti-li ŠÀ KÚR

^{URU}Kum-ma-an-ni ma-a-an SAL-za ħar-na-a-ú-i e-eš-zi nu ^{DUG}LIŠ.GAL ħar-na-a-u-ua-áš ħu-ni-ik-ta-ri na-aš-ma ^{GIŠ}KAK du-ua-ar-na-at-ta-ri nu-za-ma-a-an SAL ^{TUM}na-a-ú-i ħa-a-ši na-áš-kán a-pí-ja-pat an-da e-eš-zi nu ^{GIŠ}DUB^{HI.A} EGIR-pa ħa-áš-šá-an-zi nu nam-ma Ú-UL šú-up-pí” = “Kumanni Ülkesinden hattili bir rahip olan Papanikri, şunları söyler : Eğer bir kadın doğum sandalyesinde (ħarnau) iken, doğum sandalyesinin küveti bir zarar gördüğünde veya zedelendiğinde ve sandalyenin bir bacağı kırılmışsa ve eğer kadın henüz doğurmamışsa, bu kadın o yerin içinde öylece kalır, yeniden bir tahta sandalye kurulur. Bu kadın şimdi artık (kültik olarak yani dinî açıdan) temiz değildir” (Sommer-Ehelolf 1924: 2-3).

šuppiaħħ fiilinin daha ziyade “dinî açıdan temiz hale getirmek (temizlemek)” anlamına sahip olduğunu gösteren örnekleri, kanun maddelerinde bulmak da mümkündür:

H.K. 166 (2. Dizi)

34 ták-ku NUMUN-ni še-ir NUMUN-an ku-iš-ki šu-ú-ni-iz-zi
 35 GÚ-ZU ^{GIŠ}APIN-an še-ir ti-an-z[i 2] ZI.IM.TI GUD^{HI.A}
 36 tu-ri-ja-an-zi ki-e-el me-n[e-]iš-ši-it du-ua-a-an
 37 ki-el-el-la me-ne-iš-ši-it du-ua-a-an
 38 ne-e-ja-an-zi LÚ^{MEŠ} a-ki GUD^{HI.A}-ja ak-kán-zi
 39 Û A.ŠÀ^{LAM} ka-ru-ú-pát ku-iš šu-ú-ni-it
 40 ta-az a-pa-a-aš da-a-i ka-ru-ú ki-iš-ša-an e-eš-šir

34 “Eğer bir tohum üzerine biri (başka) bir tohum serperse (yani: eğer bir kimse daha önce ekilmiş bir alana farklı bir tohum serperse),
 35 onun ensesi saban üzerine koyulsun, 2 koşum öküzü
 36 bağlansın, birinin (onun) yüzü bu tarafa doğru,
 37 diğerinin (onun) yüzü o tarafa doğru

- 38 çevrilsin (yani: öküzler zıt yönlerle gönderilsinler, ta ki saban ve
sabanla birlikte üzerine bağlı olan adam parçalanıncaya kadar); adam
ölsün ve öküzler ölsünler
- 39 ve alana daha önce ekin ekmiş olan kimse,
40 o zaman o kendisi için (onu) alsın (biçsin?).
Eskiden böyle yapılıyordu;”
(Imparati 1992: 154-157).

H.K. 167 (2. Dizi)

- 41 ki-nu-na 1 UDU LU-na-aš ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-it-ti-an-ta
42 2 UDU^{HLA} GUD^{HLA} ka-aš-ša-aš-ša-aš hu-u-it-ti-an-ta 30 NINDA^{HLA}
43 3 DUG KA.KAK pa-a-i ta a-ap-pa šu-up-pí-ia-ah-hi
44 Û A.ŠA^{LAM} ka-ru-ú-pát ku-iš šu-ú-ni-e-it
45 ta-az a-pa-a-aš ya-ar-aš-zi

- 41 “ve şimdi bir koyun adamın (onun) yerine çekilsin,
42 2 koyun öküzlerin (onun) yerine çekilsin, 30 ekmek,
43 3 kap iyi cins bira versin ve yeniden arınsın
44 ve alanı daha önce ekmiş olan kimse
45 o zaman o kendisi için (onu) biçsin ”
(Imparati 1992: 156-157).

Bu iki madde birbirinin devamıdır. İlkinde başka bir tohum üzerine tohum saçan, yani ekilmiş bir alan üzerine farklı nitelikte bir tohum atan kişi, daha eski hukuka göre oldukça ağır bir şekilde (ölüm cezası ile) cezalandırılmaktadır. Daha sonraki maddede ise suçluya verilen ölüm cezası, toplam üç koyun kurban edilmesi şeklinde değiştirilmiştir. Sonra ayrıca otuz ekmek ve üç kap iyi cins bira sunma yoluyla bir temizleme töreni (šuppiaahhi) yapılması

bildirilmiştir (Imparati 1992: 265). Buradan da anlaşılacağı üzere bu temizleme töreni, dinî mahiyettedir.

šuppi sıfatının, dinî açıdan, parkui sıfatının ifade ettiği arınmışlık kavramından daha yüksek bir arınmışlık bildirdiği gözlemlenmiştir (Imparati1992: 264).

Burada yeri gelmişken, Hititlerin temizlik maksadıyla, kullanmış oldukları maddelere de temas etmek gerekmektedir:

a) tuḫḫueššar (tuḫḫuiššar) n. r/n-St. (H.) = "temizleyici bir madde"

HW'ta (s. 227) tuḫḫueššar, "kültik temizlemede kullanılan bir madde" olarak verilmiştir. HDW'te (s. 92) ise tuḫḫueššar, "tütüsü reçinesi" olarak geçmektedir.

Alp, Forrer'in (KIF I: 229) tuḫḫueššar için "Flederwisch? (tüy süpürge)" tercümesini teklif ettiğini ve Gözte'nin ise (MVAeG 1930: 69) tuḫḫueššar ile "sis, buhar, duman" manâsına gelen tuḫḫui- (tuḫḫuḫai-) c. arasında etimolojik bir ilişki gördüğünü belirtir. Aynı araştırmacının bildirdiğine göre Goetze (JCS I, 1947: 85) tuḫḫueššar'ın bir alet ya da kap olmayıp, bir madde olduğunu düşünmektedir. Friedrich ise (JCS I: 288 vd.) tuḫḫueššar ile "kült bakımından temizlemek" manâsına gelen tuḫš- fiili (ve dolayısıyla da tuḫša-verbal formu) arasında bir münasebet görür. Yapılan araştırmalar neticesinde tuḫḫueššar'ın sıvı bir madde olduğu anlaşılmaktadır (Alp 1982: 252). tuḫḫueššar ile tuḫḫu(ḫai) arasındaki ilişkiden yola çıkan Güterbock, tuḫḫueššar'ın "duman çıkaran bir madde", meselâ "buhur" olabileceğini teklif etmiştir. Bundan sonra Friedrich, Güterbock'un incelemesine de dayanarak,

tuhh_ueššar'ı "tütsü reçinesi, günlük" karşılığı olarak tercüme etmiştir (Alp 1982: 253). Alp'in verdiği bilgiye göre, Otten ise (StBoT 13: 26 v.d.), tuhh_ueššar'ın kùltte kullanılmadan evvel bir sıvının yardımıyla hazırlandığını ve "tütsü reçinesi, günlük" olarak kabul edilemeyeceğini belirtir (Alp 1982: 254).

Bir metin yerinden (KUB XLI 40 I 12 v.d.), tuhh_ueššar'ın sulu bir nesne olduğu anlaşılmaktadır:

KUB XLI 40 I 20 v.d.

- 20' [t]uh_u-h_u-eš-ni-it 3-ŠU la-h_u-u-u-a-a-i
 21' [GA]L DUMU^{MEŠ} É.GAL LUGAL-i GAD-an pa-a-i
 22' [LU]GAL-uš QA-TI-ŠU a-an-ši

- 20' O, tuhh_ueššar'dan üç kez döker.
 21' Saray oğlanlarının başı krala havluyu verir.
 22' Kral ellerini kurular "

(Alp 1982: 254-255).

Eldeki başka metinlerden de (KBo XVII 74 + KBo XXI 25 + ABoT 9 Öy. I 39 v.d. ve duplikatları) tuhh_ueššar'ın kùltte kullanılan bir temizlik maddesi olduğu anlaşılmaktadır (Alp 1982:255-256).

KUB XXIII 59 Ay. III' 8 v.d.

- 8' [... tuh_u-h_u-eš-šar]
 9' LUGAL-i pa-ra-a e-ep-zi LUGAL[-uš tuh_u-uh_u-ša]
 10' LÚ_uha-a-mi-na-aš-ša iš-ta-na-n[a-an šu-up-pí-ja-a_u-h_u-h_u]

- 8´ [... tuhhueššar'ı]
 9´ krala uzatır. Kral[ı ...]ar.
 10´ hamina adamı (onunla) altar'ı [temizler]"
 (Alp 1982: 256).

Alp, tuhhueššar ile ilgili olarak şu özellikleri tespit etmiştir:

1) tuhhueššar, sıvı olan bir maddedir. Çünkü kullanıldıktan sonra eller ya da dudaklar kurulanmaktadır.

2) Ancak tuhhueššar, metinlerde bazen sert bir madde olarak da geçmektedir. Bu metinlerde, tuhhueššar bir havluya konulabilmekte ya da havludan alınabilmektedir. Buna göre tuhhueššar, yanan ve suda sönmüş sert bir madde olan çam kozalağı kalıntısının ismi olmalıdır.

3) tuhhueššar ile tuhhu(ua)i ("duman") arasında etimolojik bir münasebet söz konusudur. Ayrıca kral tuhhueššar'ı el ve dudakları için kullanmış olduğuna göre, tuhhueššar güzel kokulu ve tadı hoş olan bir madde olmalıdır. Buna göre "reçine ya da sakız losyonu" olabilir.

tuhhueššar, Hititlerin dinî törenlerinde, temizlenmek maksadıyla kullanmış oldukları bir temizlik maddesidir. Dinî törenlerde, bu maddenin temizlemek ya da mukaddes hale getirmek amacıyla, temizlenecek olan insan, hayvan ve kült aletlerinin üzerine serpildiği, eldeki metinlerde yer alan ifadelerden anlaşılmaktadır (Alp 1982: 257-259).

b) Üzerinde duracağımız ikinci temizlik maddesi **ŠE+NÁG**'tır. ŠE+NÁG'ın HW'ta (s. 294) Akkadca karşılığının UHŪLU olduğu bildirilmiştir. ŠE ve NÁG

işaretleriyle teşkil edilmiş olan NISABA ideogramının iki anlama birden sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan biri "Seifenkraut", diğeri ise "yıkamak, temizlemek"tir (HW: 294). İlk olarak Ehelolf tarafından (KIF I, 1930: 157) incelenmiş olan NISABA ideogramının manâsı, Friedrich tarafından "Seifenkraut" (HW: 294) ve Hoffner tarafından ise "soap weed" (Hoffner 1967: 69) olarak karşılanmıştır (Ertem 1987: 99). Bunların her ikisi de Türkçeye "sabun otu (bitkisi)" olarak tercüme edilebilir. Bu bitkinin, temizlikle alâkası olduğu anlaşılmaktadır. Eldeki metinlerden (KUB VII I Öy. 32, KUB XXIV 9 Ay. III. 29 v.b.) Hititler döneminde insanların, temizlenmek için ŞE+NÁG ile yıkadıkları görülmektedir. Kısacası Hititler döneminde Anadolu'da yıkanmak ya da birşeyi yıkamak için kullanılan maddelerden biri ŞE+NÁG'tır (Ertem 1987: 99).

c) **haşuıai**^(ŞAR) n. (H.) = "alkalik bir bitki"

Burada kısaca temas etmemiz gereken bir başka temizleme maddesi ise **haşuıai**'dir. ŞAR determinatifinden de anlaşılacağı üzere bir bitki ismi olduğu görülen **haşuıai**'nin HW'ta (s. 64), "alkalik bir bitki; belki de Peganum harmali" karşılığı olabileceği belirtilmektedir (HW: 64; HEG: 211).

İlk defa Götze tarafından (JCS I, 1947: 315-318) araştırılan ve bir soda bitkisi, muhtemelen de Peganum harmala ("üzerlik otu") olacağı söylenen **haşuıai**, Bossert'e göre de (FuF 29, 1955: 213) alkalik bir bitkidir. Bossert'in bildirdiğine göre, bu bitki ritüallerde benzetme yoluyla büyülemeye, vücudun ve evin temizlenmesinde ve çamaşır yıkamada kullanılmıştır (Ertem 1987: 123-124). Dağdan ziyade tarla gibi yerlerde yetiştiği zannedilen **haşuıai**, temizleyici özelliği bulunan otsu bir bitki olmalıdır (Ertem 1987: 124).

d) Temizleyici niteliğiyle “ateş”

Hititlerin “temizleyici” olduğunu kabul ettikleri unsurlar arasında “ateş”in de yer aldığı görüyoruz. Bunu gösteren pek çok belgeye de sahibiz. Meselâ KUB XXII 70 (= Bo 2011) fal metninde ateşin temizleyicilik özelliğine yer verilmiştir:

Ay.

- 51 e-ni-kán ku-it Ú-NU-TE^{MEŠ} I-NA ŠÀ É^{NA} h₄é-kur^DKAL pí-e-da-an
na-at na-a-ú-i ku-it ya-la-an-ta-a-am-ma-an UN^{MEŠ} -tar-pát-kán
52 ku-it ša-ak-nu-ya-an-te-eš an-da ša-li ki-iš-kir ki-nu-na-at-kán
MÁŠ.GAL IZI-ja iš-tar-na ar-ha pí-e-da-an-zi nam-ma-at šu-up-pi-
ia-a_h-ha-an-zi

- 51 “Koruyucu tanrının kaya tapınağına götürülmüş olan aletlere gelince:
Onlar henüz kullanılmamış (???) olduklarından (ve) kirli insanlar
52 (onlara) dokunduklarından, şimdi onları bir teke ve ateşin arasından
geçirirler (ve) böylece onları temizlerler ”

(Ünal 1980 c: 55, 69).

Hititlerde su, toprak ve ateşin majik bir temizleme gücü olduğu düşünülmüştür. Yukarıda tercümesi verilen metinde, tanrının tapınağına götürülen aletlerin temizlenmesi için ateşin kullanıldığı görülmektedir.

Ateşin temizlenmek için kullanılması fikri, Aşhella Ritualinde de mevcuttur:

Ay.

- 1 “Kurbandan ayrılıp (ordugâha) vardıkları zaman suyun

- 2 içine tuz dökerler ve ellerini onunla yıkarlar.
 3 Sonra iki yerde ateş yakarlar ve arasından
 4 geçerler.”

(Dinçol 1985: 25).

Burada kurbanları bıraktıktan sonra ordugâha dönenlerin ellerini tuzlu su ile yıkadıkları ve yakılan ateşlerin arasından geçtiklerini görüyoruz (O halde burada ateşin yanında tuzlu su da, temizlenmek için kullanılmıştır) (Dinçol 1985: 34).

Mitolojik bir metin olan KUB XVII 8 IV metninde ise ateşin, hastalıkları ortadan kaldıracı özelliğine yer verilmiştir. Bir kısmı kırık olan bu metnin Anadolu özellikler taşıdığı kadar, Mezopotamya'dan bazı özelliklere de sahip olduğu görülmektedir⁽⁸⁾.

- 1 ^dKam-ru-ši-pa-aš ne-pí-ša-za a-uš-ta x[-za EG]IR-pa QA-TAM-NA
 2 kap-pu-u-iz-zi[
 3 UM-MA ^dKam-ru-ši-pa i-it-ten-ua-za gi-im-ma-[ra-aš] IZI-hur da-[at-
 ten] še-e-šu-ra-aš
 4 ZÍZ-tar da-at-ten nu-ua-za SÍG.SA₅ SÍG.MI SÍ[G.SIG₇.]SIG₇ da-at-
 t[en G]I-aš
 5 ha-a-pu-ša-aš-ša da-at-te nu-ua-ra-at ud-[d]a-ni-ha-at-ten nu-
 u[a ki-i] A-NA GÚ-ŠU

⁽⁸⁾ Bu mitolojik metnin incelenmesi neticesinde, onun Anadolu mitolojisi ve Mezopotamya ile bağları olduğu görülmektedir. Metnin başında Kamruşepa'nın majik ritual için hazırlanmasını emrettiği şeyler arasında arklarla sulanmış buğday ile kamış sapları da yer almaktadır. Ancak Hititler'in, tahıl (buğday v.b.) tarlalarını arklarla suladığına dair hiçbir delil yoktur. Bu tür bir sulama metodu Mezopotamya'ya ait olmalıdır. Yakacak olarak kamıştan faydalanma da bir Anadolu adeti değildir. Kamış, yakıt olarak Mezopotamya'da kullanılmıştır. Metindeki bazı tabirler ve dua cümleleri Babil ve Assur tıbbında kötü ruhları kovmak için söylenen dualardaki büyü sözleri hatırlatmaktadır. Metinde hastalığın, dua okuma sonucunda, duman olup kaybolması ile ilgili düşünceler hem Hitit hem de Mezopotamya'da mevcut olan fikirlerdir. Bu metinde, Mezopotamya literatürünün bazı etkilerini bulmak mümkündür. Ancak metindeki "ateş ile tedavi" anlayışı, Mezopotamya'daki ateş konjurasyonlarından (kötülüklerin büyü ve dua ile çıkarılması) farklıdır. Mezopotamya'daki ateş konjurasyonlarında, hastadaki (hastalığa sebep olan) ateş; büyü sözler söylenerek kimseye zararı olamayacağı yerlere (dağ, orman, nehir v.b.) gönderilmekten bu metinde hastanın tamamen iyileşmesi için ateşin başka yerlere giderek oralarda yangın çıkarması istenmektedir. (Kellerman 1987 : 220-229).

- 6 na-a-iš-ten ki-i-ma-ua I-NA GÌR^{MEŠ}-ŠU na-a-eš-ten
7 nu-ua ħar-ša-na-aš-ša-an GIG-aš kam-ma-ra-aš ki-ša-ru na-at ne-
pí-[š]a pa-id-du
8 IŠ-TU ŠU-ma-kán GIG-ŠU MI-iš KI-an-zi-pa-aš kar-ap-du
9 nu al-pa-aš GIG-an Ú-UL tar-aḥ-zi na-an-za še-er ne-pí-ša an-za
tar-aḥ-du
10 kat-ta-an-na-za MI-iš KI-aš tar-aḥ-du ŠI-PÁT IZI-na-aš
11 pí-i-e-er nu-uš-ši ħal-ki-ja-aš pí-i-e-er- nu-uš-ši GIG-an pí-i-e-er
12 nu-uš-ši ŠA IGI^{BI.A} GIG-an pí-i-e-er nu-uš-ši ŠA GÌR^{MEŠ} GIG-an
SUM-ir
13 nu-uš-ši ŠA ŠU^{II} GIG-an pí-i-e-er nu-uš-ši ŠA SAG.DU GIG-an
14 pí-i-e-er nu-uš-ši la-ap-pí-ia-aš me-er-ta nu i-ja-ua-ni-iš-ki-iz-zi
15 nu-ua-ra-an a-ru-na-aš pu-nu-uš-ki-iz-zi ḥ[u ku-it ú-uā-ši i-[ja-u-
u]a-ni-eš-ki-ši
16 la-ap-pí-ia-aš-ua-mu-kán gi-nu-pí-mi me-er-t[a UM-MA A.AB.BJA
nu-ua-kán a-píd-da
17 ku-e-da-ni-ik-ki tu₄-me-e-ni i-it [nu-ua-m]u [an-tu-uḥ-ša-an/ DUMU.
LÚ. ULÙ.LU ú-ua-t]e
18 nu-ua-za da-an-ku-ua-i ua-aš-ši-ja-[ad-d]u nu-ua-za x x
19 nu-ua-za ne-pí-ša ^{GIŠ}KUN 9 kar-la-an [pa-id-du (?)]

1-2 "Kamruşepa endişelenerek gökten bağırdı

3-6 Ve Kamruşepa şunları söyledi: 'Gidiniz (ve) bozkırın (çayırın) ateşini alınız, sulu toprağın buğdayını alınız, kırmızı yün, siyah yün, sarı yün alınız, kamışların (sazlıktaki sazların) saplarından alınız. Onları (fenalıkları, kötü durumları?) büyüyle kovunuz. Şunu onun boynuna bağlayınız ve onu (hasta olan) ayaklarına bağlayınız.

7-10 Onun başının hastalığı duman olsun ve göğe gitsin. Onun elinin hastalığını Kara Yer atsın. Hastalığa karşı bulut zayıftır (güçsüzdür).

Yüksekten Gök Tanrısı (hastalığa) vursun. Ve aşağıdan Kara Yer vursun. Ateş(in) duası.

11-14 ... ateşe verildi. Taneler ona verildi. Ona, hastalık verildi. (Ona), gözlerin hastalığı verildi. Ona, ayakların hastalığı verildi. Ona, elin hastalığı verildi. Ona, başın hastalığı verildi. Onun (Ateşin) sıcaklığı kaybolur ve O gürlüyor (uluyor).

15-19 Okyanus Tanrısı ona soruyor: 'Niçin uluyarak geliyorsun? (Ateş cevap verir): Benim sıcaklığım, kabım içinde kayboldu. (Okyanus Tanrısı şöyle der) : İyi düşüncelere sahip olarak onu (sıcaklığını) birisi için alıyoruz. Git, bana bir ölümlü getir. O, siyah giysin. O ... yapsın. O, göğe 9 basamaklı bir merdivenle gitsin!"

(Kellerman 1987: 216-219).

Görüldüğü gibi metnimizde, hasta kişideki hastalıkların ondan çıkarılarak ateşe atılmasından bahsedilmektedir. Metinde hastalıklar, halkijaš yani 'tahıl taneleri' ile temsil edilmiştir. Buna göre, ateşe atılan da, bu tahıl taneleridir. Hastanın üzerindeki kötülük ve kirliliğin yani hastalıkların, tahıl tanelerine nakledildiği ve bu kirli tanelerin de ateşe atıldığı görülmektedir. Metinde geçen "onun sıcaklığı kayboldu" ifadesinden de, ateşin yavaş yavaş söndüğü, yani hastanın da iyileşmeye başladığı anlaşılmaktadır.

e) Temizleyici niteliğiyle "su"

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, Hititler (büyük ölçüde rituel mahiyette de olsa) temiz olmaya ve yıkanmaya (banyo yapmaya) önem vermişlerdir. Meselâ dinî törenlerden önce ve tanrıların yiyeceklerini (ve tanrılarla ilgili diğer şeyleri) hazırlamadan evvel cinsî temasta bulunulmuşsa veya çeşitli

sebeplerden ötürü bir kirlenmeye maruz kalınmışsa, temizlenmek için muhakkak banyo yapmaya önem vermişlerdir.

arra- (H.) = “(su dökerek) yıkamak, yıkanmak”

(HW: 28; HEG. 51; HDW: 5)

arrumar n. = “yıkama”

arrumaš ıatar = “yıkama suyu”

arrumaš laḥḥu = “el yıkamak için kullanılan su testisi (HEG: 71).

KUB VII 1 I 29: “n-ašta DUMU-an aiš-šiš parā arraḥḥi” = “ve sonra çocuğun ağzını yıkarım”; KBo II 3 IV 5-6 : “QATITE^{MEŠ}-ŠUNU-ja-za-kan IGI^{HI.A}-ŠUNU arranzi” = “ onlar ellerini ve gözlerini yıkıyorlar” (HED : 111-116).

ıarp- (H.), (Sum. ŠE+NÁG), (Akk. RAMAKU) = “yıkamak, yıkanmak, banyo yapmak”

ıarpan (n) ala- (H.) = “(rituel manâda) yıkanmış?”

ıarpuzi- u. (H.) = “tunçtan (yapılmış) yıkanma-banyo yapma aleti”

ıarpuıaş^{URUDU} (^{URUDU}ıarpuıaş) = “bakırdan (yapılmış) banyo kazanı, banyo küveti” (HW: 246; HDW: 102).

Yapılan kazılar neticesinde Alacahöyük, Alişar, Boğazköy, Gözlükule gibi çeşitli merkezlerde “banyo kabı” veya “banyo küveti” olarak adlandırılabilen çeşitli kaplara rastlanmıştır. Bu banyo kaplarının Eski Hitit çağından M.Ö. 1200'lere kadar Hititler tarafından kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu büyük banyo kapları (veya küvetleri), genellikle evlerin, içinde ocak olan odalarından veya mutfak ya da üstü açık avlu gibi bölümlerinin bir köşesinden çıkarılmıştır. (Özgüç 1953: 52, 176). Meselâ

İnandıktepe'de Eski Hitit dönemine ait bir tapınakta yüksekliği 95 cm. ve genişliği ise 57 cm. olan bu tür bir banyo küveti ortaya çıkarılmıştır. Dikdörtgen prizma şeklindeki bu küvetin iki dar yüzünün dış tarafında, birbirine paralel iki kulp; küvetin içinde ise oturmak için yapılmış dikdörtgen şeklinde bir bank mevcuttur. Çeşitli büyüklüklerde olan bu küvetlerin boyayla süslü hale getirilmiş olanları da vardır (Özgüç 1988: 67, 135).

akugal (la?)- / akutal (la?)- (St.?) (H.) = "lavabo"

Bazı kaynaklarda akugal'in "elleri su ile yıkamada kullanılan bir kap" olduğu belirtilmiştir (HW: 18). Diğer bazı kaynaklarda ise sadece "kâse, çanak" anlamına geldiği bildirilmiştir (HDW: 1). Tischler akugal(la)'nın "lavabo" karşılığı olduğunu teklif eder (HEG: 11-12). Bütün bunlara dayanarak akugal(la)'nın, el yıkarken kendisinden faydalanılan bir çeşit kap olduğu söylenebilir.

Gerek bu bölümde ortaya konulan gerekse diğer belgelerden elde edilen bilgilerin neticesinde Hititlerin temizlik konusuna önem verdiklerini görmekteyiz. Ancak bu temizliğin mahiyeti üzerinde biraz daha fazla durmaya gerek vardır. Çünkü Hititlerde temizliğin daha çok dinî veya kültik görünmesine dayanarak, Hititlerin hijyen konusunda 'kayıtsız' veya 'bilgisiz' olduklarını, temiz ve sağlıklı olabilmek için hiçbir tedbir almadıklarını veya en azından aldıkları tedbirlerin büyüye dayalı olduğunu ve bundan daha ileri gidemediklerini söylemek, eksik bir teşhis olur. Eldeki metinlerden de, Hititlerde hem yüksek tabakanın (kral, kral ailesi ve soylular) ve hem de halkın, temizlik kaidelerine uymaya önem verdiklerini (hatta bunun için zorunlu tutulduklarını) anlamak mümkündür.

Hitit düşüncesinde temizliğin temeli dinîdir, ama temizlik konusunda hiçbir zaman lakayt değillerdir. Aslında Hititlerde "pislik, kirlilik" ya da "kirlenme" hastalık yapan (hastalığa sebep olan) faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tanrıların hiddetlenmesine ve ceza olarak hastalık vermelerine yol açmaktadır. O halde Hititlerde "pislik", istenmeyen bir durumdur. Pislîği sadece insanlar değil, (Hitit inancına göre) tanrılar da istememektedir (Ünal 1980 a: 484). "Pislikten her tür kötülük gelir" düşüncesi hakimdir. Meselâ Tunnavi Ritualinde de herhangi bir şekilde pislik içine girmiş veya biri tarafından (karabüyü yoluyla) pislik içine sokulmuş bir kimsenin organları pislik sonucu parçalandığı (ve belki de pislikten dolayı cildinde birtakım çatlak ve yaralar meydana geldiği) için bu kişi zarar görmektedir (bu durumdaki kişi, yaşayan çocuklar dünyaya getirememektedir) ve derhal bu pislikten (gerekli majik tedaviler yoluyla) kurtulması gerekmektedir.

Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi, Hititlerde de, dinin önemi büyüktü. Tapınakların idaresi, bakımı ve dinî görevlerin eksiksiz yapılması için çok sayıda personele ihtiyaç vardı. Tapınaklarda tapınağın üretim personelini teşkil eden tarım işçileri, tanrının hizmetine bakan rahip ve rahibelerin yanısıra tanrıya sunulan yiyecek ve içecekleri hazırlayan mutfak görevlileri bulunuyordu. Bunların görevlerini aksatmaları halinde tanrıların kızacağı ve bütün ülkenin bundan zarar göreceği düşünülüyüdünden (çünkü tanrılar kızıp ceza olarak tüm ülkeye salgın hastalıklar ve başka büyük felaketler verebilirlerdi), tapınakta çalışan görevli personel için özel bir çalışma ve yaşama talimatnamesi hazırlanmıştı. Böylece personelin görevleri tespit edilmiş ve uygun görülmeyen hareketleri için de cezalar getirilmişti. Tapınaklarda dikkat edilmesi gereken hususlar arasında 'temizlik' ilk sıralarda yer alıyordu. Tapınak personeliyle ilgili talimatnamelerde temizliğe nasıl ve ne şekilde dikkat edilmesi gerektiği de anlatılmıştır. Eğer bütün kaidelere uyulursa, tanrılar da hoşnut olur ve ülkeye bir zarar gelmezdi.

Fakat eğer bu kaidelerde ihmaller olursa, tanrılar öfkeleneceğinden büyük felâketler ortaya çıkabilirdi (Dinçol 1982: 83-85).

Hitit inancında, tapınmanın birinci şartı temizlikti. Tapınağa girebilmek , dua edebilmek veya kurban sunabilmek için, evvelâ temiz olmak gerekiyordu.

Hititlerin temizliğe verdikleri önemi gösteren pek çok tablet mevcuttur. Tapınak görevlilerine yönelik olan ve zamanımıza kadar (duplikatlarıyla birlikte) oldukça iyi korunmuş bir durumda gelen bir direktif metni de (KUB XIII 4)⁽⁹⁾ bunlar arasında yer alır.

Hititler tarafından kullanılan kurban maddeleri arasında, ekmeğin çok önemli bir yeri vardır. Ekmek olmadan hiçbir ayin yapılamazdı. Ekmeğin bu önemi bakımından, onu hazırlayan kişilerin ve faaliyetlerinin de tam bir temizlik içinde olması gerekiyordu. Tapınağın günlük ekmeğini hazırlayanların temiz olmaları için uymaları gereken kaideler arasında vücut kıllarını kesmeleri de yer alıyordu. Metinde ekmek hamuruna düşebilecek saç telleri söz konusu ediliyor olabilir. Bu sebeple ekmek hazırlayanların saçlarının kazıtıldığını ya da çok kısa kesildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu bakımdan metinde tınaklarla birlikte kesilmesi istenen kıllar saç veya sakal kılları olmalıdır (Süel 1985: 91-92). Kısacası, ekmek hazırlayanlar temiz olmalı, banyo yapmalıydılar. Gerek ekmekçiler gerekse de mutfak beylerinin tınakları kesilmiş olmalıydı. Bu kişiler saç ve sakal da uzatamazlardı ve hatta belki de saçları kazıtılırdı. Bazı Sümerli din adamlarının saçlarının da traşlı olduğu

⁽⁹⁾ Baştarafı kırk olduğu için, hangi kral tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, M.Ö. 13. asrın son yarısına ve kral Tutthalya dönemine tarihlendirilebilen direktifler; memuriyeti kötüye kullanmak, görevi terk etmek gibi sadakatsizlikleri engellemek, bayramlara, tanrılara ve tapınaklara karşı gösterilmesi gereken mesuliyet ve en önemlisi de genel olarak temizlik için getirilen prensipleri ihtiva etmektedir. Bu metinde tapınak görevlileri (rahip ve rahibeler, tanrıların mutfak beyleri yani tanrıların yiyecek ve içeceklerini hazırlayan ve tapınak mutfağının her türlü işini yapan hizmetkârlar v.b.) için verilen direktifler arasında kurban ekmeklerini yapanların ve bu ekmeklerin yapıldığı yerin temizliği, mutfak beylerinin tanrıya kurban olarak sunulan ekmek ve içkinin temizliğine itina etmeleri gerektiği yer aılmaktadır. Günlük kurban ekmeklerini hazırlayanların yıkanmış olmaları ve vücut kılları ile tınaklarının kesilmiş olması gerektiği, ekmek hazırlanan fırının süpürülmüş ve sulanmış olması ve içeriye köpek ve domuzun sokulmaması, bu hayvanların mutfak eşyalarına hiç bir şekilde yaklaştırılmaması ve cinsel münasebetten sonra (yıkılmaksızın) tanrıların kurban ekmeği ve içkisinin hazırlanmamasından bahsedilmektedir (Süel 1985 : 2, 22-27, 66-73, 153-155).

bilinmektedir (Süel 1985: 156). Hitit ülkesinde de en azından, tapınak için çalışan ekmekçiler için, tanrılara sunulan ekmeğin kirlenmesini engellemek amacıyla böyle bir kaidenin getirilmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca ekmeğin hazırlayanların vücut temizliklerinin yanısıra giyecekleri de temiz olmalıydı. Ancak böylece, hazırlanan kurban ekmekleri temiz olabilirdi. Eğer bu şartlara uyulmamışsa ekmeğin hazırlanamazlardı. Ekmeğin hazırlayanların fizikî ve dinî yönden temiz olmalarının yanında, ekmeğin hazırlanan yerin, yani fırının da temiz tutulması gerekiyordu. Bu sebeple burası çok dikkatli süpürülmeli ve süpürürken toz kalkmaması için su serpilmeliydi (Bu suyun belki de, Mezopotamya'da bir tanrıya ayin yapılacağı zaman, temizlenmek amacıyla su serpilmesinde olduğu gibi, mukaddes bir anlamı bulunmaktaydı). Fırınlara köpek ve domuz yaklaştırılmamalıydı, çünkü bu yerler, bu pis hayvanların temasıyla kirlenebilirdi. Hititlerde köpek (Sum. UR.GI₇) ve domuz (Sum. ŠAH), pis bir hayvan çifti olarak görülmekteydi (Friedrich, HG: 115'ten nakil Süel 1985: 157). Herhalde bu hayvanların pis yerlere girerek pislik taşıyabilecekleri ve bu sebeple temiz olmadıkları düşünülüyordu. Mutfak eşyaları da temiz olmalıydı. Eğer bir domuz veya köpek mutfak kaplarına yaklaşırsa onları kirletmiş olurdu. Bu durumda mutfak beylerinin bu kapları atması gerekirdi (Süel 1985: 172). Mutfak beyleri bir kadınla cinsî temasta bulunduktan sonra, güneş doğar doğmaz derhal yıkanmalı ve tanrıların yiyeceklerini öyle hazırlamalıydılar. Eğer tanrıların yiyeceklerini yıkanmadan, yani dini açıdan kirli olarak sunarlarsa, bu mukaddes maddeleri kirletmiş olurlardı ki bunun cezası da çok ağırdı (Süel 1985: 172-173). Buradan da anlaşılacağı üzere, cinsî münasebette bulunmak da dinî açıdan kirlenmiş olmaya sebep teşkil etmektedir. Eğer gerekli şartlara uyulmazsa, kaidelere uymayan köleye efendisinin ceza vermesi gibi, tanrılar da suç işleyen kişiye ve o kişinin ailesine ceza verirlerdi. Üstelik tanrının öfkesi büyük olurdu. Bu tür düşünceleri Eski Doğu toplumlarından Sümer, Babil, Assur, Elam, Urartu,

Suriye ve Mısır dinlerinde de görmek mümkündür (Süel 1985: 159).

Bütün bunlardan da anlaşıldığı gibi, Hitit toplumunda pislikten her zaman için kaçılmıştır, yani "pislik" istenilmeyen bir şeydir. Fakat pislikten kaçmalarının temelinde, pisliğin (tıp terimiyle), bir "ajan patojen kaynağı" olarak organizmaya doğrudan etki edeceğini bilmeleri elbette mümkün değildir. Hitit düşüncesine göre, bir başkasının ya da bir hayvanın bedenine ait bir nesnenin vücuda girmesi, dinî açıdan kirlenmeye sebep oluyordu. Bu "kirlenme" ise hastalığı doğuruyordu. Diğer bir ifadeyle "pislik" ve "hastalık" arasındaki ilişki majik bir ilişkiydi. Ancak bundan dolayı Hitit toplumunu kınamanın bir anlamı yoktur. Çünkü bütün Eski Önasya toplumlarında pisliğin bu dini temelli anlamı, gerçek pislik kavramından daha ağır basmıştır (Hatta günümüzde bile, hala bu böyledir). Üstelik kazılarda pişmiş topraktan yapılmış banyo küvetleri ve bazalt banyo yerleri, pis ve temiz su kanalları ortaya çıkarılmıştır (Dinçol 1985: 7-8).

Hitit yazılı belgelerine göre, hizmetliler tapınakları hergün su ile temizlerler ve güzel kokulu bitkilerle tütsülerlerdi. Bu tapınak görevlilerinin, tapınağı temiz tutmaları gerektiği gibi, kendilerini de her türlü pislikten arındırmaları ve tanrılara hem bedenî hem de ruhî bakımdan temiz olarak hizmet vermeleri gerekiyordu. Ayrıca tanrılarla ilgili olan kült aletlerinden kirlenenlerin, rahipler tarafından temizlenmesi de gerekiyordu (Süel 1990: 521). Bütün bunlar da, Hititlerin, temizlik bilincine sahip olduğunun bir ispatıdır.

Daha yukarıda bahsedilmiş olan KUB XIII 4 metninde tanrılara sunulacak olan her türlü yiyecek ve içeceğin temiz olması gerektiği görülmektedir. Temizlik hususuna dikkat edilmesi için, birtakım dinî yasakların getirilmiş olması, bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi (Ünal 1990: 190), Hititlerde

hijyenik kaidelerin eksik olduğunu göstermez veya Hitit ülkesinin pisliklerle dolu bir ortam olduğu için dinî, hijyenik ve bedenî temizliğin her zaman ulaşılması güç ve ulvî bir ideal olarak görüldüğünü de ispatlamaz. Bu tür yasaklamalar hem dinî hem de hijyenik temizliği sağlamak için getirilmiştir.

Bütün bunlardan, Hititlerde tapınakların temizliğine son derece itina edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra kanunlarda, umuma ait su yatağını kirletmenin cezaya tabi olduğunun belirtilmiş olması, halkın temizliğine de özen gösterildiğine işaret etmektedir.

Hitit toplumunda temizlik, en azından Mısır'daki kadar iyi biliniyordu. Mısır'da yüksek tabakanın ve rahiplerin temizlik konusuna (hergün banyo yapmaya, temiz kıyafetler giymeye ve yiyeceklerinin de temiz olmasına) önem verdikleri bilinmektedir. Eski Mısırlıların, umumun sıhhatini korumak için aldıkları tedbirlerin arasında sık sık yıkanmak ve dinî kaidelere uygun olarak oturdukları yerin ve yedikleri şeylerin temiz olması da yer alır (Görüldüğü gibi Hitit toplumunda olduğu gibi Eski Mısır'da da "temizlik" hususunda dinî kaidelerin tesiri mevcuttur.) Bilhassa rahipler dinî kaidelere uygun olarak, temizlik icaplarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Saçlarını üç günde bir kestirmeye ve iki defa gündüz ve iki defa da gece yıkanmaya mecburdular. Bu arada gayri sıhhî kabul edilen domuz eti ve fasulyeden yiyemezlerdi. Suyu ise kaynatılmış veya filtre edilmiş olarak içmek mecburiyetindeydiler (İnan 1992: 245-246). Buradan da anlaşılacağı üzere, tıbbî açıdan döneminin ileri seviyedeki medeniyetlerinden biri olan Mısır'da bile dinî anlamda temizlik ön plânda yer almaktaydı. Bütün eski medeniyetlerde dinin, hemen her konuda temel teşkil etmiş olduğu söylenebilir. O halde Hitit toplumunda da temizliğin dinî temelli olması, küçümsenecek bir şey olarak kabul edilmemelidir. Hititlerde de, hiç olmazsa yine yüksek tabakanın, temizlik kaidelerine uymaya önem verdikleri anlaşılmaktadır.

O halde Hititlerde pislikten bu kadar korkulduğuna göre, pislenmeyi engelleyici veya ortadan kaldırıcı birtakım tedbirlerin de alınmış olması gerekmektedir. Bu da akla halk sağlığı ve temizlikle ilgili kaideler ve yapıları getirmektedir.

Hitit mimarisi üzerinde yapılan çalışmalar, Hititlerin temizliğe verdiği önemi, bir kez daha ortaya koyar. Bu çalışmalara dayanarak, Hititlerin, temizlik hususunda ne gibi tedbirler aldıklarını sırayla görelim:

3.2.4.1. Pis Suların Yerleşmelerin Dışına Atılması

Hayatın en önemli unsurlarından biri olan su, Hitit dininde de önemli bir yere sahiptir. Birçok mimarî terimin de içinde geçtiği Kral Talimatnamelerinde de su ile ilgili yapıların isimleri geçmektedir. Meselâ Hititçe bir kelime olan ve Kral Talimatnamelerinde de geçen ^(GİŞ)artahḫi'nin karşılığı "lâğım, pis su (lâğım suyu) kanalı" olarak tespit edilmiştir⁽¹⁰⁾. Yapılan çalışmalar, filolojik bulguların, mimarî bulguları desteklediğini ortaya koymaktadır. Ele geçen metinlerden, artahḫi'nin kanalizasyon (sistemi) ile ilgili teknik bir terim olduğu anlaşılmaktadır. (KUB XXX 34 VI 14-15) "nu uatar EGIR-pa ^{GİŞ}PISAN laḫḫuti nu ki-ma artahḫija laḫḫutti" = "ve suyu su kapısından (su yolundan) aşağıya doğru akıtıyorsunuz ve sonra onu lâğıma (lâğımın içine) akıtıyorsunuz" (HEG:6; HED:176). Ayrıca bu satırlar Hititlerin pis suları yerleşim bölgesinden uzaklaştırmaya ve temizliğe verdikleri önemi de göstermektedir.

Büyükkale'de, eski sistemin yerine yeniden inşa edilmiş olan bir kanalizasyon sistemi günümüze kadar gelmiştir. 15 m. uzunluğa kadar izlenebilen bu sistem, aynı meyille güneyden kuzeye gitmekte ve potern kapının altından

⁽¹⁰⁾ artahḫi- c. = "su borusu, su künkü, su boru hattı, su tesisatı, su iletme kanalı" (HW:33; HDW:8).

geçmektedir. Büyükkale IV b-a tabakalarındaki imparatorluk çağı yapılarında su künkü kalıntıları bulunmuştur (Ünal 1990: 205).

Hitit mimarisi üzerindeki çalışmalar neticesinde, temiz suların kaynaklardan sağlanmış olduğunu, künk borular vasıtasıyla şehre getirildiğini ve pis sular ile yağmur sularını dışarı akıtmak için kanalizasyon kullandıklarını söyleyebiliyoruz. Böylece pis sular, yerleşmenin içinde kalmamış ve lâğım boruları yardımıyla veya kale ve şehir kapılarından içiçe geçen koni biçimli kil borular vasıtasıyla geçirilerek dışarı akıtılmıştır. Meselâ Alaca Höyük'te gelişmiş bir kanalizasyon şebeke sistemi olduğu anlaşılmıştır. Toprak künkler ve taş kanallardan oluşan bu sistemde, kirli sular, içinde biriktikleri doldurma çukurundan; üzerinde oval, temizleme delikleri olan kesik koni biçiminde içiçe geçmiş borular vasıtasıyla yolun altından akıtılarak, büyük taşlardan örülmüş, dikdörtgen kesitli bir kanalizasyon tüneline verilmiştir. Görüldüğü gibi, Hititlerde pis suların yerleşmeler içinde kalmamasına, içme suyunun sağlanmasında gösterilen titizliğin aynısı gösteriliyordu. Elverişli toprakların olduğu yerlerde, uzun akıtma tesisatları açmaktan kurtulmak için, sızıntı çukurları açtıkları da bilinmektedir. Böylece tıkanma tehlikesini de bir ölçüde azaltmış oluyorlardı. Hatta bu işlemin Hititlerden de eskiye dayandığı bilinmektedir. Yazılıkaya'da M.Ö. 2.bin yıla tarihlenen iptidai bir tesisat bulunmuştur (Naumann 1991: 199-210).

Kanallardaki pis suların dışarı akıtılması görevi, kral talimatnamelerinde BÉL MADGALTI'nin denetimine verilmiştir. BÉL MADGALTI enstrüksiyonlarında düz sahalarda ve su ağızlarında kurulan şehir ve köylerle ilgili kayıtlar vardır. Bir şehir kurulurken dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğunu anlatan bir metin yerinde (KUB XXXI 86 +II 15 v.d.) "hutani"nin ... .. kulaç olsun. Aşağıda şehrin eteğindeki su hendeği (HIRITUM) 6 kulaç genişlikte olsun. Öte tarafta ise genişliği 4 kulaç olsun. O üstten su taşırmasın ve hendeğin üst kenarları taşla döşenmiş olsun" denilmektedir (Ünal 1993: 19).

3.2.4.2. Yağmur Sularının Dışarı Atılması

Hititler devrinde pis suların yanısıra, yağmur sularının dışarı boşaltılmasına da önem verildiği söylenebilir. Boğazköy'ün kuzeydoğusunda bulunan bir Hitit merkezi olan Maşat Höyük'te, büyük sarayın açık hava avlusunda biriken yağmur suları, bir kanal şebekesiyle dışarı akıtılmıştır. Maşat Höyük sarayının avlusu, Hitit İmparatorluk Çağı avlularının en büyükleri arasında yer alır. Burada avlunun sularını boşaltan kanallar olduğu anlaşılmıştır. Sarayın kullanıldığı süre içinde, bu kanalların yerinin üç defa değiştirildiği görülmektedir. En son kullanılan kanal, daha eski olan kanallardan daha büyük ve daha sağlam olarak inşa edilmiştir. Bu kanal, avlunun meyline göre dirsek yaparak aşağıya inmektedir. İri taşlarla örülen kanalların yan duvarları yukarıya doğru daralmakta ve böylece meydana gelen sahte kemer de iri, yassı bir taşla kapatılmaktadır. Maşat Höyük kanalları, bir saray avlusunun sularını akıtmaya yeterli büyüklükte olan birer tipik Hitit kanallarıdır (Özgüç 1982: 7).

Yapılan çalışmalar neticesinde, taşlarla döşenmiş büyük bir kanalın, Büyükkale IV d tabakasına ait bir evin üstü açık avlusunun yağmur sularını dışarı boşaltmaya hizmet ettiği anlaşılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Aşağı Şehirde sokak yollarının taşlarla kaplı olduğu ve bu yolların her iki tarafında da yağmur sularını taşıyan kanalların mevcut olduğu görülmüştür (Ünal 1990: 204).

Hititlerin, sadece pis suların veya yağmur sularının şehirden atılması ve kullanılan suların temizliğine değil, bu suları bir yerden başka bir yere taşıyan kanalların temizliğine de önem verdiklerini görüyoruz. Şehirlerin kuruluşu ile ilgili inşaat ritüellerinde ve BÉL MADGALTİ enstrüksiyonlarında

Hitit mimarisi içinde yer alan su kanalları, kanalizasyon ve havuzlarla⁽¹¹⁾ ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Kanalların temizliği ile ilgili olarak, enstrüksiyon metinlerinden birinde şu ifadeye rastlıyoruz : “Şehir içindeki kanallar kirletilmesin, onlar her yıl yeniden temizlensin” (E. von Schuler, *Orientalia* 25, 1956: 48 v.d.'ndan nakil Süel 1992: 269).

3.2.4.3. Temiz Suların Temin Edilmesi⁽¹²⁾

Pis sular ve yağmur sularının dışarı atılmasının yanında, temiz suların nasıl temin edildiği meselesine gelince, Boğazköy'ün tabii su kaynakları açısından zaten büyük avantajları olduğu bilinmektedir. Boğazköy, İç Anadolu'daki diğer yerleşim bölgeleri ile karşılaştırıldığında dere ve kaynakları bakımından suyu çok bol olan bir yerdir. Burada Büyükkaya ve Yazır dereleri ve ayrıca şehir sınırları içerisinde Yerkapı'nın güneyinde bir dere, Kral Kapısı yakınında bir çeşme, ayrıca Kızılarkayası Deresi, Büyükkale'nin kuzey yamacında bir kaynak, Büyük Tapınağın güneyinde bir kuyu, (Büyük Tapınağın güneyinde, Büyük Tapınak sakinlerine temiz içme suyu sağlayan ve tüm yıl boyu suyu bulunan bir su kaynağı ve çeşmesi olduğu bilinmektedir) ve Yerkapı'nın arkasında bulunan şifalı su kaynağı gibi daha birçok sayıda tabii su kaynaklarının olduğu bilinmektedir. Tüm bu kaynaklar yıl boyunca kurumamaktadır ve suları da içilebilir. Ayrıca Hititlerin Büyükkale ve Aşağı Şehirde sunî su depoları ve kuyular yapmış oldukları da bilinmektedir (Ünal 1990: 191). Ayrıca Nişantepe/Güney Kale'de (Boğazköy-Yukarı Şehir) 6000m² yüzölçümlü bir alanda, dikdörtgen biçimli bir havuzun var olduğu bilinmektedir. Bu havuzun suyunun, Yukarı Şehrin güneyindeki

⁽¹¹⁾ Boğazköy'deki (özellikle Büyükkale'deki) bazı havuzların sularının içme suyu olarak ve ayrıca sarayın, tapınağın ve tanrı heykellerinin yıkanmasında ve çıkan yangınları söndürme işinde kullanıldığı anlaşılmıştır (Ünal 1993 : 19-20).

⁽¹²⁾ Su kanallarından hangilerinin içme suyu taşımada, hangilerinin kanalizasyon teşkilatının bir parçası olarak kullanılmış olduğunun tesbit edilmesinde bazı güçlüklerle karşılaşmıştır. Ancak içme suyu kanallarının tesbitinde en önemli delil, onların temiz su kaynaklarına kadar veya bu istikamette izlenebilmeleridir (Ünal 1990: 205).

İbikcam ormanlık-dağlık arazisininin 1600m. yüksekliğinde bulunan bölgeden, su boruları yardımıyla getirildiği anlaşılmaktadır (Neve 1993:63-69).

Temiz suların kaynaklardan sağlandığı ve bu kaynak sularını şehre nakletmek üzere kil boruların döşendiği görülmektedir. İççe geçirilerek kullanılan bu borular 11-22 cm. genişliğinde ve 60-96 cm. uzunluğunda ve kesik koni biçimindeydi. Bu su borularının geniş taraflarındaki 10-15 cm.'lik oval bir açıklık temizleme ve havalandırma deliği olarak yorumlanmıştır. "Bu delikler, boruların iççe yerleşmeleri sırasında ya içeri itilen boruyla kapanıyor veya yassı taşlar ve çömlek kırıklarıyla örtülüyordu." Gevşek olarak birbirine geçirilmiş olan bu su borularının birleşme yerlerinde özel bir birleştirici malzeme kullanılmamıştı. Genellikle su yolunda, yön değişikliği yapılacak köşelerde, daha büyük çapı olan borular kullanılarak suyun akışı düzenlenebiliyordu. Buna benzer, birkaç yüz metre uzunluğundaki bir su iletici, bir kaynaktan, Yazılıkaya'ya, başka bir iletici ise Boğazköy'deki Tapınak 1'e temiz su sağlıyordu. "Kral Kapısı kuzeyinde, 5. kale gövdesi içinden, 1 m. yüksekliğinde, bingî (bindirme tekniğiyle yapılmış)tonozlu bir tünel içinden iki iletici geçer. Bu tünel surların dışında bir kapak taşına, içinde ise, hem tünelin girişini oluşturan hem de kolaylıkla denetlenmesini sağlayan bir kapının dikmelerine dayanır. Surların dışında özel bir kanal içine yerleştirilmiş olan borular, tünel içinde, büyük taş parçaları üstüne açılmış yassı yivler içinde yatıyorlardı. Büyük taşların birleşme yerlerinin yanında kurşun dökülerek örtülmüş olan burgu delikleri vardı. Böylece kendi içinde sağlam olarak birleştirilmiş bir iletici döşegi oluşmuştu." Boğazköy'de Tapınak 1'in çevresindeki su iletme yolunda, su biriktirme haznesi görevi gördüğü düşünülen dikdörtgen şeklinde bir havuz vardı. Bu havuz üzerindeki, suyu akıtma ve boşaltma delikleri ile su iletme tesisatının boruları günümüze kadar kalmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla zamanında buradan, rahatlıkla su alınıp boşaltılabiliyordu. Bu havuzun suyunun, kült törenlerinde tapınağa gidiş esnasındaki yıkanma işleminde kullanıldığı düşünülmektedir.

Kült törenlerinin başlangıcında, baş rahip olan kral ve ayrıca kraliçe, tören yolunun üzerinde bulunan bu havuzdaki su ile ellerini yıkıyorlardı. Hititler, kaynaklardan gelen su borularının yardımıyla suyun sağlanamadığı yüksek dağ kalelerinde, sarnıçlara başvurmuşlardır. Temiz su, her yerleşme için hayatın temel unsuruydu (Naumann 1991: 199-210).

3.2.4.4. Banyolar

Hititlerde şehre veya yerleşim alanına temiz su sağlama ve pis suları dışarı akıtmanın dışında, temizliğin önemli olduğunun bir başka göstergesi de yıkanma odaları, yani banyolardır⁽¹³⁾. Boğazköy'de Tapınak 5'teki bir odanın yıkanma odası olduğu düşünülmüştür. Bu odanın tabanı, suyun, odanın tabanına geçirmemesi için, harçla sıvanmıştır. Oda duvarının dışında lâğım borusuna bağlı olan bir oluk ve yassı bir su oyuğu vardır. Böylece su, bu oluktan lağıma akar. Yapılan kazılar neticesinde, başka yapılarda da bu tür odalara rastlanmıştır (Naumann 1991: 211).

İçinde banyo yapılan bir mekân olduğu teklif edilen başka bir yapı ise Étarnu'dur.

Étarnu- c. (H.), (Sum. É.HI.ÚS.SA)= "bir yapı; belki yıkanma evi?"

Bazı kaynaklarda Étarnu'nun (kültik amaçlı) temizlenmede (yıkanmada) kullanılan bir ev ("kültik yıkanma evi") olduğu belirtilmiştir (HW: 216, 270).

⁽¹³⁾ Hitit metinlerinde dinî ayinlerin başlamasından önce ve cinsî temastan sonra yıkanmak ve banyo yapmak gerektiği bildirilmiştir (Ünal 1990: 189).

Tischler'in bildirdiğine göre bazı kaynaklarda ise, Étarnu'nun, içinde kralın yıkandığı bir oda veya kültik temizlenmenin yapıldığı bir oda olduğu söylenmiştir. Étarnu'nun anlamıyla ilgili olarak daha pek çok farklı görüş mevcuttur. Fakat buna rağmen, şimdiye kadar yapılan çalışmalarla, anlamı kesin ve açık olarak ortaya konulabilmiş değildir. Ancak eldeki bilgilere dayanarak Étarnu'nun aslında yıkanma (temizlenme) için kullanılan özel bir oda olmayıp, bilakis içinde böyle bir odanın bulunduğu büyük bir yapı (banyo evi, bir tür hamam ?) olduğu söylenebilir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Sümerogram olarak karşılığı É.ĤI.ÚS.SA (veya É.DU₁₀.ÚS.SA) olduğu bilinen bu yapı Hattuşa'da bulunabildiği gibi, şehrin dışında ormanlık bir arazi içinde de bulunuyordu. Şimdi bununla ilgili birkaç metin yerine bakalım:

KUB X 17 I 16-21: "ma-aĥ-ĥa-an-ma LUGAL-uš Étar-nu-i (17) a-ri nu tu-un-na-ak-eš-na ĥal-zi-ja (18) nam-ma-az LUGAL-uš ĥa-ar-ap-zi (19) ta-az KIN^{HI.A}-ta ĤUB.BI GUŠKIN da-a-i (20) LUGAL-uš-kán Étar-nu-ĥa-az ú-iz-zi (21) ^{GIŠ}ĥu-lu-ga-an-ni e-ša"= "Kral, yıkanma evine vardığında, 'iç oda'ya seslenilir. Sonra kral banyo yapar. Bundan sonra o (kral) ayin (ritual) için, altın küpesini alır. Kral yıkanma evinden gelir (çıkartır) (ve) arabaya oturur." Bu metin yerinden, kralın bir ritual öncesinde, kültik bakımdan temiz olmak için, tarnu evinde banyo yaptığı anlaşılmaktadır.

KBo X 20 II 30: "lu-uk-kat-ti-ma LUGAL-uš I-NA Étar-nu-u-i ŠA GIŠ^{HI.A} ^{GIŠ}TÚG pa-iz-zi] (31) nu ŠA ^{PU} ^{NA} ĥu-u-ĥa-ši GU₄^{HI.A} UDU^{HI.A} ĥu-u-kán-zi"= "Ertesi sabah kral, [şimşir] ormanındaki tarnu evine [gider] ; Fırtına Tanrısının huvaşi'si (taştan yapılmış bir kült objesi) için sığırlar ve koyunlar kurban eder". Bu satırlardan ise, Étarnu'nun şehrin dışında ve bir orman içinde de yer alabilen bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (HEG: 199-201).

Hititçedeki banyo yapma ve temizlikle ilgili kelimelerin, daha ziyade ritüellerde geçtiğini görüyoruz. Bu da Hititlerin dinî manâda temizliğe önem

verdiklerini gösterir. Ancak temizliğin amacı ne olursa olsun, sonuçta fizikî bir temizliğin de sağlanmış olduğu görülmektedir.

3.2.4.5. Tuvaletler

Banyo odalarının yanısıra, temizlik konusunda üzerinde durulması gereken bir başka husus da tuvaletlerdir.

kamarš- (H.), (O.bevletmek) = "işemek, dışkılamak"

Bu kelimeden -uant suffixi vasıtasıyla, "idrar torbası" anlamına gelmek üzere gamaršuant kelimesinin türetilmiş olduğu da söylenebilir (HW: 97).

Hititçede, kamarš dışında, "işemek" anlamına gelen veya bununla ilgili başka kelimeler de mevcuttur:

ešhurrija- (ešhurrija-) (H.) = "işemek"

šhurrija- (H.) = "işemek"

(šhurrija- ile aynı köke sahip olan) šhur n.r/n-St. ve šhunant-c. (H.), (L. urina), (O.bevl) = "idrar"

^{DUG}kalti- n. = "tuvalet, apteshane, helâ"

Kaynaklarda (HW: 96; HEG: 17; HDW: 32) "helâ" anlamına geldiği belirtilen ^{DUG}kalti'nin, Hititçede DUG determinatifiyle gösterilmiş olması, (DUG determinatifinin kap ve kap cinsi (tencere, kâse, çanak-çömlek v.b.) eşyaları

gösteren kelimelerin başına getiriliyor olmasından dolayı) helâ anlamının yanısıra, "İâzımlık" anlamına da gelebileceğini düşündürmektedir. Ünal'ın da KUB LXVIII 9 II 10'da gümüşten bir ^{DUG}kaltî'nin söz konusu olduğundan bahsetmesi, bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir (Ünal 1980a: 484-dp. 39). Konuyla ilgili olarak, kraliyet muhafız askerlerinin tuvalete gitmelerini sıkı kaidelere bağlayan (IBoT I 36 I 33-47) MEŠEDI enstrüksiyonundan (misal olması açısından) bir pasajın tercümesine bakalım (Ünal 1990: 193-194). ^{LÚ}MEŠEDI-ja-kán ZI-it a-aš-ka [Ú-UL-pát pa-iz-z]i ma-a-na-an-za-kán (34) še-e-ĥu-na-an-za-pát ta-ma-a-aš-zi na-a[š A-INA ^{LÚ}MEŠEDUTIM ĥu-u-ma-an-da-a-aš (35) EGIR-an ĥu-ya-a-i nu-uš-ši ku-iš ^{LÚ}[MEŠE]DI pí-ra-aš-ši-it ar-ta-ri (36) nu-uš-ši te-iz-zi ^{DUG}kal-ti-ja-ya kat-ta-an pa-i-mi a-pa-a-ša pa-ra-a da-me-ta-ni (37) ^{LÚ}MEŠEDI te-iz-zi a-pa-aš pa-na-a ^{LÚ}tar-ri-ja-na-al-li te-iz-zi (38) ^{LÚ}tar-ri-ja-na-al-li-iš-ma ^{LÚ}du-ja-na-al-li te-iz-zi (39) ^{LÚ}du-ja-na-al-li-iš-ma A-NA UGULA 10 MEŠEDI te-iz-zi ma-a-an ^{LÚ}MEŠEDI-ja (40) ĥa-an-da-it-ta-ri ŠA ^{LÚ}MEŠEDI-aš ^É[ĥi-i]li e-eš-zi na-a[t UG]ULA [10 MEŠEDI] (41) A-NA GAL MEŠEDI-ja ar-nu-uz-zi ^{DUG}kal-ti-ja-ya-ra-aš kat-ta-an pa-iz-zi (42) GAL MEŠEDI te-iz-zi pa-id-du-ya-ra-aš ma-a-an-za-kán ga-ma-ar-šu-ya-an-za-ma ku-in ta-ma-aš-zi nu a-ra-aš a-ri te-iz-zi (44) nu-uš-ša-an a-pa-at-ta A-NA GAL MEŠEDI a-ri še-e-ĥu-na-ya-ra-aš pa-iz-zi (45) nu GAL MEŠEDI te-iz-zi pa-id-du-ya-ra-aš ^{LÚ}MEŠEDI-ma mu-iš še-ĥu-na pa-iz-zi (46) ^DUTU^{ŠI}-ša-an-za kap-pu-u-iz-zi nu-uš-ša-an še-e-ĥu-na-aš-ša ut-tar I-NA ^ÉGAL^{LIM} a-ri (47) ZI-it-ma-aš-kán pa-ra-a [Ú-UL pa-iz-zi]"= "Nöbetçi kendi iradesiyle dışarıya (küçük abdeste) [gitmesin] . Eğer o sıkışır, diğer nöbetçilerin arkasından geçsin ve (bunu) yanındaki [nöb]etçiye bildirsin: 'Tualete gitmem gerek'. Bu (nöbetçi) bu isteği diğerine ulaştıracak, o da bir üçüncüsüne ulaştıracaktır. Ancak üçüncü onbaşıya iletacaktır. Eğer nöbetçi subayı orada bulunuyor ise, yani nöbetçiler avlusunda ise, onbaşı (haberi) nöbetçi subayına da iletacaktır: 'O (nöbetçi) tuvalete gitmek istiyor'. Nöbetçi subayı 'gitsin!' diyecek. Ama eğer onun büyük abdesti gelmişse, biri diğerine söylesin, (ta ki

haber) nöbetçi subayına varıncaya dek: 'O büyük abdeste gidecekmiş'. Nöbetçi subayı 'gitsin!' diyecek. Kral tuvalete giden nöbetçi(lerin isimlerini) bilmek ister; bundan dolayı büyük abdeste gitme olayının saraya rapor edilmesi gerekir. (Sakın hiçkimse) kendi iradesiyle tuvalete gitmesin!" Ünal'ın bildirdiğine göre, bu metinde geçen tuvalet müştemilatına "kap, lâzımlık" anlamına gelmek üzere ^{DUG}kalti denir. Tuvalete gitme meselesinin bu enstrüksiyonda bu kadar detaylı olarak işlenmiş olmasının sebebi ise askerlerin, tuvalete gitme bahanesiyle, asıl görevlerini ihmal etmelerine engel olmaktır.

huššelli- (**huššili-**, **huššuli-**) (H.) = "helâ, tuvalet?"

HW'ta (s. 77) "çukur, balçık çukuru" manâsına geldiği bildirilen huššelli'nin, HDW'te ise (s. 24) "çukur" manâsının yanısıra "helâ" manâsına da gelebileceği belirtilmiştir. Tischler de bu kelimenin "balçık çukuru" veya 'tuvalet' anlamını taşıdığını ifade etmiştir (HEG: 315).

šinapši- n. (H.) = "tuvalet, helâ?"

Büyük bir ihtimalle tapınağın özel bir kısmı olan šinapši'nin tuvalet, daha doğrusu dışkı yapılan bir yer olarak kullanıldığı, yapılan araştırmalar neticesinde ele geçen bazı metinlerden anlaşılmaktadır.

KUB XXX 31 + Öy. I

- 1 I-NA UD.16.KAM ku-it-ma-an-kán ^dUTU-uš
- 2 na-ú-i u-up-zi nu LUGAL SAL.LUGAL ^{URU}Ha-at-tu-ši
- 3 ša-ak-ni-ja-an-zi na-at-za ar-ha-ja-an e-ša-an-da-ri

4 ma-ah-ha-an-ma-kán ^dUTU-uš u-up-zi a-pí-ja-ma
 5 I-NA ^{URU}Ki-iz-zu-ua-at-na I-NA E. ^dIM Éš-na-ap-ši-ja
 6 kat-mar-ši-it-ti

(Pieri 1982: 26).

Yukarıda transkripsiyonu verilen metin parçasında, 16. günde (Güneş Tanrısının gökte doğduğu esnada) kral ve kraliçenin Hattuşa şehrinde tuvalet yaptıklarından bahsedilmekte ve ayrıca Kizzuvatna'da da (yine Güneş Tanrısı doğduğu zaman) Hava Tanrısının (IM) evindeki (yani Hava Tanrısına ait bir tapınakta bulunan) šinapši'de dışkı yapıldığı belirtilmektedir. Yalnız burada "tuvalet" derken aslında "idrar"dan ziyade "dışkı" yapıldığı anlaşılmalıdır. Çünkü metinde, bununla ilgili olarak geçen šaknijanzi ve katmaršit terimleri "dışkı yaparlar, barsaklarını boşaltırlar" manâsını taşımaktadırlar (Daha önceden de (bk. s. 118) bahsedilen ve "dışkı" manâsına gelen šakkar'ın da šaknijanzi ile ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır). Ayrıca metnimizde Hattuşa'da dışkılamaktan bahsedilirken šaknijanzi; Kizzuvatna'da dışkılamaktan bahsedilirken ise katmaršit terimlerinin kullanılmış olması, šaknijanzi'nin Hitit menşeli bir kelime olduğunu; katmaršit'in ise Hititçeye başka bir yabancı dilden (Luviceden) geçen bir kelime olduğunu göstermektedir.

Büyükkale'de BK IV c tabakasında yer alan dört odalı büyük bir evde, 80 x 80 cm. boyutlarındaki bir odanın tabanının normal zeminden ve duvar seviyesinden 40 cm. daha derinde yer aldığı ve çakıl taşlarıyla kaplanmış olduğu tespit edilmiştir. Eski ve yeni örneklerle karşılaştırma yapan Neve, bu odayı bir tuvalet yeri olarak kabul etmiştir (Ünal 1990: 206-207). Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan bu tür bir tuvalet odasının varlığı, başka evlerde de tuvalet odaları olduğunu düşündürmektedir.

3.2.4.6. Çöplerin Atılması

Halk ve çevre sağlığı ve temizliği ile ilgili bir diğer konu da çöp problemidir. Aslında Hitit şehirlerindeki çevre kirlenmesi ve çöp meselelerinin, diğer Eskiçağ kavimlerinden pek farklı olduğu söylenemez. Çöp sorununun, özellikle Hattuşa'da, nüfusun çok yoğun olmadığı da dikkate alınacak olursa, büyük bir problem yarattığı söylenemez. Hitit İmparatorluk devrinde Hattuşa'nın toplam nüfusunun 15.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (C.Mora, SMEA 18, 1977: 227-241'den nakil Ünal 1990: 187). Bu konuya örnek olarak KUB XXXI 100 metni verilebilir. Oldukça kırıklı olarak ele geçmiş olan ve bir başka benzerinin olmaması sebebiyle de güçlkle okunabilen bu metin, şehirlerdeki yapıların inşaatıyla ilgili emirleri ihtiva etmektedir. Ünal'ın tercümesi ve yorumuna dayanarak, metinde; çöplerin temizlenmesi, kışın ocaklarda biriken küllerin atılması, su depolarının yapımı gibi sağlık ve temizlikle ilgili konuların olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, burada ilk olarak tabletin arka yüzünün önce transkripsiyonunu ve sonra da Ünal'ın tercümesi ve buna getirdiği yorumu verelim.

KUB XXXI 100 Ay. 5 v.d.

"(5) [... i]t-ri-na-ja ? še-ir l-NA HUR.SAG-na-a-za [...] (6) [šal-la-i hu-uš-še-el-]li-ja-ša-an an-da li-e ka-ma-[ar-šu .. ?] (7) [l-NA^{URU}Ha-ad-d]u-ša-kán an-da li-e pe-eš-ši-iš[-ten // (8) [nu] ka-ma-ar-šu-ua-aš ud-da-ni-i (uddar) me-ik-ki na-aḥ-ša-an-t[e-eš e-eš-ten] (9) [nam-m]a-kan^{URU}Ha-at-tu-uš-še-ir ḥa-aš-šu-uš li-e i[š-ḥu-ua-at-ten] (10) [n]a-aš-ta [ḥa-aš]-šu-uš kat-ta šal-la-a-i hu-uš-ši-li-pat [is-ḥu-ua-at-ten ?] // (11) nam-ma ku-i-e-eš ku-i-e-eš ku-e-lu-ua-ni-eš še-in É.G[AL...] (12) ku-i-e-eš nam-ma ku-i-e-eš ku-ua-pi nu-uš ḥu-u-ma-an-du[-uš ..] (13) ua-na-al-li-iš-kán-[du] iš-tal-i-iš-kán-[du] // (14) [šu-me-eš-] kán ku-i-e-eš ku-i-e-eš^{GIŠ}KIRIG. GEŠTIN^{HI. A} GIŠ^{ti-i-e} -

[eš-šar (tieššar)] (15) [...] še-ir na-at hu-u-ma-an-da u-a-aḥ-nu-ma-an[-du]
 (16) [...^{GIŠ}ti-i-e-eš-šar hu-u-ma-an x-mi-ja [..](17) e-e[š-tu ? (eš)... šiu-ma
 šu-u-ri-ja-u-ua-an-z[i ...] // (18) x-x [-... iš]-ḥa-ma-an-te-eš x[-... -] x[-...] (19)
 x-x [-...]-x-x a-ra-aḥ-z[é-na- ...] (20)x-x[...] x-x-x [-...] (21) x- [...] (22) x-x [-...]
 (23) ḥa-x-x-x[-... ?] (24) [...] - x [-...]"

Görüldüğü gibi son satırlar oldukça kırık durumdadır. Metnin tercümesine göre;

“Dağa [gidip] (oradaki) [büyük çuku]ra bü[yük abdest yapmasınlar]. [Dışkıları da Hattuşa şehri] içine atmas[ınlar] . [Şimdi] büyük abdest konusunda çok dikkatli olunuz. [Bunun dış]ında ocaklarda (biriken külleri) aşağıdaki büyük kil çukuruna atmayın. Ayrıca saray [çevresinde mevcut] veya başka yerlerdeki su depolarının [bakımını iyi yapın] ve onları(n tabanlarını) taşla kaplayın; onları stabilize edin. [Sahibi bulunduğunuz] üzüm bağları ve meyve bahçeleri[ne tuvaletinizi yapabilirsiniz?]. Tüm [dışkıları] bahçelere [taşısınlar] ” (Ünal 1990: 197-198).

Ünal, bu enstrüksiyon metninde, ḥa-aš-šu-uš olarak yazılan ḥaššü kelimesi üzerinde de durmuştur. Bu kelimeyi, daha önce yapılan tercümelere nazaran farklı yorumlamış olmasının, tüm metnin anlamının da daha değişik olarak ortaya çıkmasına yol açtığı söylenebilir. Eski tercümelere (metnin 9 ve 10. satırlarında geçen) ḥaššü kelimesi “kral” anlamında ele alınmış olduğu halde, Ünal’a göre bu kelime “kral” değil, ḥaš(š)- (“küller”) manâsını taşımaktadır. Çünkü metinde bu kelime, bulunduğu cümlenin nesnesi durumundadır ve cümleden çıkarılan anlam “kralın dökülmesi” olamayacağına göre, akla daha yatkın olarak, “küllerin dökülmesi” olmalıdır. Buna göre burada ocaktaki küllerin ve kurban masası ve tabanın süpürülmesiyle biriken artık ve çöplerin boşaltılması söz konusudur. Boğazköy’de soğuk kış, uzun aylar hakim olduğundan, Büyükkale sakinleri de buradaki büyük taş yapıları ısıtabilme

ve yemek pişirebilmek için çok miktarda odun yakıyorlardı. Sonuçta ortaya çıkan küller, eğer usulüne uygun bir biçimde dökülmezlerse sokakların kirlenmesi gibi birtakım problemler ortaya çıkıyordu. Meselâ rüzgarlı havalarda savrulan küller, yapıların tozlanıp kirlenmesine sebep olabiliyordu ve daha da önemlisi küllerle birlikte sokaklara (usule uygun olmadan) dökülen yanan kömür artıkları da yangın çıkmasına sebep olabiliyordu. Bu sebeple, bu tür artıkların, gelişigüzel atılması istenmiyordu. Metinde geçen “... Sahibi bulunduğunuz üzüm bağları ve meyve bahçelerine tuvaletinizi yapabilirsiniz. Tüm dışkıları bahçelere taşısınlar...” ifadesinden ise insan dışkılarının bağ ve bahçelere atılmasında bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Hititler tarafından dışkıların gübre niteliği taşıdığına farkedilmiş olmasıdır. Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, Hitit toplumunda, hertürlü çöp, birtakım kaidelere göre dışarı atılıyordu (Ünal 1990: 198-201).

Hititlerde sağlıkla ve sağlığı sağlamakla ilgili söz ve davranışların, tapınak personelinin uyması gerektiği bildirilen temizlik kaidelerinin (tapınağa ekmek hazırlayanların temiz olması v.b.) ve bunun yanında halkın da uyması gereken bazı kaidelerin amacı öncelikle tanrıları memnun etmek gibi görünse de, burada asıl amacın temizliği sağlamak olduğu söylenebilir. Her ne kadar tanrıların, temizliğe önem verilmemesi neticesinde ceza olarak hastalık gibi kötü durumlar yaratacakları düşünülmüş ya da bildirilmiş ve bu sebepten ötürü temizliğe önem verilmiş olduğu söylenebilir de, Hititler devrinde pisliğin, sağlık üzerindeki kötü sonuçlarının anlaşılmış olduğu ve temiz olmak gerektiği neticesine varmış oldukları da düşünülebilir. Belki de temizliği sağlamak için “sağlık yönünden temiz olmak gereklidir; pislik, hastalığı doğurur” gibi bir takım tavsiyeler yerine işi dinî kaidelere ve tanrı korkusuna dayalı müeyyidelere bağlamalarının sebebi pisliğin aslında kötü birşey olduğunu, hastalığı (istenmeyen durum) davet ettiğini anlamış olmalarıdır. Hitit inancında tanrılar, pis olanı cezalandırdığına (hastalık verdiğine) göre,

hastalık sebebi pis olmak ya da pisliktir. Buradan da Hititlerin kafasında, direkt olarak hastalığı meydana getiren faktörlerin arasında pislğin de yer aldığı sonucu çıkarılabilir. Yani Hititlerin temizliğe önem verdiklerini ve temizliğin sağlık (ve dolayısıyla pislğin de hastalık) üzerindeki tesirini anlamış olduklarını söyleyebiliriz. O halde Hititlerde, (ister rituel isterse de hijyenik manâda olsun) bir pislik bilincinin gelişmiş olduğu neticesine varılabilir.

3.3. HİTİT BELGELERİNDE GEÇEN BAZI HASTALIK İSİMLERİ

Bilindiği kadarıyla dünya üzerinde hastalıkların ortaya çıkışı, insanlık tarihinden çok daha eskilere dayanmaktadır. Ele geçen belgelerden, tarih öncesi devirlerde de birçok canlı türünde çok çeşitli hastalıklar olduğu anlaşılmıştır. İlk insanlar da diğer canlılar gibi hastalıklara yakalanmışlardır. Elbette insan, medeniyetler kurduktan sonra da, hastalıklar varolmuştur. Tarih öncesi devirlerde kendini gösteren hastalıklar hakkındaki bilgiyi, eldeki fosillerden öğrenmekteyiz. 350 milyon yıl öncesinin fosil kabukları parazitler ve travmaların⁽¹⁴⁾ (darbe vurma v.b.) canlıları hastalandırıldığını ispatlamaktadır. Günümüzden 250 milyon yıl öncesinin büyük sürüngenlerinin hastalıklarını, bugüne kadar gelmiş olan kemiklerden anlayabiliriz (Erdemir1994: 8).

⁽¹⁴⁾ Prehistorik devirlerden bu yana, travmalardan korunmak büyük çabalar gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü travmalar neticesinde ortaya çıkan kırıklar, hayati önem arzeden durumlara sebep olabilmekteydiler. Travmalarda korunması gereken en önemli materyal kemiklerdir. Kemikte, ok başı gibi herhangi bir yabancı maddenin varlığı, sağlık sistemini tehdit eden durumlara sebep olur. Travmalar üzerindeki çalışmalar, ilk devirlerdeki savaşlar ve savaş aletleri (bıçak, balta, mızrak v.b.) hakkında da ipuçları vermektedir. Bu tür savaş aletlerinin yol açtığı darbelerin zaman zaman ölümcül olduğu görülmektedir. İlkçağlardaki (Demir Çağı) balta ve bıçak darbeleri yüzünden, özellikle alın bölgesinde hasar meydana geldiği anlaşılmaktadır (Janssens 1970: 25, 29).

Eski devirlerden günümüze kadar gelen mumyalardaki dokuların incelenmesi de, bilgilerimizi bir ölçüde arttırmaktadır⁽¹⁵⁾. Bu mumyalardan pneumonia (akciğer iltihabı, zatürre), böbrek taşları, safra taşları, apandisit ve diğer bazı hastalıklar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu tip mumyaların en eskileri Mısır'a aittir. Meselâ eski Mısır'da bugün de salgın bir hastalık olan Schistosomiasis'in⁽¹⁶⁾ M.Ö. 3000'lere ait mumyalarda bulunduğu bilinmektedir (Erdemir 1994: 9). Mısır tıbbi ile ilgili bilgileri edindiğimiz belgelerin başında papirüsler gelir. Papirüslerdeki yazıların ve mumyaların incelenmesi neticesinde, eski Mısır'da göz hastalıkları, mide, karın ve mesane hastalıkları, çocuk felci, apandisit, bacaklarda varis, ülser, çıbanlar, epilepsi gibi daha pek çok hastalığın bilindiği (daha doğrusu eski Mısırlıların da bu hastalıklara maruz kaldıkları) anlaşılmaktadır (İnan 1992: 242).

Mezopotamya'da gelişen tıp hakkındaki bilgilerin ise büyük bir kısmını çivi yazısı ile yazılmış olan tıbbî tabletlerden öğrenmekteyiz. Eldeki belgeler vasıtasıyla, Mezopotamya'da göz hastalıklarının incelenmiş olduğu, ayrıca sindirim ve solunum organlarına ait hastalıkların da ele alındığı ve idrar yolları ve üreme organları ile ilgili hastalıklar hakkında da bilgiye sahip oldukları bilinmektedir (Sayılı 1982: 431). Bu tıbbi tabletlerden Mezopotamyalıların göz, kulak, boğaz, kalp, mide, barsak ve üreme organlarına ait lokal hastalıklar, deri ve sinir sistemi bozuklukları, tüberküloz, sarılık ve çeşitli salgın hastalıklar, solunum yolu hastalıkları, böbrek taşları,

---

⁽¹⁵⁾ İncelenen Mısır mumyalarında bazı bakteriyel dokulara rastlanmıştır. 18. sülaleye ait orta yaşlı bir erkek mumyasında (Deir-el-bahari'den), deride çiçek hastalığındakine benzer döküntü ve kızarıklıklar bulunmuştur. Buna benzer bir duruma 5. Ramses'in derisinde de rastlanmıştır. Mısır'da 20. sülaleye ait iki mumyanın böbrek tübüllerinde Bilharzia haematobia yumurtası bulunmuş ve böylece malarya olduğu anlaşılmıştır. 18. ve 20. sülalelere ait bazı mumyalarda ise gram-negatif basilleri ve bakterileri ile birlikte böbrekte apseler bulunmuştur. 21. sülaleden Prenses Teye'nin böbreklerinde de arteriosclerosis'e (damar katılığı) rastlanmıştır. Bu prensesin mumyasında böbreklerde arteriosclerosis'li coroner arterler ve myokardiyal fibroz bulunmuştur. Eski Krallık dönemine ait bir mummyada ise poliomyelit (çocuk felci) virüsü kalıntısına rastlanmıştır (Brothwell-Higgs 1969 : 497-499)

⁽¹⁶⁾ Schistosomiasis = "insan ve hayvan kanında yaşayıp hastalık yapan, schistosoma cinsi parazitlerin sebep olduğu hastalık" (Kocatürk 1991 : 676).

gece körlüğü, uyuz gibi hastalıklarla ilgili bazı bilgilere sahip oldukları anlaşılmıştır (Erdemir 1994: 16).

Tıpkı Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, Anadolu'da da pek çok sayıda hastalıkla karşılaşmıştır. Hitit öncesi dönemlerden beri görülen rahatsızlıkların neler olduğunu, açılan mezarlardan bir ölçüde de olsa anlamak mümkündür.⁽¹⁷⁾ Hititlerin de maruz kaldığı bu tür hastalıklar karşısındaki tavırlarını, yine onlardan zamanımıza kalan çivi yazılı kil tabletlerden öğrenmekteyiz. Bunların arasında fal metinlerinin olduğu da görülmektedir. Hitit fal metinleri konu yönünden oldukça zengindir. Fal metinlerde geçen konulardan biri de hastalıklardır. Meselâ KUB XXII 70 böyle bir metindir. Bu metinde Hitit kralının hastalığı sebebiyle, birtakım fal soruları sorulmaktadır. Ancak diğer birçok fal metninde olduğu gibi, bu metnin başında söz edilen ve tabletin yazılışına esas sebep teşkil eden kralın hastalığının sebepleri ve tedavi metodları bulunamadan, tablet sona erdirilmiştir (Ünal 1980 c: 107).

Burada 'Hititler hangi hastalıkları tanıyor ve biliyorlardı?' sorusuna temas etmek gerekmektedir. Yukarıda da kısaca izah edilen, tıpla ve hastalıklarla (doğrudan ya da dolaylı olarak) ilgili olan çivi yazılı tabletler vasıtasıyla, Hititlerin, dönemlerindeki pekçok hastalıktan haberdar oldukları görülmektedir. Bu bölümde, bu hastalıklardan bazılarını sadece tanıtmakla yetineceğiz. Ancak bundan sonraki bölümümüzde ise Hititlerin genelde hastalık sebebi olarak neleri kabul ettikleri ve buna dayanarak ne gibi tedavi metodları uyguladıklarını inceleyeceğiz.

⁽¹⁷⁾ Samsun'un Bafra ilçesinin 7 km. kuzeybatısındaki İkiztepe höyüğünde yapılan kazı çalışmaları neticesinde M.Ö. 23-21. asırlara tarihlenen Er-Hitit çağına ait insan iskeletleri ele geçirilmiştir. Bu iskelet kalıntılarının incelenmesi neticesinde Anadolu'da söz konusu dönemde karşılaşılan bazı rahatsızlıklar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Mesela, iskeleti bütün halinde ele geçmemiş yetişkin bir kadına ait kafatasında, sağ mastoid kesim üzerinde yara izi gibi bir oyukta rastlanmıştır. Genetik veya epigenetik bir durum olduğu düşünülen bu oyuk ileri seviyede, fakat iyileşmiş bir apseye benzetilmiştir. 18-20 yaşlarındaki bir erkek iskeletinde omurgalarda aşınma ve kireçlenme belirtileri ve birkaç omurgada da lipping arızası görülmüştür. Bu kişide önemli ölçüde peridental hastalığın var olduğu da anlaşılmıştır (Alkım-Bilgi 1988 : 128-129).

Bu bölümde, Hititler döneminde olduğu bilinen hastalıklardan bazıları, sistemler halinde ele alınacaktır. Buna göre öncelikle genel olarak hastalıkla ilgili Hititçe kelimeler verildikten sonra, sırasıyla Hareket Sistemi (kemik, eklem ve kas hastalıkları), Dolaşım ve Damar Sistemi, Sindirim Sistemi, Sinir Sistemi (ruh ve sinir hastalıkları), Duyu Organları, Cilt, Solunum Sistemi, Üro-Genital Sistem hastalıkları ele alınacak ve sonra da epidemik (salgın) hastalıklar ayrı bir grup halinde verilecektir. Bölümün sonunda ise Hititçede bir hastalığa karşılık geldiği bilinen, ancak bunun hangi hastalık olduğu henüz kesin olarak bilinemeyen bazı Hititçe kelimelere yer verilecektir.

irma- c., **irman-** n. n-St. (H.), (Sum. GIG), (Akk. MURŠU), (O. bimāri) = "hastalık"

(HW: 84, 273; HEG: 369-371; HW: 324; HDW: 27; HED: 157-160; HZL: 320).

(bk. 'Hitit Belgelerinde Genel Olarak Tıp ile İlgili Terim ve Kavramlar').

ištark- / **ištarkija-** (H.) = "hastalanmak"

(HW: 92; HEG: 434; HDW: 31; HED: 475-477).

(bk. 'Hitit Belgelerinde Genel Olarak Tıp ile İlgili Terim ve Kavramlar').

ḫuḫappanatar n. (H.) = "genel olarak rahatsızlık"

(HEG: 331, Ünal 1980a: 490-dp. 93).

HDW'te de (s. 25) huyappa (Adj.)'nın "kötü" manâsına geldiği ve huyappanatar'ın ise "kötü sağlık durumu" karşılığı olduğu belirtilmiştir.

lappija- c. (H.) = "ateş, ateşlilik, şiddetli sıcaklık, hararet, hastalık ateşi"

(HW: 127; HDW: 46; HEG. 42).

44 **tapašša-** (**tapišša-**) c. = "ateş, sıcaklık, hararet"

Denom. tapaššija- = "ısınmak, ısıtmak"

Adj. tapaššuant- = "ateşli"

Bazı araştırmacılara göre (HW: 211; HDW: 85) tapušša sadece "ateş, sıcaklık" anlamını taşımaktadır. Diğer bazı araştırmacılara göre ise tapašša ateşli bir hastalık olup "malarya (sıtma)" karşılığında kullanılmış olabilir. (sıtma=(i)sıtma ; ısı=sıcak). Ayrıca tapašša, orakel metinlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Meselâ KUB V 4 I 20 metninde " [ma-a-]an-ma-an KALA.GA-aš ta-pa-aš-ša-aš an-da Ú-UL KAR-ja-zi" = "eğer onu (kralı) güçlü bir tapašša yakalamazsa"; KUB XXIV 3 II 32: "nu-uš-ša-an hi-in-kán ku-ru-ur ga-aš-ta-an i-da-a-lu-un (33) ta-pa-aš-ša-an A-NA KUR ^{URU}Mi-it-ta-an-ni Ú A-NA KUR ^{URU}Ar-za-u-ya (34) tar-na-at-tén" = "ve salgın, ayaklanma, kıtlık (ve) kötü tapašša Mitanni ülkesini bırakır ve Arzava ülkesine (gelir)". Görüldüğü gibi, gelecekle ilgili bilgi veren bu kehanet metninde tapašša salgın hastalıklar, ihtilaller ve kıtlıklar gibi kötü durumların arasında sayılmıştır (HEG: 121-123).

Hitit toplumunda tanrılar, sosyal hayatın hemen bütün yönlerinde olduğu gibi, hastalıklar konusunda da yakından ilişkilidiler. Hititlerin dualar ve majik ritüeller vasıtasıyla tanrılardan istedikleri şeylerin arasında sağlık ve uzun bir

ömür olduğunu da görüyoruz. Ayrıca tanrılardan her türlü hastalığı, kendilerinden uzaklaştırmalarını da istemişlerdir (Ünal 1980 a: 477-480). Bu sebeple metinlerde, uzaklaştırılmasını istedikleri hastalıkları tek tek saymışlardır. Buradan da onların, en çok hangi hastalıklarla karşılaştıkları anlaşılmaktadır.

3.3.1. ORGAN VE SİSTEM HASTALIKLARI

3.3.1.1. Hareket Sistemi (Lokomotor Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar

ginu^ušaš GIG-an = “diz hastalığı; belki eklem iltihabı, artrit ?”

(Ünal 1980a : 480).

Hititçede genu (ya da ginu) “diz” anlamına geldiğine ve GIG ideogramı da “hastalık” manâsını karşıladığına göre ginu^ušaš GIG-an olarak geçen hastalığın diz bölgesi ile ilgili bir mafsalsal hastalığı olduğu anlaşılmaktadır.

tinniša- c. (H.) = “aksaklık, topallık”

tin(n)u = “aksatmak, topallatmak, durdurmak, felç etmek”

(HW: 224; HDW: 91).

(bk. ‘Sinir Sistemi ile İlgili Bazı Hastalıklar’)

iknijant- (H.) = “topal, aksak, kötürüm”

HW (s. 81) ile HEG (s. 350) ve HDW’te (s. 26) “topal, aksak” karşılığı olarak verilmiş olan iknijant ile ilgili olarak Alp’in bildirdiğine göre (Alp 1957: 29-30),

iknijant bir kök kelime olmayıp, ik + -n- +ant- şeklinde analiz edilebilir. Buradan da iknijant'ın, kök genişleten suffixler vasıtasıyla (-n(n), -nt-, -t(t)-) ik(n) kökünden türetilmiş olduğu anlaşılmaktadır. ikt'in de "bacak" manâsını taşıdığı bilindiğine göre, ikniant'ın "bacak" ve bacağın fonksiyonu olan "yürüme" ile ilgili olduğu düşünülebilir. Ayrıca eldeki metinlerden de, iknijant'ın "topal" anlamına geldiği çıkarılabilmektedir.

KUB XII 62 Ay. 7 v.d.

- 7 U.SAL-i ^{GIŠ}ši-ši-ja-am-ma ar-ta kat-ta-an-ma ta-aš-ua-an-za du-du-
mi-ja-an-za
- 8 a-ša-an-zi ta-aš-ua-an-za a-uš-zi le-e du-ud-du-mi-ja-an-za-ma iš-
ta-ma-aš-zi
- 9 le-e ik-ni-ja-an-za pid-da-i le-e
- 7 "Bu çayırın üstünde bir şişiyamma ağacı duruyor (Onun altında ise
8 bir kör (ve) bir sağır oturuyor: Kör göremez, sağır duyamaz,
9 iknijant (da) yürüyemez (koşamaz) "

Yukarıdaki metin yerinden de iknijant'ın "yürüyemeyen" ("topal") manâsında olduğu anlaşılmaktadır. Alp'in de bildirdiği gibi, iknijant; "yürüme ile ilgili organı (yani bacağı) iş göremeyen" karşılığında kullanılmıştır

karmalaššai- (H.) = "sakat (kötürüm) kalmak, kaskatı kalmak yani hareket edememek"

(HW: 101; HEG: 512-513; HDW: 35)

karmalaššai'nin manâsının anlaşılmasında yardımcı olan metinler arasında Hitit kanunları da yer almaktadır:

- 27 ták-ku LÚ EL-LUM ŠU-ZU na-aš-ma GÌR-ŠU ku-is-ki du-ya-ar-ni-iz-zi
 28 na-aš ma-a-an kar-ma-la-aš-ša-i nu-uš-ši 20 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i
 29 ma-a-na-aš Ú-UL-ma kar-ma-la-aš-ša-i nu-uš-ši 10 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i

- 27 "Eğer özgür bir adamın elini ya da ayağını biri kırarsa
 28 ve eğer o topal (ya da sakat) kalırsa, o zaman ona 20 şekel gümüş versin;
 29 ama eğer topal (ya da sakat) kalmazsa, o zaman ona 10 şekel gümüş versin "

(Imparati 1992: 104-105).

3.3.1.2. Kalp ve Damar Sistemi (Kardiovasküler Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar

ŠÀ-aš GIG-an = "kalp hastalığı"

Hititçede ŠÀ ideogramı "kalp, iç" ve GIG ideogramı ise "hastalık" karşılığı olarak kullanıldığına göre, ŠÀ-aš GIG-an'a karşılık gelen hastalık da "kalp (iç) hastalığı" olmalıdır.

ŠÀ-aš GIG-an şeklindeki hastalık isminin çeşitli metin yerlerinde (KUB XXIX I + II 18-22) geçtiği tespit edilmiştir (Ünal 1980a: 480-dp. 18).

3.3.1.3. Sindirim Sistemi (Gastrointestinal Sistem)⁽¹⁸⁾ ile İlgili Bazı Hastalıklar

huiteššar n. r/n.St. (H.) = "(bir hastalık semptomu olarak) kabızlık, peklik, kabız olma, takabbuz"

(HW: 72; HEG: 272; HDW: 22).

Bu kelime Ünal'da (Ünal 1980a: 490) "kramp?" veya "kulunç?" karşılığı olarak verilmiş ve Goetze'nin ise (ANET, 1971: 348) bu kelimeyi "gerginlik, zihin yorgunluğu" olarak tercüme ettiği belirtilmiştir

menu- c. / n. (H.) = "ishal?"

(HW: 141; Ünal 1980a : 490).

Bazı araştırmacılara göre menu, "yumuşak" anlamına gelen miu ile synonym olabilir. Ancak genel olarak "bir tür hastalık ya da rahatsızlık durumu" olduğunu söyleyebileceğimiz menu'nun etimolojisini tam olarak bilemediğimiz ve filolojik olarak yeteri derecede temellendiremediğimiz için; miu ile bir ilişkisi olduğunu kesin olarak söylemek şimdilik zordur (HEG. 198-199).

alpanza- = "kansızlık, uçuk benizlilik"

(Ünal 1980a: 491-dp. 104)

Eldeki kaynaklara bakıldığında alpant'ın "solgun, soluk" manasını taşıdığı görülmektedir (HW: 20).

⁽¹⁸⁾ Gastrointestinal sistem hastalıkları, Gastroenterolojinin (mide ve bağırsak hastalıklarını konu alan tıp dalı) konusu içinde yer alır (Kocatürk 1991 : 312)

ḥaḥlimma- c. (H.) = “sarı renk, sarılık”

KUB VIII 36 Ay. III

18 [ma-a-an an-tu-uḥ-ša-an] ḥa-aḥ-li-im-ma-aš e-[ep-zi]

18 “[Eğer bir insanı] sarılık ya[kalarsa]”

(Burde 1974: 40-41).

HEG’da ḥaḥlimma’nın hem renk olarak “sarı” hem de hastalık olarak “sarılık” hastalığına karşılık geldiği belirtilmiştir (HEG: 124).

HDW’te de ḥaḥla’nın “yeşil, sarı (renk)” ve ḥaḥlimma’nın da “sarı renk” anlamında olduğu bildirilmiştir (HDW: 12).

3.3.1.4. Sinir Sistemi (Nörovegetativ Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar

inan- n. n-St. (H.) = “ruhî (psikolojik) bir hastalık”

HW’ta (s. 82) sadece “bir hastalık” olarak verilen inan hastalığının nasıl bir hastalık olduğu belirtilmemiştir.

Alp ise (Alp 1957: 39-dp. 43) inan’ın belki de belirli bir hastalığın belirtisi veya işareti olmayıp, genel olarak “hastalık” veya “ıstırap, acı” anlamlarına gelebileceğini bildirir.

Bazı araştırmacılara göre, inan ile genel olarak “hastalık” manâsına gelen irma(n) synonym kelimelerdir. Fakat aslında inan (metinlerden anlaşıldığı kadarıyla), genel olarak hastalık anlamından ziyade, vücudun belirli bir

parçasının (kesiminin) hastalığını belirtmek için kullanılmıştır (HED: 365-366).

Tüm eski doğu toplumlarında olduğu gibi, Hititlerde de ruh hastalıklarının mahiyetinin tam olarak anlaşılabilirdiği söylenemez. Bu sebeple bugünkü araştırmacılar, Hitit toplumunda da olduğu bilinen bu tür hastalıkları, ancak dolaylı yollardan öğrenebilmektedirler. İnan hastalığının da böyle bir ruh hastalığı olduğunu söyleyebiliriz. Bunu da metinlerden çıkarabiliyoruz. Meselâ inan hastalığı yüzünden çılgına dönen prens Kantuzili'nin rahatsızlığı ruh hastalığından başka birşey değildir. Meşhur dua metni (KUB XXX 10) vasıtasıyla, bu prensin büyük bir ruhî bunalım geçirdiğini anlamaktayız. Kantuzili bu duasında, günahlarının ne olduğunu rüya ve fal aracılığı ile tanrının, kendisine bildirmesini isteyerek, içinde bulunduğu ruh halini şöyle ifade etmektedir: "Bak, kral sana yalvarıyor. Eğer babası onu kötülense, onu dinleme! Eğer anası onu kötülense, onu dinleme! Eğer kardeşi, kız kardeşi, akrabaları onu kötülense, onları dinleme! İyi gözlerini indir, binlerce kirpiğini kaldır ve krala dostça bak! Kulak ver ve (onun) iyi sözlerini dinle!... Ey Yeryüzünün Güneş Tanrıçasının veziri! İyilikle (davran); ye ve iç! Güneş Tanrıçası'na kral hakkında iyi söz söyle; kralın ismini Güneş Tanrıçası'nın huzurunda dostça an! Onun babası, anası, kardeşi, kız kardeşi, akrabaları ya da dostları onu kötülense, buna izin verme!... Ey benim tanrım, anam beni doğurduğundan beri, beni sen büyüttün, ey tanrım. Benim ismim ve ünüm senindir, tanrım; beni iyi insanların arasına sen koydun, bana güç zamanlarda ne yapacağımı sen gösterdin, tanrım. Ben ... senin en iyi kulundum. Ben yemin edip de yeminimi hiçbir zaman bozmadım. Tanrım için mukaddes olup da, bana yasak olan hiçbir şeyi yemedim ve vücudumu böylece kirliletmedim. Ne bir öküzü ahırından, ne bir koyunu ağılından ayırdım. Ekmek buldumsa, ekmeği yalnız başıma yemedim; su buldumsa, suyu yalnız başıma içmedim... Hayat ölüme, ölüm hayata bağlıdır. İnsan sonsuza kadar yaşamaz, onun hayatının günleri sayılıdır. Eğer insan

sonsuz kadar yaşasaydı, çektiği ağır bir hastalık bile, onu çok üzmezdi. Tanrım bana kalbini ve ruhunu açsın ve benim suçumu bana söylesin ki, ne olduğunu anlayabileyim. Tanrım bana ya rüyamda söylesin, ya da bir kâhin kadın veya Güneş Tanrıçası'nın kâhini (bir koyunun) karaciğerinden (bunu) anlatsın... Ey benim tanrım! Sana ibadet etmemi nasıl arttıracığımı bildir; sen bütün insanların çobanısın.... Ben tanrımın huzurunda ne kadar çok yakardımsa, bir faydası olmadı; benden bir kötülüğü alır almaz, yerine bir başkasını koydun... Tanrım, ben sana ne yaptım, nerede hata ettim? Beni sen yarattın tanrım, beni fani bir insan yapan sensin. Bir tüccar, bir insan yani, terazisini güneşin altına tutar da, (yine de) tartıda hile yapar, fakat ben tanrıma ne yaptım? Bu hastalık yüzünden evim korkular (pittulija- = "korku"), karabasanlar evi oldu, korkudan (ise) ruhum başka bir yere akıyor (eriyip gidiyor). Yeni yıl hastası (?) gibi oldum. inan hastalığı ve dehşet (korku) şimdi benim için (artık) çekilmez oldu (arttı, büyüdü). Ey tanrım, bunu sana anlatmak zorundayım (Ünal 1980a: 494; Dinçol 1982: 88). Böyle bir şikâyetin arkasında, Ünal'ın da belirttiği gibi, psikiyatrik bir rahatsızlık olduğu, rahatlıkla tahmin edilebilir (Ünal 1980a: 494).

HDW'te de (s. 27) inan'ın bir hastalık olduğu ve ayrıca ruh veya zihin ile ilgili psikolojik bir rahatsızlık olabileceği de belirtilmiştir.

HW²'ta da (s. 111) inan'ın bir hastalık olduğu ve üstelik de ona yakalanan bir insanın bu illetten kurtulamayacağı bildirilmiştir:

KUB XXX 10 Öy. 22 v.d.

22 ma-a-an-ma-an da-an-du-ku-iš-na-aš DUMU-aš ukturi huišūanza
ešta ma-na-aš-ta ma-a-an

23 [a]n-tu-ua-aḥ-ḥa-aš idaluua inan arta ma-na-at-ši natta kattayatar

"Eğer (ölümlü bir) insan ebediyen yaşayabilseydi bile, ona girmiş olan kötü inan hastalığı hiçbir zaman düzeltilemezdi (iyileştirilemezdi)".

Zuvi Ritualinde de inan hastalığı geçmektedir:

KUB VII 57 + XXXV 148

"S[AG.DU-aš] i-na-an li-ip-du me-li-ja-[aš-ša-aš] i-na-an KI.MIN
^{UZU}ZA.UDU-aš iš-ki-ša-a[š-ša] i-na-an KI.MIN a-na-aš-ša-aš-ša-aš i-n[a-an
 KI.MIN] ar-ra-aš-ša-ša-aš i-na-an KI.MIN ^{UZU}x[(-)i-na-an KI.MIN] gi-e-nu-ya-
 aš-ša-aš i-na-an KI.MIN QA-TIM i-na-an KI.MIN] par-aš-na-aš-ša-aš i-
 na-an li-i[p-du " = "[Başının] inan hastalığını yalasin. meli[lerinin] inan
 hastalığını aynı şekilde. Omuzların(in) ve sırt[ın(in)] inan hastalığını aynı
 şekilde. Kaba etlerinin inan hasta[lığını] aynı şekilde. El[in(in) inan
 hastalığını aynı şekilde]. Uyluğunun inan hastalığını yal[asin]" (Hırçın 1989:
 18, 42). Buradaki metin yerinden, inan hastalığının, vücudun hemen her
 yerinde olabileceği çıkartılmaktadır. Hırçın'ın da belirttiği gibi, Zuvi Ritualinde
 vücudun hemen her yerinde görüldüğü bildirilen bu hastalık, daha ziyade
 özel bir durumu işaret eden ve fizyolojik bir rahatsızlıktan çok, bütün vücut
 organlarını sardığı düşünülen bir kirlilik ya da psikolojik bir hastalık
 (rahatsızlık) şeklinde yorumlanmıştır (Hırçın 1989: 58-59).

aḫrama- / aḫraman- n. (H.) = "bir ruh hastalığı?"

HW²'ta (s. 46) aḫrama'nın bir hastalık veya hoş olmayan bir ruh hali olduğu,
 yani kısacası bir ruh hastalığı olabileceği belirtilmiştir.

HDW'te, (s. 1) anlamı sadece "bir hastalık?" olarak verilmişse de, mahiyeti
 hakkında bilgi yoktur.

pittulija- c. (H.) = "korku, sıkıştırılma, daralma, bunalma"

pittulija- = "korkmak, endişe etmek"

Adj. pittulijauant- = "kederli"

(HW: 172; Ünal 1980a: 494; HDW: 65).

uëritema- (**uëritima-**, **uritema-**) c. (H.) = "(aşırı) korku, dehşet (hali) panik, endişe"

uëritenu- = "korkmak"

uëriteš- (**uëritiš-**)= "endişe etmek"

(HW: 252; HDW: 105).

hätugatar n. r/n-St. (H.) = "korku, sıkıntı, çaresizlik, eziyet, ıstırap"

Adv. hätuga- / hätuka- / hätuki- = "korkunç, dehşetli"

hätuganu- = "korkutmak"

(HW: 66-67; HEG: 228; Ünal 1980a : 494; HDW: 20).

ištanzanaš impa- = "ruhun yükü, depresyon"

(Ünal 1980a: 494).

ištanza(na)- c. (H.), (Sum. Zl-ant), (Akk. NAPIŠTU)= "ruh" (HW: 91, 301; HDW: 31).

impa (n)- / aimpa- c. = "yük"

(HW: 17, 82; HDW: 27)

Korku ile ilgili olan ve yukarıda Hititçe karşılıklarını vermiş olduğumuz bütün bu psikolojik rahatsızlıkların arkasında, birtakım ruh hastalıklarının gizli olduğunu söylemek mümkündür.

Hitit metinlerinde UN-aš alıanzaḫḫanza olarak ifade edilen kişi ile, kötü rüyalar (idaluš tešḫaš) gördüğü belirtilen bir kimsenin de ruh hastası olduğu düşünülebilir. Hititçede alıanzatar'ın "büyü" manâsına geldiği bilindiğine göre, metinlerde geçen UN-aš alıanzaḫḫanza ifadesi de "büyülenmiş insan" anlamında olmalıdır. Hitit metinlerinde, bu durumda olduğu bildirilen kişilerin, çok önemli bir musibet (illet, hastalık) ile karşı karşıya oldukları düşünülmüş ve bu tür hastalıkların tedavisinde sadece majik ve rituel metodlara başvurulmuştur (Ünal 1980a: 493-494). Psikolojik rahatsızlıkların hemen hepsinde böyle bir uygulamaya gidilmiş olmasının sebebi, ruh ve zihin ile ilgili rahatsızlıkların, diğer hastalıklara kıyasla, vücutta herhangi bir maddî değişikliğe veya bozukluğa yol açmaması olabilir.

Ruh ve sinir sistemi ile ilgili olan diğer bir hastalık türü ise vücudun çeşitli bölgelerinde görülebilen felçlerdir. Hitit metinlerinde de felç vak'alarına rastlanmıştır.

tinniša- c. (H.) = "felç?"

(HW: 224; HDW: 91)

(bk. 'Hareket Sistemi ile İlgili Bazı Hastalıklar')

iššaš damenkuyar= "ağız (ya da dil) tutulması"

(Ünal 1980a: 491).

Bu hastalık adı iki kelimededen oluşmaktadır:

1)aiš-/išš- n./c. s-St. (H.), (Sum. KA x U), (Akk. PŪ) = "ağız"

(HW: 17, 279; HDW: 1)

2)damenk- = "birleşmek, bağlamak, yapışmak, örtülmek (ağız veya göz için)"

(HW: 207; HDW: 83)

Hitit kralı 2. Murşili'nin de dil felci geçirdiğini, elimize geçen belgeler vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Murşili'nin dili tutulması (dil tutukluğu) olarak da bilinen bu durumu, kralın, bu hastalığa sebep olan (daha doğrusu sebep olduğunu düşündüğü) tanrıyı bulup ona kurbanlar sunarak, hastalığının geçmesi için yaptırmış olduğu ritüalden öğreniyoruz. Hitit inanç ve düşüncelerine göre, bu tür hastalıkların temelinde ilâhi öfkeler bulunmaktaydı. Yani hastalığın sebebi, bazı tanrıların birtakım sebeplerden dolayı kızmış ya da öfkelenmiş olmalarıydı. Bu öfkeli (kızgın) tanrılar neticede de, işte bu tür hastalıklara sebep oluyorlardı. Bu sebepten dolayı da kral, hangi tanrının öfkelenerek, kendisine bu hastalığı verdiğini anlamak için birtakım kehanet sorularına başvurmuş ve böylece bu soruların yardımıyla, öfkelenmiş olan tanrıyı ve dolayısıyla da (o tanrıyla anlaşarak) hastalığının çaresini araştırıp bulmak istemiştir. Bunun için de bir ritüel düzenlemiştir:

Öy. 1 v.d.

- 1 UM-MA ^DUTU^{šl} 'Mur-ši-li LUGAL.GAL I-NA ^{URU}TÍL 'Ku-un-nu-ú-[x]
- 2 na-an-na-aḫ-ḫu-un nu ḫar-ši-ḫar-ši ú-da-aš nam-ma ^DU-aš ḫa-tu-
ga
- 3 te-it-ḫi-iš-ki-it nu na-a-ḫu-un nu-mu-kán me-mi-ja-aš KA x U-i an-
da
- 4 te-pa-u-e-eš-ta nu-mu-kán me-mi-ja-aš te-pu ku-it-ki ša-ra-a

5 i-ja-at-ta-at nu-kán a-ši me-mi-ja-an ar-ḥa-pít pa-aš-ku-ua-nu-un
 6 ma-aḥ-ḥa-an-ma ú-e-ir MU^{HLA} -uš EGIR-an-da pa-a-ir
 7 nu-mu ú-it a-ši me-mi-aš te-eš-ḥa-ni-iš-ki-u-ua-an ti-ja-at
 8 nu-mu-kán za-az-ḥi-i an-da ŠU DINGIR^L a-ar-aš KA x U-iš-ša-mu-
 kán
 9 ta-pu-ú-ša pa-it nu a-ri-ja-nu-un nu ^DU ^{URU}Ma-nu-uz-zi-ja
 10 ŠI x DI-at ^DU ^{URU}Ma-nu-uz-zi-ja-ma kat-ta a-ri-ja-nu-un
 11 nu-uš-ši GUD pu-u-ḥu-ga-ri-iš pí-i-ja-u-ua-an-zi
 12 IZI-it ua-aḥ-nu-ma-an-zi MUŠEN^{HLA} ua-aḥ-nu-um-ma-an-zi ŠI x DI-
 at

1 "Büyük kral (Güneşim) Murşili'nin sözleri şöyledir: Kunnu'yu bir
 harabe şehre
 2 gönderdim. Bu sırada bir fırtına (kasırga) başladı ve (daha sonra da)
 Hava Tanrısı (yani gök) dehşetle gürledi.
 3 Ve ben korktum. Ve (bu yüzden) ağzımın içindeki kelimeler azaldı
 4 ve (bu yüzden) benden biraz duraklayarak dışarı gitti (çıktı) (Herhalde
 kral gök gürlemesinden korktuğu için dili tutuldu ve söyleyeceği
 kelimeleri kekeliyerek ya da duraklayarak söylemeye başladı, yani
 konuşmakta zorluk çekmeye başladı!)
 5 Ve (böylece) kendimi adı geçen (bu) durum içinde buldum.
 6 Yıllar birbiri ardına gelip geçtiğinde
 7 bana (bu) adı geçen durum geldi ve benim rüyalarım da rol oynamaya
 başladı. (Yani yıllar geçtikçe bu mesele kralın rüyalarına da girmeye
 başlamış olmalı).
 8 Ve bir rüya esnasında tanrının eli (ilâhi el) ile karşılaştım (ve)
 9 ağzım yana gitti (yani kral burada, ondaki dil ya da konuşma
 yeteneğini-gücünü tamamen kaybettiğini söylemek istiyor) Ve bir
 kehanet istizahı (başvurusu) tertip ettim ve (böylece) Manuzziya
 şehrinin Hava Tanrısı

- 10 tespit edildi. Manuzziya şehrinin Hava Tanrısına, konuya uygun olarak (konuyla ilgili olarak) bir kehanet başvurusu yaptım.
- 11 Ve (böylece) ona (karşılık) bedel olarak bir sığır verilmesi (sunulması),
- 12 (bu sığırın) ateşle yakılması (ve) kuşlar yakılması tespit edildi (kararlaştırıldı)²

(Götze-Pedersen 1934: 4-5).

Metnin bundan sonrasında, bedel olarak tanrıya verilmesi kararlaştırılan sığırın, üzerinin süslenerek kurban edilmesinden ve ayrıca başka hayvanların da (kuş, kuzu v.b.) kurban olarak sunulmalarından bahsedilmektedir. Ancak Murşili'nin bu durumdan kurtulup kurtulmadığı (bu metinden) öğrenilememektedir.

2. Murşili'nin şimşek çakması neticesinde aşırı olarak korktuğu ve dilinin tutulmasına sebep olan psikolojik bir şok geçirerek, konuşma yeteneğini kaybettiği görülmektedir (Ünal 1980a: 491).

3.3.1.5. Duyu Organları (Organa Sensuum) ile İlgili Bazı Hastalıklar

Hititlerde en çok göz ve kulak ile ilgili rahatsızlıklar olduğu bilinmektedir.

* Oftalmoloji⁽¹⁹⁾ ile ilgili bazı hastalıklar

dašuuant- (**tašuuant-**) (H.), (Sum. ^(LÚ)IGI.NU.GÁL., IGI.NU.DU₈), (O. a'mâ) = "kör"

dašuuahh- = "kör etmek"

(HW: 218-219, 277; HDW: 89; HZL: 327)

⁽¹⁹⁾ Oftalmoloji = "göz hastalıkları ve tedavilerini konu alan tıp dalı" (Kocatürk 1991: 518).

Ele geçen çivi yazılı belgeler (KUB XXVII 67 II 65 v.b.) vasıtasıyla, Hititçede “körlük” durumunu ifade eden kelimenin daşuuant olduğu anlaşılmaktadır. Hititlerin, tanrılardan diledikleri şeyler arasında IGI^{HI.A}-uaš uškijauar (“gözlerin görme gücü”) olduğu da bilinmektedir (Ünal 1980a: 479).

Bir kişiyi kör etme karşısında verilen cezayı ihtiva eden bir kanun metninde (KBo VI 2 I 9 v.d.) şöyle denilmektedir: “ták-ku LÚ.U₁₉. LU-an EL-LAM ku-iš-ki da-šú-ua-aḫ-ḫi na-aš-ma ZU₉-ŠU la-a-ki (10) ka-ru-ú 1 MA.NA KÙ.BABBAR pí-iš-kir ki-nu-na 20 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i ...” = “eğer bir kimse, özgür bir kişiyi kör ederse veya onun dişini zorla vurup çıkarırsa, daha önce her defasında bir mina gümüş veriliyordu ve şimdi o 20 şekel gümüş verir ...”

Yeni doğan bir çocuğun gizli düşmanlarına karşı düzenlenen bir doğum ritualinde de daşuuaḫḫ (“kör etmek”) fiilinin geçtiğini görmekteyiz. KUB XLIV 4 + KBo XIII 241 Ay. 28: “^{Na}₄ZÚ-ša-aš-kán EME-an (28) ku-e-ir-du ší-ua-la-za-an IGI^{HI.A} -ua ta-aš-ua-aḫ-ḫa-an-du” = “çakmak taşı (^{Na}₄ ZU), (onun) dilini kesip koparmalı, gözleri(ni) kör etmeli” (HEG: 266-269).

Hititlerde “körlük” dışında, gözle ilgili başka hastalıklar da mevcuttu. Hititlerde olduğu bilinen diğer göz rahatsızlıkları arasında trahom veya göz iltihabı olarak yorumlanabilecek olan rahatsızlıklar, göz kanaması, göz kızarıklıkları, “gözlerin bulutu” denilen ve katarakt olarak yorumlanabilecek olan bir hastalık ve henüz mahiyetleri tam olarak anlaşılamamış olan başka bazı rahatsızlıklar da yer almaktadır (Ünal 1980a: 488-489). Bu tür ifadelerin geçtiği birkaç metin yerinden örnekler verelim:

KUB VIII 36 Öy. II

9' [m]a-a-an an-tu-uḫ-ša-an an-dur-za ^{uzu}[

10']x-a-na-an-za e-ep-zi nu-uš-š[i IGI^{HI.A} -ua-az

11' [pa-r]a-a e-eš-ḥar a-ar-aš-zi

9' "Eğer bir insanı içte [

10' .... yakalarsa ve onu[n gözlerin]den

11' [ ] kan akarsa"

(Burde 1974: 38-39).

Görüldüğü gibi burada bir tür **göz kanamasından** bahsedilmektedir.

KUB VIII 36 Öy.II

18' [m]a-a-an-kán an-tu-uh-ši IGI^{BLA} -ya-aš p[í-

19' [KALA]G.GA ḥar-ki ki-ša

18' "[E]ğer bir adamın gözlerinin önünde]

19' [kuvvet]li (sert) bir beyazlık olursa"

(Burde 1974: 38-39).

Yukarıdaki metin yerinin sonundaki kırık olan p[í- için Laroche'un "ön, önde" anlamına gelen piran (Adv.) tamamlaması kabul edilirse, burada bir kişinin gözlerinin önüne beyazlık gelmesi, yani ya ileri bir görme bozukluğu, ya da **katarakt** söz konusu olmalıdır.

KUB VIII 36 Ay.III

7 ma-a-an-kán an-tu-uh-ši IGI^{BLA} -ya-aš p[í[-ra-an]

(CTH: 189).

Metinlerde göz hastalıklarıyla ilgili olarak geçen bir başka ifade ise "gözlerin bulutu,sisi veya dumanı"demek olan IGI^{HLA} -ua-aš **kammara**'dır. kammara-c. "duman, hafif sis, bulut, buğu, buhar" anlamlarına gelen bir kelime olduğuna göre (HW: 97; HEG: 472-473; HDW: 33), metinlerde geçen "gözlerin bulutu" ifadesi de, "katarakt ya da göz perdesi" anlamında olmalıdır.

KUB XXIV 13 (Bo 2444) Öy.II

6' IGI^{HLA} -ua-aš-ma-tak-kán kam-ma-ra-an ar-ha da-an-du

6' "Onlar, gözlerin bulutunu (kataraktı) senden alıp götürmeliler
(kaldırmalılar)"

(Haas-Thiel 1978: 104-105).

Ayrıca metinlerde, mahiyeti tam olarak açıklanmamakla birlikte, genel olarak gözlerin hastalanmasından bahseden ifadeler de mevcuttur:

KUB VIII 36 Öy.II

7 [ma-a-a]n an-tu-uh-šá-an IGI^{HLA} -u[a] iš-tar[-ak-zi]

8 [na-a]š ki-i ua-aš-ši da-a-i

7 "[Eğér] bir insanın gözler[i] hastala[nırsa] (rahatsızlanırsa),

8 o, bu ilacı alır"

(Burde 1974: 38-39).

* Otoloji⁽²⁰⁾ ile ilgili bazı hastalıklar

Hititlerde göz ile ilgili rahatsızlıkların yanında, kulakla ilgili rahatsızlıkların olduğu da bilinmektedir ki bunlardan biri de “sağırılık”, diğer bir ifadeyle işitme yeteneğinin olmayışıdır.

duddumi- (H.), (Sum. ^{LU}U.HUB), (L. surditas, = “sağırılık”) = “sağır”

Adj. duddumijant. = “sağır”

duddumeš- / duddumiš- = “sağır olmak”

(HW: 230-231; HDW: 94; HZL: 355)

“Sağır” anlamına gelen duddumi kelimesi ile, askerî yeminlerin bozulması ile ilgili metin yerlerinde de karşılaşmaktayız. KBo VI 34 + I 25: “nu a-pí-el-la tu-uz-zi-in da-šú-ua-[aḫ-ḫa-an-du] (26) nam-ma-aš du-ud-du-mi-ja-aḫ-ḫa-an-du”= “(kim bu yemini ihlal ederse) ordu onun gözlerini kör etmeli (ve) daha sonra (yemini bozan kişiyi) sağır yapmalıdır” (HEG: 267).

3.3.1.6. Bazı Cilt Hastalıkları (Dermatoloji)⁽²¹⁾

šalhurijaḫar n. r/n-St. (H.) = “bir deri (cilt) hastalığı”

(HDW: 68)

Cild ile ilgili hastalıklar arasında cūzzam da sayılabilir. Cūzzam adının Hititçesi belli değildir, Hititçe metinlerde Sümerce yazılışıyla geçer.

⁽²⁰⁾ Otoloji = “kulak hastalıkları ve tedavileri ile ilgili tıp dalı” (Kocatürk 1991: 528).

⁽²¹⁾ Dermatoloji = “Deri hastalıklarını konu alan tıp dalı” (Kocatürk 1991:207).

Metinlerde geçen **SAĦAR.ŠUB.BA** (SAĦAR="pislik"), arařtırmacılar tarafından "cüzzam" olarak tercüme edilmektedir (Rüster-Neu 1991:9).

KUB VIII 36 Ay. III

19]SAĦAR.ŠUB.BA ki-ša[-

19 " [Eğer bir insan] cüzzam olur[sa"
(Burde 1974: 40-41).

3.3.1.7. Solunum Sistemi (Respiratuar Sistem) ile İlgili Bazı Hastalıklar (Respiratoire Hastalıkları)

tuĥĥai- (H.) = "nefes darlığı olmak"

tuĥĥima- c., **tuĥĥijatt-** c. t-St. = "nefes darlığı"
(HDW: 92)

Başka bazı kaynaklara göre, **tuĥĥijatt-** "astım" manâsında olabilir (Ünal 1980a: 491-dp. 99).

tepsauatar n. r/n-St. (H.) = "zayıflık, verem?"

Sg. D.-L. **tepsauanni**
(HW: 221; HDW: 90)

Solunum Sistemi ve nefes yolları ile ilgili hastalık ve rahatsızlıklar arasında öksürük ve gırtlak ya da boğaz yolları ile ilgili rahatsızlıklar da yer alır.

Metinlerde öksürük adının Hititçesi yerine, Akkadca bir kelime olan **SUHALU(M)** kullanılmıştır.

KUB VIII 36 Öy.II

15 [m]a-a-an an-tu-uḫ-ša-an SÚ-Uḫ-A-LU e[-ep-zi]

15 “ [E]ğer bir insanı öksürük ya[kalarsa] “
(Burde 1974: 38-39).

KUB VIII 36 Ay. III

1 [ma-a-an] an-tu-uḫ-ša-an] ḫu-u-ḫa-aḫ-ḫ[u-
2 pa-aḫ-ḫu-e-na-aš e-ep-zi ...

1 “ [Eğer] bir insa[nın] boğazını (gırtlığını)[
2 ateş yakalamışsa ...”

(Burde 1974: 38-39).

Burada herhalde **bademcik iltihabı** veya pharyngitis/laryngitis gibi bir **üst solunum yolu enfeksiyonu** söz konusudur.

👉 **nuḫḫar-** (Luv.) = “(öksürükten) sarsılma?, boğulma?”

(HDW: 57; HEG: 344)

Hitit metinlerinde geçen nuḫḫar, Luvice menşeli bir kelimedir. Bazı araştırmacılara göre bu kelime, öksürük nöbetinin, insan üzerindeki tesirini (sarsılmak, öğürmek gibi) göstermektedir.

KUB VIII 36 Ay. III

2 .... na-aš-ma SÚ-UH-A-LU
3 nu-uh-ḥa-ri-it-ti ..

2 "... ve onu öksürük
3 sarsarsa ..."

(Burde 1974: 38-39).

Bu durumun "boğmaca" türü bir öksürükten kaynaklandığı düşünülebilir.

3.3.1.8. Üro-Genital Sistem ile İlgili Bazı Hastalıklar

Šatar n. r/n-St. (?) = "Cinsî uzuvlardaki bir hastalık?"

Ünal'ın bildirdiğine göre šatar, cinsî uzuvlarda görülen bir hastalıktır (Ünal 1980a: 491-dp. 100).

HDW'te ise (s. 73) šatar'ın vücudun yumuşak kısımlarıyla ilgili bir hastalık olduğu belirtilmiş, fakat başka bir açıklama yapılmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla šatar, vücudun cinsiyetle ilgili organlarında görülen, fakat mahiyeti bugün tam olarak bilinemeyen bir hastalık olmalıdır.

Hititlerin, metinlerde tanrılardan talep ettikleri şeyler arasında yer alan cinsî kudrete (tarḫuilatar) sahip olma arzusundan da anlaşılacağı üzere, Hitit toplumunda görülen üro-genital sistem hastalıkları arasında **iktidarsızlık** ve **kısırlık** da yer almaktadır. Meselâ Tunnavi Ritualinde (KUB VII 53 + KUB XII 58 = Bo 2062 + Bo 2589) bu tür bir problemden bahsedilmektedir.

- 1 UM-MA ^{SAL}Tu-un-na-ú-i ^{SAL}ŠU.GI ma-a-an-kán an-tu-uh-haš na-aš-
šu
- 2 ^{LÚ}LÌ na-aš-ma SAL-za pa-ap-ra-an-ni ku-e-da-ni-ik-ki an-da ti-an-za
- 3 na-aš-ma-an-za-an-kán ta-ma-iš ku-iš-ki pa-ap-ra-an-ni še-ir hal-
zi-an har-zi
- 4 na-aš-ma-kán SAL-ni DUMU^{MEŠ} -ŠU ak-ki-iš-kán-zi na-aš-ma-aš-ši-
kán
- 5 ^{UZU}šar-hu-ua-an-da-ma ma-uš-ki-iz-zi na-aš-šu LÚ-ni na-aš-ma
SAL-ni
- 6 pa-ap-ra-an-na-aš ud-da-na-an-za ^{UZU}ÚR^{HI.A} -SA ar-ha šar-ra-an

- 1 “Yaşlı kadın Tunnavi şunları söyler:
- 2 Erkek veya kadın herhangi bir kişi, bir kirliliğe sahip ise
- 3 veya herhangi biri onu kirlilikle çağırırsa (adlandırır),
- 4 veya eğer kadının içinde çocukları ölüyorsa, veya eğer
- 5 çocukları düşüyorsa (prematüre doğuyorsa?), veya eğer erkek veya
- 6 kadın için kirlilik sözleri sonucunda cinsiyet ile ilgili kısımlar sakat (iktidarsız?) hale gelirlerse; ...”

Tunnavi Ritualinden seçilmiş olan bu satırlardan da anlaşılacağı üzere, bu ritualde cinsiyet organlarının görevlerini yapmamaları durumundan bahsedilmekte ve bu durum “kirlilik” olarak vasıflandırılmaktadır. Ritualin daha sonraki satırlarında, hastadaki üreme gücü ile ilgili problemin büyü temelli bir tedavi uygulanarak ortadan kaldırılması anlatılmaktadır. Hititler bu tür problemlerin tedavisinde daha ziyade majik rituellere başvurmuşlardır. Ancak bunun yanısıra, yabancı ülkelerden hekim getirtmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Metinlerde yeralan üro-genital hastalıklar arasında, **erkeklik uzvunun sıvı damlatması** şeklinde geçen bir hastalık da sayılabilir (Ünal 1980a: 488).

KUB XLIV 61 Ay. IV

19 [ma-a-a]n-kán an-tu-uḫ-še IŠ-TU ^{uzu}I-ŠA-RI-ŠU z[a-

19 “ [Eğē]r bir insanın (adamın) penisinden (sıvı) da[mlıyorsa”
(Burde 1974: 20-21).

Burde'nin de belirttiği gibi, burada penisle ilgili bir hastalıktan bahsedilmektedir. Ancak metnin bundan sonraki satırlarında kırıklıklar olduğu için, 19. satırda geçen bu hastalığın ne olduğu kesin bir şekilde anlaşılamamaktadır.

3.3.2. HİTİT METİNLERİNDE GEÇEN BAZI EPİDEMİK (SALGIN) HASTALIKLAR

Epidemi kelimesi epi ve demios kelimelerinden oluşur. Epi (edat) “üstünde, yaygınlaşmış”, demios “halka ait, yaygın, umumi”, epidemion ise “salgın” demektir. O halde epidemik hastalık da “halk içinde yaygınlaşmış, yaygın hale gelmiş (salgın) hastalık” anlamını taşımaktadır. Bir başka ifadeyle epidemik hastalıklar, “belli bir bölgede yayılarak birçok kimsenin aynı anda hastalanmasına sebep olan hastalıklar” karşılığında kullanılır (Kocatürk 1991: 260). Hititçede bu kavramı karşılayan kelime ḫenkan'dır.

Hititler devrinde Anadolu'da görülen hastalıkların en kötüsü, kitle halinde ölümlere yol açtığı bilinen ve ḫenkan denilen hastalıktır. Bu hastalığın veba, kolera veya tifo gibi bir salgın hastalık olduğu düşünülebilir. Çünkü belirli devirlerde Anadolu'nun nüfusunu kırıp geçirdiği görülmektedir.

h̄enkan- / **h̄inkan-** n. n-St. (H.), (Sum. ÚŠ-kán, ÚŠ-an), (L. pestis= "ağır salgın hastalık, özellikle veba") = "salgın, salgın hastalık, ölüm, öldürücü hastalık, veba"

h̄inganant- c. = "ölüm, veba, salgın hastalık"

(HW: 70; HEG: 251; HDW: 21; HZL: 359; HED: 296-301).

Anadolu'da zaman zaman uzun süren kıtlıkların ve salgınların olduğu bilinmektedir. 1. Şuppiluliuma devrinde başlayan ve 2. Murşili devrinde de devam eden veba salgını, bu tür salgınlar arasında yer alır. Bu dönemde tesirini gösteren veba, 2. Murşili'nin meşhur veba dualarının da konusunu teşkil etmiştir. 2. Murşili'nin veba dualarından, vebanın o devirlerde Hatti ülkesini perişan ettiğini anlamak güç değildir. Vebanın ortadan kaldırılabilmesi için hemen her yolun denendiği anlaşılmaktadır. Bunun içindir ki 2. Murşili, bu hastalığı Hatti ülkesinin üzerinden almaları için, (adeta şantajcı bir tavırla) tanrılara yalvarmıştır. Veba Dualarından anlaşıldığı kadarıyla Murşili, vebanın sebebini, babasının hakimiyeti döneminde yapılan haksızlık ve kötülüklere bağlar ve babası 1. Şuppiluliuma'nın yaptığı haksızlıklar yüzünden tanrıların da kızarak, tüm ülkeye böyle büyük bir ceza verdiklerini ifade eder⁽²²⁾.

Aşağıda veba dualarından bazı bölümler örnek olarak verilmiştir:

1. Veba Duası (KUB XIV 14 + KUB XIX 1 ve KUB XIX 2) Öy.

⁽²²⁾ 1. Şuppiluliuma'nın oğlu 2. Murşili tarafından yazdırılmış olan ve "veba duaları" olarak bilinen metinler, Hitit tarihinin önemli bir dönemi hakkında bilgi verirler. Bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, 3. Tuthalya kral olduğunda (M.Ö. 1400-1380) dönemin devlet adamları ve ordu komutanları gibi 1. Şuppiluliuma da sadakatle bağlı kalacağına dair yemin etmiştir. Fakat daha sonra 1. Şuppiluliuma bu yemini bozarak Hitit tahtını entrikalarla ele geçirmek istemiştir. Diğer devlet adamları ve komutanlar da onun tarafına geçerek 3. Tuthalya'yı öldürünce bir süre için Hitit sarayında, kanlı olaylara sahne olan karışık bir dönem yaşanmıştır. 1. Şuppiluliuma'nın krallığı sırasında Hitit devleti gelişmiş ve genişlemiş, pek çok yere askerî seferler düzenlenmiştir. 1. Şuppiluliuma ölünce yerine oğlu 2. Arnuvanda geçmiş, fakat kısa bir süre sonra o da ölünce kardeşi 2. Murşili kral olmuştur. 1. Şuppiluliuma dönemi ve sonrası hakkında, oğlu 2. Murşili'nin yazdırmış olduğu kayıtlardan bilgi edinmek mümkündür. 2. Murşili'nin yıllıkları olarak bilinen bu belgeler, Boğazköy arşivinde yer alan en geniş tarihi belge topluluğu olarak kabul edilir. 2. Murşili'den zamanımıza ulaşan belgeler içerisinde veba duaları da yer almaktadır. Veba duaları vasıtasıyla Anadolu'da yirmi yıl süren bir veba salgını olduğu öğrenilmektedir (Dinçol 1982:35-42).

- 8 DINGIR^{MEŠ} EN^{MEŠ} -IA ŠA] KUR^{URU} Ha-at-ti-kán UG₆ -an ki-ša-at
 nu KUR^{URU} Ha-at-ti ħi-in-ga-na-az
 9 ta-ma-aš-t[a-at] na-at me-ik-ki dam-m[e-eš-ħa-it-ta-at] nu ka-a-aš
 mu 20. KAM me-ik-ki-ja
 10 ku-it KUR [(^{URU} Ha-at)-ti] ak-ki-iš-ki-it-ta-[ri nu am-mu-u]k še-ir
 A-UA-AT
 11 'Du-ut-ħa- [(li-ja DUM)]U^{RI}ŠA DUMU 'Du-ut-ħa-li [-ja] na[-a]k-ki-e-
 eš-ta IŠ-TU DINGIR^{LIM} -ja
 .....
- 34 an-da ša-an-ħa-at-ten nu-kán A-BU-IA IŠ-TU ŠA 'Du-ut-ħa-li-ja
 iš-ħa-na-[az ak-ta A-NA A-BI-IA-ma]
 35 ku-e-eš DUMU^{MEŠ} LUGAL BE-LU^{MEŠ} PA LÚ^{MEŠ} LI-IM LÚ^{MEŠ}
 DUGUD an-da ki-ša-an-da-at nu a[-pu-u-uš-ša a-pí-e-iz
 36 me-mi-ja-na-az a-kir A-NA KUR^{URU} Hat-ti-ja-kán a-pa-a-aš-pít me-
 mi-aš a-ar-aš nu KUR^{URU} Ha-at-ti-ja a-pí-e-iz
 37 me-mi-ja-na-az ak-ki-iš-ki-u-an ti-i[-ja-a]t nu KUR^{URU} Hat-ti du-ua-a-
 an pa-ra-[a ...]
 38 ki-nu-na ħi-in-kán pa-ra-a nam-ma da[-aš-ša-u-]eš-ta KUR^{URU} Hat-ti
 ħi-in-ga-na-az [me-ik-ki]
 39 dam-me-eš-ħa-it-ta-at na-at te-pa-u-e-[eš-ta am-] mu-uk-ma-za
 'Mur-ši-li-iš IIR-KU-NU SA(G)-az]
 .....
- 41 [... DINGIR^{MEŠ} EN^{MEŠ} -IA ku-u-eš iš-ta[-ma-aš-ten nu-za] A-NA
 N[A-RA-RU-TI] IA ú-ua-at-ten

- 8 "Tanrılar, Efendi[leri]m! Hatti ülkesinde veba meydana geldi. Ve Hatti
 ülkesi vebadan (dolayı)
 9 mahvoldu ve çok sıkıntı çekti, artık bu 20. yıl(dır).

10 (Ve) [Hatti] ülkesi devamlı (çok uzun zamandan beri) öldüğü için,
(aklıma)

11 genç Tuthalya meselesi geldi

.....

34 Ve babam, Tuthalya'nın kanlı cinayeti yüzünden [öldü];

35 [babamın tarafı]na geçmiş (olan) kral oğulları, beyler, binbaşılar (ve)
daha yüksek (rütbeli) subaylar (da),

36 [bu] sebep (mesele) yüzünden öldüler. Bu şey Hatti ülkesinin üzerine
de geldi ve [Hatti] ülkesi de [bu] şey yüzünden

37 ölmeye başladı ve Hatti ülkesi [zayıfladı] .

38 Ve şimdi veba daha da [beter] oldu; Hatti ülkesi vebadan (dolayı)
[çok]

39 üzüldü (bunaldı) ve (nüfus olarak) daha azaldı. Ama ben, Murşili,
sizin h[izmetkarınız],

40 [Tanrılar], benim [Efendilerim], [dualarımı] kabul ediniz, [yardımı]ma
geliniz"

(Götze 1930: 164-165, 168-171).

2. Murşili, veba dualarının diğer pasajlarında babasının, askerî birlikleri ve arabalı savaşçıları Mısır üzerine gönderdiğinden ve iki ülke arasında çarpışmalar olduğundan bahseder. Neticede Mısır ordularının mağlup edildiğini ve yakalanan esirlerin de Hatti ülkesine getirildiğini söyler. 2. Murşili'nin bildirdiğine göre, yakalanan bu esirler arasında veba yayılmış ve esirler ölmeye başlamıştır. Ancak bu arada esirlerle birlikte veba da Hatti'ye girmiştir. Böylece o günden beri Hatti'de ölüm hüküm sürmektedir (Götze 1930: 208-211). 2. Murşili'nin veba dualarında geçen bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere; 2. Murşili ülkede baş gösteren veba salgınının sebebini, babasının Mısır'a karşı düzenlediği intikam seferinin sonucunda ele geçirilen esirler arasında vebanın zuhur etmesine ve bu esirlerin Hatti'ye sokulmasına

bağlamaktadır. Buradan da Hititler döneminde veba gibi bir hastalığın sebebinin gayet mantıklı bir şekilde açıklandığını söyleyebiliriz. Bu da Hititlerde “bulaşıcı hastalık” fikrinin, ya da daha doğrusu, hastalıkların yayılma sebeplerinden biri olarak ‘bulaşma’ fikrinin kabul edildiğini gösterir. Ancak elbette ki bu bulaşma fikrinin, mikroplarla meydana geldiği düşünülen bir bulaşma olmadığını söylemek gerekir.

Eskiden bir çok defa dünya çapında salgın halini almış, günümüzde de dünyanın bazı bölgelerinde az da olsa halâ varlığını sürdüren vebanın, Hatti ülkesinde de bilhassa insanların yoğun olduğu yerlerde yayılarak ölümlere sebep olan ve tesirini uzun süre gösteren korkunç bir salgın hastalık olduğunu söyleyebiliriz. Fakat henkan kelimesini; semptomları tam olarak sayılmadığı için, “veba” olarak tanımlamak yerine, genel olarak “salgın hastalık” anlamıyla karşılamak daha yerinde olacaktır.

Burada yeri gelmişken, Hitit düşüncesinde “hastalıklar ve bulaşma” fikrine temas etmek gerekmektedir. Yeterince açıklayıcı olmamakla beraber, Hitit kanunlarında bununla ilgili ifadeler rastlamaktayız.

H.K. 163 (2. Dizi)

22 ták-ku šu-up-pa-la-aš-še-it ku-e-el-qa ši-e-ú-ni-aḫ-ta
 23 ta-at pá-r-ku-nu-zi na-at ar-ḫa pí-en-na-a-i
 24 i-šu-ḡa-na-al-li-ma-kán i-šu-ḡa-an da-a-i
 25 a-ri-iš-ši-ma-at Ú-UL te-iz-zi ^{LÚ}a-ra-aš-ša
 26 Ú-UL ša-ak-ki šu-up-pa-la-aš-še-it pí-en-na-a-i
 27 na-at a-ki šar-ni-ik-zi-il

22 “Eğer birinin hayvan sürüsüne bir tanrı tarafından (bir hastalık) verilmişse,

- 23 ve (sahibi) onu arındırır (dinî mahiyette temizlerse) ve onu
(bulaşmış yerden) götürürse
- 24 işuvanalli üzerine işuvan'ı koyarsa
- 25 ama ortağına onu söylemezse ve onun ortağı
- 26 (onu) bilmezse ve hayvan sürüsünü (bulaşmış yere) götürürse
- 27 ve o ölürse tazminat (ödensin)"
- (Imparati 1992: 152-155).

Aslında anlamı oldukça münakaşalı olan bu kanun maddesinde, hastalıkların (gerekli tedbirler alınmadığında) yayılması ya da bulaşması fikrinin bulunduğu düşünülebilir. Görüldüğü gibi bu maddede büyük baş hayvanların (şuppala) hastalanmasından bahsedilmektedir. 22. satırda bu hayvanlara tanrı tarafından hastalık verildiği (šiuniahta) ifade edilmektedir. Ancak šiuniahta (Präs. Sg.3) ile ilgili farklı yorumlar getirildiğini görüyoruz. Bu kelimenin šiu(ni) ("tanrı") köküne sahip olduğu söylenebilir. Bu köke sahip olan šiuñiaħh fiili "bir tanrı tarafından (hastalık verilerek) mahvolmuş olmak" anlamını taşımaktadır (HW: 195; HDW: 7). 23. satırda geçen parkunuzi ifadesinden ise, bu maddenin dinî sahadaki suçlarla ilgili olduğunu düşünebiliriz. Çünkü parkunu fiili "(dinî olarak) temizlemek, arındırmak" anlamına sahiptir. Ayrıca yine aynı satırda "bulaşmış yer" derken; üzerinde hasta hayvanların otlatılması sonucu kirlenmiş veya temizlenme ayininin kirlilik artıkları kaldığı için pis hale gelmiş olan bir mekândan bahsedilmektedir. Bu kanun maddesinin 24. satırına çok farklı yorumlar getirilmiştir. Çeşitli kaynaklara (HW: 92; HDW: 31) dayanarak işuvanalli'nin "çöp yığını" ve işuvan'ın ise "çamur" veya "belki de hasta olan büyükbaş hayvanların iyileştirilmesi ile ilgili bir prosedürde geçen bir söz" olabileceği söylenebilir. Bazı yorumlara göre işuvanalli "artıkların boşaltıldığı bir yer" ; işuvan ise "temizlenme ayininden arta kalan kalıntılar, artıklar" anlamında olabilir (Imparati 1992: 260). Genel olarak bu maddede maddî bir kirlenme (kirlilik)

ile oluşan bulaşmanın, hastalığa ve dolayısıyla hastalığın yayılmasına sebep olmasından bahsedilmektedir.

Eldeki çeşitli belgelere dayanarak, Hititlerde hastalıkların bulaşması fikrinin mevcut olduğu söylenebilir. KBo XVII 3 I 7 : “irma(n)-šmaš-kan dāḫḫun” = “ben, sizden hastalık aldım” (HED: 158).

3.3.3. METİNLERDE GEÇEN DİĞER HASTALIKLAR VE HASTALIK SEMPTOMLARI

Yukarıda kısaca ele almış olduğumuz hastalıklar yanında, Hititlerin daha pek çok hastalıkla karşılaşmış oldukları bilinmektedir.

Hitit metinlerinde geçen hastalıklar arasında, tanrıça İşhara tarafından verildiği düşünülen bir hastalık da yer almaktadır.

išhariš- (H.) = “Tanrıça İşhara’nın verdiği hastalığı almak, tanrıça İşhara’nın yol açtığı hastalığa yakalanmak”

Eldeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla İşhara, (suç işlemiş olan) insanlara büyük felâketler veren ve ağır hastalıklara sebep olan bir tanrıça idi. Bu tanrıçanın Hitit menşeli olmayıp Hititlere Hurriler vasıtasıyla geçtiği ve asıl menşenin ise Mezopotamya olduğu tahmin edilmektedir.

-a- gövdeli bir kelime olan İşhara’dan, yeni kelimeler türetilmiştir: išharalli- c. = “tanrıça İşhara’nın rahibesi”; išharišk(i)- , išharešk (i)- = “tanrıça İşhara

tarafından insanlara verilen bir hastalık, tanrıça İşhara hastalığı” bu tür kelimeler arasında sayılabilir.

Metinlerden, İşhara'nın aynı zamanda yeraltı dünyasının tanrılarında olduğunu çıkarmak da mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla İşhara, hastalıklar meydana getirebilme özelliğine sahipti ve hatta yol açtığı bu hastalıklar ölümle sonuçlanabiliyordu. Bu durumu gösteren metin yerlerinden biri şöyledir :

KUB XXX 26 I

- 1 UM-MA ^mZi-el-li-ja ^{URU}Ku-úr-kán-za ma-a-an UKÙ-an
- 2 ^Dİş-ħa-ra-az GIG-zi na-aç iş-ħa-ri-iş-ħa-ri nam-ma-aç a-ki

“Kurkuranza'lı adam Zelliya şöyle diyor: Eğer insan, tanrıça İşhara'dan bir hastalık alırsa (İşhara sebebiyle hastalanmışsa), (bundan sonra) o ölür”.

2. Murşili'nin karısının da, Tavanna'nın İşhara ile irtibat kurması ve beddualar etmesi neticesinde öldüğü söylenir (Yaşlı kraliçe kocası ve ailesine, yani çocuklarına karşı tanrıça İşhara ile irtibat kurar; ancak İşhara'nın hışmı bütün aileye değil, yalnızca 2. Murşili'nin karısına isabet eder ve onu öldürür).

İşhara'nın verdiği hastalık belki de, çok ağır bir i hastalık idi.

(HW: 85; Burde 1974: 12-16; HEG: 382-384; 396-397; HDW: 28).

hultarama- / **hultaramman-** n., **huuxaltaramma-** (H.)= “başla ilgili bir hastalık”

(HDW: 23).

Eldeki metin yerlerinden anlaşıldığı kadarıyla **hultarama** ile **huuxaltaramma** synonymdir ve **hultarama** başta görülen bir hastalık olmalıdır. KUB IX 4 III 35: “SAG.DU-aš hu-u-ul-ta-ra-am-ma-an” (HEG: 283, 327).

haršanas GIG-an = “baş hastalığı ?”

Başla ilgili bir diğer hastalık ise **harsanas GIG-an** olarak metinlerde geçen hastalıktır. Başta görülen bu rahatsızlık “baş ağrısı” ya da “migren” olabilir (Ünal 1980 a: 480).

Baş hastalığı dışında metinlerde ayrıca (mahiyeti tam olarak anlaşılamamış olan) bir **ağız hastalığı**ndan da bahsedilmektedir:

KUB VIII 36 Ay. III

16 [ma-a-an an-tu-uh-š]a [-an] KA x U-ŠU iš-tar-ak-zi

17 u]a-aš-ši da-a-i

16 “[Eğer bir insanın] ağız hastalanırsa,

17 (sonra) o, (bu) i]lacı alır”

(Burde 1974: 40-41)

Hitit belgelerinde ayrıca **tırnak, kaburga, penis, ayak, ayak tabanı v.b. organlarla ilgili hastalıklar** da geçmektedir:

KUB IX 4 I

- 26 ša-an-ku-ua-ja-aš ša-an-ku-ua-aš GIG-an kar-ap-zi
 27 ta-a-pu-ua-aš-ša-an-za ta-pu-u-ua-aš-ša-aš GIG-an KI.MIN
 28 ta-aš-ku-uš ta-aš-ku-ua[-aš G]IG-an kar-ap-zi
 29 hu-up-pár-ra-at-ti-ja-ti[-iš] hu-up-pár-ra-at-ti-ja-aš]
 30 GIG-an kar-ap-zi [ha-a-p] u-ša-an-za
 31 ha-a-pu-ú-ša-aš GIG-[an kar]-ap-zi
 32 har-ga-na-u-ua-an-za har-ga-n[a-u-ua-aš G]IG-an kar-ap-zi
 33 GÌR-iš GÌR-an GIG-an [kar-ap-zi]
 34 ka-lu-lu-u-pa-an-za ka-lu-lu-p[a-aš GIG-an kar-ap-zi]
 35 ša-an-ku-ua-ja-an-za ša-an-k[u-ua-ja-aš GIG-an kar-ap-zi]
 36 ^{UZU}SA ^{UZU}SA-aš GIG-an kar [-ap-zi]
 37 ha-aš-ti-an-za ha-aš-ti-ja-aš [GIG-an kar-ap-zi]
- 26 "Parmak tırnağı parmak tırnağının hastalığını ortadan kaldıracak.
 27 Kaburga kaburganın hastalığını ortadan kaldıracak.
 28 Testis testis[in has]talığını ortadan kaldıracak.
 29 Leğen kemiğ[i] leğen kemiği[nin]
 30 hastalığını ortadan kaldıracak. [Pe]nis
 31 penisin hastalığı[nı or]tadan kaldıracak.
 32 Ayak tabanı ayak taba[nının has]talığını ortadan kaldıracak.
 33 Ayak ayağın hastalığını [ortadan kaldıracak].
 34 Parmak parma[ğın hastalığını ortadan kaldıracak].
 35 Parmak tırnağı parmak tırnağı[nın hastalığını ortadan kaldıracak] .
 36 Barsak barsağın hastalığını or[tadan kaldıracak] .
 37 Kemik kemiğin [hastalığını ortadan kaldıracak] "
- (Alp 1957: 40-41).

Yukarıda 26-37. satırları seçilen KUB IX 4 I metninde, insanın hasta olan çeşitli organları üzerine, bir hayvanın (koçun) aynı tür organları konularak, insanın organlarındaki hastalıkların iyileştirilebileceği anlatılmaktadır. Bunun gibi metin yerleri vasıtasıyla, Hititlerin hangi organlarında rahatsızlıklarla karşılaşmış olduklarını anlamak (bir ölçüde) mümkündür.

ešharuīl- n. (H.) = "kanama"

(HW: 43; HEG: 115; HDW: 12)

šuhulzina- (H.) = "belirli bir hastalıktan dolayı acı çekmek; hıçkırığı olmak ?"

(HDW: 77).

KUB VIII 36 Ay. III

5 ma-a-an an-tu-uḫ-ša-aš šu-ḫu-ul-zi-na-a-i[

5 "Eğer bir insanın hıçkırığı varsa"

(Burde 1974: 38-39).

3.3.4. ÇOCUK HASTALIKLARI (PEDIATRİK HASTALIKLAR)

Bütün bu hastalıkların haricinde, üzerinde durulması gereken bir başka konu da çocuk hastalıklarıdır. Hitit metinlerinde birtakım tanrılar ve demonların, bilhassa çocuklar arasında hastalık meydana getirdiği bilinmektedir. Hatta

bunların (çok az sayıda) tasvirleri de mevcuttur. Bu tür tanrılardan biri "Siyah (Karanlık) Tanrıça" (=DINGIR.GE₆) olarak bilinen demonik menşeli bir tanrıçadır (Ünal 1993: 29-30-dp. 70). Hitit metinlerinde geçen bu tür ifadelerden yola çıkarak, Hititlerde çocuk hastalıklarının ayırılmış olduğu düşünülebilir.

3.3.5. KARŞILIĞI KESİN OLARAK BİLİNEMEYEN BAZI HİTİTÇE HASTALIK İSİMLERİ

Hititçede ne olduğu bilinen hastalıkların haricinde, metinlerde geçen fakat hangi hastalık olduğu henüz tam olarak tespit edilememiş olan bazı hastalık isimleri de mevcuttur.

u^hitriš- n. s-St. = "bir hastalık ?"
(HDW: 107).

h^urnapišta- = "bir hastalık ?"

(HEG: 306; HDW: 24).

urta- c. = "bir hastalık türü ?"

(HDW: 97).

ila- c. = "bir hastalık türü ?"

(HDW:26)

Diğer kelimelerde olduğu gibi, ila'nın da anlamı, metinlerden açık olarak anlaşılamamaktadır. ila, sadece birkaç metin yerinde geçmektedir. Bu metin yerlerinden birinde (KBo XXI 20 Öy. I 14), ila ile ilgili satır çok kırık olduğu için, ila'nın tam olarak hangi hastalığa karşılık geldiği anlaşılamamaktadır (Burde 1974: 42-43,45).Diğer metin yerinde (KUB XXIX 1 I 46 v.d.) ise, ila'nın "Güneş Tanrıçanın hastalığı" ifadesinin yanında kullanıldığı ("ták-ku i-la-aš kar-di-iš-mi na-aš-šu-ma ^DUTU-ya-aš iš-tar-ni-in-ga-iš kar-di-iš-mi") görülmektedir. Ancak burada da anlamı belirsiz kalmaktadır (HEG:353). Orijinal metinlerdeki bu tür eksiklik ve belirsizliklerden dolayı kaynaklarda da ila hakkında yeterli yorumlar yapılamadığını görüyoruz. Meselâ HW'ta (s. 82), bazı metin yerlerinde ^{GIŠ}ilan olarak geçen terimin "basamak, merdiven" gibi anlamlara sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak ^{GIŠ}ilan'ın GIŠ ("tahta") determinatifi ile birlikte kullanılmış olması, "hastalık" anlamına gelen ila ile aynı kelime olmadığını düşündürmektedir.

huḫalpant- = "bir vücut anormalliğinin ismi ?"

(HEG: 327; HDW: 25).

3.3.6. YARALANMALAR (TRAVMATOLOJİ)⁽²³⁾

'Hitit Belgelerinde Geçen Bazı Hastalık İsimleri' başlığını taşıyan bu bölüm içinde, hastalıkların yanısıra yaralanmalara da yer vermek gerekmektedir.

⁽²³⁾ Travmatoloji = " yaralanma ve incinmelerin tedavisini konu alan tıp dalı" (Kocatürk 1991: 792).

Bütün eski medeniyetlerde olduğu gibi, Hitit ülkesinde de savaşlar eksik olmuyordu. O zamanlarda kullanılan savaş aletleri gözönüne alınacak olursa, pek çok yaralanmanın olduğu da görülecektir. Meselâ Mısır'da, savaş aletlerinin cinsine göre önemi değişen yaralanmalar olduğu bilinmektedir. Bulunan kafatasları üzerinde yapılan tetkiklere göre, aldıkları yaralar neticesinde derhal ölenlerle, tedavi görenler ve sonradan kemiğin iyileşmesiyle yaşamış olanlar tespit edilebilmektedir. Mısır'da ele geçen tıp papirüsleri vasıtasıyla, hastalıkların olduğu gibi yaraların mahiyetlerini öğrenmek de mümkündür (Inan 1992: 243). Yunan medeniyetinin ilk dönemlerine ait belgelerden de, özellikle savaşlar ve avlar sırasında meydana gelen yaralanmalar olduğu ve bu yaraların daha ziyade baş ve gövdede yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Meselâ Homer'in bahsettiği yaralar korkunç derecede kanlıdır. Homeros, eserlerinde bu yaraları tasvir etmektedir: "... Merhametsiz bakır çubuğun parçaladığı ağız ve kargının girdiği beynin yanında beyaz kemik parçaları görülebiliyor. Dökülen dişler ve kanla dolu gözler, ağız ve burun delikleri korkunç. Hastayı, ölümün kara bulutu kaplamış..." (Krug 1993: 9-10). Hititlerde de pek çok yaralanma vak'ası söz konusudur.

Hititçede yaralanma ile ilgili bazı kelimelerden örnekler:

kurkurai- c. (H.) = "yarala(n)ma, yara"

Denom. kurkurija- = "sakatla(n)mak"

kurkurima- c. = "yarala(n)ma, sakatla(n)ma, sakatlık"

(HW: 118; HDW: 42).

Eldeki metin yerlerinden kurkurai'nin; kirlenme (pislik), kan ve günah gibi başa gelmesi istenmeyen şeyler arasında yer aldığı görülmektedir (HEG: 652).

karmalaššai- (H.) = "(yaralı ya da sakatlanmış olan organlardan dolayı) kaskatı kalmak"

(HW: 101; HEG: 512-513; HDW: 35)

Yaralı organların hareket edemez hale gelmesi halini anlatan bir fiil olan karmalaššai'nin, ankylosis⁽²⁴⁾ durumunu ifade ettiği düşünülebilir.

šepa- / šipa- (H.) = "cerahat ?"

(HDW: 74).

Yaralama ya da yaralanma durumlarına Hitit kanun maddelerinde de rastlıyoruz:

H.K. 10 (1. Dizi)

25 ták-ku LÚ.ULÙ^{LU} -an ku-iš-ki ħu-u-ni-ik-zi ta-an iš-tar-ni-ik-zi nu a-
pu-un

26 ša-a-ak-ta-a-iz-zi pí-e-di-iš-ši-ma an-tu-uĥ-ša-an pa-a-i nu É-ri-iš-ši

27 an-ni-eš-ki-iz-zi ku-it-ma-na-aš SIG₅-at-ta-ri ma-a-na-aš SIG₅-at-ta-
ri-ma

28 nu-uš-ši 6 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i LÚ.A.ZU-ja ku-uš-ša-an a-pa-aš-
pát pa-a-i

⁽²⁴⁾ ankylosis = " eklemi oluşturan kemik kısımların (patolojik bir olay sebebiyle) birbiriyile kaynaşması; eklemin hareket yeteneğini kaybederek sertleşmesi" (Kocatürk 1991: 57).

- 25 “Eğer bir kişiyi bir kimse yaralarsa ve onu kötürüm ederse, o zaman
onun
26 bakımını üstlensin, onun yerine bir kişi versin ve evinde
27 (bu) çalışmaya devam etsin, o iyileşinceye kadar. Ama o iyileştiği
zaman,
28 ona altı şekel gümüş versin ve hekime yine o ücret versin”
(Imparati 1992: 40-43).

Bu kanun maddesinde bir kişinin yaralanmasından ve bunun sonucu olarak da bu duruma sebep olan suçlunun, yaralının bakımını üstlenmesi ve yaralının işinde geçici olarak onun yerini alacak birini sağlaması mecburiyetinden bahsedilmiştir. Ayrıca yaralı kişi iyileştikten sonra, onu yaralayan kişinin hem yaralıya bir miktar tazminat ödemesi hem de hekim masraflarını karşılaması gerektiği bildirilmektedir (Imparati 1992: 197).

Kafa travmalarında meydana gelen intracranial (kafa içi) hematomları (kan pıhtısı) bertaraf etmek ve kafa içi basıncı azaltmak için trepanasyon veya trefinasyon denilen cranium'a delik açma işleminin çok eski devirlerden beri Anadolu'da varolduğu bilinmektedir (bk.s.196-dp.28). Hitit öncesi dönemlerden beri (Ikiztepe iskelet kalıntıları) Anadolu'da uygulanan bu metodun, Hititler tarafından devam ettirilmemiş olması mümkün değildir.

3.4. HASTALIKLARI TEŞHİS VE TEDAVİ METODLARI

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana hastalık ve ölüm insanoğlunun çözmeye çalıştığı birer muamma olmuştur. İnsan vücudunun tanınması ve hastalıkların gerçek sebeplerinin anlaşılması çok uzun bir zaman almıştır.

Bugün bile halâ sebebi kesin olarak bilinemeyen hastalık ve ölüm vak'aları mevcuttur.

Tarih öncesi devirlerde de insanlar hastalanıyorlardı ve herhalde o hastalıkların da pek çoğunun sebebi mikroplardı. Ancak bu hastalıkların gerçek sebeplerini (bugünkü bilgi birikimine sahip olmadıkları için) henüz bilemiyorlardı. Fakat yine de hastalığa sebep olan birtakım faktörlerin (tanrılar, kötü ruhlar v.b.) olduğunu ve bunları ortadan kaldırmak gerektiğini seziyorlardı. Bu amaçla ilkçağlarda insanlar, deneme-yanılma yoluyla da olsa, bazı bitkilerin şifa verici olduklarını keşfetmişler ve bu keşiflerinin üstüne ilâve bilgiler de ekleyerek, bu bilgilerini nesilden nesile aktarmışlar, tedavide zamanla büyüünün yanında nebatî ve hayvanî ilaçları da kullanmışlardır. İşte böylece ampirik temelli tıp doğmuştur. Bugün halk tıbbi⁽²⁵⁾ olarak bilinen bu tıbbî faaliyetler tesirlerini devam ettirmektedirler. Bu tıbbin en ünlü temsilcisi, 1970'li yıllarda Çin'de gerçekleştirilen Kültür Devrimi'nden sonra resmileştirilen "çıplak ayaklı hekimler"dir. Diğer taraftan ananevi tedavi metodlarına halâ başvurulmaktadır ki, bunlardan en tanınmış akupunkturdur.⁽²⁶⁾ Bütün bunların yanısıra ilk insanların tedavide, birtakım cerrahi metodlar kullandıkları da bilinmektedir. Meselâ bunlardan biri de, kafatasında delik açmaya dayalı bir metod olan trepanasyondur. Yukarıda (s.194) tıbbî tarifi verilen trepanasyon⁽²⁷⁾, eskiçağlarda, herhangi bir sebeple

⁽²⁵⁾ Halk arasında uygulanan basit tedavi şekilleri ve batıl inanışlara halk tıbbi denir. Halk tıbbinin batıl, iptidai ya da gerçeğe uygun olan yönleri bugünkü modern tıpa karşılaştırıldığında ilginç sonuçlara varılmıştır. Bugün halk tedavilerinde kullanılan bazı ilaçların farmakolojik etkileri, zamanımız tıbbında da tasdik edilir gerçeklerdir. Eskiçağlardan bu yana, nesilden nesile geçerek gelen bazı bilgilerin doğrulukları, ancak ilmî araştırmalardan sonra ortaya çıkmaktadır (Demirhan 1979:370).

⁽²⁶⁾ Tıp tarihinin, bilinen en eski metodlarından biri olan akupunktur, ilk olarak 4000 yıl önce Çin'de uygulanmıştır. Deri üzerindeki belirli noktalara iğne batırılması temelinde dayanan bu metoda, hasta organlar tedavi edilmeye çalışılmıştır. Anavatanı Çin olan akupunkturun, daha sonraları Çinlilerle temasları neticesinde eski Türklere de geçtiği bilinmektedir (Bayat 1989:56-57). Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan bu tedavi metodu, 17. asırda Batı'ya girdiği halde, önceleri Batılılar tarafından anlaşılınarak uzun bir süre kabul görmemiş, ancak son 30-40 yıldan beri internasyonal bir gelişme kaydetmiştir.

⁽²⁷⁾ Keski, tahta, çekic gibi bir alet kullanılarak kemiklerde delik açmaya yarayan trepanasyon, insanların prehistorik devirlerden beri çeşitli sebeplerle kullandıkları ve günümüzde kabile hayatı yaşayan primitif insan toplulukları tarafından da uygulanan bir operasyondur. İlk insanların, baş ağrısına sebep olan kötü ruhları çıkarmak amacıyla, kafatasında delikler açmaya dayalı olan bu metodu kullandıkları bilinmektedir. Bazı bilimadamları, trepanasyonun, kafa kırıklarına sebep olan silahların kullanıldığı bölgelerde çok geniş olarak uygulanmış olmasına dayanarak, bu operasyonun baş yaralarında kafa içi basıncı azaltmak ve kemik kırıklarını çıkarmak için uygulandığını iddia ederler (Erdemir 1994:9-10).

başta oluşan ağrıyı (veya hastalığı) ortadan kaldırmak (yani bu bölgedeki hastalığın sebebi olarak görülen kötü ruhları dışarı atmak) için uygulanmış olan bir metoddur. İngiltere’de, Fransa’da ve Avrupa’nın başka bazı bölgeleri ile Peru ve Anadolu’da tarih öncesi devirlere ait trepanlanmış kafatasları bulunmuştur.⁽²⁸⁾ Trepanasyon ismi verilen bu tedavi usulünün uygulanış sebebi gayri ilmî olduğu halde, bunun o devirler için oldukça ilmî sayılabilecek bir cerrahî uygulama olduğu söylenebilir. Zamanla insanlar, tedavide büyüünün o kadar da tesirli olmadığını ve sadece ilaçlarla da tedavinin mümkün (veya faydalı) olabildiğini tecrübeyle öğrenerek büyüü terketmeye başlamışlardır.

Tarih öncesi devirlerde, insanların tedavide kullanılmış oldukları metodlar, ele geçen insan kemiklerinden öğrenilmektedir. Yazının bulunuşundan sonraki dönemlerde ise, insanlar kullandıkları tedavi metodlarını yazıya dökmüşlerdir. Hititlerin tedavide kullanmış oldukları metodları, onlardan zamanımıza kalan (çeşitli konulardaki) çivi yazılı tabletlerden istidlal etmek mümkündür.

⁽²⁸⁾ Dünyanın çeşitli bölgelerinde, trepanlanmış kafatasları bulunmuştur. İlk olarak 1867’de, Fransız cerrah ve antropolog Paul Broca, bir Perulu’ya ait, trepanlanmış bir kafatası tespit etmiştir. Kafatası trepanasyonlarına en çok Neolitik Batı Avrupa (özellikle Fransa) ve Kolomb öncesi Güney Amerika, Peru ve Bolıvy’da rastlanmıştır. En erken örneklerden bir diğeri de Tuna bölgesinden (yaklaşık M.Ö.3000) gelir (Wells 1964:142). Son yapılan araştırmalar sadece Peru ve yukarıda sayılan diğeri bölgelerde değil, Anadolu’da da trepanlanmış kafatasları olduğunu ortaya koymuştur. Aşıklı Höyük’te bulunan ve M.Ö. 7.bine tarihlenen bir kadın iskeletinin kafatası, buna örnek gösterilebilir. Aşıklı Höyük’te yapılan kazılarda, bir odanın tabanı altında, hoker vaziyetinde (“dizleri karına çekilmiş, ana rahminde yatar gibi”) gömülü olarak bulunan bu kadının, kafatasının delinmesi suretiyle bir beyin ameliyatı geçirdiği anlaşılmıştır (Anadolu’da Kadın 1993:46). Anadolu’da bulunmuş olan, trefine olmuş en eski kafatası, Assur ticaret kolonileri dönemine tarihlenir. Kültepe’de yapılan kazılarda ortaya çıkarılan bir Assur ticaret kolonisine ait bir mezarda ele geçen birçok kafatasından birinde, oksipital kemikte, insan tarafından açıldığı anlaşılan bir deliğe rastlanmıştır. Kemik üzerinde yapılan incelemeler neticesinde, bu işleme maruz kalan kişinin, bu cerrahi operasyondan sonra bir süre daha yaşadığı anlaşılmıştır. 1962 yılında Kadıpınarı’nda bulunmuş olan ve Neolitik döneme ait olduğu tespit edilen bir başka kafatasının sol posterior frontal bölgesinde de, keski benzeri bir aletle, kraniotomi’nin (“kafatası kemiklerinden bir bölümünün ameliyatla çıkarılması”) uygulandığı görülmektedir. Bu uygulamanın, kafatasındaki açık bir kırık sebebiyle yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca 1986’da İkiztepe’de (Samsun civarı) trefine olmuş kafatasları ele geçmiştir. Hitit sonrası dönemde de, Anadolu’da trepanasyon uygulamalarının devam ettiği görülmektedir. Meselâ Dilikaya’da (Van civarı) bulunan ve Urartu dönemine (M.Ö. 800) ait olduğu tespit edilen bir başka kafatası üzerinde uygulanan cerrahi teknik oldukça gelişmiştir. Kraniotomi (“kafatasını açma”) üzerinde yapılan incelemeler, hastanın, uygulamadan sonra birkaç hafta yaşadığını göstermektedir. Bir spekülasyona göre, bu kraniotomi, epidural hematoma’nın (“kanama”) boşaltılması amacıyla uygulanmıştır (Erbengi 1993:2-3).

3.4.1. HASTALIK SEBEPLERİ (ETİYOLOJİ)

'Hititler, hastalıkların tedavisinde hangi metodlardan faydalanmışlardır?' Bu soruya cevap verebilmek için, öncelikle hastalık sebebi olarak görülen unsurların neler olduğunu bilmek gerekir. Çünkü bir toplumun tedavide kullandığı metod, o toplumun, hastalık sebebi olarak gördüğü unsurları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Buna göre ele aldığımızda, hemen hemen bütün eski toplumlarda hastalıkların birtakım kötü güçler ve bazen de tanrılar tarafından gönderildiğine inanılmış olduğunu görürüz. Bazı durumlarda ise hastalığın, bir büyücü aracılığıyla (yani karabüyü yapılması yoluyla) meydana getirildiğine inanılmıştır.

Mısır ve Mezopotamya gibi ilkçağ medeniyetlerinde hastalık sebepleri ve buna bağlı olarak da hastalığı tedavi şekilleri arasında benzerlikler olduğu görülmektedir. Bunda, çok tanrılı din sisteminin payı büyüktür. Böylece bu toplumlarda hastalık sebepleri arasında dinî sebepler (günahkâr olan insanlara karşı tanrıların öfkelenmesi ve onları hasta etmesi) başta gelmektedir. Babillilerde olduğu gibi Sümerlerde de çeşitli hastalıklara, insan vücuduna giren cinlerin sebep olduğu düşünülmüştür. M.Ö.3.binde Sümerler hastalığı iyileştirmek ve ona sebep olduğu düşünülen cinleri kaçırmak için dua ve büyü yoluna başvurmuşlardır. Bunun iyi bir örneğini, üzerinde çeşitli sihirler yazan ve kötü cinlere karşı kullanılan bir çeşit muska olduğu düşünülen üç düzine küçük tablet oluşturmaktadır (Kramer 1990: 52-53).

Mezopotamyalıların inancına göre, hastalık, insana verilen bir günah işleme cezasıdır. Eski Mısırlıların inanışlarına göre de, hastalık sebepleri arasında dinî sebepler (yani tanrıların cezalandırmaları), ölülerin öc alması, büyü gibi unsurlar yer almaktadır (Erdemir 1994:14,16,23). Aynı veya benzer sebeplerin Hititler için de geçerli olması çok tabiidir. Çünkü gerek Mısır ve Mezopotamya gerekse de Hitit ülkesindeki toplumlar birbirlerine yakın

bölgelerde yerleşmiş olup, aynı dönemlerde komşu olmuş, kültürel, ticarî ve askerî açıdan temas etmiş ve böylece de birbirlerini önemli ölçüde etkilemiş olan medeniyetlerdir.

Mezopotamya inancına göre ruhlar umumiyetle yeraltı dünyasında sükûn içinde bulunurlardı. Ancak bir de kötü ruhlar vardı. Bunlar, öldürülmüş, fakat gömülmemiş yani belli mezarları olmayan ya da muratlarına ermeden, amaçlarını gerçekleştiremeden ölen kişilerin huzursuz olan ruhları idi. Eğer bunlara gerekli kurbanlar sunulmuyor ve icabeden ihtimam gösterilmiyorsa, bu ruhlar zararlı ruhlar haline dönüşerek yaşayanlara kötülük ederlerdi. Böylece bu ruhlar da (tanrıların ve cinlerin yanında) insanlara hastalık getiren faktörler arasında yer alıyorlardı (Sayılı 1982: 418). Hitit inançlarına göre de, kendilerinden korkulan ölü ruhları, bilhassa kendilerine gerekli kurbanların sunulmadığı ve öfkelerinin yatıştırılmadığı durumlarda, yaşayan insanların dünyasına girerek onları rahatsız edebilirlerdi. Hititlerde de zorla ve haksız yere öldürülmüş olan insanların ruhlarından çok korkulmaktaydı. Çünkü bu ruhların, uğradıkları haksız ölüme karşılık bir kefarete elde etme çabası içinde oldukları düşünülüyordu (Ünal 1980b: 167-168).

Hititler ve komşuları olan Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinde, hastalık sebebi olarak görülen bir başka faktör ise, tanrılardır. Eski Mısırlıların inancına göre, tanrılar hem hastalık hem de şifa verirlerdi. Tıp tanrılarının başında Sekhmet isimli tanrıça bulunuyordu. Bu tanrıçanın veba salgınlarına yol açtığına inanılıyordu. Kendisi ayrıca şifa tanrıçasıydı. Seth isimli tanrının da insanlara hastalıklar ve salgınlar yolladığı kabul ediliyordu. Şifa verme vasfı bakımından tıp tanrılarının en önemlisi Thot idi. Daha sonraları Yunanlılar'ın bu tanrıya Hermes Trismegistos ismini verdikleri söylenir. Sağlık veren tanrılar arasında Re ve İsis de önemli bir yere sahipti. Tanrı Osiris ile eşi tanrıça İsis'in çocukları olan Horus'un da şifa tanrısı olduğu bilinmektedir. Bazı araştırmacılara göre, Mısırlıların gerçek manâsıyla tıp

tanrıları yoktur. Sadece göz hekimleri veya diş hekimleri gibi birtakım hekim sınıflarının koruyucu tanrıları vardır. Tıp tanrısı kavramı Mısır'da ilk olarak Helenistik dönemde Imhotep ile ortaya çıkmıştır. Sayılı'ya göre ise, Mısır'da tedavide tanrılara da başvurulmuş olması sebebiyle, tıp tanrısı fikrinin vasıfları ne olursa olsun, dini bir tıbbın mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir (Sayılı 1982: 137-138). Mısır'da zamanla sağlık tanrıları arasında Imhotep de yer almaya başlamıştır. Heykelleri, oturmuş genç bir Mısır rahibi şeklinde yapılmış olan Imhotep'in aslında bir insan olduğu ve zamanla tanrılaştırıldığı söylenir. M.Ö. 2780 yıllarında yaşamış olduğu tahmin edilen Imhotep, saray nazırlığı gibi yüksek görevlerde bulunmuş olan bir kişidir (Erdemir 1994: 23-dp.4). Anlaşıldığı kadarıyla Imhotep, önceleri nüfuzlu bir insanken, daha sonra Helenistik dönemde şifa tanrısı mertebesine yükseltilerek Yunanlıların sağlık tanrısı olan Asklepios ile birleştirilmiştir. Yunan-Roma devrinde çok popüler olan ve Yunanlılar tarafından kendi şifa tanrıları Asklepios ile aynı sayılan Imhotep adına Helenistik devirde şifa tapınakları kurulmuş ve buralarda mucizelere de dayanan bir tedavinin gerçekleştirilmiş olduğu düşünülmektedir (Sayılı 1982: 138-139).⁽²⁹⁾

Mısır'da olduğu gibi Mezopotamya'da da sağlıkla ilgili tanrıların olduğu bilinmektedir. Ninurta isimli tanrı tıbbın ve hekimlerin koruyucu tanrısıydı. Sin isimli tanrının, şifalı bitkilerin yetişmesinde tesiri büyüktü. Marduk, bilhassa Babil'de tıp sahasında önemli bir yere sahipti. Nabu ise Assurluların tıp tanrısıydı. Bu misalleri daha da çoğaltmak mümkündür (Sayılı 1982: 416).

⁽²⁹⁾ Tıp sahasında çok meşhur olan Imhotep dini, mitolojik ve pratik tıbbı birleştirmiştir. Bütün hayatı insanlığa hizmet etmekte geçmiş bir kişi olan Imhotep, hekimlik dışında pek çok konu ile de ilgilenmiştir. Astronomi ve astroloji bunlar arasında sayılabilir. Aynı zamanda büyük bir mimar olan Imhotep, Kahire civarındaki Sakkara piramidini yapan kişi olarak da bilinir. Mimari alanında da yenilikler getiren Imhotep tuğla ve tahta yerine taş kullanmış ve Sakkara piramidinde, ilk basamaklı piramid tipini gerçekleştirmiştir. Tıptaki başarıları ve çok yönlü bilgisi ile ölümden sonra tanrı seviyesine yükseltilmiş ve daha sonra da çeşitli yerlerde (Teb, Assuan, Philae adası) adına tapınaklar inşa edilmiştir (Nasuhoğlu 1975:524-525).

Tıpkı Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, Hititlerde de birtakım tanrıların, insanlara kızarak, hastalıklara yol açtıkları bilinmektedir. Aslında hastalığın tanrılar tarafından cezalandırılma manâsına gelişi, Sami unsurların getirdiği bir zihniyetti. Bu zihniyete göre sağlık büyük bir nimet, hastalık ise büyük bir felâket demektir (Sayılı 1982: 417).

Hastalık ve sağlık konularıyla ilgili bazı Hitit tanrı ve tanrıçaları arasında, hastalık verdiği bilinen tanrıça İşhara sayılabilir. (bk. 'Hitit Belgelerinde Geçen Bazı Hastalık İsimleri'). Hititlerde tanrıça İşhara'nın dışında, tıp ile ilgili başka tanrı ve tanrıçalar da mevcuttur. Meselâ Kamruşepa⁽³⁰⁾, sağlık tanrıçasıdır (Dinçol 1970: 61). İştamanaşşa, kulak (işitme) tanrısıdır (HW: 90; Dinçol 1970: 64). Şakuvaşşa, göz tanrısıdır (HW: 118; Dinçol 1970: 64).

Gerek Mısır gerekse de Mezopotamya'da hastalık sebebi ile din arasında bir münasebet olduğu görülmektedir. Meselâ Mezopotamyalıların dinî inançlarına göre her insanın, hayatı boyunca onunla hususî olarak alâkadar olan ve onu koruyan bir tanrısı vardı. Ancak insan, koruyucu tanrısına saygıda kusur eder ve yapması gereken vazifelerini yerine getirmese, bu tanrının koruyuculuğu da ortadan kalkar ve şahıs çevresindeki çeşitli tehlikelerden (cinler, kötü ruhlar v.b.) kendini koruyamaz hale gelirdi. Böyle bir durumda, o şahsın başına gelebilecek olan felaketlerden biri de hastalıktı. İnsanın hastalanmasına sebep olan faktörler, sadece bundan ibaret değildi. Çünkü gerekli duaların yapılmaması, tanrılara icabeden kurbanların sunulmaması gibi çeşitli suçlar işlenmesi halinde de tanrılar ceza olarak hastalık verebilirlerdi. Üstelik sadece tanrılar değil, (yukarıda da izah edilen) çeşitli sebeplerden dolayı huzursuz olan ölü ruhları da, yaşayanlara çeşitli kötülükler edebilirlerdi. Karabüyü de bir hastalık sebebi idi. Çünkü bu

⁽³⁰⁾ Hitit Bölgesi ve Luvilerde Kamruşepa; Hatti'nin kuzeyi ve Palalarda ise Katahzipuri ismiyle tanınan tanrıçaların aynı tanrıça olduğu, diğer bir ifadeyle Kamruşepa'nın Katahzipuri ile özdeş olduğu düşünülmektedir. Bu tanrıçanın göklerde ikâmet ettiği bilinmektedir. Bazı Hitit menşeli metinlerde "Katahzipuri gökten baktı", Hititlerin yaptığı tercümelelerde ise (KUB XXVIII 4 II 15, KUB XVII 8 IV 1) "Kamruşepa gökten baktı" ifadeleri geçmektedir (Kellerman 1987:229-231).

büyünün tesiriyle, kendisine büyü yapılan kişi, koruyucu tanrısının himayesinden mahrum kalır ve böylece hastalıklara açık hale gelebilirdi (Sayılı 1982: 415-420). Bütün bunlara benzer görüşlere Hitit toplumunda da rastlanmaktadır. Diğer eski toplumlarda olduğu gibi Hititlerde de hastalıkların, tabiatüstü kuvvetlerin müdahalesiyle meydana geldiğine inanılıyordu. Bu inanç bakımından Hitit toplumu Mısır ve Mezopotamya toplumlarına benzemektedir (Dinçol 1985: 6).

Hitit toplumunda, hastalıklara sebep olduğu düşünülen faktörler arasında şu 5 tanesi ilk sırada yer alır:

1- Tanrıların ihmal edilmesi veya onlara karşı işlenen suç ve günahlar (Anlaşıldığı kadarıyla, Hititlere göre sadece kötü güçler ve demonlar değil, ihmal edilen tanrılar da hastalık verebiliyorlardı).

2- Bedenî ve ruhî kirlilik (Aslında bu durum da, tanrıların kızmasına sebep olan faktörlerden biridir).

3- Mağaralar, düdenler ve yer çatlaklarından çıkarak insanları kötü biçimde etkileyen birtakım kötü güçler.

4- Ölü ruhlarının huzursuz edilmesi.

5- Karabüyü.

Hititler, eğer tanrılara karşı saygıda kusur eder, gerekli bayramları düzenli olarak yapmaz, tanrılara kurbanlar sunmaz veya törenlerde dinî açıdan temiz olmaz ya da yalan söylemek gibi birtakım kötü davranışlarda bulunurlarsa tanrılar tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılacaklarına inanırlardı. Bu cezalar arasında deprem, sel, kıtlık olabileceği gibi hastalıklar da olabilirdi.

İnsanlar sadece tanrılara karşı değil, birbirlerine karşı suç işlerlerse de tanrılar tarafından çeşitli şekillerde cezalandırılırlardı. İnsanların işledikleri butür suçlar arasında adam öldürme, yemin ve antlaşma şartlarını çiğneme v.b. yer alır. Biri bir suç işlediğinde kanunlar tarafından cezalandırılıyordu. Eğer bu suçu ortaya çıkmazsa belki kanundan kurtulabilirdi, ancak cezalandırılmaktan kurtulacağını düşünmemeliydi. Çünkü herşeyi görüp-bilen tanrılar, onun suçunu da biliyorlardı ve onu cezalandıracaklardı. Üstelik tanrıların vereceği ceza çok da ağır olurdu. Tanrılar sadece suçluyu değil, onun yakınlarını ve hatta tüm ülkeyi de cezalandırılırlardı. Meselâ salgın hastalıklar verirlerdi. Hitit tarihinde bunun en güzel örneğini, 2. Murşili'nin Veba Duaları teşkil eder. Hititlerde karşımıza çıkan bir başka hastalık sebebi ise kötü ruhlardı. Mezopotamya'da olduğu gibi Hititlerde de, insanın zıt iki boyut (temiz olan gök ve kirli olan yer) tarafından büyük ölçüde etkilendiği inancı mevcuttu. Bu iki boyut arasında ise mağara, yer çatlağı gibi yerlerden her an yeryüzüne çıkabilecek olan yeraltı ruhları vardı. Bunlar da insanlara zarar verebilirlerdi. Bu sebeple, bunlara karşı da ritüeller tertip edilmiştir. Ayrıca hastalık yapan bazı tanrılar olduğu gibi, demonlar da mevcuttu. Hatta bazı hastalıklar, bu sebeple bazı tanrıların ve demonların isimleriyle anılıyorlardı. Hititlere göre Karabüyü de hastalık faktörleri arasında yer almaktadır. Hitit kanunlarında, birine kötülük amacıyla yapılan bu tür büyüler yasaklanmış ve bunları yapanlar da çeşitli şekillerde cezalandırılmışlardır. Bugün, o devirde Karabüyü yolu ile oluşturulduğu düşünülen hastalıkların, ruh hastalıkları olabileceği düşünülmektedir (Ünal 1980a: 483,485). Ölüm cezası gerektiren suçlardan biri olan Karabüyü'nün ne olduğu ve nasıl yapıldığı ile ilgili olarak Hitit kanunlarından bir örnek verelim: " . . . . Eğer bir adam bir yılını öldürürse ve (öldürürken) başka birinin ismini söylerse (yani onun da aynı biçimde ölme isteğini belirtirse), 1 mina gümüş verir; eğer (bu işi yapan) bir köle ise, öldürülür" (Dinçol 1982: 74). Bütün bunların dışında Hititler, askerî sefer dönüşünde askerlerin veya birlikte getirilen esirlerin de bulaşıcı hastalık taşıyabileceğine inanıyorlardı. Meselâ 2.

Murşili'nin veba dualarında, ülkeyi kırıp geçiren salgın hastalığa sebep olan faktörler arasında tanrıların ihmali, sunulan kurbanların ihmali, Mısır-Hitit antlaşmasının getirdiği yükümlülüklerle uyulmaması ve Tuthalya'nın haksız yere öldürülmesinin yanısıra, 1. Şuppiluliuma'nın Mısır'dan getirdiği esirlerin veba taşımaları da yer alır (Ünal 1980a: 479).

Birçok eski toplumda olduğu gibi Hititlerde de, yukarıda bahsedilen hastalık sebeplerini bulmak (meselâ hangi tanrının niçin ve neye kızdığını anlamak) için fal ve kehanet metodlarına başvurulmuştur. Meselâ 2. Murşili, kendi dil tutukluğunun sebebini, fal yoluyla buldurarak tedaviye çalışmıştır. 3. Hattuşili de göz hastalığını iyileştirebilmek için hangi hekime ve ilaçlara başvuracağını fal sorusu yapmıştır (B. Dinçol 1979: 9). Hastalık sebebini bulmada, fal sorularının kullanılmış olduğuna dair misalleri daha da arttırmak mümkündür.

Aslında, bugün için bize akıl-dışı gelen birtakım faktörlerin, Hititler devrinde hastalıkların sebebi olarak görülmüş olmasını küçümsemek gerekir. Çünkü o devirlerdeki diğer eski toplumlarda da bu tür görüşlerin var olduğu inkâr edilemez. Ayrıca hastalıklar konusunda gerçek sebeplerin (hastalık faktörlerinin) ortaya çıkarılması, çok uzun süren çalışmaların ürünüdür. Anatomik ve deneye dayalı bilgilerin ilerleyişinin Rönesans ile birlikte başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. 16. asırda Fracastorius, bulaşıcı hastalıkların mikroplar vasıtasıyla oluştuğunu göstermiştir (Erdemir 1994: 71). 17. asırda, mikroskopik gözlemler yapan A. Van Leeuwenhoek, büyük buluşlar ortaya koymuştur. Hatta tıbbî çalışmaların ancak 19. asrın ikinci yarısından itibaren modern hale geldiği söylenebilir. Asepsi ve Antisepsi'deki⁽³¹⁾ ilerlemeler de, bu dönemde yapılan çalışmalar arasında yer

⁽³¹⁾ antiseptis (G. anti : "karşı" ; sepsis, septikos : "çürüme, kokuşma") = "Patojen mikroorganizmaların öldürülmesi; meydana getirebilecekleri enfeksiyonu engellemek amacıyla, mikropların imha edilmesi" (Kocatürk 1991:63).
asepsis = "Ortamda patojen mikroorganizmaların bulunmaması; mikropsuz olma hali" (Kocatürk 1991:77).
Bir ortamda bulunan mikropları yok etmek için kullanılan metodlara antisepsi denir. Mikropları yok etmek amacıyla antiseptik olarak kullanılan araçlar arasında çeşitli şekillerde verilen kimyevi maddeler ve morötesi ışınlar yer alır. Asepsi

alır. Tıp sahasındaki ilerlemelerde, bütün bunların yanısıra, bilhassa 20. asrın ilk yarısından itibaren, tıpta ferdileşme ve ihtisaslaşmada fizik, kimya ve biyoloji gibi ilimlerden faydalanılmaya başlanmasının büyük katkısı olduğu da unutulmamalıdır (Larousse 1966: 934-935). Pekçok mikroplu hastalığın sebeplerinin kesin olarak, ancak Pasteur ve Koch'un çalışmalarından sonra keşfedilmiş olduğunu hatırlayarak, Hititler döneminde hastalıkların sebebi olarak düşünülen, bugün ise bize mantık dışı gelen birtakım faktörlere bakarak ve aradaki uzun asırları da hiçe sayarak, Hitit tıbbını 'yok' saymak büyük bir haksızlık olur.

3.4.2. TEDAVİ

Şaktai- (H.) = " (bir hastayı) tedavi etmek"

(HW: 177; HDW: 67).

Bir hastalığı tedavi etmek amacıyla geliştirilen metodlar, o hastalığa sebep olduğu düşünülen faktörleri ortadan kaldırmak için düzenlenirler. Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi, Hititler için de aynı şey söz konusu olmuştur. Buna göre, hastalığın bir tanrı ya da başka bir güç tarafından verildiğine inanılıyorsa, hastalığı tedavi etmenin en mantıkî yolu da, hastalık sebebi olduğu düşünülen güç veya güçlere (meselâ tanrılara) yalvarmak, dua etmek, ritüeller düzenlemek ya da kurban sunmak olacaktır. Gerçekten de eski medeniyetlerde uygulanan dinî tedavi (dua), mistik tedavi (büyü) ve droglarla tedavi oldukça yaygın olarak kullanılmış olan metodlar arasında yer almaktadır (Erdemir 1994: 14).

ise mikropların bulaşmasını engellemek için kullanılan metodların tümünü ihtiva eder. Bulaşmayı engellemenin yolu çeşitli cerrahi operasyonlarda kullanılan herşeyi, yaraya mikrop sokmayacak şekilde sterilize etmektir. Modern asepsinin tarihi Macar bilimadamı Ignaz P. Semmelweis (1818-1865) ile başlatılabilir. Semmelweis, Viyana Üniversitesinin birinci doğum kliniğinde çalışırken, buradaki lohusalık ölüm hızının ikinci doğum kliniğindeki üç kat daha yüksek olduğunu görür. İkinci klinikte sadece ebelerin eğitimi yapılıyorken, birincinin ise tıp öğrencilerine açık bırakıldığını fark ederek; birinci klinikteki lohusalık hummasının, otopsi odasından gelen hekimlerin ve tıp öğrencilerinin elleriyle bulaştığını bildirir. Bu sebeple hastayı elle muayene etmeden önce, ellerin klor solüsyonu ile yıkanması gerektiğini belirtmiştir (Erdemir 1994:90).

Hastalık tedavisinde dört önemli unsur söz konusudur : etioloji⁽³²⁾ , diağnoz⁽³³⁾ ,proğnoz⁽³⁴⁾ ve terapi. Hitit tıbbında da, tanrıların öfkelenmesi, hastalık sebepleri arasında yer aldığı için; bu öfkenin sebeplerini araştırıp bulmak (yani bir bakıma hastalık sebeplerinin teşhis edilmesi) Hititlerce çok önemliydi. Hitit insanın, hastalığın sebebini öğrenmek amacıyla kullanmış olduğu metodlar arasında fal ve kehanetin yanısıra, Hititçede Őuppi ŐeŐk terimi ile ifade edilen "(dinî bakımdan) temiz uyku" da yer almaktadır. Hitit inançlarına göre, tabiattaki birtakım anormal olaylar, tanrıların insanlara, isteklerinin belirtisi olarak göndermiş oldukları işaretlerdir. Hititler tarafından bu işaretlerin gözlemlenmiş olmasına kehanet (omen) denir. Ancak Hititler bununla da yetinmeyerek tanrıların öfkelerinin sebeplerini öğrenmek ve kendileriyle ilgili bazı sorulara cevap alabilmek için fala da (orakel) başvurmuşlardır. Bu amaçla Hititler, birçok fal türü geliştirmiş ve kullanmışlardır. Bunlardan bir kısmı Anadolu, bir kısmı ise Mezopotamya menşelidir. Bu fal türleri arasında kesilen bir hayvanın iç organlarının, karaciğer ve barsak kıvrımlarının incelenmesine dayanan KUŞ falı da yer almaktadır. Bu falın Babil menşelili olup, Anadolu'ya Hurriler vasıtasıyla geçtiği düşünölmektedir.⁽³⁵⁾ Hititler, tanrıların rüyalar yoluyla da insanoğluna isteklerini bildirdiklerine inanıyorlardı.⁽³⁶⁾ Hitit dua metinlerinde, tanrıların insanlara kızarak hastalıklar ve çeşitli felâketler vermesine sebep olan suç

⁽³²⁾ etiology = "hastalık sebeplerini araştırıp inceleyen bilim dalı; hastalık sebebi" (Kocatürk 1991:271).

⁽³³⁾ diagnosis = "hastalığın teşhisi; belirtilere göre hastalığın tespit edilmesi; teşhis koyma" (Kocatürk 1991:211).

⁽³⁴⁾ prognosis = "bir hastalığın muhtemel seyrini, süresini ve sonuçlarını önceden tahmin etme" (Kocatürk 1991:615).

⁽³⁵⁾ Karaciğer bakıcılığı, Mezopotamya'da teşhis ve tedavide kullanılan metodlardan biridir. Kehanetle hastalık teşhisi amacıyla yapılan karaciğer müşahedeleri Mezopotamya'da çok eski olup, Akkadlıardan da önce Sümerlerde mevcuttu. Bir yoruma göre hasta kimsenin kurban olarak tanrıya sunduğu hayvanın karaciğeri, kendisine kurban sunulan ve hastalıkla ilgili olarak başvuru tanrının karaciğerini temsil eder. Böylece kurban edilen hayvanın karaciğerine bakarak, tanrının önceden tespit etmiş olduğu (hasta kişi ile ilgili) olayları okumak mümkün olur. Bir başka yoruma göre ise kurban hayvanı tanrıyı değil, kurbanı sunan kişiyi; kurbanın karaciğeri de o kişinin karaciğerini temsil eder. Böylece kurban olarak sunulan hayvanın karaciğerine bakılarak, hasta kişinin hastalığı hakkında tanrının iradesinin anlaşılması mümkün olur. Mezopotamya'da kurban olarak sunulan hayvanın genellikle koyun ya da keçi olduğu görölmektedir (Sayılı 1982:427-428).

⁽³⁶⁾ Rüya tabiri ile kehanette bulunma, Mezopotamya'da da hastalıkların teşhisinde kullanılan bir metoddur. Mezopotamyalılara göre rüya , sadece insanın zihninin içinde olan bir şey değildi. Rüyada tanrıların, insanlara gözükerek isteklerini bildirdiklerine inanılırdı.

öğrenebilmek için insanların tanrılara yalvardığı görülmektedir. Tanrıların kendiliklerinden rüyalarda görülmelerinin yanında bir de rüya orakeli denilen ve Hitit dilinde šuppi šešk terimi ile ifade edilen istihare rüyaları vardır. Bunlar, belli bir konuda tanrıdan cevap alabilmek için dinî yönden temizlenerek uykuya yatmayı temel alırlar. Meselâ 2. Murşili'nin, veba dualarında veba salgınının sebebini bulmak için kollektif šuppi šešk yaptırdığı bilinmektedir (Bu metod ile Yunan döneminde Asklepionlarda uygulanan tedavi metodları arasında büyük bir benzerlik olduğu söylenebilir). Bütün bunlardan da görülebileceği gibi, Hititler kral ya da hanedandan birinin hastalık sebebini, ayrıca ordu içinde çıkan hastalıkların sebebini ve hatta tüm ülkede çıkan salgınların sebebini anlamak için temelde fala başvurmuşlardır (B.Dinçol 1979: 6-10).

Hititlerde, çeşitli hastalıklar ve rahatsızlıklar karşısında uygulanan tedavi usullerini temel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan biri büyü ve majik ritüellerle tedavi, diğeri ise droglar kullanılarak yapılan tedavidir.

3.4.2.1. Majik ve Dinî Tedavi

Hititlerde, hastalık sebebi olarak kabul edilen faktörlere gözetildiğinde, hastalıkların tedavisinde büyü'nün de kullanılmış olmasının hiç de şaşırtıcı olmadığı görülür. Büyü ile tedavi, tıp tarihinin en eski psikoterapi uygulamasıdır. Çünkü hastalıkları iyileştirmek amacıyla kullanılan büyü vasıtasıyla insan ruhunun da bir bakıma rahatlatılarak psikolojik olarak tedavi edildiği söylenebilir.

Eski Mısır'da kullanılan tedavi metodları arasında da dinî ve sihrî tedaviyi bulmak mümkündür. Mısır'da genel olarak, tedavinin droglar kullanılarak yapıldığı, ancak ilaçla tedavinin yanında, sihrî tedavinin de uygulandığı

bilinmektedir (Sayılı 1982: 127). Bir Mısırlı için hastalık sebepleri ölümlerin öç alması, tanrıların cezalandırması veya karabüyüler şeklinde tasavvur edildiğinden hastalık tedavisi de, hastanın içindeki kötü gücü çıkarmak olarak düşünülüyordu. Çünkü Mısır'daki hastalık nazariyesine göre tanrı, cin veya kötü bir güç bir insanı etkisi altına alabilir ve bazen de o insanın içine girerek onu hasta edebilirdi. Ayrıca tıbbî papirüslerde, bazı hastalıklara (meselâ yılan ve akrep sokmalarına v.b.) karşı kullanılan metod, büyü temelliydi. Çünkü bu hastalıkların Isis ve Thot'a maledilen bir sihir formülü ile iyileştirilebileceği düşünülüyordu. Bazı durumlarda hekimlerin müdahale etmediği ve tedavinin üfürükçülere veya dinî tıbbı bırakıldığı görülmektedir. Ele geçen tıbbî papirüslerden Londra Papirüsü tamamen sihre dayalıdır. Ebers Papirüsünde 875 reçeteden 12 tanesi büyü temellidir. Smith Papirüsünde ise büyüye hiç başvurulmamıştır (Sayılı 1982: 131-132).

Mezopotamya tıbbında kullanılan tedavi metodları da Mısır'dakilere benzemektedir. Mezopotamya'da da tanrıların öfkelerini teskin etme, vücuda giren kötü güçleri kaçırma çareleri üzerinde durulduğu gibi, semptomlara ve ampirik bilgilere dayalı olarak ilaçlarla tedavi de uygulanmıştır. Hititlerde olduğu gibi, Mezopotamya'da da tanrıların öfkelerini ortadan kaldırmak için dua, kurban sunma ve merasimler düzenleme gibi yollara başvurulmuştur. Ayrıca bu merasimlerde maddî ve dinî temizliğe önem verildiği ve bunun için yıkanma ve tütsülenme gibi usullere başvurulmuş olduğu da görülmektedir (Sayılı 1982: 429-430). Mezopotamya'da hastalık tedavisinde duanın yanında büyüye de başvurulmuştur. Büyü temelli tedavide su ve ateş iki temel unsuru teşkil eder. Mezopotamya inançlarına göre ateş, hastalık yapıcı kötü güçleri uzaklaştıran, su ise hastalıkları temizleyen bir maddedir (Erdemir 1994: 16). Mısır ve Mezopotamya'da hastalıkların tedavisinde üç temel metod kullanılmıştır: 1- Din. 2- Sihir. 3- Tıp bilgisi ve tecrübe. Aynı sebeplerin Hititler için de geçerli olduğu söylenebilir.

Hititlerde büyü pek çok sahada ve pek çok sebeple kullanılmıştır. Çeşitli hastalıkların (baş ağrısı, öksürük, iç organ hastalıkları, depresyonlar, epidemik hastalıklar v.b.) tedavisinde de büyüden faydalanılmıştır (Ünal 1983: 71). Ancak majik tedavi metodlarının büyük bir kısmı Hitit menşeli olmayıp, Anadolu'ya Hurriler vasıtasıyla girmiş olan Hurri, Luvi ve Arzava orijinli uygulamalardır (Ünal 1980a: 477).

Hititlerde büyüün dışında kullanılan bir başka metod da 'günah keçisi' denilen ve kötülüklerin keçi, koyun, fare, boğa, eşek gibi hayvanlara majik olarak geçirilmesine dayanan metoddur (Ünal 1980a: 486). İnsanın hasta olan kısımlarına, hayvanın kesilen uzuvları yerleştirilerek, insandaki hastalığın (kirliliğin), hayvanın bu uzuvlarına majik olarak geçeceği düşünülmüş olmalıdır. Bu metodun Hititlere Luvi etkisiyle geçtiği ve asıl menşenin ise Assur ve Babil olduğu tahmin edilmektedir (Hırçın 1989: 80). Hayvanın organının insan vücuduna konulması şeklindeki bu metodun temelinde, "similia similibus curantur" prensibinin bulunduğu düşünülebilir.⁽³⁷⁾ Babil'de de buna benzer bir metodun uygulandığı bilinmektedir. Babil tıbbında, hastalık sebebi olan kötü gücün bir şahıstan diğerine geçebileceğinin düşünülmesi sebebiyle, bu kötü ruhun ailenin diğer fertlerini rahat bırakması için, kötü ruha,, geçebileceği başka bir ortam oluşturulurdu. Bu düşünce ile, hastanın yanına koyun ve keçi gibi bir hayvan konulur ve hastalığın ona geçmesi istenirdi. Daha sonra bu hayvan kesilerek iç organları muayene edilirdi. Eğer iç organlarında o hastalıktan varsa, kötü ruhun bu yeni ortama geçtiği düşünülürdü (Chiera 1964: 87). Bu uygulamanın Hititler'deki 'günah keçisi' fikrine benzediği söylenebilir. Ayrıca Hititlerde, salgın hastalıklara karşı düzenlenen bazı ritüellerde (Aşhella v.b.), hastalığın kurban hayvanına geçirilerek hastadan uzaklaştırılması işlemi de, Babil tıbbındaki uygulamaya benzemektedir. Tedavi sistemi yanlış bile olsa,

⁽³⁷⁾ Yakın zamanlara kadar pek çok toplumda kullanılan tedavi metodlarında *similia similibus curantur* ("benzer benzerle tedavi edilir") prensibi geçerli idi. Bu prensibe dayanılarak, meselâ karaciğeri hasta olan birine koyun ya da sığır karaciğeri, dalağı hasta olana dalak veya kalbi hasta olan bir kişiye ise yürek yediriliyordu.

bu 'kötü ruh' fikrinin günümüze kadar geldiği de görülmektedir. Günümüz tıbbında, hastalıklardan korunmak için yapılan serum ve aşuların hazırlanması işlemi, Babil ve Hitit tıbbındaki uygulamanın tam tersidir (Chiera 1964: 88).Günümüzde uygulanan aşı fikrinin temelinde, hasta kişinin iyileştirilmesi için, hastalık sebebi olan mikroorganizmaların, virilansı azaltılmış veya öldürülmüş bir şekilde, hastanın vücuduna zerkedilmesi yer alır.

Hititlerde kullanılan majik tedavi metodlarından bir diğeri, hasta olan uzuvları köpeğe yalatmadır (Ünal 1980a: 486). Zuvî Ritualinde de inan hastalığının iyileştirilmesi için küçük bir köpeğe, hasta kişinin başı ile uyluğu arasındaki organların yalatılmış olduğu görülmektedir. Böylece köpekten, kendi 9 uzvunu yaladığı gibi, hasta kişinin uzuvlarını da yalayarak aynı şekilde iyileştirmesi istenmiştir. Böyle bir fikrin arkasında hayvanın kendi organlarını yalayarak iyileştirdiğinin görülmesi ve böylece köpek salyasının iyileştirici gücü olduğuna inanılarak, bunun insan vücudu üzerinde de aynı etkiyi yapacağına düşünülmüş olması yer almaktadır (Hırçın 1989: 78).

Hititlerin kullandığı bir başka majik tedavi metodu da köpek pisliğinin çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırılması neticesinde elde edilen macunun, hastanın vücudundaki hasta veya yaralı kısımların üzerine sürülmesidir (Ünal 1980a: 487). Anadolu'da bazı yörelerde halâ bu tür uygulamaların olduğu bilinmektedir.

Hititler, bunlar ve bunlara benzer daha bir çok majik tedavi metoduna başvurmuşlardır.

Hititlerin, tedavisinde 'büyü' kullandıkları hastalıkların arasında birtakım psikolojik problemlerin yanısıra, bazı cinsî problemlerin olduğu da bilinmektedir. Ayrıca sadece üro-genital sistem hastalıkları değil, diğer

organlarla ilgili daha pek çok hastalığın da (göz hastalıkları, epidemik hastalıklar v.b.) majik olarak tedavi edildiği görülmektedir:

1- KUB IX 27 + I 1 v.d. metninde iktidarsızlığa karşı bir ritualin yapıldığı görülmektedir⁽³⁸⁾ (Ünal 1980a: 491-492).

2- Konusu yine üreme yeteneği ile ilgili bir problem olan Tunnavi Ritualinde de (KUB VII 53 + KUB 12 58) büyüye başvurulmuştur. Buradaki tedavide hastadaki kötü durumunun ortadan kaldırılması için hasta önce arındırılır, daha sonra ise üreme yeteneğinin yeniden kazandırılması amaçlanır. Bunun için uygulanmış olan tüm metodlar da majiktir. Meselâ hasta arındırılırken kara bir koyun, hastanın başının üzerine kaldırılır. Kilden yapılmış birtakım figürler hastanın üzerine kaldırılır. Ritualin sonunda ise hastaya, kaybettiği üreme yeteneğinin geri kazandırılması için, yine bazı majik işlemler yaptırılır. Meselâ hasta, bir siğirin boynuzuna dokundurularak, hayvanın üreme kabiliyeti majik olarak hastaya nakledilir. Ayrıca hasta, meyve veren bir ağaca da dokunur ve yine majik olarak, ağacın döllenme yeteneğinin bir kısmını alır (Goetze 1938: 98-102).

3- KUB XXII 61 metninde hekimlerin, göz ile ilgili bir hastalığa karşı uygulamış oldukları tedavinin tamamen tıbbî olmayıp, birtakım büyü unsurlarını da taşıdığı bilinmektedir (Burde 1974: 7).

⁽³⁸⁾ İktidarsızlığa karşı yapılan bu ritualin birinci gününde erzak olarak su ve unla yapılmış 3 kurban ekmeği, incir, üzüm, ayrıca bir koyun postu ile bir fıçı şarabın hazırlanarak bir kadın başörtüsünün veya hastanın (ritual sahibinin) gömleğinin üzerine koyulduğu görülmektedir. Bu arada hastaya banyo yaptırılır. Sonra bütün bu malzemeyi bakire bir kız alarak açık araziye götürür. Erkek hasta da onu takip eder. Orada kamışlardan bir kapı yapılır; kırmızı ve beyaz ipler bağlanır. Hastanın eline bir ayna ve bir kirman (bunlar kadınlık sembolleridir) verilir. Hasta böylece kapıdan geçirilir. Kapıdan çıkınca, bu sefer de ayna ile kirman alınıp, yerine erkeklik sembolleri olan yay ve ok verilir. Bu sırada yaşlı kadın (SAL ŞU.GI) şu sözleri söyler: "Bak! Senden kadınlığı aldım ve erkekliği sana geri verdim. Kadın davranışını attın, şimdi erkek davranışını göster!" Daha sonra hadım edilmiş bir erkeğin, üreme gücü olmadığı belirtilerek, aynı şeyin hastanın başına gelmemesi (hastanın çocuk sahibi olabilmesi) istenir. Bunun için tanrıça Ulliyaşşı'ye dua edilir. Hazırlanan bir masanın üzerine, önceden hazırlanan (yukarıda saydığımız) kurban malzemesi yerleştirilir. Hasta, bunlardan üç defa yiyip üç defa da içer. Daha sonra da masanın önüne serilen bir yatağa yatırılır ve rüyasında tanrıçayı görmesi ve onunla ilişki kurması istenir. (Metnin bundan sonrası oldukça kırık bir durumdadır.) Burada yapılan tedavinin, psikolojik telkin yoluyla, hastayı güçlü olduğuna inandırmak olduğu söylenebilir (Dinçol 1982:93-94).

4- Hititlerde salgın hastalıklara karşı da bir çok majik ritual uygulanmıştır. Bunlar arasında Zarpiya Rituali, Uhamuva Rituali, Pulişa Rituali ve Aşhella Rituali sayılabilir (Dinçol 1985: 2). Ordudaki salgın hastalığa karşı yapılan Pulişa Ritualinde, düşman ülkesinden getirilen bir erkek esir, salgına sebep olan tanrılara sunulmuştur (Eğer salgına sebep olanlar tanrıça ise, bu sefer de kadın esirler sunuluyordu). Uhamuva Ritualinde ise ülkedeki salgın hastalığa karşı tanrılara, insan yerine (bazı majik işlemlere tabi tutulan) hayvan sunulmuştur (Dinçol 1985: 29-33; Hırçın 1989: 8-9). Aşhella Rituali de⁽³⁹⁾ diğerleri gibi, salgın hastalıklara karşı uygulanan bir ritualdir. Bu ritualin hedefi, ordudaki (ve ülkedeki) salgının ortadan kaldırılmasıdır. Ritualde bu amaçla, kurban olarak sunulan koçların düşman tarafına yollandığı görülmektedir. Burada tanrıdan beklenen şey ise, tanrının, salgını Hatti ülkesinden alıp düşman ülkesine göndermesidir (Dinçol 1985: 29-30).

Hititlerde majik rituallerin sadece hastalıklarda değil, daha bir çok problemin çözümünde de kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ aile içinde çıkan kavga ve

⁽³⁹⁾ Aşhella Ritualinden (CTH 394) bazı pasajların tercümeleri ,eldeki diğer versiyonlarından da faydalanarak aşağıda verilmiştir:

Öy.

1 "Hapalla'lı Aşhilla şöyle (söyler):
2 Orduda kötü bir yıl olursa <Eğer ülkede veya ordununiçinde salgın olursa>
3 bu kurbanı (rituali) yaparım.
4 Şöyle yaparım <şunları alırım> : Gün akşam olunca,
5 her kim olursa olsun, bütün komutanların hepsi
6 (bir) koç hazırlar

...

11 Ve geceleyin onları çadırların önüne bağlarlar.
12 Ve bu sırada şöyle söylerler: "Hangi tanrı yüz çevirirse,
13 hangi tanrı bu salgına sebep olduysa, bak bu koçları senin
14 için bağladım. (Bunlarla) tatmin ol!

...

19 ve bu sırada şöyle söylerler: "Hangi tanrı bu salgına sebep oldu ise,
20 şimdi bak koçlar duruyorlar, onlar karaciğerleri,
21 kalpleri ve uzuvları ile çok besilidirler.
22 Ona <tanrıya> insan etinden nefret gelsin! Artık,
23 bu koçlarla tatmin olsun!

...

26 Ve onları açık araziye sürerler.

...

32 Onları kim bulursa, bu kötü salgını (da) o ülke alsın!"
(Dinçol 1985:11-26)

anlaşmazlıklara karşı da ritüeller düzenlenmiştir. Bunlardan biri de Maştigga isminde Kizzuvatnalı bir kadın tarafından uygulanan ritüeldir⁽⁴⁰⁾ (Dinçol 1982: 92-93; Ünal 1983: 67-70). Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere, Hititlerde büyü sadece tıp sahasında değil, hemen her sahada kullanılmış ve Hitit toplum hayatının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hititlerden asırlar sonra, eski Yunan'da bile tıbbın içinde, majik ve dinî unsurlar da mevcuttur. Yunan'da uygulanan ilim dışı unsurlarla karışık tedavi metodlarından en iyi bilineni Sağlık Tanrısı Eskülap'ın (Asklepios) Tapınak Tedavisidir.⁽⁴¹⁾

3.4.2.2. Droglarla Tedavi

Bazı araştırmacıların (Ünal 1980a:477) iddia ettikleri gibi, tarımla uğraşan bir toplum olması sebebiyle değil, tabiat ile ilgili olmaları ve "etkili" ilaç aramaları sebebiyle, Hitit tıbbında büyü'nün yanısıra droglarla tedavinin de önemli bir yeri vardır. İlaç yapımında kullanılan droglar organik (nebatî, hayvanî) ve anorganik (mineraller v.b.) menşelidirler.

Bitkiler, insanlar tarafından tedavi amacıyla kullanılan ilk ilaçlardır. İnsanoğlu, zamanla edindiği tecrübeler neticesinde, bitkilerin tedavi edici

⁽⁴⁰⁾ "Bu sözler Kizzuvatnalı bir kadın olan Maştigga'nın sözleridir:Eğer bir baba ve oğlu,koca ve karısı,ağabey ve kızkardeşi kavga ederlerse ben onları şu şekilde tedavi ederim:Kız, siyah renkli bir yün alır ve koyun yağına bunu sarar... Bundan sonra yaşlı kadın tuz,yağ ve balmumu alır... Yaşlı kadın şöyle der:'Her ne yanda olursa olsun,Güneş Tanrısı ile bütün dilleri ve yönleri sola döndürmesi için anlaşın!... Yaşlı kadın su ve hamur alır.Ve onların üzerine suyu serpererek onları temizler.Onların üzerine hamuru yayar ve şöyle der:'Ağzınız ve diliniz şimdi temizlensin!... Onlar siyah bir koyun getirirler ve yaşlı kadın şöyle der:'Elleriniz ve vücudunuzun bütün parçaları için bu siyah koyun bir bedeldir. Ağzının ve dilinin içinde kötülüklerin dili vardır.'...Onu keserler, kalbini söker ve yakarlar...Kurban sahipleri çanağı kırarlar ve sonra yaşlı kadın şöyle der: 'Kötü sözleri ve kötü dili (de) aynı şekilde kırın!' (KBo II 3 ve duplikatları) (Ünal 1988: 67-70).

⁽⁴¹⁾ Bugün, modern tıbbın antik Yunan'da Hippokrat ile başladığı söylenir. Ancak Yunan tıbbının da Hippokrat öncesinde, din ve büyü ile karışık olduğu inkâr edilemez. Bilindiği üzere, Yunan'da ilk dönemlerde, hekimlik rahiplerin elinde idi. Sağlık tanrılarına inanılıyordu. Bunlardan biri de Asklepios idi. Ancak, onun aslında tanrı olmayıp bir hekim olduğu ve sonradan tanrı olarak anıldığı söylenir. Asklepios adına birçok yerde (Bergama, İstanköy v.b.) tapınaklar inşa edilmiştir. "Asklepion" denilen bu tapınaklarda uygulanan tedavinin de din ile karışık olduğu anlaşılmaktadır (Baylav 1968:32). Asklepion kütü ile ilgili ilk bilgiler M.Ö. 6. ve 5. asırlara dayanır. Mitolojiye göre Apollon'dan Asklepios'a gebe kalan Teselya kralının kızı Koronis, ölümünü İschys'e aşık olur. Bunu öğrenen Apollon, intikam almak için kız kardeşi Artemis'e Koronis'i öldürtür. Ancak daha doğmamış olan çocuğa acır ve onu büyütmesi için Cerrahlık Tanrısı Chiron'a verir. Böylece Asklepios Teselya'da büyür. Ele geçen Asklepios heykellerinde, Asklepios genelde yılan şeklinde bir asa ile birlikte tasvir edilmiştir. Asklepios'un yılanı hastalıkları emme ve sürtünme yoluyla iyileştiren iyi vasıflara sahip bir yilandır. Böylece bu zamana kadar da yılan, sağlık ilmi (tıp) ve hekimliğin sembolü olarak gelmiştir (Krug 1993:121-128).

vasıfları olduğunu keşfetmiştir. Üretim öncesi dönemde (toplayıcılık ve avcılıkla geçinen insan topluluklarında) bitkilerin hangisinin yenilebilir olduğunu anlamak için yabanî bitkiler denenmiş ve böylece etkileri bulunmuştur. Anadolu'da bitkilerin tıp sahasında (tedavide) kullanılmasıyla ilgili bilgiler, Hititler devrine kadar uzanmaktadır. Anadolu, iklim ve toprak özellikleri bakımından, üzerinde hemen her tür bitki çeşidinin yetiştirilebildiği oldukça verimli topraklara sahiptir. Florası çok zengin olan bir yerde ikâmet ettikleri için, Hititlerin de bu bitkilerden ilaç olarak (veya ilaç hazırlamada) faydalanmış olmaları oldukça tabiidir. Hitit tabletlerinde geçen bitkiler arasında, bugün Anadolu'da halen tıbbî amaçla kullanılan adamotu, banotu, haşhaş, mazi, mersin, meyan kökü, safran gibi bitkiler de yer alır. Tabletlerde, nebatî drogların yanısıra, birtakım hayvanî ve madenî menşeli droglar da geçmektedir; fakat bunların sayısı nebatî droglara nispeten daha azdır. Meselâ KUB XLIV 61 metninde penis ile ilgili bir hastalığın kurşun (H. şuli(ĵa), Sum. A.BÁR) ile tedavisinden ve yine KUB XLIV 63 + VIII 38'de ise bir göz hastalığının, Kıbrıs'tan getirilen kırmızı bir madde (bakır olabilir?) ile tedavi edilmesinden bahsedilmektedir (Burde 1974: 51). Nebatî drogların ise Hititlerden sonra Yunan, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kullanıldığı bilinmektedir. 19. asırdan itibaren ise ilaç sanayisindeki gelişmelerle birlikte nebatî drogların yerini hazır ilaçlar almıştır. Diğer taraftan, droglar (tabiî ilaçlar) halk arasında, yeniden yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Mısır ve Mezopotamya'da da dinî ve sihrî tedavinin yanında droglarla tedaviden de faydalanılmıştır. Mısır tıp papirüslerinde bu drogların miktarları, hazırlanış ve kullanılış şekilleri verilmiştir. Eski Mısır'da kendisinden ilaç yapılan maddeler arasında (en basit otlardan en büyük ağaçlara kadar) çeşitli bitkiler, çeşitli maden ve taşlar (meselâ metinlerde Menfis taşının vücuttaki hasta kısma konulduğunda, ağrı hissettirmeden cerrahî bir operasyonun kolaylıkla yapılmasını sağladığı kaydedilmiştir), hayvanların

bazı uzuvları sayılabilir (İnan1992:244-245). Mısır tıbbı hakkında bilgi edinmemizi sağlayan tıp papirüslerinde, droglarla yapılan ilaçların nasıl hazırlandığı hakkında bilgiler mevcuttur. Meselâ 875 reçete ihtiva eden Ebers Papirüsünde tedavide başvurulacak ilaçların nasıl hazırlanacağı ve kullanılacağı anlatılmaktadır (Sayılı 1982: 116). Eski Mısır tıbbının zengin bir ilaç koleksiyonu vardı. Mısır tıbbında tek bir maddeden hazırlanan ilaçlar olduğu gibi, bir kaç maddenin karışımından yapılan ilaçların olduğu da bilinmektedir. Eski Mısır'da kullanılan ilaçlara bir gözatacak olursak bunlar arasında anason, kokulu sakız, sarımsak, pırasa, reçine, acımarul, adasoğanı, banotu, hardal, incir, keten tohumu, kişniş, safran, soğan, tarçın ve üzüm (Baytop 1985:10-11) sayılabilir. Sümerli hekimlerin de hayvanî, nebatî ve mineral kaynaklardan faydalanarak çeşitli ilaçlar hazırladıkları bilinmektedir. Kullandıkları mineral ve kimyevî ilaçlar arasında kükürt, güherçile (potasyum nitrat), antimon, civa, tuz, bakır tozu v.b. yer alır (Sayılı 1982: 431). Hayvanî menşeli maddeler olarak ise süt, yılan derisi ve kablumbağa kabuğu v.b. kullanılmıştır (Kramer 1990:51). Nebatî drogların bir kısmı Mezopotamya'dan, bir kısmı ise diğer ülkelerden temin edilmiştir. Mezopotamya'da kullanılan droglar arasında adamotu, haşhaş, kekik, hardal, kitre, nane v.b. sayılabilir (Baytop 1985: 9). Mezopotamya'da da çeşitli maddelerden hazırlanan bütün bu ilaçların bir kısmı merhem olarak kullanılmış, bir kısmı da ağızdan verilmiştir (Kramer 1990: 51). Reçetelerde ilacın nasıl hazırlanıp ne zaman alınacağı da belirtilmiştir.⁽⁴²⁾ Meselâ bazı ilaçların sabahleyin aç karnına, bazılarının da akşam üzeri alınması gerektiği bildirilmiştir (Sayılı 1982: 432). Bu durum, bugünkü hekim reçetelerinde

⁽⁴²⁾ Nippur'daki kazılarda, yaklaşık olarak M.Ö. 2100'lere ait bir Sümer reçete tableti ortaya çıkarılmıştır. Bu tıbbî tablet 9.5 cm. x 16cm. boyutlarında olup, oldukça kırık olarak ele geçirilmiştir.

CS 14221

54-65 "...(ve) nehir kilini toz edin (SAHAR.NÍG.ÍD.DA); su (ve) bal ile yoğurun;... ağaç yağı (IÀ.GÍŞ) ve sıcak (?) sedir yağını üzerine serpin.

85-134 Toz edilmiş kuru elma ve 'ay' bitkisinin kökü (NANNAR);

... deniz kaplumbağası kabuğunu... (BAR.NÍG.BÚN.NA),... tuz (MUN), ... asafetida ile bunları yoğurun; yüksek kalitede bira (ve) kaynar suda yıkayın; tüm (karışımın) solüsyonunu serpin, (organın) üzerine serpmeye (sıvısı); üzerine ağaç yağı sıvayın; toz edilmiş köknar kozalaklarını ekleyin.

... Myrtle kökü (GÍR), toz edilmiş alkali (TE), arpa (ŞE) ve toz edilmiş köknar reçinesinin (KU-SÍ-IB-HU) üzerine su katın; kaynatın; ... (organı) sıvı ile yıkayın; ...

(Levey 1959:148-150)

geçen ifadelerle benzetilebilir. Ancak bu reçetelerde, birkaç maddenin karışımından meydana gelen ilaçlarda, karışımda kullanılan maddelerin miktarları açıkça belirtilmemiştir. Bu durum, meslek sırlarının saklanması olarak yorumlanabilir (Sayılı 1982: 422-423).

Kendilerinden sonraki pek çok medeniyeti tıp sahasında etkileyen Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin, Hitit tıbbı üzerinde de önemli etkileri olduğu inkâr edilemez.

Hititler, hastalıkların tedavisinde hiçbir zaman lakayt davranmamışlardır. Tedavi için majik işlemlere başvurdukları gibi, droglardan da faydalanmışlardır. İlaç reçetelerinde geçen ilaçların bir kısmını dışardan (bilhassa da Mezopotamya'dan) ithal etmiş oldukları bir gerçektir. Ancak bu durum onların tıpta geri olduklarının değil, aksine kendi sağlıkları için gerekli olanı, tıp sahasında kendilerinden daha üstün olan medeniyetlerden alarak kendilerine adapte ettiklerinin ve bu konuda kayıtsız kalmadıklarının delilidir (Dinçol 1985: 7). Hitit majik ritüellerinin pek çoğu nasıl ki dış menşeli ise (Hurri, Luvi, Kizzuvatna v.b.), ilaçla tedavide de dış unsurların (Mısır; Mezopotamya v.b.) olması gayet tabiidir. Hititlerin hastalıklara karşı almış oldukları tedbirlerin, uzun tecrübelerle dayanan kocakarı ilaçları olduğu şeklindeki yargının (Ünal 1980a: 494), yerinde olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü zaten tıbbın esasını, ampirik tedavi teşkil eder. Üstelik Hititlerden asırlar sonra bile bugün halâ, 'kocakarı ilacı' olarak değerlendirilen tedavi metodlarının kullanılıyor olması, Hititlerin bu konuda en azından hor görülemeyeceğini ortaya koyar.

Hitit tıbbı ve ilaçları hakkındaki bilgilerimiz, genel olarak, Hititlerin baş şehri Hattuşa'da (Boğazköy) bulunmuş olan Hitit arşivindeki tıbbî tabletlere dayanmaktadır. Bu arşivde ele geçen tıbbî metinlerin büyük bir kısmı Akkadcadır, bir kısmı ise Akkadcadan Hititçeye tercüme edilmiştir (Ünal

1980a: 482). Tıp ile ilgili bu tabletlerin başında hastalıktan bahsedilir. Hastalığın ismi verilir ya da semptomları vasıtasıyla hastalığın özellikleri belirtilir ve hasta uzuvlar sayılır. Sonra da bunları iyileştirmek için kullanılacak ilaçlar ve bunların hazırlanış şekilleri verilir. Bu ilaçların büyük bir kısmının nebatî droglardan elde edildiği görülmektedir (Burde 1974: 51). Tabletlerde, drog olarak kullanılan bitkilerin kısımlarından da bahsedilmiştir. Bu bitkiler arasında (Mısır ve Mezopotamya'da da kullanılan) aksırık otu (Akk. BU'ŠANU), badem (^{GIŠ}liti-), hardal (Sum. ÚHAR.HAR), haşhaş (^{GIŠ}haššika), meyan kökü (Akk. ŠŪŠU), sarımsak (Sum. ŠUM^{SAR}), sedir (^{GIŠ}irimpi-), söğüt (^{GIŠ}šišijama-), susam (^{GIŠ}šamama-), şimşir (Akk. ŠİMŠĀLU), üzerlik (zahheli) gibi Anadolu'da yetişen bitkiler yanında abanoz ağacı (Sum. ^{GIŠ}ESI) gibi dışarıdan getirilen bitkiler de yer almaktadır (Baytop 1985: 12). Ayrıca Hititlerin de dışarıya bazı droglar sattıkları bilinmektedir. Tıbbî reçetelerde, kullanılacak drog miktarı ekseriyetle yazılmamış veya miktar belirtmek için 'biraz', 'fazla', 'yarım' gibi ifadeler kullanılmıştır. Meselâ KUB XLIV 61 metninde 'az bir miktar tere otu veya kazayağı suyu; bolca miktar AN.TAĤ.ŠUM bitkisi ve yarım ölçek beyaz ot'tan bahsedilmektedir. Kesin miktar belirtilmemiş olmasının sebebi, bu miktarları hekimlerin ezbere bilmeleri olabileceği gibi, bunun meslek sırrı olarak saklanması da olabilir (Burde 1974: 51).

Hititler... , çeşitli hastalıkların tedavisinde sadece büyü ile kalmayıp, ilaçla tedaviye de başvurmuşlardır. Meselâ KUB XLIV 61 metninde iştahsızlık, kanama ve penisle ilgili bazı rahatsızlıklarda çeşitli bitkiler ilaç olarak kullanılmıştır. İştahsızlık tedavisinde tere tohumu, şeytan tersi, AN.TAĤ.ŠUM^{SAR} ve 'beyaz ot'un 7 gün süreyle hastaya verilmesi uygun görülmüş ve eğer hasta yine de iyileşmezse şarap, sarımsak, pırasa kötü, Šullittini bitkisi ve 'beyaz ot'un da hastaya verilmesi kararlaştırılmıştır. Misalleri daha da çoğaltmak mümkündür. KUB XXII 61 metninde ise,

mahiyeti tam olarak bilinemeyen bir göz hastalığının tedavisinde çeşitli otların kullanıldığı görülmektedir (Ünal 1980a: 488-489).

Hititlerde hastalık sebeplerinin yanısıra, hastalıkların tedavisinde kullanılacak olan ilaçların neler olacağı da umumiyetle fal soruları yardımıyla bulunuyordu. Meselâ gözlerinden rahatsız olan kralın (3. Hattuşili), buna karşı hangi ilaçları ve hekimleri kullanması gerektiğini fal yoluyla buldurmuş olduğu KUB XXII 61 metninden öğrenilmektedir:

- 14 Ú pa-ri-ja-u-ua-an-za ku-it DUMU.SAL¹Na-a-ja
 15 ¹M[e-m]i-ja-aš nam-ma-ja LÚ^{MEŠ} A.ZU ku-it še-ik-kán-z[i]
 16 nu Ú^{HI.A} ku-it me-ig-ga-ja na-at-za a-ri-ja-mi
 17 ku-it-mu Ú SI x SÁ-ri LÚ^{MEŠ} A.ZU-ja a-ri-ja-mi
 18 ku-iš-mu LÚ¹A.ZU SI x SÁ-ri nu-kán Ú A-NA ^DUTU^{ŠI}
 19 ŠÀ IGI^{HI.A} a-pa-a-at pa-ar-ri-it-ti KI.MIN nu KIN SIG₅ -ru

“Bundan başka (?) hangi (şifalı) otu Naya'nın kızı Memiyaş ve ayrıca hangi (şifalı otu) hekimler biliyorlarsa; şimdi (bu) otlar(ın sayısı) çok fazla olduğundan, hangi otun benim için tespit edileceğini fal aracılığıyla soracağım. Hangi hekimin benim için tespit edileceğini de fal aracılığıyla soracağım ve o (hekim), ilgili (şifalı) otu majestenin gözlerine sürecektir. Şimdi talih falı iyi olsun.” (Ünal 1980c: 72).

Hititler döneminde bitkilerin yaprak, çiçek, meyve, kök, kabuk, tohum gibi çeşitli kısımlarının, bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde de bitki kısımlarındaki bazı bileşik maddelerin kişinin bünyesine ve ilacın verilmiş şekline bağlı olarak tedavide pozitif sonuçlar verdiği anlaşılmıştır. Hititler döneminde kullanılmış olan nebatî drogların ya merhem veya yağ haline getirildiği ya da ağız yoluyla verildiği görülmektedir.

Hititlerin, hastalıkların tedavisinde kullanmış oldukları bitkilerden bazıları şunlardır:

uašši- n. (H.) = “ilaç; (tıbbî metinlerde) ilaç ya da merhem”

(HW:248; HDW:103)

uašši, tıbbî metinlerde genel olarak “ilaç” ya da “merhem” olarak geçmektedir.

KUB VIII 36 Öy. II

7' [ma-a-a]n an-tu-uḫ-ša-an IG^{III.A}-u[a] iš-tar[-ak-zi]

8' [na-a]š ki-i ua-aš-ši da-a-i

7' “Bir insanın gözleri hastalandığı [zama]n

8' O, bu ilacı alır ”

(Burde 1974: 38-39).

Giš alanza (n)- c. (H.) , (L. Laurus nobilis) = “defne”

HW'ta (s. 19) “bir tahta (veya odun) çeşidi” olarak geçen alanza'nın diğer kaynaklarda da “bir ağaç ve odunu” olduğu belirtilmiştir (HEG: 15; HED: 29-30).

Ertem'e göre ise “defne” manâsındadır. Ertem'in bildirdiğine göre bu bitki metinlerde çeşitli dağ ve orman bitkileri ve Giš^{hatalkešna} (“beyaz diken”) ile yanyana geçmektedir. Yazara göre alanza, yapraklarını dökmeyen ve daima yeşil kalan Giš^{eja} ile Giš^{hatalkešna}'ya benzer özellikler de taşımaktadır.

Ayrıca alanza'dan kapı yapıldığı ve bunun ritüallerde, temizlenmek amacıyla kullanıldığı da görülmektedir. (Hitit majisinde kirlilikten kurtulmak isteyen kişinin çeşitli ağaçlardan yapılan kapıların altından geçirilerek dinî yönden arındırıldığı fikri mevcuttu)(Ertem 1987: 77-79).

ankiš n. s-St. (H.) = "anlamı tam olarak bilinmeyen bir bitki"

(HEG: 32)

HW'ta (s. 337) bir bitki olduğu belirtilen, fakat hangi bitki olduğu söylenmeyen ankiš, Puhvel'in bildirdiğine göre yeşil bir bahçe bitkisinin ismidir (HED: 73).

Ertem'in 'Anlamları Henüz Münakaşalı veya Bilinmeyen Bahçe Bitkileri' sıralaması içinde, tohumu hastalık tedavisinde kullanılan bir bitki olarak geçmektedir (Ertem 1987: 34).

arijattarija^{SAR} - (H.) = "bir sağlık (iyileştirme) otu"

(HEG.57; HDW:6)

HW²'ta (s. 297), bu bitkinin şifa verici bir ot olduğu belirtilmiştir.

armitašši- (H.) = "sağlıkla ilgili şifa verici bir bitki"

(HDW:7)

Tischler, armitašši'nin, sarı renkte bir bitki olabileceğini belirtmiştir (HEG: 64).

eua(n) n. (H.), (Sum. ŠE) = "arpa ya da buğday cinsinden bir tahıl bitkisi ve onun tohumu"

Kaynaklarda eua "bir tarla meyvesi ve bundan yapılmış olan bir yemek" ve "bir arpa türü" olarak gösterilmiştir (HW: 44, 339; HEG: 119). Puhvel'in bildirdiğine göre de KBo IV 2 I 10'da çeşitli hububat ve bitki tohumları listesi içinde geçen eua, bir tahıl türü (belki arpa) olabilir (HED: 320-321). Ertem'in sıralamasında ise 'Anlamları Henüz Münakaşalı veya Bilinmeyen Tarla Bitkileri' arasında yer alan eua'nın, sapının muhtemelen ilaç olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Ertem 1987: 14-16).

hahuiša(ia) (St.?) (H.) = "sağlıkla ilgili bir ot"

(HEG: 125; HDW: 13)

Ertem'in bildirdiğine göre hahuišaia, ilaç olarak kullanılan, ot ya da sebze cinsinden bir bitkidir (Ertem 1987: 120).

KBo XXI 17, 11: "JGAPANU ha-hu-u-i-ša-ia^{SAR}" = "hahuiša 'dan bir küme (bir hahuiša kümesi, yığını)" (HED: 9).

halki- c. (H.), (Sum. ŠE), (Akk.ŠE'U), (L. Hordeum)= "tahıl; bilhassa arpa, arpa tohumu, (genel anlamda) tane, tohum"

^dHalki= (Sum. ^dNISABA)= "hububat (tahıl) tanrısı"

Kaynaklarda (HW: 47, 293, 313; HEG: 133-134) "hububat, tahıl, arpa, buğday" karşılığı olarak verilen bu kelime, Ertem'in Flora'sında 'Tarla Bitkileri' sıralaması içinde geçmektedir. Yazarın bildirdiğine göre, Hititlerde

arpa diğer bitki ve maddelerle birlikte ilaç yapılışında kullanılıyordu (Ertem 1987: 4-7).

úĥariġati^(SAR) c. (H.) = "sağlıkla ilgili bir ot"

(HEG: 173; HDW: 16).

úĥarki- (H.) = "bir ot"

Metinlerde úĥarki olarak geçen ot isminin, bazı araştırmacılar tarafından "beyaz ot" olarak tercüme edildiği görölmektedir.

KUB XLIV 61 Öy.

5 [1/2 úĥar-kġi-ġa me-na-aġ-ġa-an-da da-a-i na-at-ři I-NA UD 7^{KAM}

5 "Mukabilinde [1/2 'beyaz oġt' alır ve o ona 7 günde..."

(Burde 1974: 18-19).

Ertem'in bildirdiğine göre úĥarki, hastaya (şarapla birlikte) ilaç olarak verilen bir ottur (Ertem 1987: 122).

ĥarřattanař(şa)/ĥurřattanař(şa) (H.) = "bir şifa otu"

(HEG: 186)

ħašuššara- (H.) = "bir bahçe bitkisi"

(HEG: 211)

Ertem'in bildirdiğine göre ħašuššara, hastalık tedavisinde ilaç hazırlanışında kullanılan bir bahçe bitkisi olmalıdır (Ertem 1987: 42-43).

^(GİŞ)**ħat(t)alkešna-**c. (H.), (L. Rhamnus catharticus) = "dikenli (veya diken türü) bir bitki; ak diken?"

(HW: 65; HEG: 218; HDW: 19; Ertem 1987: 92-94; HED: 256-257).

ħazzuḡani- (H.) = "bir bahçe bitkisi"

Tischler'in bildirdiğine göre bu bitki, bazı metin yerlerinde AN.TAḤ.ŠUM^{SAR}ın yanında geçmektedir. Buna göre soğan türü bir bitki olabileceği düşünülebilir (HEG: 235).

ħazzuḡani de, hastalık tedavisinde gerekli olan ilaçları hazırlamada kullanılan ve anlamı kesin olarak bilinmeyen bir bahçe bitkisidir (Ertem 1987: 43).

^{GİŞ}**ħiqqarza-** (H.) = "bir bitki"

Anlamı tam olarak tespit edilememiş olan bir başka bitki de ^{GİŞ}ħiqqarza'dır. Metinlerden, ağaç türü bir bitki olduğu anlaşılan ^{GİŞ}ħiqqarza'nın tohumunun ilaç olarak kullanıldığı görülmektedir (Ertem 1987: 124-125).

ḥu^šaṣ̌aiša- (St. ?) (H.) = "sağlıkla ilgili bir bitki"

(HEG: 254; HDW: 22).

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla sapı, tohumu ve dalı ilaç olarak kullanılabilen otsu bir bitkidir (Ertem 1987: 125-126).

^(GİŠ/Ú)**ḥu^šalli-** (**ḥulli-**, **ḥu^šalliṣ̌sanant-**) (H.), (L. Pinus="çam") = "çam kozalağı"

Hem determinatifsiz hem de GİŠ ya da Ú determinatifleriyle birlikte kullanılan ḥu^šalli, çeşitli kaynaklarda "çam kozalağı" karşılığında kullanılmıştır (HW:78-79; HEG:325-327). Ertem'in bildirdiğine göre, eldeki metinlerden, bu bitkinin (diğer bitki tohumlarıyla birlikte) ilaç hazırlanışında kullanıldığı görülmektedir (Ertem 1987: 126-127).

iggaiša^{SAR} (H.) = "bir bitki"

(HEG: 350).

Ertem'in sıralamasında 'Anlamları Henüz Münakaşalı veya Bilinmeyen Diğer Bitkiler' bölümünde yer alan iggaiša^{SAR}'ın sapının hastalık tedavisinde kullanıldığı bilinmektedir (Ertem 1987: 127).

^(GİŠ/Ú)**ippijanza** (n)- (St.?) (H.) = "ilaç yapımında kullanılan bir bitki"

(HDW: 27; HZL:319; Ruster-Neu 1991:43)

Tischler'in bildirdiğine göre, ilaç olarak kullanıldığı düşünülen bir bitkiye ait bu ismin sonundaki -anza(n)- eki, bunun bir Glossenkeil kelimesi olabileceğini (belki Hurrice menşeli?) düşündürmektedir (HEG: 365).

Ertem de ippijanıza'nın, bazı metin yerlerinde (KUB VII I Öy. I 22 v.b.) ilaç hazırlanışında kullanılan bahçe bitkileri arasında yer aldığını bildirir (Ertem 1987: 129-130).

kappani- c./n. (H.), (Sum. ^úGAMUN), (L. Cuminum cyminum) = "kimyon ?"

Tabletlerde kap-pa-ni-iš GE₆ ("siyah kimyon"): KBo XIII 248 I 13 ve BABBAR kap-pa-a-ni ("beyaz kimyon"): KUB VII 1 Öy. I 20 türünden ifadelerle rastlanmıştır (HEG: 488).

kappani, hastalık tedavisinde kullanılan bitkilerden biridir. Bazı araştırmacılar tarafından 'kimyon' karşılığında kullanılan kappani, Ertem'e göre anlamı kesin olarak tespit edilememiş bir bahçe bitkisidir. Çünkü eldeki metinlerden tohumlarının siyah ve beyaz renklerde olduğu ve süt ve hamurun içine konulabildiği belirtilmektedir. Aynı araştırmacıya göre bu bitki kimyon bitkisi olsaydı, süt ya da hamura konulmaktan ziyade et yemeklerinde kullanılırdı. Üstelik kimyon bitkisinin tohum ya da meyvesinin siyah ve beyaz renklerde olamayacağı da bilinmektedir. (Ertem 1987: 44-46).

^{GIŠ}**karhuu-** (H.) = "bir bitki"

Anlamı henüz kesin olarak bilinmeyen bu bitkinin yağının, hastalık tedavisinde kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ertem 1987: 131).

^{Giš}karšani- (H.) = "alkalik bir bitki"

HW'ta (s. 102) "alkalik bir bitki" olarak verilen karšani, HDW'te (s. 35) ise "sabun bitkisi, bir şeyi yıkamada kullanılan bir bitki" olarak tanımlanmıştır.

Bossert; ^{Giš}karšani'nin, yıka(n)mada sabun yerine kullanılan (sabun görevi gören) bir (bitki) kök(ü) olduğunu belirtir (HEG: 521).

Ertem'in bildirdiğine göre bazı metinlerde büyüü ve insanın kötü rüyalarını ortadan kaldırmada kullanılan ve anlamı kesin olarak tespit edilememiş olan bu bitki, bazı araştırmacılar tarafından ağaç türü bir bitki olarak, görüldüğü halde, bazıları tarafından da ağaç değil de otsu bir bitki olarak kabul edilmektedir (Ertem 1987: 131-132).

lakkarua(n)^(SAR) n. (H.) = "bir bitki"

(HEG:18)

HW'ta (s. 125) 'ritualde kullanılan bir bitki' olarak geçen lakkaruan; Ertem'in bildirdiğine göre, hastalık tedavisinde gerekli olan ilaçların hazırlanmasında da kullanılmıştır (Ertem 1987: 47).

^(Giš)luueššar (^(Giš)lueššar) n. r/n-St. (H.), (L. Liquidambar orientalis miller) = "Günlük Ağacı"

(HDW:49; HEG:81)

Kaynaklarda lu_xeššar'ın "bol duman çıkaran bir çeşit reçineli ağaç odunu" anlamını taşıdığı belirtilmiştir (Ertem 1987: 134-135).

^{GIŠ}paini- (H.), (Sum. ^{GIŠ}ŠINIG), (Akk. ^{GIŠ}BĪNU), (L. Tamarix) = "ılgın ağacı"

(HZL:351)

paini, HW'ta (s. 155) "ılgın" olarak geçmektedir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, ılgın ağacının herhangi bir kısmından hastalıkların tedavisinde faydalanılmıştır (Ertem 1987: 99-101).

šullittini^{SAR} - c. (H.) = "sağlıkla ilgili bir ot"

(HDW: 80)

úšuarita- c. (H.) = "sağlıkla ilgili bir ot"

(HDW:80)

tappi- c. (H.) = "hekimlikte kullanılan bir madde"

HDW'te belirtildiğine göre tappi "tıpta ve hekimlikte kullanılan, sargı türü bir nesne ya da bir tür örtü veya kılıf olabilir" (HDW: 85).

KUB XLIV 61. Ay. IV 20: "nu tap-pí-in e-nu-z[i (21)] x ^{UZU}I-ŠA-RI-ŠU an-da zi-ik-ki-iz-zi" = "O, tappi'yi ısıtır; [ ] penisinin içine yerleştirir." Tischler'in

bildirdiğine göre tappi, yeme ile ilgili nebatî menşeli bir madde de olabilir. KBo XVII 65 + Öy. 17: “tap-pi-i [n-na Ú-U] e-iz-za-[zi] “ = “ [ve] o, tappi'yi yemez ” (HEG: 126).

tijati- c. (H:) = “kendisinden ilaç yapılan bir bitki”

(HDW: 91).

zahheli- (H.), (Sum. ZAG.AḪ.LI, ZAG.ḪI.LI), (L. Peganum harmala)= “üzerlik”

Bazı araştırmacılar tarafından “tere otu” anlamına geldiği düşünülen zahheli, Ertem'in bildirdiğine göre ise “ayrık otu” veya “üzerlik otu” anlamlarına gelen ve hem kendisi hem de tohumunun ilaç hazırlanışında kullanıldığı bilinen bir bitkidir (Ertem 1987: 54-55).

^{GIŠ}A.AM(^{GIŠ}ILDÁG) (Sum.), (Akk. ILDAQQU) = “bir ağaç”

HW'ta (s. 264, 277) “bir ağaç” olarak geçen ^{GIŠ}A.AM; Ertem'in bildirdiğine göre (Ertem 1987: 107), tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitkidir.

AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} (Sum.), (L. Allium cepa= “soğan”; Crocus sativus= “safran”) = “soğan cinsi bir bitki, safran ?”

Hititler tanrılar için ilkbaharda düzenlemiş oldukları bayramlara, baharda turfanda olarak yetişen bazı bitkilerin isimlerini vermişlerdir. İşte bu tür bayramlardan bir grubu da EZEN^{BI.A} AN.TAḪ.ŠUM^{SAR} ismini taşımaktadır.

SAR determinatifinden de anlaşılacağı üzere, bir bitki ismi olan AN.TAḤ.ŠUM'un "soğan" manâsına geldiği düşünülmektedir (Ar 1943: 57-58).

HW'ta ise (s. 265) "bir bitki" olarak tanımlanmıştır.

Cornelius'un bildirdiğine göre bazı araştırmacılar (Ehelolf v.b.), sonunda "soğan" manâsına gelen ŠUM'un bulunmasından dolayı, bu Sümerogramın, "soğan" karşılığında olabileceğini, bazıları (Thompson v.b.) ise "mercimek" olabileceğini iddia etmişlerdir. Cornelius'a göre AN.TAḤ.ŠUM, "mercimek" olamaz. Çünkü eldeki tabletlerde, AN.TAḤ.ŠUM'un çeşitli yemeklere tane ile eklendiği belirtilmektedir. Bu durumda mercimeğin tane olarak eklenmesi tuhaf olmaktadır. Ayrıca AN.TAḤ.ŠUM'un ilkbaharla bir ilişkisi olduğu, çünkü ilkbaharda onun adını taşıyan bir bayramın kutlandığı bilindiği halde, mercimek bir ilkbahar bitkisi değildir. Cornelius'a göre AN.TAḤ.ŠUM ancak "safran" olabilir. Çünkü yemeklere, safran çiçeklerinin tane ile eklenmiş olması mümkündür. Safran, AN.TAḤ.ŠUM'un (tabletler vasıtasıyla anlaşılan) diğer özelliklerini de taşımaktadır. Meselâ safran da, yemeklerde baharat olarak ve ayrıca afrodisyak özelliği sebebiyle tedavi edici bir ilaç olarak kullanılır. Ayrıca safran çiçeği ilkbaharın ilk haftalarında döküldüğü için, safranın ilkbaharla da bir ilişkisi vardır. Cornelius, AN.TAḤ.ŠUM'un da safran gibi bir ilkbahar bitkisi olduğunu, içinde ormanın bin tanrısına kurbanlar verilmesinden bahseden bir metin yerini (KUB XXII 27 IV 13) örnek göstererek iddia eder (Cornelius 1965:175-177).

Ertem'in bildirdiğine göre de AN.TAḤ.ŠUM, büyük ihtimalle ilkbaharın başında yetişen ve canlılığını uzun süre koruyamadığı halde meyvesi uzun süre kullanılabilen bir bitki olmalıdır. Ayrıca bazı bitkilerle birlikte AN.TAḤ.ŠUM^{SAR} da, hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanılmıştır (Ertem 1987: 34-39).

AN.TAĤ.ŠUM^{SAR}'ın anlamının henüz münakaşalı olduğu görülmektedir. Çünkü AN.TAĤ.ŠUM için Ehelolf "soğan" anlamını teklif ederken, Thompson "mercimek" demektedir. Ayrıca Cornelius, AN.TAĤ.ŠUM'un sahip olduğu birtakım özelliklere dayanarak, onun "safran bitkisi" olabileceğini ifade etse de, Ertem onun bu görüşüne katılmamaktadır. Ertem, metinlerde bir başka kelimenin (Akk. AZUKIRANU, AZUPIRU = Sum. ÚHUR.SAG.ŠAR) "safran" karşılığında olduğunu belirtir. Ayrıca Cornelius'un AN.TAĤ.ŠUM="orman bitkisi" eşitlemesini (Cornelius'un verdiği metnin AN.TAĤ.ŠUM bitkisi bayramı metni olmadığını belirterek) kabul etmez (Ertem 1987:39).
(bk. ^{GIŠ}AZUKIRANU, ÚAZUPIRU)

^{GIŠ}ESI (Sum.), (L. Lignum Ebeni= "abanoz odunu") = "abanoz ağacı"

(HZL:317).

Bazı araştırmacılara göre "akça ağaç", bazılarına göre ise "söğüt ağacı" anlamına geldiği düşünülen bu bitkinin çayırda ve kanal kenarlarında yetiştiği bilinmektedir. Mısır'a gönderilen eşyalar arasında, bu bitkiden yapılmış tahtlar olduğu bilindiğine göre, bu ağaç cinsi bitki, mobilyacılıkta (yani eşya yapımında) kullanılmaya elverişli bir bitki olmalıdır. Diğer bazı araştırmacılar gibi Ertem'e göre de, tohumunun ilaç olarak kullanıldığı bilinen bu bitki için "abanoz ağacı" anlamı uygun düşmektedir (Ertem 1987: 89).

^(GIŠ)GEŠTIN.KA₅.A (Sum.) = "bir bitki"

İlaç olarak kullanıldığı bilinen bir bitki (Ertem 1987: 89).

GI.DÙG.GA (Sum.) = "kamuş cinsi bir bitki"

Ertem'in bildirdiğine göre GI.DÙG.GA çabuk yanabilen ve ilaç hazırlanışında kullanılan bir bitki olmalıdır (Ertem 1987: 117-119).

ÚGİR.TAB (Sum.) = "bir bitki"

Köcher (Af0 16, 1952, s. 47 v.d.) tarafından "akrep otu" olarak tercüme edilen ve ilaç olarak kendisinden faydalandığı bilinen bir bitkidir (Ertem 1987: 119-120).

GIŠ GI.ŠUL (^{GIŠ}ŠUL.HI) (Sum.) = "bir bitki"

Genellikle ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 142).

ÚGUR₅ (Sum.), (Akk. ŠAKIRU), (L. Hyoscyamus niger) = "banotu"

Banotu; ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 98).

GURUN.GUŠKIN (Sum.) = "bir bitki"

Tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 120).

ÚGURUN.KÙ.BABBAR (Sum.) = “bir bitki”

İlaç olarak kullanıldığı bilinen bir bitki (Ertem 1987: 120).

IN.NU.UŠ (Sum.) = “bir bitki”

Herhangi bir kısmı ve tohumu ilaçların hazırlanmasında kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 128).

GIŠKAN.HU.ŠI (Sum.) = “bir bitki”

Kendisinden ya da herhangi bir kısmından ilaç olarak faydalanılan bir bitki (Ertem 1987: 130-131).

ÚKUR.KUR.RA (Sum.), (Akk. **ÚATĀ'İŠU**) = “beyaz aksırık otu ? ”

Metinlerde ilaç olarak kullanıldığı kaydedilen beyaz aksırık otu isimli bitki (Ertem 1987: 95).

ÚKUR.RA (Sum.), (Akk. **ÚNINŪ**) = “bir bitki”

Herhangi bir kısmı veya tohumu çeşitli hastalıkların tedavisinde ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 95).

^{Giš}MA.NU (Sum.) = "bir bitki"

Bugün için manâsı henüz kesin olarak bilinemeyen bitkilerden biri olan MA.NU'nun tohumunun ilaç hazırlanışında kullanıldığı anlaşılmaktadır (Ertem 1987: 135).

^ÚMUL.DÙ.DÙ (Sum.) = "bir bitki"

Tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 136).

^{Giš}NAM.TAR (PILLÛ) (Sum.), (L. Mandragora autumnalis) = "adamotu"

(HZL:340)

Adamotu; tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 96, 97).

^{Giš}NIM (Sum.) = "bir bitki"

Herhangi bir kısmından ilaç olarak faydalanılan bir bitki (Ertem 1987: 137).

^ÚNU.LUḤ.HA^(SAR) (Sum.) , (L. asafetida) = "şeytan tersi"

(HZL:343)

Hastalık tedavisinde kullanılan bir bahçe bitkisi=şeytan tersi (Ertem 1987: 48-49).

ÚŠE.LÚ^{SAR} (Sum.), (L. Coriandrum sativum) = “kişniş”

(HZL:350)

Tohumlarıyla birlikte ilaç hazırlamada kullanılan bir bahçe bitkisi=kişniş
(Ertem 1987: 49-50).

ŠIKIL.LA (Sum.) = “bir bitki”

Tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 139).

ŠU.GÁN^{SAR} (ŠU.KIŠ^(SAR)) (Sum.) = “bir bahçe bitkisi”

Hastalık tedavisinde kullanılan bir bitki. (Ertem 1987: 50-51).

ŠUM^{SAR} (Sum.), (L. Allium cepa = “soğan”; Allium sativum = “sarımsak”) =
“soğan ? , sarımsak ? “

(Ertem 1987:32; HZL:349)

Hastalık tedavisinde kullanıldığı anlaşılan bu bitkinin, metinlerde, genellikle
GAPANU ile birlikte geçtiği görülmektedir.

KUB XLIV 61 Öy. 10-13

10 ma-a-an-ma-aš a-pi-iz Ú-UL SIG₅ -ri nu-uš-ši GEŠ[TIN

11 pa-a-i ŠUM^{SAR} GA-PA-NU GA.RAS^{SAR} GA-PA-NU šu[-

12 šu-ul-li-it-ti-in-ni-iš^{SAR} GA-PA-NU[

13 da-a-i na-at an-da tar-na-i na-at ki[-

- 10 "Eğer o sağlıklı değilse, ona şa[rap
 11 verir, ŞUM^{SAR} GAPANU ("sarımsak sapı"), GA.RAŞ^{SAR} GAPANU,
 12 şullittini GAPANU'yu
 13 alır ve bunu içine koyar ve "
 (Burde 1974: 18-19)

ǂŠU.UR.MAN (Sum.) = "bir bitki"

Yağı, hastalık tedavisinde kullanılan bir bitki (Ertem 1987: 102).

ÚUR.PÍ.PÍ (Sum.) (L. Folium Plantaginis= "sinirli ot yaprağı") = "sinirli ot ? "

(Baytop 1984:379)

İlaç olarak kullanıldığı bilinen bir bitki=sinirli ot (Ertem 1987: 144).

ÚARGANU (Akk.), (L. Balsamum Meccae, Balsamum Gileadense, Commiphora opobalsamum = "mekke pelesengi ağacı") = "mekke pelesengi"

İlaç olarak kullanılan bir bitki=mekke pelesengi(Ertem 1987: 79-80).

ÂSU (Akk.), (L. Myrtus communis) = "mersin ağacı"

İlaç olarak kullanılan bir bitki=mersin ağacı

(Ertem 1987: 80).

AŠUHU (Akk.), (L. Abies) = "kökнар"

Tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki=kökнар (Ertem 1987: 80-81).

AZALLÛ (Akk.), (L. Cannabis sativa) = "kenevir"

Tohumu ilaç olarak kullanılan bir bitki=kenevir (Ertem 1987: 80).

^{GIŠ}**AZUKIRANU** (Akk.), (L. Crocus sativus) = "safran ?"

Herhangi bir kısmı ilaç olarak kullanılabilen bir bitki=safran (Ertem 1987: 109-110).

(bk. AN.TAH.SUM^{SAR})

^Ú**AZUPIRU** (Akk.), (L. Crocus sativus) = "safran"

İlaç olarak kullanılan bir bitki=safran (Ertem 1987: 81).

(bk. AN.TAH.SUM^{SAR})

^(GIŠ/Ú)**DAPRĀNU** (Akk.), (L. Juniperus) = "ardıç"

Tohumu ya da herhangi bir kısmı ilaç olarak kullanılabilen bir bitki=ardıç (Ertem 1987: 81-82).

HAŠU (Akk.), (L. Thymus) = "kekik"

İlaç olarak kullanılan bir bitki=kekik (Ertem 1987: 92).

IMHUR-LIMU (Akk.)= "(mavi renkli) aygün çiçeği"

İlaç olarak kullanıldığı anlaşılan bir bitki=(mavi renkli) aygün çiçeği (Ertem 1987: 128).

^{GIŠ}ŠALABITU (Akk.)= "bir bitki"

Herhangi bir kısmından ilaç olarak faydalanılabilen bir bitki (Ertem 1987: 138).

ŠAMBALITU (Akk.), (L. Trifolium= "yonca") = "teke boynuzu yoncası"

İlaç olarak kullanıldığı anlaşılan bir bitki=teke boynuzu yoncası (Ertem 1987: 98-99).

ŠİMŠALÛ(Akk.), (Sum. ^{GIŠ}TÚG), (L. Buxus sempervirens) = "şimşir ağacı"

(HZL:354)

Metinlerde herhangi bir kısmı ve tohumu ilaç olarak geçen bir bitki=şimşir ağacı (Ertem 1987: 141-142).

ŞINBURATU (Akk.), (L. Ruta (Anadolu'da Ruta chalepensis ve Ruta montana türleri yetişmektedir.)) = "sedef otu"

Herhangi bir kısmı ilaç olarak kullanılan bir bitki=sedef otu (Ertem 1987: 99).

URNÛ (Akk.), (L. Mentha) = "nane"

Hem tohumu hem de herhangi bir kısmı ilaç olarak kullanılabilen bir bitki=nane (Ertem 1987: 105).

Hititlerde hastalık tedavisinde ilaç hazırlamada kullanılan, burada ismini vermediğimiz daha pek çok bitki mevcuttur. Bütün bunlardan da anlaşılacağı gibi, Hititler bitkiler ve bitkilerin çeşitli kısımlarından drog olarak faydalanmışlardır.

Bu bölümde, Hititlerin tedavide kullandıkları bilinen bitki isimlerini verirken, bunların Latince karşılıkları için Baylav 1953(*Fatih Sultan Mehmed Devrinde (Te'lif, Terceme ve Istinsah edilen) Tıp Eserleri ile İlaçlar*), Baytop 1983(*Farmakognozi*), Baytop1984(*Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün)*), Baytop1994(*Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*) isimli çalışmalarından faydalanılmıştır.

Ekonomilerin, toplum hayatını şekillendirmedeki rolü büyüktür. Hitit toplumu da en başta bir tarım toplumu olduğu için, tarımını yaptıkları hemen her bitkiden, tıp sahasında ilaç olarak veya ilaç hazırlamada faydalanmışlardır. (Ertem 1987: 172-173). O devirlerde ilaç olarak kullanılan bazı bitkiler, bugün de halk arasında halâ kullanılmaktadır. Meselâ günümüz Türk halk

hekimliğinde de, (çok eski devirlerden kaynağını alan) İslâmiyet öncesi eski Türk tıbbının majik ve majik olmayan bazı metodları halâ uygulanmaktadır.⁽⁴³⁾

Hititler devri Anadolu'sunda tedavide drog olarak faydalanılan bitkilerin, günümüz halk hekimliğinde bile kullanılmış olması hem Anadolu'da günümüze kadar kullanılan ilaçların çok eski devirlerden beri bilindiğini hem de eski kültürlerin etkisinin devam ettiğini gösterir.

Bilindiği üzere, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle, dünya tarihinde yeni bir devir açılmıştır. Hem siyaset hem de ilim açısından Fatih devrinin, tarihimiz içinde ayrı bir yere sahip olduğu düşünülerek, bu dönemde tıpla ilgili çalışmalara gözetildiğinde Fatih'in, diğer ilim adamlarına olduğu gibi hekimlere de, devletin en yüksek şahıslarını bile gıpta ettirecek derecede önemli mevkîler verdiği görülür. Ayrıca İstanbul'un fethinden sonra tıp ve eczacılığa dair pek çok yazma eseri tercüme ve istinsah ettirdiği de bilinmektedir. (Baylav 1953: 3). Fatih döneminin önemli hekimlerinden biri olan Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun eserlerine dayanarak, o dönemde Anadolu'da kullanılan droglar ve Fatih devri ilaçları hakkında bilgi edinilebilir. Sabuncuoğlu'nun eserlerinden, bu ilaçların nasıl hazırlandığı, hangi maddelerden faydalanılarak oluşturulduğu ve hangi ilacın hangi hastalığa iyi geldiği öğrenilmektedir. Yine onun eserlerinde, bu ilaçların ne zaman ve nasıl alınması gerektiğini gösteren ifadeler de yer almaktadır. Bu ifadelerle Hitit, hatta Sümer devrine ait ilaç reçetelerindeki ifadeler arasında bazı benzerlikler mevcut olduğu görülmektedir. Meselâ burada geçen Sıfat-Müşil (Müşil ilacı) için şöyle denilmektedir: "Süt alasin. Sınameki on

⁽⁴³⁾ İslâm öncesi Türk tıbbı, eski medeniyetlerde gelişen tıp ve hastalık ile ilgili düşüncelerin temel özelliklerini taşır. Eski Türk tıbbında da hastalıkların sebebi kötü ruh veya cinlerdi. Tedavide kullanılan metodlar da buna uygun olarak gelişmişti. Buna göre hastalık faktörünü, hastanın içinden çıkartabilmek ve hastalığın bir başka nesneye nakledilmesini sağlamak gerekiyordu.

Eski Türklerdeki bazı tedavi metodlarının bugün halâ kullanıldığı bilinmektedir. Meselâ eski Türklerin, hastalığı, 'koğurçak' denilen bez veya tahtadan yapılmış bebeklere nakletmesi metodu, bugün Türkiye'de (Tokat v.b.) ve Türkistan'ın bazı bölgelerinde uygulanmaktadır.

Eski Türklerde sadece majik değil, maji dışı tedavi uygulamaları da mevcuttur. Meselâ Uygurlar döneminde kullanılan bazı hayvanî ve nebatî drogların, diğer eski medeniyetlerde ve bugün halk hekimliğinde de kullanıldığı bilinmektedir (Çavdar 1992:309-312).

dirhem sût içinde ıslatasın. Bir gece dura. Sabah kaynatasın, süzesin. O sûtü alasın, üzerine on dirhem Hiyarşenbe içi, on dirhem Temir hindî ezip bir buçuk denk Sakamonya akıtıp içiresin. ... Böylece kuvvetli olur” (Baylav 1953: 9). Üstelik sadece reçetelerdeki ifadelerin ve ilaç hazırlama usullerinin değil, ilaç hazırlanışında kullanılan bazı nebatî maddelerin de Hitit tıbbındakilerle aynı olduğunu görüyoruz. Meselâ bu tür droglar arasında San’at-ı Ma’cun-il Bâh hazırlamada kullanılan kişniş tohumu, soğan tohumu v.b. sayılabilir (Baylav 1953: 10). Örnekler daha da çoğaltılabilir. Meselâ Fatih adına istinsah edilen tıp eserlerinden birinde⁽⁴⁴⁾ geçen ve mafsâl ağrılarına karşı kullanıldığı belirtilen bir ilacın hazırlanışında kullanılan maddeler arasında safran (Zagferan) ve kimyon (Kemmun)’un da bulunduğu görülmektedir ki bu maddeler Hititler döneminde de kullanılıyordu (Baylav 1953: 54-55).

Hem Osmanlı hem de Hititler Anadolu’da aynı topraklar üzerinde yaşamış oldukları için, aradan geçen uzun asırlara rağmen, hemen hemen aynı droglardan faydalanmış olmaları tabiîdir. Hititler döneminde kullanılan bir kısım drogların, Osmanlı devri Anadolu’sunda da kullanılmış olması, tabiî ilaç kullanımındaki sürekliliği göstermektedir.

Son olarak, Hititlerde hastalıkların tedavisinde başvurulmuş olan majik ve dinî metodların ve çeşitli droglardan faydalanılarak hazırlanan ilaçların yanında, bir tedavi metodundan daha bahsetmek gerekir ki, o da cerrahî müdahaledir. Hititler döneminde pek çok savaş olduğu bilinmektedir. Elbette bu savaşlar neticesinde, birçok yaralanma vak’asıyla da karşılaşmıştır. O halde Hititler devrinde de cerrahî operasyonların yapılmasına ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Üstelik Hititler öncesi dönemde de bazı cerrahî metodları olduğu (trepanasyon v.b.), eldeki belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca ele geçen belgeler, Hititlerin kendileri dışındaki tıbbî gelişmelerden önemli

⁽⁴⁴⁾ Kıtâb-ı fî marifet-il vecâ-il mefasil (Farsça yazma eser).

ölçüde faydalandıklarını gösterdiğine göre, trepanasyon gibi birtakım cerrahî müdahalelerin Hititler döneminde de uygulanmasına devam edilmiş olması mümkündür. Ancak bu döneme ait olduğu tespit edilen pek çok kesici-delici aletin (bıçak v.b.) tıbbî cerrahide kullanılıp kullanılmadığı kesin olarak tespit edilememiştir. Bu sebeple, ele geçen pek çok kesici aletin arasında, tedavi etmek amacıyla kullanılanları hakkında, şu an için bilgi verilememektedir. Ancak ileride bu konu üzerinde yapılacak derin araştırmalar neticesinde, Hititlerde cerrahî müdahalelerde kullanılmış olan aletlerin neler olduğu ve nasıl kullanıldıkları da daha iyi anlaşılacaktır.

3.5.HİTİT BELGELERİNDE GEÇEN HEKİMLER VE HEKİMLİK HAKKINDA BİLGİLER

Eski çağlardan bugüne kadar insanlar, kendi yaşadıkları çevrede karşılaştıkları birçok hastalığı ortadan kaldırmak veya en azından kendileri için zararsız hale getirebilmek ihtiyacını hissetmişlerdir. İşte bu zorunluluktan da, ilk hekimler, daha doğrusu ilk tedavi ediciler ortaya çıkmış ve zamanla hekimlik, günümüze kadar gelişerek gelmiştir. İlk hekimlerin tedavi metodları tamamen büyü ve dine dayalı idi. Günümüz hekimleri ile ilk çağlardaki hekimler arasında gerek bilgi gerekse de tedavi etme yolları açısından çok büyük farklar vardır. Eski çağların hekimleri, büyücü-hekimler olarak da vasıflandırılabilir. Bu kişiler, çevresinin güvenini kazanmış olan ve ilim dışı metodlarla tedavi eden kişilerdir. Günümüzün modern hekimi ise tamamen ilmî ve teknolojik gelişmelerden istifade etmekte ve elbette tedavide büyü gibi ilim dışı unsurlara hiçbir şekilde yer vermemektedir.

3.5.1. HEKİM

'Hitit belgelerinde hekimler' denilince, ilk olarak "hekim" kelimesi üzerinde durmak gerekmektedir.

Eldeki kaynaklara dayanarak, Hititçede "hekim" anlamını karşılamak üzere, yabancı dillerden girmiş pek çok kelimenin mevcut olduğu bilinmektedir. Meselâ Sümercede "hekim" anlamına gelen A.ZU veya Akkadcadaki ASÛ Hititçede kullanılmıştır. Ancak böyle bir durum, Hititçede bu anlamda bir kelimenin olmadığını göstermez. Hititçe metinlerde pek çok kelime Akkadca ya da Sümerce olarak yazılmıştır, fakat bunların karşılığı yok demek değildir. Pek çoğunun sonuna takılan fonetik komplemanlar⁽⁴⁵⁾ vasıtasıyla, bunların Hititçe karşılığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple "hekim" için kullanılan Sümerogram ya da Akkadogram'ın da mutlaka Hititçe bir karşılığı vardır. Ancak diğer bir çok kelimedede olduğu gibi bunda da, Hititli kâtip, kelimenin Hititçesi yerine, Sümerce veya Akkadcasını kullanmayı tercih etmiştir. Bundan on yıl öncesine kadar, LÚ'nun da Hititçesi bulunmuş değildi. Ancak ele geçen bir tablet vasıtasıyla, "erkek" manâsına gelen LÚ ideogramının Hititçe karşılığının pešna olduğu anlaşıldı. Herhalde A.ZU'nun da Hititçe okunuşu ilerde ortaya çıkacaktır.

^{LÚ}A.ZU (Sum.), (Akk. ASÛ) = "hekim"

(HW: 264; HZL: 304; Rüster-Neu 1991: 8).

⁽⁴⁵⁾ Ideogramların arkasına konularak, o ideogramın içinde bulunduğu grammatikal durumu ve ideogramın hangi dilde okunacağını gösteren ses tamamlayıcılara fonetik kompleman denir.

Sümercede ^{LÚ}A.ZU'nun dışında bir de, "falçı, büyücü" gibi anlamlara gelen AZU kelimesinin olduğu bilinmektedir.⁽⁴⁶⁾ Anlaşıldığı kadarıyla tedavide ^{LÚ}AZU'ya da başvurulmuştur.

^{LÚ}AZU (Sum.), (Akk. BĀRŪ) = "büyücü, falçı, kâhin"

(HW: 266; HZL: 308; Rüster-Neu 1991: 8).

Sümercede "hekim anlamına gelen ^{LÚ}A.ZU'nun Akkadcadaki karşılığı olan ASŪ kelimesi "suyu bilen (taniyan) kişi" anlamına gelmektedir (Ünal 1980a: 480-dp. 19; Erdemir 1994: 159). Bu da, tedavide suyun önemli bir yeri olduğunu düşündürmektedir. Sayılı'nın da bildirdiği gibi su, büyü ile tedavide önemli rol oynamaktadır (Sayılı 1982: 414). Suyun tedavideki bu önemi, Mezopotamyalıların kâinatla ilgili görüşlerinde, suyu bütün hayatın temelinde görmelerinden de kaynaklanmaktadır.⁽⁴⁷⁾

3.5.2. TIP EĞİTİMİ VE TEDAVİ

Mezopotamya'da tıp öğretiminin, tapınaklara bağlı okullarda yapıldığı bilinmektedir (Sayılı 1982: 414). Fakat Hititlerde hekimlerin nasıl yetiştiği henüz anlaşılabilmiş değildir. Ancak aralarında usta-çırak ilişkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü hekimlerin, vazifelerini nasıl yerine getireceklerini

⁽⁴⁶⁾ Hitit belgelerinden de anlaşıldığı üzere, ^{LÚ}A.ZU ile ^{LÚ}AZU farklı iki kelimedir. ^{LÚ}A.ZU "hekim", ^{LÚ}AZU ise "falçı, kurban bakıcısı, kâhin" manâsına gelir. Akkadcadaki karşılıkları da bunu gösterir. ^{LÚ}A.ZU'nun Akkadca karşılığı ASŪ, ^{LÚ}AZU'nun ise BĀRŪ'dur. Her ikisinin de (A.ZU ve AZU) Hititçedeki karşılığı bilinmemektedir. Fakat her iki kelimenin de Hititçede kullanılmış olması, Hitit hekimlerinin sadece büyü temelli tedavi uygulamadığını gösterir.

⁽⁴⁷⁾ Sümer düşüncesine göre, kâinatın başlangıcında en önce bir ulu deniz vardı. Tüm kâinat, dünya düzlüğü üzerine kubbelenmiş bir halde bu deniz üzerinde bulunuyordu. Yer ile gök birbirine birleşik durumdaydı. Daha sonra gök, dünyadan ayrıldı. Yer ile gök arasında dağılıma ve yayılma özelliğine sahip olan ve "rüzgar, hava, nefes" manâsına gelen LIL maddesi vardı. Ay, güneş, gezegenler ve yıldızlar da bu madde ile aynı yapıya ve ayrıca ışık gücüne sahipti. Bu gök cisimlerinin hepsi üstten ve alttan sınırsız bir denizle çevriliydiler. Bu deniz içinde tespit edilmiş olduklarından hareket edemiyorlardı. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar ise gök ile yer ayrıldıktan sonra meydana gelmişlerdi (Kramer 1990:63-64).

belirten metinlerde “büyük hekim”, “küçük hekim” gibi ifadeler geçmektedir. O halde hekimlerin arasında (bugün de olduğu gibi) bir hiyerarşi sözkonusudur. Meselâ UGULA LÚA.ZU (yönetici hekim, hekimlerin idarecisi), GAL LÚ.MEŠA.ZU (hekimlerin en büyüğü ,şef hekim), LÚA.ZU SAG (başhekim), LÚA.ZU TUR KAB.ZU.ZU (yardımcı-talebe-küçük hekim; bir bakıma bugünkü asistan hekim ya da tıp öğrencisi anlamında olabilir) gibi ünvanlar Hititlerde de hekimler arasında bir hiyerarşinin mevcut olduğunu göstermektedir (HZL: 305; Beckman 1990: 630-631).

Eldeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Eskiçağ’da büyü ile tıp arasında kesin bir ayırım yoktu. Meselâ Asklepios, tedavi ederken üç metoddan faydalanıyordu. Buna göre ağrı ve acıları büyü ile, yaraları keserek (yani cerrahî müdahalelerle) ve hastalıkları ise şifalı otlar ve merhemlerle iyileştiriyordu. Buna benzer bir sistem İran’da da (Avesta’da) mevcuttu. Burada da tıbbın üç tipi (dolayısıyla da üç tür tedavi) vardı. Bunlar büyü tıbbı, bıçak tıbbı ve bitki tıbbı idi (Mallory 1991: 132).

İlkçağların hekimleri, tedavide sadece cerrahî uygulamalar, birtakım otlar ve merhemlere değil, büyüye de başvuruyorlardı. Önceki bölümlerde de sıkça temas edildiği gibi, Hititler için de aynı şey söz konusudur. Meselâ KUB XXII 61 metninde göz hastalığına karşı yapılan tedavide, hekimler, sadece tıbbî yoldan tedavi yapmakla kalmamışlar, ayrıca tedavide büyüü de kullanmışlardır (Burde 1974: 7). Bo 2650 I 12 v.d.’ındaki metin yerinde, tanrı Telipinu için düzenlenen ritualde, tanrılara ilâhiler söyleyen ve kurban adağında bulunan bir hekimden bahsedilmektedir:

Bo 2650 Öy. I

12 -tji nu LÚA.ZU-aš 1 hu-hu-pa-al-li
13 da-a]i DINGIR^{MEŠ} -aš-ša SÌR^{HLA} -uš

- 14]x-ni-li
 15]x-an-ti NINDA KAŠ pa-aš-kán-te-eš^{GIŠ}BANŠUR
 16]x-aš-ša ša-ra-a ti-i-iz-zi ta-a GUNNI
 17 -]li u_α-al-ha-an-na-i i_š-ha-mi-i_š-ki-iz-zi-ja

- 12 "]ve hekim bir huhupalli (bir çalgı aleti)
 13 alı]r ve tanrılara şarkılar (ilâhiler)
 14 [söyler.]
 15 Ekmek (ve) bira masanın üzerine konulmuştur.
 16 .] .. o üstüne çıkar, sonra [ ] ocak
 17 o [...] 'yi çalar ve ilâhi söyler "
 (Burde 1974: 8).

Hekimin tıbbî fonksiyonlarının yanısıra, tedavide bazı majik işlemleri uygulayabildiğini gösteren örneklerin sayısı daha da artırılabilir. Hekimin büyü ile olan yakın münasebeti, kralî çift için düzenlenen bir Hitit ritualinde de açıkça görülmektedir. Burada hekim, rituali icra eden rahibe, kehanette bulunması için yardımcı olmaktadır.

KBo XVII 1 Ay. IV

- 5 "Kaba somunları parça[larım, şa]rap ve marnuvan'ı (bir içki')
 sı[vı kurbanı yaparım]m...
 6-7 .. Biz y[er]iz (ve) içerez ve hekimler yanımda(dırlar). V[e] biz geliriz.
 Ama gün ağardığı za[man], hekim ve ben gideriz
 8-9 ve tarlipa'yı (rituallerde kullanılan, kırmızı renkte sıvı-akıcı bir
 madde), sunağı ve ocağı ziyaret ederiz. İleride neler olacağı
 hakkındaki kehanetimizi kral ve kraliçeye söyleriz.
 10 Kaba somunu parçalarım ve kurban ederim."
 (Burde 1974: 8-9).

Kizzu.watna ülkesinden Hatti topraklarına geldiği bilinen Zarpiya isimli kişinin, büyü ile tedavi yaptığı halde, kendisine hekim dedirttiği de bilinmektedir. (KUB IX 31).

Hititlerde hekimin tıbbi temellî tedavi uyguladığını gösteren belgeler olduğu gibi, bunun yanında büyü temelli fonksiyonları olduğunu gösteren metinler de mevcuttur (Burde 1974: 9).

3.5.3.KADIN HEKİMLER

Ele geçen kaynaklarda ^{SAL}A.ZU'ya da rastlanmıştır. Burada kullanılan determinatiften de anlaşılacağı üzere (SAL= MUNUS= MÍ ="kadın"), Hititler döneminde kadın hekimler de görev yapmıştır. Bazı kadın hekimlerin isimleri tabletlerde geçmektedir. Bunlardan ikisinin isimlerinin Makiya ve Mammitum-ummi olduğu görülmektedir (Otten-Rüster 1993: 539). Ayrıca KUB XXX 42 I 8 ve devamındaki satırlarda, Hurrili bir kadın olan Azzari'den ^{SAL}A.ZU olarak bahsedilmekte ve bu kadın hekimin, düşman saldırılarına karşı ince (saf) bir yağ (belki parfüm)ile ordu komutanını ve atları ve savaş arabalarını, ordudaki askerleri ve diğer savaş malzemelerini yağlayarak majik bir şekilde koruduğu anlaşılmaktadır. Ordu içindeki ölümlere karşı ne yapılması gerektiği ile ilgili olan başka bir metin yerinde de (KUB XXX 51 IV 17 v.d.), Hurrili bir kadın hekim olan Azzari'nin ne yapması gerektiği, talimatlar şeklinde belirtilmektedir. Ancak görüldüğü gibi, ordunun düşmana karşı korunması ile ilgili olan bu her iki metinde de kadın hekimin tıbbî bir tedavi uygulamadığı görülmektedir. Ayrıca KUB XXXIX 31 metninin 19. satırında bir ölü ayinininde 12 ^{SAL.MEŠ}ŠU.GI ile 12 ^{SAL.MEŠ}A.ZU'nun birlikte yer aldığından bahsedilmiş. Görüldüğü gibi bu ölü töreninde, majik yollarla tedavi yaptığı bilinen ^{SAL}ŠU.GI ("yaşlı kadın") ile "kadın hekim" manâsına gelen ^{SAL}A.ZU'nun sayıları aynıdır (her iki gruptan da 12 kişi) ve ayinde, tedavi

yapan bu iki sınıf yan yana yer almıştır. Farklı meslek isimlerindeki bu yanyanalığa başka metinlerde de rastlamak mümkündür (Darga 1984: 78-79; Otten-Rüster 1993: 539-540). Eldeki çok az bilgiye dayanarak Hitit toplumunda kadın hekimlere de başvurulduğu, ancak bunların tıbbî bir müdahaleden ziyade majik işlemler uyguladıkları söylenebilir. Ancak yine de bu konuda kesin bir sonuca varmak için yeterli belgeye sahip olunmadığını da kabul etmek gerekir. Çünkü kanunlarda ücret talepleri, saray mektuplaşmaları gibi konular ele alındığı halde, kadın hekimlerin meslekî uygulamalarıyla ilgili bir düzenlemeye, şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Şimdiye kadar ele geçen Hitit tabletlerinde Hurrili bir kadın hekimin majik birtakım işlemler yaptığından bahsedilmiş olması bu kadın hekimin, ilmî değil de büyü temelli olsa bile, kötü bir durumu iyi hale getirebilmek (iyileştirebilmek) amacını taşıdığını göstermektedir. Belgelere dayanarak, Mezopotamya'da olduğu gibi Hititlerde de bazı kadınların hekim sıfatı taşıdığını anlamak mümkündür.

Metinlerden de anlaşılacağı üzere, Hititlerde her tür tedavide kadının da önemli bir yeri vardır. Çünkü tedavide sadece kadın hekimlere değil, yine majik tedavi yapan ve ^{SAL}ŠU.GI denilen yaşlı kadınlara ve ayrıca bilhassa doğum olayına iştirak eden ebelere de rastlanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla ^{SAL}ŠU.GI, çeşitli hastalıklara karşı majik ritüeller icra eden yaşlı (kocakarı, büyücü) kadınlara verilen isimdir.⁽⁴⁸⁾

^{SAL}ŠU.GI'nin sadece hastayı iyileştirmek için değil, günlük hayatta karşılaşılabilen hemen her tür kötü olaya karşı da majik ritüeller uygulamış olduğu bilinmektedir. Bu tür ritüellerde genelde birtakım hayvanların (koyun

⁽⁴⁸⁾ Hitit toplumunda, tedavide büyüü sadece ^{SAL}ŠU.GI (haşşaya) değil, ^{LÚ}MUŠEN.DÙ ve ^{LÚ}IGI.MUŠEN ("kâhin, falcı"), ^{LÚ}AZU ve ^{LÚ}HAL ("büyücü, büyücü hekim"), ^{LÚ}SANGA ^DNN, ^{LÚ}D³NN, ^{SAL}É.DINGIR^{LM} ŠA ^DNN gibi bazı tanrıların rahip veya rahibeleri ve ^{SAL}ŠA.ZU ("ebe") gibi daha pek çok meslek sahibi de kullanmıştır. Hititler devrinde, hekimlerin olduğu gibi, büyücülerin eğitimleri hakkında da kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat bunların, mesleklerini babadan oğula şeklinde icra ettikleri düşünülmektedir (Ünal 1988:65).

v.b.) ve eşyaların tanrılara kurban olarak sunulduğu ve bu sunuş ile birlikte bazı majik işlemlerin yapıldığı ve majik sözlerin söylendiği ve böylece üzerinde kötü bir hal bulunan kurban sahibinin, tanrılara yalvarılarak bu durumdan kurtarılmasının istendiği bilinmektedir. Bu tür rituallerde SAL-ŞU.GI'nin, töreni yaptıran ve idare eden kişi olarak başrol oynadığı görülmektedir.

3.5.4. HEKİMLER HAKKINDA BİLGİ VEREN KAYNAKLAR

Eski hekimler hakkında bilgi veren kaynaklar arasında, çeşitli dönemlere ait olan kanun metinleri de yer alır. Bu kanun maddelerinden hekimlerin hem faaliyetleri hem de ücretleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Kanunlarda ayrıca hekimlerin görev ve sorumlulukları da belirtilmiştir. Meselâ bu kanunlar vasıtasıyla, Mezopotamya'da hekimlerin yüksek itibara sahip bir sınıf olduğu ve cerrahların ise daha aşağı statüde ayrı bir sınıf teşkil ettiği görülmektedir. (Herhalde hekimlerin, dinle de bir ilişkisi vardı). (Sayılı 1982: 433-434). Aslında eski çağlarda görülen bu durumun, yakın zamana kadar devam ettiği de söylenebilir. Meselâ Osmanlı ordusunda 1.Dünya Savaşına kadar (1914) cerrahların büyük kısmının mektepli olmayıp, alaylı olduğu ve cerrahın, orduda berber ve nalbant ile aynı seviyede bulunduğu görülmektedir. Hammurabi Kanunnamesinde, yanlış tedavi yapan cerrahlar acımasızca cezalandırılıyordu. Meselâ 218. maddede "Eğer hekim, ağır yaralı adamın bronz neşterle üzerinde çalışıp ölümüne sebep olursa veya adamın göz bölgesini bronz neşterle açıp, adamın gözünü kör ederse, (hekimin) bileklerini keseceklerdir" (Tosun-Yalvaç 1989: 206). Burada hekimin (yani göz operasyonunu yapan cerrahın) durumu değerlendirilirken hekimin (hastaya) isteyerek veya istemeyerek zarar vermiş olması arasında fark gözetilmemiş, sadece hekim ağır bir şekilde (kısasa kısas yoluyla)

cezalandırılmıştır. Cerrahın yanlış bir hareketinde, mesleği için çok önemli olan ellerinin kesilmesi tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğu görülmektedir. Böyle bir ceza verilmesindeki amaç ise, ellerinde büyük selâhiyetleri olan hekimlerin, mesleklerini kötüye kullanmalarını bir ölçüde engellemek olabilir (Sayılı 1982: 435).

Hammurabi Kanunlarında, hekim ücretleriyle ilgili fikir veren maddeler de mevcuttur. Meselâ madde 221'de "Eğer bir hekim, bir adamın kırık kemiğini iyileştirir ve hasta bir damarı (ya da adaleyi) iyi ederse, yara sahibi, hekime 5 shekel gümüş ödeyecektir" ifadesiyle karşılaşılmaktadır (Tosun-Yalvaç 1989: 207). Ayrıca Hammurabi Kanunlarında bir cerraha küçük bir ameliyat için ne kadar, büyük bir ameliyat için ne kadar ücret verileceği de tespit edilmiş ve bu ücretler zengin ve fakir halk sınıflarına göre farklı olarak düzenlenmiştir (Chiera 1964: 85).

Hitit kanunları vasıtasıyla da, Hatti ülkesindeki hekim ücretleri hakkında bilgi edinilebilir. Mezopotamya'da olduğu gibi, Hititlerde de hekim ücretlerinin düzenlenmesine önem verilmiştir. Meselâ 10 numaralı kanun maddesinde insan yaralama suçunun cezası ve bununla ilgili olarak hekimin yaralıya uyguladığı tedavide ne kadar ücret alması gerektiği tespit edilmiştir (Burde 1974: 2). Bu kanun maddesinde yaralıya gerekli bakımı uygulayan hekime (LÚ.A.ZU) ücret olarak 6 shekel gümüşün (6 GÍN.KÙ.BABBAR) (yaralanmaya sebebiyet veren kişi tarafından) ödenmesi kararlaştırılmıştır. (bk. 'Hitit Belgelerinde Geçen Bazı Hastalık İsimleri'-Yaralanmalar). Genç Hitit devrinde, yaptıkları işlere göre hekimlere ödenen ücret miktarlarının sabitleştirildiği görülmektedir. Buna göre ödenmesi gereken miktar, yaralanan kişinin yarasının ağır veya hafif olmasına ve maddî ve sosyal durumuna göre tespit edilmiştir. Meselâ bu hususta yazılan paralel metnin IX. maddesinde başta meydana gelen niteliği belirsiz bir yaradan ve

yaralanan kişinin toplum içindeki statüsüne göre, hekime ödenecek ücretten bahsedilmektedir.

Paralel metin KBo VI 4 IX

22 ták-ku LÚ EL-LUM SAG.DU.ZU ku-iš-ki ħa-pal-la-ša-iz-zi
 23 ša-ak-ta-iz-zi-ia-an pí-di-iš-ši-ma UKÙ-an a-a-i nu É-ir-ši
 22 an-ni-iš-ki-iz-zi ku-it-ma-na-aš SIG₅-ta-ri ma-a-na-aš SIG₅-ta-ri-ma
 25 nu-uš-ši 10 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i LÚ.A.ZU-ia ku-uš-ša-an
 3 GÍN.GÍN KÙ.BABBAR
 26 pa-a-i ták-ku ÌR-iš-ma 2 GÍN.GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i

22 “Eğer özgür bir adamın başına biri ağır bir şekilde zarar verirse
 23 Ona baksın, onun yerine bir kişi versin ve evinde
 24 (bu) o iyileşinceye kadar çalışmaya devam etsin. Ama o iyileştiği
 zaman
 25 O zaman ona 10 şekel gümüş versin ve hekime ücretini, (yani) 3 şekel
 gümüşü,
 26 versin; ama eğer bir erkek köle (ise), 2 şekel gümüş versin ”
 (Imparati 1992: 104-105).

Hitit metinlerinde hekim isimlerinden çok fazla bahsedilmemiştir. Tanınan hekimlerin büyük bir kısmı Mısır, Babil, Arzava, Kizzuvatna gibi yerlerden getirilen yabancı menşeli hekimler olmakla birlikte, metinlerde bazı Hititli hekimlerin isimleri de geçmektedir. Metinlerde (yerli ve yabancı) 8 önemli hekimin, isimleriyle birlikte geçtiği görülür. Bunlar Akiya, Hutubi, Lurma, Pariamahu, Piha-Datta, Rabâ-ša-Marduk, Tuvatta-ziti ve Zarpiya’dır. 3. Hattuşili’nin hekimi olan Mittanamuva da bu listeye dahil edilebilir (Beckman 1990: 630). Meselâ mahkeme tutanaklarında (KUB XXXIV 45 + KBo XVI 63

Öy. 12 v.d.) Hutupi ve Akiya isimli hekimlerin Kukkuva isimindeki bir adamın ateşini düşürdükleri ifade edilmiştir.

KUB XXXIV 45 + KBo XVI 63 Öy.

12 "saray genç asilzadesi (ve) yazıcısı Kukkuva şöyle (konuşur): Tapanuna öldürüldüğünde, ben yukarıda değildim...

13 ateş çıktığı zaman; Hutupi ve Akiya isimli hekimler beni iyileştirdiler (tedavi ettiler) "

(Burde 1974: 3).

Anlaşıldığı kadarıyla Hutupi ve Akiya, metinlerde isimleriyle birlikte zikredilen yerli hekimlerdir. Ancak Hitit sarayı, kendini sadece yerli hekimlerle sınırlamamıştır. Başka ülkelerle Hitit ülkesi arasındaki diplomatik yazışmalar neticesinde Hatti'ye, tıbbî amaçlı pek çok yolculuğun yapıldığı ve birçok yabancı hekimin geldiği bilinmektedir.

3.5.5. ÜLKELER VE TOPLUMLARARASI HEKİM ALIŞVERİŞİ

Eski Yakın Doğu'da saray ve tapınağa bağlı olarak çalışan uzman personelin, sanatçıların ve bir ülkeden başka bir ülkeye giden veya gönderilen zanaatkârların arasında hekimler de yer almaktaydı. Bu hekimlerin yer değiştirmesi, genel olarak, hekimin bir şehir veya ülkeden başka bir yere gitmesi ve orada bir süre kaldıktan sonra, tekrar eski yerine geri dönmesi şeklindeydi. Ayrıca metinlerdeki ifadelerde, bu hekimlerin, başka bir yere gönderilirken, geri dönüşleri ve kalış süreleriyle ilgili sıkı kaideler getirilmiş olmasından, buldukları ülkeler için çok değerli ve önemli oldukları anlaşılmaktadır. Bu hekimlerin daha ziyade Mısır ve Babil'den Hatti

topraklarına gönderildiği bilinmektedir. Mısır ve Mezopotamya'dan Hititlere, direkt olarak hekim gönderilmiştir. Ancak vasal krallara (Mısır ve Mezopotamya'dan) direkt olarak hekim gönderilmediği anlaşılmaktadır. Bunlara ancak Hititler aracılığıyla hekim sağlanıyordu. Meselâ Tarhuntaşşa kralı ile Mısır firavunu 2. Ramses arasında direkt bir ilişki olmadığından Mısır'dan yollanması istenen hekim, öncelikle Hititlere (3. Hattuşili dönemi), daha sonra da Kurunta'ya gidebiliyordu. Çünkü Tarhuntaşşa, Hititlere bağlı bir vasal krallık idi (Zaccagnini 1983: 250-251).

Eldeki metinler vasıtasıyla, pek çok yabancı hekimin Hitit sarayına gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tıp sahasında döneminin ileri medeniyetlerinden olan Mısır'dan Hititlere bilhassa 2. Ramses-3. Hattuşili döneminde hekimler yollanmıştır. Hitit kraliyet sarayında, Mısır tıbbına çok önem verildiği ve ihtiyaç olduğu görülmektedir. Hekim gönderilmesiyle ilgili olarak 3. Hattuşili ile 2. Ramses arasında mektup yazışmalarının olduğu bilinmektedir. Bu yazışmalarda her iki taraf da birbirine (aralarındaki yakınlığı pekiştirircesine) 'kardeşim' diye hitap etmişlerdir.⁽⁴⁹⁾ Eldeki belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Mısır'dan hekim istenmesinin sebepleri arasında 3. Hattuşili'nin kızkardeşi olduğu bilinen Matanazi'nin çocuk sahibi olabilmesi durumu da yer alır. Yine eldeki mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla Matanazi 3. Hattuşili'den yaşca büyüktü ve 50 veya 60 yaşlarındaydı, fakat çocuğu yoktu.⁽⁵⁰⁾ 3.Hattuşili de,

⁽⁴⁹⁾ Mısır firavunu 2.Ramses'in, Hitit kralı Muvatalli döneminde yaşadığı ve bu dönemde Mısır ile Hititler arasında, tarihin önemli savaşlarından biri olan Kadeş Savaşının meydana geldiği bilinmektedir (Ceram 1984:113 v.d.). Muvatalli'nin ölümünden sonra yerine Urhiteşup geçer. Ancak Urhiteşup güçsüz bir hükümdardır. Amcası 3.Hattuşili'nin, entrikaları, Hitit tahtını ele geçirmesinden sonra, Mısır ile Hititler arasında (Kadeş Savaşının sonucu olarak) bir barış antlaşması yapılır. Bundan sonra Mısır ve Hatti arasındaki yakınlaşma artar. 2.Ramses'in, 3.Hattuşili'nin kızlarından biri ile evlenmesiyle de kuvvetlenir. 2.Ramses ile 3.Hattuşili arasındaki mektuplaşmalarla, Mısır'dan Hatti'ye hekim gönderilmesi de böyle bir dönemde gerçekleşmiştir.

⁽⁵⁰⁾ Hitit tarihi üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde, Murşili'nin dört çocuğu olduğu tespit edilmiştir. Metinlerde bunlar Halpaşulupi, Muvatalli, Hattuşili ve DINGIR^{MES} -IR-iş olarak geçmektedir. İçlerinde en gencinin 3.Hattuşili olduğu bilinmektedir. Bunlar arasındaki üç erkek evlattan biri olan Halpaşulupisi tanımlanmaz. Muvatalli ise babası Murşili'den sonra tahta geçen ve Mısır ile Kadeş Savaşını yapan kraldır. DINGIR^{MES} -IR-iş Murşili'nin kız evladıdır. Bu kızın ismi fonetik olarak değil de, ideografik olarak ifade edilmiştir. İsmi sonunda da -iş ekini taşımaktadır. Bu da, bu kızın isminin, erkek kardeşi Hattuşili gibi -i ile bittiği ve isminin nominatif halinde -ş takısı aldığını gösterir. Mektupta geçen Matanazi ismi de bu özellikleri taşımaktadır. 3.Hattuşili'nin kız kardeşinin, Arzava ülkesine (Güneybatı Anadolu) gelin olarak yollandığı bilinmektedir. Böylece Arzava'da evlendikten sonra başka bir isim aldığı düşünülebilir. Yapılan çalışmalar neticesinde, Matanazi'nin, 3.Hattuşili'nin kız kardeşi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kızın Hatti dışından bir ülkeye gelin olarak gönderilmesi ise Hititlerde çok rastlanan siyasi amaçlı evliliklerden biridir. (3.Hattuşili'nin kızı ile 2.Ramses'in evlenmesinde olduğu gibi). Böylece bu dış ülkelerle Hititler arasında akrabalık ilişkileri kurulması

Matanazi'nin doğum yapabilmesi için, 2. Ramses'ten hekim yollamasını istiyordu. Fakat 2. Ramses, buna cevap olarak yazdığı mektubunda, 60 yaşında bir kadının doğum yapmasının mümkün olamayacağını belirtmiştir. (Edel 1976: 31-32). Bu da bize Hitit ve Mısır Jinekolojisi hakkında bir fikir vermektedir. Hititler, 50-60 yaşlarındaki bir kadının ilaçlar hazırlanarak gebe bırakılabileceğine inanıyorlardı. Ancak Mısırlılara göre ise 60 yaş, gebe kalma ve dünyaya çocuk getirme yaşının üstünde kalıyordu. Firavunun hekimleri, bu durumda yetkisiz kalıyorlardı.

3. Hattuşili devrinde sadece Matanazi için değil, Hattuşili'nin kendi hastalıkları ve ayrıca Tarhuntaşşa kralı Kurunta için de dışarıdan hekim istenmiştir. 3. Hattuşili hayatı boyunca hastalıklardan kurtulamamış olan bir kraldı. 3. Hattuşili, bu sebeple, bizzat kendisi için de Mısır'dan yardım talep etmiştir. Böylece firavuna yazdığı mektuplardan, 3. Hattuşili'nin gözlerinden şikâyeti olduğu anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Mısır'dan bir hekimin değil, ama kralın gözleri için gerekli ilacın (bir elçiyle) yollandığı bilinmektedir. (Hitit kralının, gözleri için, bilhassa Mısır'dan yardım talep etmesi, Mısır'daki hekimlerin göz hastalıklarında uzmanlaşmış olduğunu göstermektedir). (Edel 1976: 44).

Mısırlı hekimlere sadece Hitit sarayında değil, Hititlere bağlı vasal krallıklarda da ihtiyaç duyulmuştur. 3. Hattuşili, Mısır'dan bu vasal krallar için de hekim talebinde bulunmuştur. Meselâ KUB III 67 metninde (mektubunda) Hitit kralı, Tarhuntaşşa kralı Kurunta için hekim ricasında bulunmuştur. Böylece, Hititler aracılığıyla Mısır'dan Tarhuntaşşa'ya, ilaç

amaçlanmıştır. Hanedanlığın devamı ve ilişkilerin sağlanması açısından 3.Hattuşili de yeğeninin (kız kardeşi Matanazi'nin çocuğunun) doğumu ile yakından ilgilienmiş ve Mısır'dan yardım talebinde bulunmuş olmalıdır. Hattuşili'nin, kardeşlerinin en küçükü olduğu bilindiğine göre, kız kardeşi ondan en az 1 yaş daha büyüktür. Yapılan araştırmalar neticesinde, 3.Hattuşili'nin 2.Ramses'e mektup yazdığı sıralarda 49 yaşında olduğu anlaşılmıştır. Bu durumda kız kardeşi de ozaman, en az 50 yaşında olmalıdır. Kronoloji üzerinde yapılan çalışmalar, bu kızın Hattuşili'den 1 yaştan daha büyük olduğunu göstermektedir. O halde, o sıralarda Matanazi, 50-60 yaşlarında olmalıdır (Edel 1976:32-36). Hiyeroglif belgelerde Matanazi olarak okunan bu kadın ismi, Hititologlarca Maššan(a)uzzi olarak okunmaktadır (Ottén 1981:4-5). Ayrıca ¹DINGIR^{MES}-IR ile ¹Maššan(a)uzzi eşitliği de tespit edilmiştir (HZL:93).

hazırlamak üzere görevlendirilen bir hekim yollanmıştır. Burada Hititlerin aracı rolü üstlenmesinin sebebi, Hititlere bağlı vasaal krallıkların, başka ülkelerle kendi aralarında doğrudan anlaşma yapmalarının (ya da irtibat kurmalarının) yasak olmasından kaynaklanmaktadır (Edel 1976: 46-50).

Eldeki belgelerden de anlaşıldığı gibi, Hititler sadece Mısır'dan değil, Mezopotamya'dan da tıbbî yardım talebinde bulunmuşlardır. Meselâ Hitit kralı Muvatalli'nin hükümdarlığı zamanında (s.249'da geçen) Babilli hekim Rabâ-şa-Marduk'un Hatti'ye geldiği bilinmektedir.

Hititler yabancı hekimlere büyük değer vermişler ve bu hekimler Hitit sarayında büyük bir rağbet görmüştür. Çünkü Hitit kralları, bilhassa Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin tıp sahasında kendilerinden üstün olduğunu biliyorlar ve bu sebeple onlardaki tıbbî gelişmelerden kendileri de faydalanmaya çalışıyorlardı. Hatta Boğazköy'de bulunan tabletler arasında, Mezopotamya'daki tıp metinlerinin kopyası mahiyetinde olanlara da rastlanmıştır. Bu da tıbbî gelişmelere verilen önemin bir göstergesidir. Tıbbî verilen önemin bir başka göstergesi ise yabancı hekimlerin, çeşitli şekillerde Hitit ülkesinde tutulmaya çalışılmış olmasıdır. Bunu da eldeki metinlerde, hekimlerin, gönderildiği ülkelerdeki kalış sürelerinin katı bir şekilde sınırlandırılması ve hatta hekimin ancak bir kaç kere yapılan ricalardan sonra gönderilmiş olması ispatlamaktadır: "Bak: bana bir kez, iki kez, üç kez sana bir hekim göndermem konusunda yazdın ve şimdi sana bir hekim gönderdim" (NBC 3934). (Zaccagnini 1983: 252). KUB III 67 metninde de görülebileceği gibi, daha önceden, Kurunta'yı tedavi etmek için, Mısırlı hekim Tarhuntaşşa'da bulunuyordu. Sonra 3. Hattuşili, Kurunta için, 2. Ramses'e hediyeler göndererek başka bir hekim daha talep edince, Mısır firavunu bunu ancak, diğer iki hekimin derhal Mısır'a geri gönderilmesi ve ayrıca yine 3. Hattuşili'nin Mısır'a ev yapım ustaları göndermesi şartıyla kabul etti (Zaccagnini 1983: 252). Mektuplarda, yabancı ülkelerden alınan hekim veya

zanaatkârların, işleri biter bitmez derhal geldikleri yerlere geri gönderileceklerine dair ifadelere de rastlanmış olması, yollanan bu uzmanların geri gönderilmesi ve bir tür "beyin göçü"nü engellemek hususunda çok hassas olduğunu da gösterir. Meselâ 3. Hattuşili, dışarıdan hekim talebinde bulunurken, bu hekimin geri gönderileceğine dair şunları söylemektedir: "Erkek kardeşim Muvatalli zamanında (Babil'den) bir büyücü ve bir hekim alınmış ve alıkonulmuşlardır. Ben ise ona (kardeşime) şöyle demiştim; 'Niçin onları tutuyorsun? [Büyücüyü ve hekimi] oyalamak dostça değil !' ve şimdi ben (gönderilecek) hekimi oyalamamalıyım!" (KBo I 10 Ay. 42 v.d.). (Burde 1974: 5; Zaccagnini 1983: 258). Görüldüğü gibi 3. Hattuşili, hekimin kendisine yollanmasını sağlamak için, gelecek olan hekimin geri gönderileceğine dair vaadde bulunmaktadır. Ayrıca Muvatalli'nin ne olursa olsun, yabancı hekimleri kendi ülkesinde tutmak istediği anlaşılmaktadır. O halde üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise yabancı hekimlere Hatti'de nasıl davranıldığıdır. Meselâ 3. Hattuşili Babil kralı Kadaşman-Enlil'e gönderdiği mektupta (KBo I 10), kendisine yollandıktan sonra hastalanıp ölen bir hekimle nasıl ilgilendiğini ve ona hediyeler (araba, atlar, gümüş ve kaplar ya da kumaşlar) verdiğini belirtir (Zaccagnini 1983: 254). Anlaşıldığı gibi, yabancı hekimler, Hitit sarayında rahat ettirilmeye çalışılmış ve geri gitmelerini engellemek için çeşitli yollara başvurulmuştur. Bu hekimlere çeşitli mallar hediye edilmiş ve hatta onlarla akrabalık bağları kurularak (meselâ kral ailesinden biri ile evlendirilmeleri sağlanarak) Hatti ülkesine bağlanmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Kendi dönemlerindeki diğer pek çok medeniyete kıyasla, (Hititler tarafından da oldukça rağbet edilen) Mısırlı hekimler, konularında uzmanlaşmış kişilerdi. Hititli hekimlerden daha ileri olduğu anlaşılan Mısırlı hekimler ve Mısır tıbbına (Hititlerle bir kıyaslama ve değerlendirme yapabilmek için), burada biraz olsun yer vermek gerekmektedir. Mısır'da her hastalığı (göz, baş, diş v.b. hastalıkları) ayrı tedavi eden uzman hekimler olduğu

anlaşılmaktadır (İnan 1992: 240). Mısırlı hekimlerin tıp sahasındaki başarıları, Mısır sınırlarını aşmıştır. Sadece Hititlerin değil, başka medeniyetlerin de Mısırlı hekimlere başvurdukları bilinmektedir. Meselâ Suriyeli bir prensin, tedavi olmak için, yanına hediyeler alarak Mısır'a geldiği ve saray hekimine başvurduğu bilinmektedir. İran kralı Kurus'un da Mısır'dan göz hekimi yollanmasını istediği bilinir). (Sayılı 1982: 121). Anlaşıldığı kadarıyla sadece Mısır'dan dışarıya hekim gönderilmiş değildir. Mısır'ın da dışarıdan tıbbî amaçlı yardım talebinde bulunduğu bilinmektedir. Meselâ Mısır firavunu 3. Amenophis, hastalığının tedavisi için Mitanni kralından Nineve İhtar'ının heykelini Mısır'a yollamasını istemiştir. Üstelik bu konuda Mısır ile Mitanni arasındaki yazışmalardan, birinin hastalığını iyileştirmek için bir heykelin gönderilmesiyle bir hekimin gönderilmesi arasında büyük bir fark olmadığı ve her ikisinin de tekrar geri gönderilmesine önem verildiği anlaşılmaktadır (Zaccagnini 1983: 254-255). Bu durum, tıp sahasında ileri seviyede olan Mısır'da bile ilaç tedavisinin yanında dinî temelli faaliyetlerin de önemli yeri olduğunu göstermektedir. Mısır'da, hekimlerin yetiştirilmesi için okullar olduğu ve bu okullardan değerli hekimlerin yetiştiği bilinmektedir. Öyle ki, Ebers Papirüsünde Hwy isimli hekimin, göz hastalıkları⁽⁵¹⁾ için bir ilaç bulduğu belirtilmiştir. Fakat ne yazık ki Hititli hekimlerin de eğitilmesini sağlayan bu tür okulların olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Mısır'da tıp ilminin gelişmesinde, önceleri rahiplerin tesiri olmuştur. Çünkü tanrılardan şifa bekleyen hastalar, tapınaklarda rahipler tarafından tedavi edilmiştir. (Bu durum Eski Yunan'daki tapınak tedavisine benzetilebilir.) Böylece Mısır'da tedavide ilk kullanılan metodlar büyü ve dinin izlerini taşır. Daha sonraları ise hekimliği meslek edinerek okullardan yetişen hekimler sarayda önemli bir yer işgal etmiş ve devlet içinde ve sosyal sınıflar içinde önemli bir statüye sahip olmuşlardır (İnan 1992: 240). Eldeki kaynakların da gösterdiği gibi, tıp sahasında zamanının ileri medeniyetlerinden biri olan

⁽⁵¹⁾ Mısırlı hekimlerin özellikle oftalmoloji sahasında çok ileri oldukları bilinmektedir. Mısır'da göz hastalıklarına çok sık rastlanmasının, bunda etkisi büyüktür.

Mısır'da uygulanan tıbbî faaliyetlerin de dinî bir tarafı vardır. Matanazi'nin çocuk doğurması için Mısır'dan hekim getirilmesi amacıyla yapılan Mısır-Hitit yazışmalarında, Mısırlı hekimlerin 60 yaşlarındaki bir kadına bu konuda tıbbî olarak yardım edemeyecekleri belirtilmiş, fakat yapılan ısrarlar neticesinde ancak tanrılardan (Fırtına ve Güneş tanrıları) bu konuda bir mucize beklenebileceği sonucuna varılmıştır (Edel 1976: 41). Bu da Mısır tıbbının kadın hastalıkları konusunda ileri olduğunu, ancak (günümüzde bile olduğu gibi) tedavide en son çare olarak tanrılardan da medet umulduğunu gösterir.

Hitit hekimleri hakkındaki bilgiler sadece Hitit kanunları ve Hitit krallarının diplomatik yazışmalarını gösteren tabletlerden elde edilmiştir. Burada bahsedilen hekimler Hitit halkına değil, Hitit krallarına yani Hitit sarayına hizmet veren çok meşhur hekimlerdir. Bu sebeple saray için, dış ülkelere (çeşitli hediyeler gönderilerek) hekim talebinde bulunulmuş olması çok tabiidir. Çünkü bu kadar büyük hekimleri ancak saray davet edebilirdi. İsimleri bilinen iki Hititli hekim (Hutupi ve Akiya), Hatti ülkesinin en meşhur hekimlerinden olmalıdırlar. Çünkü saray halkını iyileştirme yetkisine sahiptiler. Ancak Hitit ülkesinde, halkın tedavisiyle meşgul olan daha pek çok hekim de olmalıdır. Hitit hekimlerini, sadece saraydaki hekimlerle sınırlamamak gerekir. Herhalde Hatti ülkesinde, devlet arşivinde bulunan tabletlerde geçmediği için ismini bilemediğimiz daha pek çok halk hekimi mevcuttur. Ancak Hitit arşivi kralî bir arşiv olduğundan, kralî işleri ilgilendiren belgeleri ihtiva etmektedir. Bu sebeple, halkı tedavi eden hekimlerin isimlerinin devlet arşivinde yer almaması tabiidir.

3.6.HİTİT BELGELERİNE GÖRE DOĞUM VE HAYATIN SAFHALARI

3.6.1.DOĞUM

Doğum, insanlık tarihinden de eski bir geçmişe sahiptir. Memelilerin dünya üzerinde ortaya çıkmasıyla birlikte, doğurarak üreme de gerçekleşmeye başlamıştır. Memeli bir canlı olan insanın üreme ve çoğalması da, ancak doğum ile mümkündür.

danduki- (H.) = “fani, ölümlü” (isimleştirilmiş olarak “insan”)

(Abstr.) dandukiššar (tandukeššar) n. r/n-St. = “fanilik, ölümlülük”

tandukišnaš DUMU-aš = “insanoğlu, insan”

(HW: 210; HDW: 85; HEG: 111-113).

Nomina Abstrakta yapan -eššar suffixi vasıtasıyla, danduki'den tandukeššar (“ölümlülük”) türetilmiştir. Hititçedeki e/i ve d/t değişiminden dolayı dandukiššar ile tandukeššar aynı anlama sahiptir.

↳ **annari-** (St.?), (L. vis vitae= “hayat gücü, canlılığın verdiği güç”; vis= “güç”; Vita= “hayat”)= “sağlamlık, zindelik, dinçlik, yaşama gücü”

Başka bir dilden Hititçeye girmiş olduğu anlaşılan annari'nin, kelime kökü kesin olarak bilinmemektedir (HDW: 3).

huiš-/hueš- (H.), (Sum. TI), (Akk. BALĀTU) = “yaşamak, hayatta kalmak”

Adj. huišu-, (Akk. BALTU) “yaşayan, canlı”

Denom. huišxai- = “yaşamak, hayatta olmak”

Part. huišxant-, (Sum. TI-ant) = “yaşayan”

huišxatar n. r/n-n-St., (Sum. TI-atar), (Akk. BALĀTU) = “hayat”

(HW: 71-72, 296; Alp 1957: 22; HEG: 264-268; HDW: 22).

tarhuili- (H.) = “güçlü, kuvvetli”

(Abstr.) tarhuilatar n. r/n-St. = “güç, üreme gücü”

(HW: 213; HDW: 86).

𐎧𐎠 **tiššalli-** = “üreme kuvvetine sahip ?”

(HW: 224; HDW: 91).

ušantari- (H.) (L. gravidus = “gebe kadın”) = “hamile, gebe”

(Abstr.) 𐎧𐎠 ušantarahiša (Luv.) = “üreme gücü”

(HW: 236; HDW: 97)

“ 1 GUD.AB u-ša-an-ta-ri-iš ma-a-an LÚ-aš-ma nu GUD.MAḪ ḫa-an-da-i[z-zi] ” Tunnavi Ritualinde geçen bu satırda, döllenmiş (doğurabilmeye hazır) bir ineğin, bir boğa (veya damızlık erkek sığır) vermesinden (doğurmasından) bahsedilmektedir. Burada ušantari sıfatı ise, ineği ifade etmekte ve ineğin hamile bir inek olduğunu göstermektedir. Ritualin bu

satırıyla ilgili olarak araştırmacıların yaptığı açıklamaya göre, uşantari (uşandari); gimmandarija (“kış ı geçirmek”) ve şakuuandarija (“dinlenmek, avare olmak”) fiillerine benzemektedir. gimmandarija ile aynı köke sahip olan gimmandari “kış uykusu” ve şakuuandarija ile aynı köke sahip olan şakuuandari ise “aylak, avare” anlamına gelmektedir. Buna göre gimmandari, gimmant (“kış”)’tan, şakuuandari ise şakuuant (“kullanılmayan, aylak”)’tan türetilmiştir. Aynı şekilde uşant- kökünden türetilmiş olan uşantari de “gebe bırakılmış,gebe” anlamını taşıyan bir sıfat-fiildir (Goetze 1938: 75).

şumrai - (H.) = “hamile olmak”

(HW: 197; HDW: 78).

şaşşumai- = “hamile kalmak”

(HDW: 127).

arma- (H.), (L. graviditas = “gebelik”) = “gebelik, hamilelik ?”

armaħħ- = “gebe bırakmak, dllemek”

armaħħza = “gebe olmak”

armaħħant- = “hamile, gebe”

armaħħatar n. r/n-St. = “gebe bırak(ıl)ma, çiftleşme”

armant-, armauant-, arnuuant- = “hamile, gebe”

(HW: 31-32; HDW: 7).

HW²'ta (s. 323-324) belirtildiğine göre, (hem hayvanlar hem de insanlar için) "gebe bırakmak, çiftleşmek" anlamlarına gelen armaḥḥ fiili, -za suffixi ile birlikte kullanıldığında (yani armaḥḥza şeklinde), 'hamile olmak' anlamını taşımaktadır.

armaḥḥ, armaḥant ve armai birbirleriyle akraba kelimeler olup, arma köküne sahiptirler. Bu kelimelerden armaḥant "hamile", armaḥḥi "gebe bırakmak" ve armai ise "hamile olmak, hamile kalmak" anlamlarını taşırlar.

"Hamilelik" anlamına gelen arma- kök kelimesi ile "ay" anlamını taşıyan arma kelimesi arasında bir ilişki olabilir mi? Kaynaklarda belirtildiğine göre, arma-c. "ay" anlamını taşıyan bir kelimedir. Hem "dünyanın uydusu olan ay" hem de "yılın 12 ayından herbiri" karşılığında kullanılmıştır. Aynı zamanda Hititçede ay tanrısının ismidir. "Ay" anlamına gelen arma ile "hamilelik" anlamına gelen arma arasında bir ilişki olduğu da düşünülebilir (HEG: 62). Yine bununla ilişkili olarak Latince mensis'in⁽⁵²⁾ temel anlamının da, "(takvimdeki) ay" olduğu unutulmamalıdır. Hatta Türkçede kadınların bu dönemini belirtmek üzere buna "ay hali, aybaşı (kanaması)" gibi isimler de verilmiştir.

Çeşitli araştırmacılar armaḥḥ ("hamile bırakmak") fiilinin arma ("ay") kelimesinden türetilmiş olabileceğini ve arma ile "hastalık" anlamına gelen arma(n)/ırma(n) kelimeleri arasında da bir ilişki olabileceğini iddia ederler. Bir kısım araştırmacılara göre (Puhvel v.b.) ise "hastalık" ile "ay" arasında ilişki kurmak zordur.

⁽⁵²⁾ mensis = "aybaşı kanaması, adet, kadında her ay tekrarlanan fizyolojik uterus kanaması" (Kocatürk 1991:460-461); "ay (takvim ay'ı)" (Kabağaç-Alova 1995:365).

“mān DUMU-an armaizzi” = “ [bir kadın] çocuğa hamile olduğunda” (KUB XLIV 4 + KBo XIII 241 Ay. 1);“ SĀL-za armuḫanza” = “hamile kadın” (KBo XVII 65 Öy. 47) (HED. 151-157).

annitaluatar n. r/n-St. (H.) = “doğurabilme kabiliyeti, doğurganlık”

(HEG:32; HDW:3)

ḫaš(š)- (H.), (L. labor = “doğum ağrılarıyla başlayıp, fetüs’ün dışarı atılmasıyla sonuçlanan olay, doğum olayı”) = “doğurmak”

ḫaššant- = “doğurmuş”

ḫaššatar, ḫanšatar n. r/n-St. = “üreme, üreme gücü”

(Konkrt.) **ḫaššatar (ḫanšatar)** = “rahim, dölyatağı”

ḫaššanu- = “dünyaya gelmek, doğmak”

^{SAL} **ḫašnupalla-** c. = “ebe”

(HW: 61-62; HDW: 18-19)

KBo VI 26 II 22 : “INA MU.3.KAM ḫašī” = “üçüncü yılda doğurur (ürer).” Bu satırda evde yetiştirilen hayvanların üremesinden bahsedilmektedir.

KBo III 7 III 4-5 : “nu-za DUMU.SAL ŠA^{LÚ} ašīḫandaš ANA DAM-ŠU dāš nu-za DUMU.NITA ḫašta” = “ O, yoksul bir adamın kızını, karısı olarak aldı ve bir oğul (erkek evlat) babası oldu.” Bu satırlarda da görülebileceği gibi ḫaš(š) sadece “doğurmak” ya da “bir kadının doğurması” değil, “hayvanların doğurması ya da üremesi” ve ayrıca “baba olmak” anlamlarına da sahiptir (HED: 213).

uiua- (H.) = “(doğum sancısı sırasında) bağırmak”

uiuiškatala- c. = “doğuran”
(HW: 256; HDW: 107).

uiua fiilinden, Nomina Actoris yapımında kullanılan suffixlerden biri olan tall- suffixi ve iterativ-durativ yapan -šk- infixi vasıtasıyla uiuiškatala kelimesi türetilmiştir (Dinçol 1970: 61).

3.6.1.1. Doğumda Kullanılan Maizeme

Hititlerin doğumda kullandıkları malzemeler arasında, doğum sırasında, gebe kadının, üzerine oturtularak doğumunun yaptırıldığı bir sandalyenin mevcut olduğu bilinmektedir.

ṭúḡhuuammaliia- c. (H.) = “yeni doğan çocuğu tutma bezi”

(HEG: 327; HDW: 25).

kupeššar n. r/n-St. (H.), (Akk. **KIBŠU**), (Luv. kupešša-) = “doğumda (doğurmada) kullanılan bir tür tabure, arkalıksız bir sandalye, ‘doğum sandalyesi?’”

(HDW: 41).

Bazı metin yerlerinde kupeššar’ın kök kelimesi kuppi- olarak karşımıza çıkar. Ancak bu tür satırlarda bir yazıcı hatası olduğu düşünülebilir. KUB XXX 29

Öy. 2: "2 ^{Giš}ku-up -p]i-iš 3 ^{KUŠ}šar-pa-aš-ši-iš" = "2 (tane) doğum sandalyesi (ve) 3 (tane) yastık" (HEG: 641).

ḥarnau c./n. = "doğum sandalyesi"

(HW: 58; HEG: 178-179; HDW: 17).

Doğum sandalyesi kullanılmadan önce doğum, kucak üzerinde gerçekleştiriliyordu. Bu durumda kucak bir nevi sandalye vazifesini görüyordu. Doğum sandalyesi de, kucak yerine kucağın vazifesini gören bir vasitanın yapılması fikrinden ortaya çıkıp gelişmiştir. Bu şekilde kullanılmaya başlandığı düşünülen bu sandalye, sadece Hititlerde değil, diğer birçok eski medeniyette ve hatta Hititlerden sonra bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. Değişik medeniyetlerde kullanılmış olan doğum sandalyesinin çeşitli şekillerini, ele geçen tasvirlerden öğrenmekteyiz. Sümer ve Sâmi'lerden günümüze intikal eden metinlerde özel bir doğum evi veya doğum sandalyesine dair bir kayıta rastlanmamıştır. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Mezopotamya'da kadınlar, doğum olayını umumiyetle diz çöker vaziyette gerçekleştiriyorlardı. Bazen de ebenin, doğumu daha iyi idare edebilmesi için, diz çöken kadının dizleri altına tuğlalar yerleştiriliyordu. Bu usûl eski Mısır'da da uygulanıyordu, ancak Mısır'da doğum sandalyesi de mevcuttu. Ayrıca Mısır tarihinin son devri olan Ptoleme Sülalesi devrinde, hususî doğum evlerinin mevcut olduğu da bilinmektedir. Mısır'da, doğurmanın yatakta yatarak doğurduğunu gösteren pek çok tasvir de ele geçmiştir. Mısır'da doğum sandalyesinin kullanılmış olduğu, ilk defa M.Ö. 2 bin yıla ait Westcar Papirüsünde zikredilir. Bu papirüste, doğumuna tanrıçaların ebe olarak iştirak ettikleri bir kral oğlunun dünyaya gelmesinden bahsedilmekte ve insanlara şekil verdiği kabul edilen Mısır tanrısı Hnûm'un, doğum

sandalyesini getirdiği bildirilmektedir.⁽⁵³⁾ Mısır doğum sandalyesi, hususî olarak sadece doğum için imâl edilmiş bir sandalye olmayıp, her yerde kullanılabilen herhangi bir sandalye idi. Mısır'dan günümüze, bu sandalyeyi gösteren bazı tasvirler kalmıştır. Meselâ Karnak tapınağında, M.Ö. 16. asra tarihlenen, 3. Amenophis'e ait bir doğum tasvirinde, doğuran kadın böyle alelâde bir sandalye üzerinde oturmaktadır. Helenistik devirde Kıbrıs'ta yapılmış bir doğum sahnesini gösteren bir tasvirde ise doğuran kadının, arkalıksız bir sandalye üzerinde oturduğu, çocuğu alan ebenin, kadının önünde diz çöktüğü ve diğer kadının da doğum sandalyesinde oturan kadını arkadan kavradığı görülmektedir. Hititlerde de olduğu bilinen doğum sandalyesinin, daha ziyade ileri gelen ailelerde kullanıldığı düşünülmektedir. Yunanistan'da M.Ö. 5. asırdan itibaren, kitaplarda doğum sandalyesi ile ilgili kesin kayıtlar görülür. Antik doğum sandalyesinin uzun uzadıya bir tarifi ve yazılı olarak yapılan tasviri ilk olarak M.S. 100 civarında Roma'da Yunanlı hekim Soranos tarafından yapılmıştır. Antik kitaplarda, doğum sandalyesinin, oturulacak yerinde yarım ay şeklinde boşluğu olan bir sandalye olduğu belirtilmiştir. Hititlerde kullanılan doğum sandalyesinin de yukarıda tarif edilen şekilde olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü günümüze, bunu gösteren bir tasvir gelmemiş, sadece kullanıldığını gösteren yazılı belgeler (Papanikri Rituali) kalmıştır. Etrüsklerin de doğum sandalyesini tanımış oldukları, eldeki tasvirlerden anlaşılmaktadır. Ancak Etrüsklerin, doğum sandalyesini Anadolu'dan mı getirdikleri yoksa Yunanlılardan mı aldıkları meselesine kesin bir cevap vermek, eldeki belgelerin az oluşu sebebiyle mümkün değildir. Doğum sandalyesi sadece Hititlerde değil, tüm Akdeniz havzasında uzun bir müddet kullanılmıştır. Doğum sandalyesi, Avrupa'da Rönesans devrinden itibaren (bazı şekil değişiklikleri göstererek) 19. asra kadar gelmiştir. 19. asırda adeta cerrahî bir sandalye vaziyetini alan doğum sandalyesi, bu dönemden sonra yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır.

⁽⁵³⁾ Eski Mısır'da doğum olayını gösteren tasvirlerde, birçok tanrı veya tanrıçanın resmedilmiş olduğu görülür. Anlaşıldığı kadarıyla tanrıların da, doğum olayına iştirak ettiklerine inanılıyordu. Doğuma iştirak ettiklerine inanılan bu tanrılar arasında Hnûm isimli tanrı da bulunuyordu.

Doğum sandalyesi ile ilgili en eski kayıtlara ise Anadolu hekimlerin eserlerinde rastlanmıştır⁽⁵⁴⁾ (Bossert 1938: 1-25).

3.6.1.2. Doğumun Gerçekleştirildiği Mekânlar

Eski medeniyetlerde doğumun gerçekleştirildiği mekânlar denilince, akla ilk olarak doğum evleri gelmektedir. Meselâ Dendera'daki Hator tapınağının kuzeyinde, İmparator Augustus devrine ait küçük bir doğum evi bulunmaktadır. Mısır doğum evlerinin orijini, M.Ö.2. bin yıldan önceye gitmektedir. Doğum yapacak olan kadınlar için, Argolis'te hususî bir yerin mevcut olduğunu gösteren kayıtlar vasıtasıyla, eski Yunan'da da doğum evleri olduğu anlaşılmaktadır (Bossert 1938: 7-8).

Eldeki belgeler vasıtasıyla, Hititlerde de, doğum evi fonksiyonuna sahip bazı yapıların mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak bunlar mimarî olarak ele geçmemiştir. Papanikri Ritualinde şınapşi, temizlenme (arınma) işleminin yapıldığı bir mekân olarak karşımıza çıkar. Ayrıca şınapşi'de tanrılara kurbanlar sunulduğu da anlaşılmaktadır. Meselâ Papanikri Ritualinde, şınapşi evinde, Fırtına tanrısı ve onun karısı olan tanrıça Hepat'a birtakım kurbanlar sunulduğu görülmektedir.⁽⁵⁵⁾ Hititçede şınapşi- n. "mukaddes bir

⁽⁵⁴⁾ Türklere de doğum sandalyesinin kullanılmış olduğu bilinmektedir. Türk doğum sandalyesinin yapılış ve şekil olarak diğer toplumlarda kullanılanlardan farklı olduğu görülür. Bu sandalye, kol dayanacak yerleriyle beraber, adeta kanepeler şeklindeydi. Arkalıklarının genişliği 70-80 cm. olup (normal bir koltukta bu genişlik 40 cm. 'dir) , genellikle sedir kaplı olarak yapılmıştı. Rahat taşınan, rahat kapanan ve yer kaplamayan bir sandalye idi. İleri gelen Türk ailelerinin, birer doğum sandalyesi olduğu bilinmektedir. Durumları iyi olmayanlar ise, ebe'nin doğum sandalyesinden istifade ediyorlardı (Bossert 1938:11-12).

Doğum ağrıları başlayınca ebe'ye haber verilir ve ebe doğum için gerekli olan malzemeyi, çağırıldığı eve, bir adamla gönderirdi. Bu eşyalar arasında her tarafı fildişi, sedir işlemeli, kadife kaplı bir doğum sandalyesi de bulunurdu. Halk ebelerinin sandalyeleri ise daha sade olurdu. Doğum yapacak kadının evine ulaşan ebe, doğum odasının kibleye karşı olan kısmına ayaklı doğum sandalyesini yerleştirir ve ağrıları on dakikada bir gelmeye başlayınca gebeyi bu sandalyeye oturtturarak, ayaklarının altına iki kiremî parçası ve sandalyenin altına da bir leğen koyar ve hazırlıklarına başlardı (Arısan 1992:255).

⁽⁵⁵⁾ *... Onlar 4.günde şınapşi'yi (kültik olarak) temizlerler; sonra kan kurbanı olarak bir koyunu tanrıya kurban ederler ... Sonra kırmızı, mavî ve siyah yün ile sarılmış (bağlanmış) olan İrimpi'den (sedir ağacı) yapılmış iki aleti; iki tane zipinni ekmeğini (bir ekmeğin türü) tanrıça Hepat ve Fırtına Tanrısı için götürürler ..." (Sommer-Eholf 1924:6-7).

alan, kutsî bir mekan, tapınağın giriş kısmı” gibi anlamlar taşımaktadır⁽⁵⁶⁾ (HW: 193).

Yukarıdaki ifadelerde, ŐinapŐi'nin “doğum odası (veya evi)” gibi kullanılan bir mekân olduğu gör÷lmektedir. Oysa daha önceki bölümlerimizde ŐinapŐi'nin “tuvalet” manâsına gelebileceği belirtilmiştir. (bk. 'Hitit Belgelerinde Genel Olarak Tıp ile İlgili Terim ve Kavramlar'). İlk bakışta bu hususta bir çelişki varmış gibi göz÷kmektedir. Ancak bunda hiç bir çelişki yoktur. Çünkü eldeki metinlerden anlaşıldığı kadarıyla ŐinapŐi, tapınakta bulunan ve temizlenmek (arınmak) amacıyla kullanılan büyük bir banyo ve aynı zamanda da tuvalettir. Zaten “doğum” olayında da (kan çıkması sebebiyle) “kirlilik” unsuru varolduğundan, kadının toplumdaki izole edilerek, hem dinî hem de fizikî açıdan temizlenmesinin sağlanmış olması ve ona böyle bir yerde doğum yaptırılmış olması oldukça tabiidir. Üstelik günümüzde de birçok büyük banyoda tuvalet de mevcuttur. Yani temizlenme yeri ile tuvalet içiçedir. Aynı durum, ŐinapŐi için de düşün÷lebilir. O halde ŐinapŐi hem arındırma ve kurban sunma yeri hem de tuvalet olarak kullanılan büyük bir mekân olmalıdır. Ele geçen belgeler vasıtasıyla ŐinapŐi'de, tanrılara kurbanlar sunulduğu da anlaşılmaktadır. Meselâ bir metin yerinde (KUB XXX 31) 'gangati' denilen bir maddenin, tanrılara kurban olarak sunulduğundan bahsedilmektedir. Bu metin yerinden anlaşıldığı kadarıyla, gangati, ŐinapŐi içinde hazırlanan ve tanrılara kurban olarak sunulan bir maddedir. Ancak belge yetersizliği sebebiyle, bu maddenin, ŐinapŐi içinde ne şekilde kullanıldığı tam olarak bilinmemektedir.

⁽⁵⁶⁾ ŐinapŐi kelimesine Kizzuvatna orijinli ritüallerde ve Hurri edebiyatına ait dinî terimler arasında rastlanmaktadır. Hurri orijinli olan bu kelime É ya da Giş determinatifiyle birlikte kullanılabildiği gibi, bu determinatifer olmaksızın da kullanılmıştır. ŐinapŐi genel olarak “arınma (purifikasyon) evi” şeklinde tercüme edilir. Eldeki metinler vasıtasıyla (KBo V 2; KBo XVII 65; KUB XLIV 58 v.b.), birtakım arınma seramonileri ve doğum ayinlerinin ŐinapŐi'de yapıldığı anlaşılmaktadır (Pieri 1982:3-5).

KUB XXX 31 Ay. IV

43 ŠA Éši-na-ap-ši ga-an-ga-a-ti I-NA Éši-na-ap-ši

44 pi-an-zi šal-li-ja-aš-ša Éka-ri-im-na-aš

45 [ ]pi-an-zi UD.23.KAM QA-TI

(Pieri 1982: 4).

Ayrıca ilerde temas edeceğimiz doğum ritüellerinde, doğumun, “yatak odası” olarak da yorumlanabilecek bir “iç oda” veya “iç mekân”da gerçekleştiği de anlaşılmaktadır.

Hititlerin komşusu olan Mezopotamya bölgesinde de, doğum yapacak olan kadın, diğer insanlardan izole edilmekteydi. Hatta bunu BĪT HARIŠTI ve BĪT ALITE HARIŠTI (“tecritteki kadının evi” veya “tecritteki hamile kadının evi”) ifadelerinden anlamak da mümkündür. O halde Hititlere yakın çevrelerde de, hamile kadının bir süre için (toplumlara göre değişen tabular yüzünden) toplumdan uzaklaştırıldığını söylemek mümkündür (Pieri 1982: 10-11).

Eski toplumların bir çoğunda, doğum esnasında vücuttan kan çıktığı için, doğumun kadını ve doğumda bulunanları kirli hale getirdiğine inanılmıştır. Bu sebeple doğuran kadının tecrid edilerek hususî doğum mekânlarına götürülmesi gerektiği düşünülmüştür. Doğum, sadece kişi için değil, bütün toplum için önemli bir olay olarak görüldüğü ve mukaddes sayıldığı için bazı toplumlarda , günlük bir yer yerine, böyle hususî haller için kullanılan ayrı bir yerde gerçekleştirilmiştir (Pieri 1982: 7). Bu durumun Hititler için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

3.6.1.3. Hitit Doğum Ritüelleri

Hititlerin merkezi olan Hattuşa'da (bugünkü Boğazköy) yapılan kazılar neticesinde açığa çıkartılan pek çok tablet arasında, doğumdan bahseden ritual tabletleri de (KUB XXX 29, KUB IX 22 ve dublikatları, KBo V 1, KBo XVII 61, KBo XVIII 62 + 63 v.b.) tespit edilmiştir (Beckman 1978: 4). Doğumla ilgili olan bu tabletler vasıtasıyla, Hititlerin doğum öncesinde, doğum esnasında ve doğum sonrasında neler yaptıkları hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu doğum ritüelleri vasıtasıyla Hititlerin doğumda kullanmış oldukları aletler hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Meselâ KUB XXX 29 metninde: "Bir kadın doğum yapacağı zaman, ebe şunları hazırlar: [iki sandalye] (ve) üç yastık (öyle bir şekilde hazırlanır ki) her tabureye bir yastık yerleştirilir. Ve [bi]r yastık taburelerin arasına, yere koyulur. Çocuk düşmeye (yani doğmaya) başladığı zaman, [sonra] kadın, sandalyelerin üstüne oturur." Orta Hitit Dönemine tarihlenen bir metnin 14. asra ait bir kopyası olduğu tahmin edilen bu metin yerinde, doğum öncesinde hazırlanması gerekli olan şeylerden bahsedilir (Beckman 1978: 8).

Ele geçmiş olan doğum ritüelleri Hitit ülkesindeki farklı halk grupları, bölgeler ve dönemlerdeki değişik prosedürler hakkında detaylı malûmat verirler. Bu ritual metinlerinin hemen hemen hepsi, büyük bir ihtimalle Hattuşa'ya dışarıdan getirilmiş ve burada yıllar boyunca yeniden kopya edilmişlerdir (Beckman 1978: 4).

Doğum ile ilgili ritüellerden anlaşıldığı kadarıyla bir kadının gebelik durumuna ilk girişi, tanrıçaların onuruna düzenlenen bir tören (festival) ile belirginleştiriliyordu. Ayrıca kadının hamileliği süresince çeşitli tanrıçalara belirli dönemlerde (meselâ aylık) ayinler tertip ediliyor ve çeşitli zamanlarda kurbanlar sunuluyordu (Beckman 1978: 4). Hamileliğin belirli bir döneminden

sonra kadın, bir müddet için ailesinden ayrılabildiği gibi, doğumların evde gerçekleştirildiği de oluyordu. Meselâ KUB IX 22'de hamile bir kadının 'iç oda' denilen bir yerdeki doğumundan bahsedilmektedir. Burası evin içindeki bir yatak odası olabilir (Beckman 1978: 5-dp. 6; Beckman 1978: 12). Ayrıca doğum öncesinde kadının, dinî yönden doğum yapmaya elverişli bir durum içinde bulunup bulunmadığı, tanrı veya tanrıçalara karşı görevlerini eksiksiz olarak yerine getirip getirmediğini anlayabilmek için kehanet yoluyla sorular sorulur ve eğer bu soruların cevabı negatif olursa, (bu durumu düzeltmek için) tanrılara kurbanlar sunulurdu (Beckman 1978: 5). Bütün bunların doğum araç ve gereçlerini ve en önemlisi de doğumu yapacak olan kadını doğuma hazırlamak ve dinî açıdan temiz hale getirmek için yapılmış olduğu söylenebilir. Çünkü eğer yapılması gereken bu arındırma merasimleri yerine getirilmezse, çeşitli kötülükler ve pisliklerin doğum boyunca annenin ve çocuğun hayatını tehdit edebileceği düşünülmüştür (Beckman 1978: 13).

Hititlerde doğum esnasında meydana gelebilecek olan fizikî güçlükleri ortadan kaldırmak amacıyla birtakım büyülerin ('Bağırma Büyüsü', 'Kan(ın) Büyüsü', 'Rüzgar(ın) Büyüsü' vb.) kullanıldığı da bilinmektedir. (Beckman 1978: 5). Meselâ büyük bir ihtimalle Orta Hitit Dönemine ait KBo XVIII 62 + 63 metninde geçen "Fakat kadın, doğum ağrılarıyla bağırma başladığında, ebe 'Bağırma Büyüsü'nü tekrar tekrar söyler" ifadesinden de anlaşılacağı gibi, Bağırma Büyüsü doğum ağrısı çeken annenin ağrılarını hafifletmek ve doğurmasına yardımcı olmak için kullanılmıştır. Bu büyü, ismini, doğum esnasında kadının karakteristik aktivitesinden ve yüzündeki acı izlerinden alır (Beckman 1978: 8).

Doğum sonrasında da anne, doğum aletleri ve yeni doğan çocuk için dinî yönden temizle(n)me ritualleri yapıldığı da görülmektedir. Bu temizlenme ve arındırma ritualleri çocuk dünyaya geldikten sonra çeşitli zamanlarda (ikinci gecede, dördüncü gecede, yedinci gecede v.b.) gerçekleştirilmiştir (Beckman

1978: 6). Bizde de doğumdan sonraki lohusalık döneminde, doğum sonrası komplikasyonlarından albasmasına ("albastı kadın" denilen cine) karşı birtakım ritüeller uygulandığı bilinir.

Hititlerde doğumla ilgili faaliyetlerin büyük bir kısmı tıbbî olmaktan ziyade majik ve dinî temellidir. Ancak az sayıda da olsa, bu genellemenin dışında kalan bazı aktiviteler mevcuttur. Meselâ KBo VIII 130 metninde, hamile bir kadına verilecek olan ilaçlardan bahsedilmektedir. Ayrıca KBo XVII 61'de ise yeni doğan çocuğa 'taze ilaç'ın verilmesinden bahsedilir. Çocukla ilgili olarak yapılan çok sayıdaki arındırmalar (dinî olmalarının yanısıra) hijyenik bir karakter de taşıyor olabilirler. Çünkü bu arındırmalarda çok sık olarak geçen kunzigannaḫit⁽⁵⁷⁾ maddesi, büyük bir ihtimalle bir ilaç olmalıdır. Ayrıca doğumla ilgili metinlerin (majik karakterlerinin yanında) içilecek ilaç (potion), lapa (poultice), merhem (salve) ve lavman (enema) gibi medikasyonların hazırlanması ve verilmesi için talimatlar ihtiva ettikleri de görülmektedir. (Beckman 1978: 6).

Hitit doğum ritüellerinden biri olan Papanikri Rituali (KBo V 1 = Bo 2001), Hititlerin merkezi olan Hattuşa'da ele geçmiş olup Hitit doğum adetlerini gösteren ve doğumla ilgili ritüeller arasında zamanımıza kadar en iyi şekilde kalmış Hitit belgelerinden biridir.

Bu metinden, Hitit kadınlarının doğumu gerçekleştirmek için gittikleri bir nevi doğum evinde doğum sandalyesine oturdukları ve doğum sırasında doğum aletlerinde (ḫamau) bir bozulma ya da kırılma olduğunda (bu durumun Hititler tarafından 'lanet' olarak kabul edilmesi sebebiyle) doğum yapılan yerin değiştirildiği anlaşılmaktadır.

⁽⁵⁷⁾ kunzigannaḫit (Luv.) Abstr. = "bir temizleme maddesi" (HDW:41).

KBo V 1 Öy. I

UM-MA 'Pa-a-pa-ni-ik-ri LÚ ħat-ti-li ŠA KUR URU^{URU}Kum-ma-an-ni ma-a-an
SAL-za ħar-na-a-u-i e-eš-zi nu DUG^{DUG}LIŠ.GAL ħar-na-a-u-ya-aš ħu-ni-ik-ta-ri
na-aš-ma GIŠ^{GIŠ}KAK du-ya-ar-na-at-ta-ri nu-za ma-a-an SAL^{TUM} na-a-ú-i ħa-
a-ši na-aš-kan a-pí-ja-bat an-da e-eš-zi nu GIŠ^{GIŠ}DUB^{HI.A} EGIR-pa ħa-aš-
ša-an-zi nam-ma Ú-ÚL šu-up-pi

nu LÚ ħat-ti-li-iš ħar-na-a-u ša-ra-a da-a-i U-NU-TE^{MEŠ}-ja-kan ku-e an-
da-an na-at ša-ra-a da-a-i na-at-kan ma-aĥ-ħa-an KÁ-aš pa-ra-a ar-nu-
zi nu KÁ-aš pí-ra-an 1 MUŠEN A-NA D^DA-li-ta-pa-ra ya-ar-nu-zi
1 MUŠEN-ma A-NA DINGIR^{MEŠ} URU^{LIM} ya-ar-nu-zi

nam-ma ħar-na-a-u U-NU-TE^{MEŠ}-ja ši-na-ap-ši-ja pí-e-da-a-i na-at a-ra-
aĥ-za dam-mi-li pí-di da-a-i nu-za-kan SAL^{TUM} an-da-an-bat ħa-a-ši LÚ
ħat-ti-li-iš-ša A-NA SAL^{TUM} ki-iš-ša-an te-iz-zi ar-ħa-ya-za a-ri-ja I-NA É
ka-ri-im-mi-ya-at-ták-kán ku-it an-da ša-ta-a-iš

nu-za ar-ħa a-ri-ja-zi nu-uš-ši ma-a-an DINGIR^{LUM} ku-iš-ki kar-tim-mi-ja-
u-ya-an-za na-an-za ši-pa-an-ti nam-ma 2 DUG^{DUG}LIŠ.GAL ħar-na-a-ú-ya-aš
i-ja-zi NA.AK.TÁM.MA-ja-aš-ma-aš 2 DUG^{DUG}LIŠ.GAL i-ja-zi 4 GIŠ^{GIŠ}KAK^{HI.A}-ja
i-ja-zi

Öy. I

"Kumanni Ülkesinden Hattili rahip (din adamı) Papanikri şunları söyler:
'Doğum sandalyesinde bir kadın bulunduğu sırada doğum yapılacak yerin
(yani doğum sandalyesinin) bir küveti zedelendiğinde veya bir kazığı
(bacağı?) kırıldığında ve kadın henüz doğurmamışsa, bu kadın o yerin içinde

öylece kalır, yeniden bir tahta sandalye kurulur. Bu kadın şimdi artık (dinî açıdan) temiz değildir.³ Hattili rahip doğum sandalyesini ve içinde bulunan alet-edevatı yükseğe kaldırır. O, bunları kapıya (şehrin dış kapısı) doğru taşıırken, kapının önünde tanrı Alitapara'ya, yakarak bir kuş kurban eder. Ve (sonra) o; doğum sandalyesini ve aletleri šinapši'ye getirir (taşır), o bunları (kadının) yakınında (başka) bir yere koyar, sonra kadın orada doğum yapar ve Hattili rahip, kadına şunları söyler: 'Tapınaktaki bozukluğun sebebini fal yolu (soruları) ile sorarak öğren!' Bu kadın fal sorularına başvurur ve eğer herhangi bir tanrıyı kızdırdıysa, ona sıvı kurban eder. Sonra rahip, doğum sandalyesinin 2 küvetini yapar ve onlar için örtü (muhafaza) olarak 2 tane küvet daha ve 4 tane de kazık yapar " (KBo V 1). (Sommer-Ehelolf 1924: 2-3).

Metnin bundan sonrasında çeşitli tanrılara çeşitli kurbanların sunulmaları anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi metin, bir kadının doğum sandalyesinde doğum yapacağı sırada, doğum sandalyesinin kırılması neticesinde, kırık doğum sandalyesiyle birlikte šinapši'ye götürülmesi ve yeni bir sandalyenin yapılmasından sonra da doğumun gerçekleşmesi ile başlar. Hititlerde dinî temizliğin çok büyük bir önemi vardır ve kötülüklerin ise dinî açıdan kirlenmeye yol açtığına inanılır. Bu sebeple Hititler, kötülüklerden arınıp dinî temizliğe ulaşabilmek için sık sık törenler düzenlemişler ve bu ritüellerde tanrılara kurbanlar sunmuşlardır. Papanikri Rituali de, bu tür dinî törenlerden biridir. Bu ritualde, doğum sırasında doğum sandalyesinin bacağının kırılması olayı vuku bulmuştur: "h̄arnauš h̄ūniktat ^{GIŠ}KAK^{HI.A}-ma-ua du^uarnaddat" = "doğum sandalyesi çatırdadı, kazıklar kırıldı" (Sommer-Ehelolf 1924: 4). Bu satırlarda da görülebileceği gibi (KBo V 1 | 44-45) Papanikri Rituali, doğum yapan kadının dinî olarak temiz olmadığı ve bazı tanrıları kızdırmış olabileceği sebebiyle böyle bir uğursuzluğun meydana geldiği düşünülerek düzenlenmiş olan bir törendir. Böylece yapılan dinî törende, kadına hangi tanrıların kızarak, bu kötü olaya sebep olduklarının

anlaşılabilmesi ve kızgın tanrıların öfkelerinin yatıştırılabilmesini sağlayacak kurbanların verilebilmesi için fal sorularına başvurulmuştur. Çünkü doğum sandalyesinin yıkılması, doğuran kadının pis olduğunu (yani işlediği bir suçtan ötürü kirli hale geldiğini) ve dolayısıyla da bazı tanrı veya tanrıçaları kızdırmış olabileceğini göstermektedir. Kızmış olan tanrı(lar) da bu kötü durumu meydana getirmiş olmalıdır. Böylece kadının da fal sorularıyla, bu kötü olayın asıl failinin hangi tanrı olduğunu bulması gerekmektedir. Burada hemen dikkati çeken bir husus da, kadının tapınaktan alınıp ŐınapŐı'ye götürülmesi ve doğumun burada gerçekleştirilmesidir. Burada tapınağın doğum evi olarak kullanıldığı görülmektedir. Papanikri Ritualinden anlaşıldığı kadarıyla, doğum yapacak olan kadın, ŐınapŐı'ye götürülmeden önce tapınak içinde bulunuyordu ve doğumu orada yapacaktı. Ancak doğum sandalyesinin bacağının kırılması gibi kötü (uğursuz) bir durumla karşılaşıncı kadının kirli olduğu düşünülerek, temizlenmesi için tapınaktan ŐınapŐı'ye götürülmüş olduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi bu metinde doğum, oturulan ya da yaşanan yerin (yani evin) dışında vukubulmaktadır (Sommer-Ehelolf 1924: 13-14).

3.6.1.4. Kazılarda Ele Geçen Doğum Ominaları

Hitit toplumundaki doğum adetlerini; (doğum sırasında meydana gelen ve uğursuz sayılan birtakım olayları ortadan kaldırmak için tertip edilen) doğumla ilgili bazı ritual metinlerinin yanısıra, Akkadcadan Hititçeye tercüme edilmiş olan doğum ominalarından öğrenmek de mümkündür.

Tabiat olaylarını ve gelecekte olacak olan olayları önceden anlayabilmek isteğı birçok eski medeniyette olduğu gibi, Babil'de de mevcuttu. Babillilerin düşüncesine göre, tanrılar tarafından verilen birtakım işaretler yardımıyla olaylar önceden anlaşılabilirdi. Babil'de (Mezopotamya'da) gelişmiş olan

bu düşünce, "doğum" konusunda da tesirli olmuştur. Babil'de doğumlar ve bilhassa yanlış ya da kötü doğumlar ile ilgili alâmetler yazılı olarak kaydedilmiş ve doğum anormalliklerinden, çeşitli manâlar çıkartılmıştır (Riemschneider 1970: 1). İkiz ve üçüz doğumların, organlardaki eksiklik veya anormalliklerin ayrı ayrı manâlar taşıdığına inanılmıştır.

Babil'deki doğum ominalarının temelini teşkil eden bilgiler ise ŞUMMA IZBU ⁽⁵⁸⁾ serilerini meydana getirmiştir (Riemschneider 1970: 1). Bu SUMMA IZBU serisinde toplanmış olan doğum ominalarına Hititlerin baş şehri olan Hattuşa'da da rastlamak mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla, doğumla ilgili olan bu kehanet metinleri, Mezopotamya okul geleneği ile Hattuşa'da kaleme alınmış olan Akkadca metinlerdir. Hattuşa'daki bu doğum ominaları sadece Akkadca olarak yazılmamış, bunların bir kısmı daha sonra Hititçe'ye de tercüme edilmiştir. Boğazköy arşivlerinde ele geçen Babil menşeli Akkadca kehanet metinlerinin hepsi değil, sadece Hititlerin kendi yapılarına uygun olanlar, Hititlerce kabul görmüş ve diğerleri ise Akkadca asıllarından Hititçeye tercüme edilmekle beraber, uygulama alanına girmemiştir. Büyük bir kısmı Hurriler vasıtasıyla Babil'den Hititlere geçen ve ayrı bir dünya görüşünün ürünü olan bu kehanet türleri arasında hatalı doğumlarla ilgili ominaların yer aldığı da görülmektedir (B.Dinçol 1979: 7-9).

Anormal doğumlardan bahseden doğum ominalarından örnekler:

* "Eğer bir kadın ... doğurursa .." ifadesi ile başlayan ominalar;

Bo 5333

Öy.1

1 [ták-ku-za SAL-z]a 2 DUMU.NITA h[a-a-ši] a-pu-u-un SAL-an

2 [i-da-l]u-uš GIG-an-za ú-e-mi-ja-zi

⁽⁵⁸⁾ IZBU Akkadca bir kelime olup "kötü (anormal, yanlış, sakat) doğum" manâsına gelir. Tüm ŞUMMA IZBU serisi şekil ve muhteva bakımından birbirinden farklı iki grup ominadan meydana gelir. Bu serinin ilk dört tableti insanlardaki kötü doğumlardan bahseder ve šumma šinništu (... ulid (-ma-) ("Eğer bir kadın (bir..) doğurursa (ve...) ") ifadesi ile başlar. Geri kalan tabletlerdeki ominalar ise hayvanlardaki kötü ya da sakat doğumlardan bahseder ve šumma izbu ... ("Eğer bir sakat doğum ...") ifadesiyle başlar (Riemschneider 1970:2).

- 3 [na-aš] a-ki ma-a-an A-BU-ŠU-NU-ma ḥa-ap-pí-na-a[n-za]
 4 [na-aš] a-ši-ua-an-te-eš-zi ma-a-na-aš
 5 [a-] ši-ua-an-za-ma na-aš ḥa-ap-pí-ni-eš-zi
 6 [DU]MU^{MEŠ} -ia SIG₅ -an-ta-r i
 7 [ták-k]u-za SAL-za 2 DUMU.SAL^{MEŠ} ḥa-a-š[i]
 8 [a-]ki BE-EL É^{TI} -ia x[
 9 [nu] É-ir ta-an-na-te-[eš-zi]
 10 [ták-ku-za S]AL-za 1 DUMU.NITA 1 D[UMU.SAL ḥa-a-ši

- 1 "[Eğer bir kadın] 2 erkek çocuk doğ[urursa] ; o kadının
 2 başına [köt]ü bir hastalık gelecek
 3 [ve o (kadın)] ölecek, ama eğer çocukların babası zengin ise,
 4 [o (baba)] fakir olacak, o (baba)
 5 fakir ise, o (baba) zengin olacak,
 6 ve [çoc]uklar gelişip büyüyecekler.
 7 [Eğer]bir kadın 2 kız çocuk doğurursa; o kadın
 8 [öl]ecek, ev sahibi ... olacak
 9 [ve] ev mahvolacak.
 10 [Eğer bir k]adın bir erkek çocuk ve bir k[ız çocuk doğurursa];
 (Riemschneider 1970: 18-19).

KBo VI 25 + KBo XIII 35

Öy. II

- 3' ták-ku SAL-za ḥa-a-ši na-aš ta-aš-ua-an-za
 4' EN É [A-NJA ZAG-aš-ta Ú-UL a-ri
 5' ták-ku SAL[-za ḥ]a-a-ši nu an-na-az-pát
 6' ŠÀ-az [a-]ji-iš ar-ḥa ḥa-a-ši
 7' nu me-ma[-i] ^DU-aš KUR-e za-a-ḥi

- 8' ták-ku SAL[-za h]a-a-ši
 9' nu-u[š-ši SAG.D]U-ZU ŠA UR.MAḪ
 10' [ki-ša - x-aš LUGAL-uš
 11' [ud-ni-i an-da] ki-ša
- 3' "Eğer bir kadın doğurursa ve o (yeni doğan çocuk) kör ise;
 4' ev sahibi: o (eril) başarı[ya] ulaşamayacak (yani başarılı
 olamayacak).
 5' Eğer bir kadın doğum yaparsa ve o (yeni doğan çocuk) ana
 rahminden
 6' dışarıya çıkar çıkmaz hemen (derhal) [a]ğzını açar
 7' ve konuşursa; Hava Tanrısı (= Adad) ülkeye vuracak.
 8' Bir kadın doğurursa
 9' ve onun (yeni doğan çocuğun) [baş]ı bir aslan kafası (gibi) olursa
 10' [...'nin kralı...
 11' [ülkede] olacak "
- (Riemschneider 1970: 22-23).

* "Anormal bir doğum olduğu zaman... " ifadesiyle başlayan ominalar:

KUB VIII 83

- 3 ... [ták-ku IZ-BU]
 4 ZAG-an GEŠTU-an NU.GÁL LÚKÚR KUR LUGAL [e-ep-zi]
 5 ták-ku IZ-BU GÙB-la-an GEŠTU-an NU.[GÁL]
 6 LUGAL KUR LÚKÚR e-ep-zi
 7 ták-ku IZ-BU GE[ŠTU^{BI.A} -ŠU GÚ-ši ki-i[a-an-ta-ri]
 8 É LÚ h[ar-a]k-zi na-aš-ma-kan LUGAL[
 9 LÚ.MEŠ^{BI.A} H₁a-pí-ri-[i]a-aš an-da i-ja-an-[da-ri]

- 3 “ .... [Anormal bir doğumda]
 4 sağ kulak mevcut olmadığı zaman; kralın ülkesi^{nî}düşman [alacak
 (fethedecek)].
 5 Anormal bir doğumda sol kulak [mevcut] olmadığı zaman;
 6 kral düşmanın ülkesini fethedecek.
 7 Kötü bir doğum neticesinde ku[lak]lar boyunda (boğazda) bulu[nursa]
 (yani anormal bir doğum neticesinde, yeni doğan, kulakları boynunda
 doğmuşsa);
 8 adamın evi m[ahvola]cak (telef olacak), veya ... kralın [..
 9 Habiru halkı (erkekleri, insanları) içeri girecek...”
 (Riemschneider 1970: 57-58).

Yukarıda örnek olarak seçilen metin yerlerinden de anlaşılacağı gibi, Hititler normal doğumların yanısıra, anormal olan doğum olaylarını da gözlemlemişler ve bu tür doğumların herbirini bir sebebe bağlamışlardır. Bu tür anormalliklerin birtakım kötü (veya bazen de iyi) olayların habercisi (işareti) olduğunu düşünmüşlerdir. Aslında bu tür olayları anlatan bu doğum ominaları Hitit değil, Mezopotamya menşelidir. Ancak bunların Hititçeye de tercüme edilmiş olması, bu tür olayların Hitit toplumunda da gözlemlendiğini gösterir. Aynı zamanda bu durum Mezopotamya’da ilmî tıbbın dışında, ilim dışı sayılabilecek tıbbî müşahedelere yer verilmiş olduğunu ispatlar. Bu da, eski medeniyetlerin hemen hepsinde ilim üzerinde, ilim dışı zihniyetin büyük tesiri olduğunu göstermektedir.

3.6.1.5. Hitit Kanunlarında Doğum

Hititlerin ‘doğum’ ve ‘gebelik’ ile ilgili görüşleri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan kaynaklar arasında, içinde ‘hamilelik’ ile ilgili hükümlerin geçtiği Hitit kanunları da yer almaktadır.

H.K. 17 (1. Dizi)

- 40 [(ták-k)]u SAL-aš EL-LI šar-ḥu-ua-an-du-uš-šū-uš ku-iš-ki p[(í-e)]š -
 [(ši-ja-)] zi
 41 [ták-ku] ITU.10.KAM 10 GÍN KÙ.BABBAR pa-a-i ták-ku-uš
 ITU.5.KAM 5 GÍN KÙ.BABBAR] pa-a-i
 42 [pár-n]a-aš-š[e-e-a] šu-ua-a-i [-iz-z]i

- 40 “Eğer özgür bir kadının kamının meyvesini (yani cenini) bir kimse
 öteye iterse (attırırsa)
 41 Eğer (bu) onuncu ayda (olursa), on şekel gümüş versin, eğer (o)
 beşinci ayda olursa, beş şekel gümüş versin
 42 ve (böylece suçu) evinden uzaklaştırır.”
 (Imparati 1992: 44-45).

Bu maddede, hamile bir kadına, çocuğunu düşürtecek kadar büyük darbelerle bedenî saldırıda bulunanlara verilecek cezalar tespit edilmiştir. Kadının kamındaki çocuğu düşürtene verilecek olan ceza; kadının kamındaki ceninin ayına göre düzelenmiştir. Buna göre, çocuk büyüdükçe cezanın da büyüdüğü görülmektedir. Anlaşılacağı üzere, verilen bu cezalar, hamileliğin süresine göre değişen para cezaları şeklindeydi. Ancak burada hamileliğin 10. ayından söz edildiği görülmektedir. (Normalde Gebelik 9 ay 10 gün sürer). İlk bakışta tuhaf görünen bu durumu açıklamak için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Hititlerde ay takviminin özel bir şekilde hesaplandığını söyleyerek bu ifadeyi açıklamaya çalışanlar olduğu gibi, Hititlerin ve Babillilerin gebelik süresine gebe kalma ve doğumun gerçekleşme sürelerini de birer tam ay sayarak katmış olabileceklerini söyleyenler de olmuştur. Kaynaklarda teklif edilen diğer bir çözüme göre, kadınlardaki gebelik süresi tam olarak on ay olmayıp kırk haftadır. Konuyla ilgili birkaç modern tıp kitabında en eski zamanlardan beri kadınların gebelik

süresinin 280 gün, yani herbiri 28 günden oluşan on ay (takvimi) ay'ı olarak (bu, güneş takviminin 9 ayının karşılığıdır) hesaplandığı gösterilmiştir. Hatta bugün de bazı ülkelerde gebelik süresi olarak 300 günlük bir 'hukukî süre' belirlenmiştir. (İtalyan, Fransız, İspanyol ve Arjantin kanunlarında gebeliğin hukukî süresi 300 gün, Alman kanunlarında ise 302 gün olarak belirlenmiştir. İngiltere ve Amerika'da gebelik için hukukî bir sınırlama yoktur, ancak teknisyenlerden oluşan bir komisyon herbir vak'a için ayrı karar alabilir. Bu şekilde İngiltere'de 331 ve hatta 344 günlük bir gebelik hukukî sayılmıştır). (Imparati 1992: 197-198). Bu konuda şöyle bir hesap da teklif edilebilir: Ay takvimine göre 1 ayı 28 gün olarak aldığımızda 10 ay, 280 gün veya 40 haftaya tekabül eder. Bizim kullandığımız takvime göre de 1 ay (ortalama olarak) 30 gün alınacak olursa, 9 ay, 270 gün olur ve buna hamileliğin 9 ayından sonraki 10 gün de ilâve edildiğinde toplam 280 gün yani 40 hafta edecektir. Bu hesaba göre, bilindiği kadarıyla Hititler ay takvimini kullanıp 1 ayı 28 gün olarak kabul ettikleri için, yukarıda gebelikle ilgili olarak belirtilen Hitit kanun maddelerinde geçen "gebeliğin onuncu ayı" ifadesinde hiç bir çelişki kalmamaktadır. Çünkü bu durumda onların 10. ayı, bizim 9. ayımıza tekabül etmektedir. O halde bu kanun maddelerinde anormal değil, normal bir doğumdan sözedildiği görülmektedir. Ancak yine de Hitit takvim sistemi konusunda yeterli bilgiye sahip olunamadığını düşünerek, çok kesin sonuçlara varmak mümkün değildir. Genel olarak bildiğimiz şey, Hititlerin Kamerî takvimi (ay takvimi) kullanmış olduklarıdır. Ay kelimesinin karşılığı olarak arma'yı kullanırlar. arma hem takvim ayını hem de gökyüzündeki ayı ifade eder. Hitit takviminde 3 mevsim vardır. Bunlar hameşha (ilkbahar), zena (sonbahar) ve gim (kış)'dir. İlkbahar ve yaz'ı birlikte düşünürler ve yılın

başlangıcı olarak ilkbaharı kabul ederler⁽⁵⁹⁾. Takvim düzenlemelerinin Mezopotamya'dakiler ile uygunluk gösterdiği söylenebilir. Mezopotamya'da da sene, aya bağlı olarak tespit edilmiş, yani Kamerî takvim kullanılmıştır⁽⁶⁰⁾.

Yakın Doğu'nun eski medeniyetlerinin kanunlarında yer alan çocuk düşürme ile ilgili maddelerin, Hitit kanunlarından daha farklı olduğu görülür. Hititlerde, gebe bir kadına yapılan saldırı sonucunda çocuğun düşmesine sebep olan suça verilecek ceza, gebeliğin kaçınıcı ayda olduğuna bakılarak tespit ediliyorken, meselâ Sümer kanunlarında olayın kasıtlı ya da kaza sonucu olup olmadığına, Hammurabi Kanunlarında ise olay sonucu kadının ölüp ölmediğine bakılarak tespit ediliyordu. Assur kanunlarında çocuk düşürmenin darbe sonucu birinin karısına mı yoksa bir fahişeye mi zarar verdiği dikkate alınıyordu, ayrıca kadının ölüp, ölmediği, kocanın çocuksuz kalıp kalmadığı, kadının gebeliğinin ilk döneminde olup olmadığı ve çocuk düşürmenin isteyerek ya da istemeyerek olduğu da göz önüne alınıyordu (Imparati 1992: 198). Konuyla ilgili olarak Hammurabi Kanunlarından birkaç örnek verilecek olursa; (209) "Eğer bir bey, bey sınıfından bir kimsenin kızını döver ve içindekini attırırsa (çocuğunu düşürtürse) içindeki için 10 şekel gümüş

⁽⁵⁹⁾ gim (ŠE₁₂ : "kış"), hamešha (U.EBUR: "ilkbahar-yaz") ve zena ("sonbahar") olmak üzere, bir Hitit yılında üç mevsim vardır. KUB XXIV 1 II metninin 4. ve 5. satırlarında bu mevsim isimleri gimantaš, hamešhandaš, zenandaš olarak sıralanmıştır. Bilindiği üzere, Hitit takviminde yılın başlangıcı ilkbahar olarak kabul edilir. İlkbahar ve yaz mevsimleri tek bir isimle (hamešha) karşılır. Bir başka ifadeyle ham(m)ešha(nt)- c. hem "ilkbahar" hem de "yaz" anlamını taşımaktadır. Eldeki belgelerden de anlaşıldığı üzere, hamesha çiçek ve (özellikle Anadolu'nun yüksek bölgeleri için) yağmur mevsimiydi. Belki de bu mevsim, bizim takvimimizdeki Nisan, Mayıs ve Haziran aylarına karşılık gelmektedir. (KBo II 5 II 1: "nu mahhan hamešhanza kišat" = "ve ilkbahar geldiği zaman") Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla yılın 8. ayından itibaren zena ismi verilen mevsim başlıyordu. (KUB XXXVII 32 Öy. : "8 GIM-an zēnaš kišarī ANA MU.KAM-ti ITU 8.KA[M]" = "zēna geldiği zaman, yılın sekizinci ayı ...") Anadolu'da takvim bölümlenmeleri iklim şartları ve ay ile ilişkiliydi. Gim (gimman/gemmant- c.) karlı bir mevsimdi (Kasım ile Mart arası). Hamešha ilkbahar ile yaz başlangıcı idi (Nisan ile Haziran arası). Bu mevsimin yağmurlu olduğu, bazı meyve ve sebzelerin bu zamanda yetişmeye başladığı bilinmektedir. Zena'nın ise (Temmuz ile Ekim arası) hububat nevinde her tür ürün için hasat mevsimi olduğu anlaşılmaktadır. (Anadolu'da tahıl, buğday, arpa gibi her tür hububat, Temmuz-Ağustos'ta toplanır.) Ayrıca hamešha ile zena arasında EBUR ("hasat zamanı, yaz") denilen bir ara mevsimin kullanıldığı da bilinmektedir. (KUB XXXII 123 III 14-15: "mā[ñ] hamešhī EBUR mān zeni") Bazı metin yerlerinde EBUR'un zena yerine kullanıldığı görülür. (KBo XV 32 I 3-4: "mān hamešhī mān EBUR-i mān (...?) gimmi") Hamešha ile zena arasında yer alan ve zamanı değişen kısa bir ara mevsim (geçiş mevsimi) olan EBUR'un, Mezopotamya'dan Hititlere geçerek adapte edilmiş ve kabul görmüş olduğu düşünülmektedir. Akkadcada KUŠŠU "kış", DİŠU veya PĀN ŠATTI "ilkbahar" ve EBURU veya HĀRPŪ ise "yaz" anlamına gelmektedir (HEG:143-144; HED:69-75).

⁽⁶⁰⁾ Mezopotamya'da genel olarak yılın ilkbahar gün dönümünden hemen sonraki ilk hilale başlatılması usulü kabul edilmiştir. (Aylar hilalin ilk görülmesiyle başlatılıyordu.) Ay yılını esas alan Mezopotamya takviminin güneş yılı ile ayarlanmasına ihtiyaç duyulduktan sonra, bu amaçla yılı 13 aya çıkarmışlar ve 354 günlük ay yılı ile 365 gün 6 saatlik güneş yılı arasındaki farkı böylece kapatmaya gitmişlerdir. Yıla onüçüncü bir ay ilâvesi usulü oldukça eskidir. Hatta 3.Ur Sûlalesi zamanında (M.Ö. 2294-2187), artık ay eklenmesi usulünün 8 yıllık bir devreye bağlandığı görülür (Sayılı 1982:331).

ödeyecektir.” (210) “Eğer o kadın ölürse, (vuranın) kızını öldüreceklerdir.” (211) “Eğer, Muşkenum⁽⁶¹⁾ sınıfından bir kadının vurma yüzünden çocuğu düşürtülürse, 5 shekel gümüş ödeyecektir.” (212) “Eğer o kadın ölürse 1/2 MANA gümüş ödeyecektir.” (213) “Eğer bir beyin kadın kölesini dövüp, içindekini attırırsa (çocuğunun düşmesine sebep olursa) 2 shekel gümüş ödeyecektir.” (214) “Eğer o kadın köle ölürse 1/3 MANA gümüş ödeyecektir” (Tosun-Yalvaç 1989: 155 v.d.). Hammurabi Kanunlarından sonra Eski Mezopotamya’da Orta Assur devrine ait en önemli hukuk belgesi Assur kanunlarıdır:(50) “Eğer bir adam, (diğer) bir adamın karısını döver ve çocuğunu düşürtürse, çocuğu düşürten adamın karısına çocuk düşürtecekler. Adamın karısına yaptığını ona da yapacaklar. Cenin için bir can ödenecek. Eğer ilk çocuğu düşen kadın ölürse (döven) adamı öldürecekler, cenin için can ödeyecektir. Eğer o kadının kocasının oğlu yoksa ve onun karısını dövdülürse ve bundan dolayı çocuğunu attıysa (düşürdüyse), onu döveni öldürecekler ve eğer düşen kız çocuğu ise (yalnız) can ödeyeceklerdir.” (51) “Eğer bir adam, çocuk büyütmeyen (önceden çocuğu olmayan) bir adamın karısını döver ve çocuğunu düşürtürse ceza şudur: 2 biltu (talent) kalay verecektir.” (52) “Bir adam, bir fahişeyi döverse ve çocuğunu düşürtürse, darbeye darbe (ne kadar vurduysa, o kadar vuracak) atacak ve bir can ödeyecektir.” (53) “Eğer bir kadın kendi kendine (isteyerek) bir çocuk düşürürse, onu itham ve ispat ederlerse kazığa çakacaklar, onu gömmeyeceklerdir. Eğer çocuğunu düşürme sırasında ölürse, onu kazığa çakacaklar ve gömmeyecekler. Eğer çocuğunu düşüren kadın onu saklarsa ve krala söylemezse ..” (Tosun-Yalvaç 1989: 255).

Ceza Hukuku içine giren ve çocuk düşürtme ile ilgili olan bu Mezopotamya kanunlarında genel olarak “Talion” (kısasa kısas) prensibinin uygulandığı

⁽⁶¹⁾ Eski Babil devrine ait hukukî vesika ve kanunlarda köle sınıfı (vardum) haricinde, avelum ve muşkenum isminde iki ayrı sosyal tabaka daha belirtilmektedir. Avelum “hür adam, köle olmayan kişi, bey, efendi”, muşkenum ise halk sınıfıdır. Ancak muşkenum yüksek tabakadan (avelum) olmadığı gibi, köle de (vardum) değildir. Muşkenum sınıfından bir kimsenin tarla, hayvan ve köle sahibi olabilir; fakir değildir; avelum’a kıyasla daha az refah içindedir, fakat yine de mal-mülk sahibidir. Ancak avelum’dan daha az hak ve itibara sahiptir (Tosun-Yalvaç 1989:271-273).

görülmektedir. Hitit kanunlarında ise daha ziyade, suçluya zarar verecek öçalma yerine; mağdur tarafın, uğradığı zararı tazmin etme üstün gelmektedir. Sadece çocuk düşürtme ve dövme değil; baş, kol, diş kırma suçlarının cezalarının tespitinde de, cezalar gümüş birimler ödeyerek veya insan vererek tazminat ödeme şeklindedir. Ancak Hitit hukuk sistemi ve kanunlarının (Hitit ülkesi ve Mezopotamya'nın coğrafî yakınlığı ve aralarındaki kültür ilişkileri sebebiyle) bir ölçüde de olsa Mezopotamya'da eskiden beri varolan yazılı hukuktan etkilenmiş olduğu da söylenebilir.

Buraya kadar, değişik medeniyetlerde ve dönemlerde kullanılmış olan doğum sandalyeleri, doğumun gerçekleştirildiği mekânlar ve doğum hakkında bilgi veren çeşitli yazılı kaynaklardan bahsedildi. Ancak Hititler ve diğer eski medeniyetlerde doğumun gerçekleşmesini gösteren hiçbir belgeye rastlanmamıştır. Hitit belgeleri arasında, hamile bir kadını veya bir doğum safhasını gösteren hiçbir rölyef yoktur. Mezopotamya'daki Sümer ve Sâmi kültürlerinde de bu tür tasvirlerle rastlanmamıştır. Mısır'da ise, az sayıda da olsa, hamilelikle ilgili tasvirler mevcuttur. Hamileliği gösteren Mısır rölyeflerinden birinde, Kleopatra'nın doğurması tasvir edilmektedir. Bu rölyefte diz çökmüş vaziyette duran Kleopatra'nın arkasında, Kleopatra'nın kollarını tutan bir tanrıça bulunmaktadır. Önünde ise Doğum Tanrıçası, Kleopatra'nın Julius Caesar'dan olan oğlunu ana rahminden dışarı çıkartmaktadır. Mısır sanatında, insan doğumunu gösteren (eldeki) tek rölyef budur. Sanatta doğum olayını gösteren tasvirlerin az olmasının sebebi hem doğumun mahremiyetinden hem de birçok toplumda doğum esnasında erkeklerin bulunmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bu sebeple sanatta doğum anından çok, doğum sonrası tasvirleri yapılmıştır. Yunan sanatında da genellikle, doğum anlarının tasvirinden kaçınılmıştır. Hamilelik tasvirleriyle ilk olarak Helenistik devirden itibaren karşılaşılmaya başlanmıştır (Bossert 1938: 3,5).

3.6.1.6. Ebeler

'Doğum' denildiği zaman akla gelen kavramların arasında doğumu yaptıran kişiler yer alır. Eski çağlarda doğumu yaptıranlar 'ebeler' idi. Hititlerde de doğumun, ebeler vasıtasıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

^(SAL)ḥašnupal(l)a-, ^(SAL)ḥaššanupalla- c. (H.), (Sum. ^{SAL}ŠĀ.ZU, ^{SAL}ŠĀ.AB.ZU) = "ebe"

ḥašnupalla, birkaç kelimenin birleşiminden ortaya çıkmış olan bir kelimedir. Bu kelime; "doğuma sebep olmak" manâsına gelen ḥaš(ša)nu (ḥaš= "çocuk yapmak, doğurmak") kelimesi ile Hurrice "bilmek" demek olan pal kelimesinin birleşiminden meydana gelmiştir (HEG: 201; HED: 228).

Hititlerde ebenin aktivitelerini iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki doğum için gerekli malzemeyi hazırlamak ve çocuğu doğurtmaktır. İkincisi ise çocuk doğduktan sonra, yeni doğan bebek adına, kötü etkileri bebekten uzaklaştırarak bebeğe iyi bir alinyazısı bahşetmeleri (çocuğun kaderinin iyi olması) için tanrılara dua etmektir. "Yeryüzünün Güneş Tanrıçası [... (çeşitli kötöleri)] ancak sen durdurabilirsin ! Ve sonra [...] (onları) (yeniden) sen boş bırak[maz]sın! Fakat çocuğun hayatı için, sağlık (ve) sürekli uzun yıllar ver! " Görüldüğü gibi burada, tanrıdan, bebek için sağlıklı ve uzun bir hayat ricasında bulunulmuştur (Beckman 1983: 232-235).

İlkçağlarda, doğum sırasında doğurmakta olan kadının yanında bulunarak doğumuna yardım edenlerin kadın olduğu anlaşılmaktadır. Pek çok eski toplumda olduğu gibi Hititlerde de, doğumda bulunanlar kadın idi. Böylece ebelik sanatı, çok eski devirlerden itibaren kadınların elinde gelişmiştir

3.6.2. HAYATIN SAFHALARI

Buraya kadar Hititçede 'doğum' ile ilgili kelimelere, Hitit kanunlarında geçen 'gebelik' ve 'çocuk düşürme' olaylarına ve kötü doğumlarla ilgili bazı belgelere yer verildi. Bu bölümde ise, doğumdan ölüme kadar, insan hayatının geçirdiği safhalarla ilgili olan bazı Hititçe kelimeler üzerinde tartışılacaktır:

^(UZU)šarḫuuant- c. /n. (H.) , (O. rūšeym) = "embriyo"

Hititçe bir kelime olan šarḫuuant (kaynaklardan anlaşıldığı üzere), birden fazla anlama sahiptir. šarḫuuant'ın, "dölyatağı, rahim", "karın" anlamlarına gelebildiği gibi, daha sonraki dönemlerde "embriyo" anlamında da kullanılmış olduğu bilinmektedir (HW: 185; HDW: 71).

šešd- (šišd-) (H.) = "çoğalmak, artmak, gelişmek, büyümek"

(HW: 192; Alp 1957: 30-dp. 24; HDW: 75-76).

šalḫijanti- (šalḫanti-, šalḫitti-) c. (H.) = "büyüme, gelişme, ilerleme"

(HW: 179).

HDW'te (s. 68) bunun istenen, arzulanan (olumlu) birşey veya bir durum olduğu belirtilmiştir.

meš(š)a- (mišša-) (H.) = “olmak, gelişmek, büyümek”

(HW: 141; HDW: 53).

māi-/mija- (H.) = “büyüme, artmak, çoğalmak, olgunlaşmak, yetişmek”

mija- = “doğmuş olmak”

mijatar n. r/n-St. = “büyüme, gelişme”

(Adj.) (LÚ)maiant- c. = “genç, büyüyen (olgunlaşan) kişi” (HEG: 95).

LÚ/SALmaja- = “yetişkin” (HEG: 96).

(HW: 132, 142; HDW: 49, 53; HEG: 91-94).

Metinlerden mai, mija ve miešš'in birkaç anlama birden sahip olduğu belirtilmiştir. Bu anlamlar içinde “büyüme”, “olgunlaşmak, olgunluğa erişmek (varmak)”, “(bebekler için) doğmak”, “artmak”, “gelişmek, serpilmek” yer almaktadır. (KUB XXXIII 106): “A-nikan kuiš NAŠU.U-ziš anda mi-e-eš-ta UL-an šakti” = “Suyun içinde büyüyen (yetişen) Bazalt taşı biliyor musunuz?” Bu metin yerinde taş canavar Ullikummi'den bahsedilmektedir. Burada mija “büyüme” anlamında kullanılmıştır. Hitit metinlerinde insanların, hayvanların ve bitkilerin büyümesi (yetişmesi) ve artması (çoğalması) ile ilgili daha pek çok parça vardır. Bunların içerisinde bebeklerin doğması ile ilgili olanları da mevcuttur: “mān I-NA ITU.5.KAM TUR-aš mi-ja-ri” = “Eğer bir çocuk 5. ayda doğarsa” (KUB VIII 35). Görüldüğü gibi doğum omenleri ile ilgili olan bu metin parçasında mija-, bu sefer de “doğmak” anlamında kullanılmıştır. Örnekler daha da çoğaltılabilir (CHD: 113-116).

mi(ja)hu(ua)nt- (H.), (Sum. LÚ/SALŠU.GI) = “ihtiyar, yaşlı (adam veya kadın)”

mijaḥḥuanta- (miḥunta-) (H.), (Sum. LÚŠU.GI-a) = “yaşlı olmak, yaşlanmak”

mijaḫuḫandahh-/mijaḫuḫantahh- (miḫuntahh-) (H.), (Sum. ^{LÚ}ŠU.GI-ahh) = “yaşlanmak”

mijaḫuḫanteš- (H.), (Sum. ^{LÚ}ŠU.GI-eš) = “yaşlı olmak, yaşlanmak”

mijaḫuḫandatar (miḫuntatar) n. r/n-St. (H.), (Sum. ^{LÚ}ŠU.GI-tar), (L. senium) = “ihtiyarlık”

(Sum.) ^{LÚ}ŠU.GI= “yaşlı (ihtiyar) adam, şahit”

(Sum. ^{LÚ}ŠU.GI = “yaşlı kadın, büyücü kadın”

(HW: 142, 294-295; HDW: 53)

Kaynaklarda mi(ja)ḫu(ḫa)nt'ın adjektiv olarak “yaşlı”, ayrıca “yaşlıca, (insanlar ve tanrılar için) yaşlanmış”, “yaşlı adam veya kadın, yaşlıca kişi”, plural olarak “yaşlılar (siyasî, askerî, hukukî ve dinî görevleri olan kişiler anlamında)” gibi anlamlar taşıdığı belirtilmiştir. ŠU.GI, umumiyetle LÚ veya SAL determinatifleriyle birlikte kullanılır. Bu durumdaki anlamı ve okunuşu ise (“yaşlanmak” anlamına gelen mijaḫuḫantahh filinden türetilmiş olan), “yaşlı” anlamına gelen mijaḫuḫant kelimesidir. Tabletlerde bu kelime, bütün bu farklı anlamlarıyla birlikte, çeşitli yerlerde geçmektedir. Meselâ mijaḫuḫant'ın “yaşlı, (insanlar ve tanrılar için) yaşlanmış” şeklindeki anlamlarıyla ilgili olarak KUB XII 4 metin yerinde; “mān A-NA ^dZA.BA.BA ^{LÚ}SANGA ŠU.GI EZEN zenāndaš IŠ-TU É-ŠU iḫazi”... yaşlı bir rahibin sonbahar festivalini kutlamasından bahsedilmektedir. “Yaşlı” ifadesi Hitit kralları için kullanıldığı gibi tanrılar için de kullanılmıştır: “A-NA DINGIR ŠU.GI ^dHuḫašš[an //naia” (KUB XXV 30). Bu kelimenin “yaşlı kadın, yaşlı adam”, kısaca “yaşlı kişi” anlamında kullanıldığına dair örnekler mevcuttur: “nuḫa TUR^{MES} SAL.MES^{ŠU.GI} ^{LÚ.MES}ŠU.GI-ja [...] teš” = “Çocuklar, yaşlı kadınlar ve yaşlı adamlar” (KBo XVIII 57). mijaḫuḫant'ın “siyasî-askerî-hukukî ve dinî fonksiyonları olan yaşlılar” anlamında geçtiği metin yerlerinden de örnekler verilebilir. Meselâ kült envanterlerinde (KUB XVII 35) “[GEŠ]TIN ^{LÚ.MES}ŠU.GI ḫaršuli NAG-zi” = “Yaşlılar (yaşlı adamlar) içecek olarak [şa]rap içerler.” Buna bir başka örnek ise (KBo XXII 242) ^{URU}Tapparutazmaš

^{URU}Annijatta paizzi nu ^{LÚ.MEŠŠ}ŠU.GI MÁŠ.GAL DUG KA.DÙ NAG 12 NINDA. KUR₄.RA pijanzimalteššaršit QĀTAMMA" = "O (kral) Tapparuta şehrinden Anniyatta şehrine gider. Ve Ayniyatta şehrinin yaşlıları bir keçi, PĪĤU birası kabı ve 12 ekme  verirler" (CHD: 223 v.d.).

Kaynaklarda ^{SAL}ŠU.GI'nin ("yaşlı kadın"), büyü konusunda uzman bir kiři (büyücü) olduđu ve ^{SAL}hašša a olarak okunduđu gösterilmiřtir. ^{LÚ.MEŠŠ}ŠU.GI'nin sadece "yaşlı adamlar" grubu olduđunun deđil, fakat siyasî, dinî ve hukukî fonksiyonları olan olgun (bilge) insanlar olduđunun da ispatı yoktur. Bu kelime (^{LÚ.MEŠŠ}ŠU.GI) miĥahu ant'ın plurali olarak okunur. Fakat "yaşlı adamlar" için kullanılan kelimeler, diđer eski toplumlardaki aynı türden grupları gösterdiđi için (meselâ Akkadcadaki ŠĪBŪTU⁽⁶²⁾ gibi) Hatti ülkesinde de bu şekilde olabilir. (CHD: 227).

uĥzapant- (uezzapant-, uezpant-) (H.) = "yaşlı"

(HW: 256; HDW: 107).

uşammi- (H.) = "yaşlanmış"

(HDW: 97).

ak(k)- / ek (k)- (H.), (Sum. UG₆), (Akk. MATU) = "ölmek"

Part. akkant- (H.), (Sum. GIDIM), (Akk. ETIMMU) = "ölü, ölü ruhu, ruh"

akkatar (aggatar) n.r/n-St. (H.), (Sum. UG-tar), (L. exitus, obitus) = "ölüm, ölüm cezası, salgın hastalık"

(HW: 17-18, 273, 298, 310; HEG: 8-9; HDW: 1; HZL: 320).

⁽⁶²⁾ ŠĪBŪ (Akk.), (H. kutru(ua)) = "řahit"
ŠĪBŪTU(M) (Akk.) (Pl.) = "řahitler"
 (HW:121,313).

Tanrıların kendilerine uzun bir hayat vermeleri ile ilgili olan dualar, fal soruları ve adak metinlerinden Hititler'in hayata çok bağılı oldukları ve ölümden korktukları anlaşılmaktadır (Ünal 1980b: 167).

anšaššiu₁- (St.?) c. (H.), (Akk. SALAMTU?, SALAMDU?) = "ceset, leş (?)"

(HW: 23; HW²: 96-97; HDW: 4)

İnsanın ölümlü bir vücut ve öldükten sonra da varlığını sürdüren bir ruhtan oluştuğu şeklindeki inanç, diğer birçok kültürde olduğu gibi, Hititlerde de mevcuttu. Hititlerde ölümden sonra geriye kalan ceset, yakılıyor, (kremasyon) veya gömülüyor (inhümasyon) idi (Ünal 1980b: 165-166).

4. SONUÇ: HITİT TİBBÎ BİLGİLERİNİN SEVİYESİ VE ESKİ ÖNASYA TIBBİ İÇİNDEKİ YERİ

İlmî problemler, toplumların dünya görüşünü oluşturan kültürel, sosyal, siyasî, ekonomik, dinî yapı gibi birtakım faktörlerden bağımsız değildir. Zamanla toplumların yapısında ve kâinata bakış açılarında değişiklikler meydana geldiği için, günümüzdeki bilim ile eski devirlerdeki bilim anlayışının birbirinden farklı olması tabiidir. Bu sebeple eski medeniyetlerde, modern bilime temel teşkil eden çalışmaları "iptidai" olarak değerlendirmeden önce, aradan geçen uzun asırlar boyunca meydana gelen gelişme ve değişimleri (teknolojik v.b.) de dikkate almak gerekir.

Hemen hemen bütün toplumlarda ilmî çalışmaların temelinde günlük ihtiyaçlar ve dinî inançlar yer almıştır. Bu durum, sadece eski medeniyetler için değil, bir ölçüde günümüz toplumları için de geçerlidir. Bugün artık bilim ve teknik ile pratik ve pragmatik ihtiyaçlar içiçe girmiş durumdadır. Buna benzer bir durum, Hitit medeniyeti için de söz konusudur. Tezimizin konusunu teşkil eden Hitit tıbbında da din ve büyü gibi unsurların yeri olduğu görülmektedir.

Anadolu'da çivi yazısı sistemini kendi dillerine uygulayan ve Anadolu'yu askerî ve siyasî bir güç altında toplayarak büyük bir medeniyet kuran Hititlerin tıp sahasındaki bilgileri, ele geçen çeşitli konulardaki tabletlerden (fal ve kehanet tabletleri, kralî talimatnameler, doğum ritüelleri v.b.) öğrenilebilmektedir. Ancak bu döneme ait tıbbî faaliyetler hakkında bilgi veren bu belgelerin yeterli olduğu söylenemez. Yeterli sayıda belge ele geçmediği gibi, şimdiye kadar ele geçen tabletlerin tamamı da detaylı olarak etüd edilmiş değildir. Hititlerdeki anatomi bilgisinin seviyesini gösterecek,

sadece anatomiye hasredilmiş bir tablet de ele geçmemiştir. Ancak eldeki tabletlerde pek çok organ ismine rastlanmıştır. Hititçenin ölü bir dil olması, bu tabletlerde geçen organ isimlerinden bir kısmının tam karşılığının tespit edilememesine veya anlamları üzerinde ihtilâflar doğmasına sebep olmuştur. Bütün bunlardan dolayı, ilmî anlamıyla Hititlerde anatominin varlığı hakkında kesin bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır. Ancak çalışmalarımıza dayanarak, Hititlerin, vücut organları üzerinde, (bugünkü kadar detaylı olmasa da) bilgi sahibi olduklarını söyleyebiliriz. Mumyalama işlemini uyguladıkları için gelişmiş bir anatomi bilgisine sahip oldukları düşünülen ve tıp sahasında döneminin ileri medeniyetlerinden biri olan Mısır'da bile anatominin müstakil bir bilim olduğu söylenemez. Yapılan araştırmalar neticesinde, eski Mısır'da mumyalamanın zaten ilmî değil, dinî amaçlarla yapıldığı anlaşılmıştır. Mısır'da mumyalama Osiris dinine dayalı idi. Mumyalama tekniği hekimlerden ziyade, din görevlilerinin elindeydi. Mısır'da mumyalama işlemi, öldükten sonra vücudun parçalarının bütün halinde tekrar dirileceğine olan inanç sebebiyle uygulanmıştır.

Hititlerin dünyaya bakış açılarının temelinde dinin yeri büyük olduğu için temizlik ve sağlık ile ilgili görüşleri de dinî temelli olmuştur. Ele geçen ritual tabletlerinden Hititlerin sağlıklı ve uzun bir hayat sürdürmeye önem verdikleri anlaşılmaktadır. Hastalıktan kurtulmak için çeşitli yollara (büyü, dışarıdan uzman hekim getirmek v.b.) başvurmuşlardır. Öncelikle hastalığa sebep olan faktörleri ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve bunun için de çeşitli metodlar kullanmışlardır.

Hitit düşüncesinde pislikten (ya da dinî bakımdan kirlilikten) her tür kötülüğün gelebileceğine inanılıyordu. Kirlilik durumunun yol açtığı kötü sonuçlar arasında askerî yenilgiler, aile içi geçimsizlikler ve hastalıkların olduğu düşünülüyordu. Bu sebeple pislik, istenmeyen bir durumdu. Bugün de bilindiği üzere, birçok hastalık pislikten kaynaklanmaktadır. Hititlerde de

pislik, ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Temiz olmak için bazı temizleyici maddeler kullanmışlardır. Bu tür maddeler arasında dinî törenlerde kullanılan tuḥḥueššar ("tütsü reçinesi, buhur") ile vücudun, evin temizlenmesi ve çamaşırların yıkanmasında kullanılan ḥašūuḫai bitkisi sayılabilir. Yapılan kazılar neticesinde, banyo küvetlerinin bulunması da temizliğe verdikleri önemin bir başka göstergesidir. Ayrıca temiz su sağlanmasına da önem vermişler ve pis suların yerleşme içinde kalmayıp dışarı atılması için koni biçimli içiçe geçmiş borular kullanmışlardır. Hitit toplumunda hem bedenî hem ruhî temizliğe önem verilmiştir. Pislik ile hastalık arasındaki ilişki majik temellidir. Dinin temeli de temiz olmayı gerektirir. (Bunu, tapınak görevlilerine yönelik olarak hazırlanan talimatnameler de ortaya koyar.) Diğer eski medeniyetlerde olduğu gibi Hititlerde de, dinî temizlik ön plândaydı. Dinî temelli olarak görünse de asıl amaç, temizliğin sağlanmasıydı. Bunun için de birtakım dinî yaptırımlar getirilmişti.

Hititlerde hastalığı doğuran faktörler arasında, insanların yanlış davranışları neticesinde öfkelenen tanrı ve demonlar da yer alır. Hitit düşüncesine göre tabiatüstü güçler hastalıklara yolaçmaktadır. Hititler hastalıklar karşısında hiç bir zaman ilgisiz kalmamışlar, hastalıkların sebebi olarak gördükleri ilâhî öfkeleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Hangi tanrı veya tanrıların neye kızarak hastalık verdiğini tespit edebilmek için fal sorularına başvurmuşlardır. Hititlerdeki tedavi usullerini belirleyen şey, hastalıkların nasıl meydana geldiği hakkındaki düşünceleri olduğundan, Hatti ülkesinde kötü ve ölümcül bir hastalığın uzaklaştırılmasında büyücü (yaşlı) kadınların uyguladığı ve bugün ilim dışı olarak görülen büyülü söz ve hareketlerden oluşan bazı metodlar da kullanılmıştır. Hastalıklarla savaş metodları, o zamanki dünya anlayışlarına bağlı olduğundan, bugüne kıyasla yetersiz kalmaktadır. Ancak kendi dönemiyle kıyaslanacak olursa Hitit tıbbı; Mısır ve Mezopotamya'daki tıbbî faaliyetlerden çok da farklı değildir. Onlardan önemli ölçüde etkilenmiş ve onlardaki tıbbî gelişmeleri takip etmiştir. Meseîâ

Mısır'dan çeşitli konularda uzman hekimler davet edilmiştir. Büyü ile tedavi, bir anlamda psikolojik temelli bir tedavi şeklidir. Ancak Hatti ülkesinde sadece bu tür tedavi metodları değil, ilaçla tedavi de kullanılmıştır. Bitki çeşitliliği bakımından zengin olan Anadolu'da, drog olarak bitkilerden de (önemli ölçüde) faydalanılmıştır.

Eskiçağ tıbbında etiyoloji, diağnoz, prognoz ve terapi (tedavi) unsurları arasında etiyoloji (hastalıklara sebep olan faktör) diağnoz (teşhis)'dan daha önemlidir. Meselâ bir hastanın gözlerindeki rahatsızlık, ortaya çıkan semptomu dayalı olarak "göz kanlanması" ya da "gözün bulutlanması" şeklinde zaten teşhis ediliyordu. Etiyoloji'yi bulmak daha önemli ve zordu. Bunun için omen ile orakel metodlarına başvuruluyordu. Tedavi ise semptomu ortadan kaldıracak olan droglarla yapılan tedavi ve doğrudan etiyoloji'ye etki edecek olan dinî ve mistik tedavi olmak üzere iki yönlü idi. Tedavide kullanılacak ilacın (drog) tespiti için orakellere başvurulabiliyordu. Kısacası eski tıpta tedavi şekli hastalığın sebebine göre değiştiği için, hastalık sebebinin çok önemli olduğu söylenebilir. Meselâ eğer hastalığın sebebi bir tanrının öfkesi ise, tedavi için bu öfkeyi yatıştırmak gerekiyordu. Eğer hastalığın sebebi karabüyü ise, hastanın iyileşmesi için bu büyü'nün tesirinin belli metodlarla ortadan kaldırılması gerekiyordu. Tedavi ancak böyle mümkündü. Eski tıpta prognozun da ayrı bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Hekimin, hastalık seyri hakkında karara varması, hastalık prognozunu teşkil eder. Eski tıpta prognoz, kehanet mahiyetini taşımaktaydı. Bu sebeple prognoz için, hastalığın gelecekteki seyri ile ilgili bütün işaretlere dikkat ediliyordu. Bu işaretlerin ise genelde tanrılar ya da diğer tabiatüstü kuvvetlerin (iyi ya da kötü) niyetlerini gösterdiği düşünülüyordu. Böylece bu işaretlerin ışığı altında tedbirler alınması yoluna gidiliyordu.

Hititlerin dinî ve mistik temellere dayanan tedavi metodlarında hastalık teorisiyle prognoz ve terapi arasında dikkate değer rasyonel bağların mevcut

olduğu söylenebilir. Çünkü hastalığın tedavisi hastalık sebebine bağlıdır. Hititlerde hastalık sebebi tabiatüstü güçler olarak görüldüğünden, tedavinin de sihrî ve dinî temelli olması tabîdir. Hitit tıbbında, rasyonel tıbbın vasıflarından biri olan “gözlem” de mevcuttur. Ritualerde söyledikleri sözler (“köpeğin 9 uzvunu yalayarak iyileştirdiği gibi, ... da iyileşsin” v.b.), Hititlerin tabiatı gözlemlediklerini ortaya koymaktadır. Tıp sahası dikkatli gözlem ve deneyler yapılmasını gerektiren ve yeni bilgi üretilmesine elverişli bir sahadır. Hititlerdeki gözlemin sistemli olduğu söylenemez, ama yine de kazılar neticesinde, “... verildikten sonra, eğer hasta iyileşmezse” ifadesiyle biten ve yeni bir iyileştirme formülü ile işe başlayan tabletlerin ortaya çıkarılmış olması, gözlem ve deneyin yapıldığını gösterir.

Hitit tıbbının kendilerinden etkilendiği Mısır ve Mezopotamya tıplarında da sihir tedavisi ile dinî tıp karışmış bir haldedir. Meselâ Sümer tıbbında ilmî ve rasyonel olduğu kadar; majik, mistik ve irrasyonel elemanların da mevcut olduğu görülmektedir. Eski çağların tedavi usullerinde, sihirden tamamen sıyrılmış tıbbî faaliyetlerin olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca birbirlerine coğrafî olarak yakın oldukları için Mısır, Mezopotamya ve Hitit toplumlarının birbirinden etkilenmiş olmaları ve böylece benzer tedavi metodlarını kullanmaları tabîdir.

Tıbbî problemlere eski devirlerde bulunan çareler, bugün için bize basit ve hatta iptidai gelse de, eğer insanlık o merhalelerden geçmeseydi, tıbbî problemleri günümüz ölçüsünde çözmek mümkün olmayacaktı. Tıbbî gelişmeler, bugünkü seviyesine birdenbire gelmiş değildir. Hastalıkların gerçek sebebini öğrenmek, insanoğlu için uzun zaman almıştır. Kaldı ki eski medeniyetlerde kullanılmış olan pek çok ilaç, tıbbın modern hale gelmesinden sonra, günümüzde bile kullanılmaktadır. Meselâ ekmek ve peynir küfü olarak eski Anadolu ve Yakın Şark'ta çok eski devirlerden beri bilinen ilaç, sonradan Alexander Fleming tarafından Penicillin olarak yeniden

keşfedilmiştir. Eski devirlerde birçok hastalığa karşı ilaç olarak kullanılmış olan turp, soğan ve sarımsak bugün de Anadolu'da halk arasında kullanılmaktadır. Modern tıbbın kullandığı birçok ilacın (Pikrotoxi, Emetin, Serpasil v.b.) eski devirlerde kullanılan ilaçlardan tekâmül ettirilmiş olduğu bilinmektedir. Ayrıca bugünkü tıp ilminin de gelecekteki çalışmalara kıyasla basit kalacağı ortadadır. Unutulmamalıdır ki ilim statik değil, dinamiktir.

Tıbbın "ileri" olduğunu düşündüğümüz ve üstelik eski dönemlere kıyasla kültürler arası iletişim ağının sıkı olduğu bir dönemde yaşadığımız halde, bugün bile dünya ülkeleri arasında tıbbî tedavi ve bakım hizmetlerinin yapısında ve sağlık giderlerinin karşılanmasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Meselâ bu konuda A.B.D. ile Nijerya ya da Türkiye arasında önemli farklar mevcuttur. Günümüzde dünyanın her yerinde tıp bilimi, modern denebilecek bir seviyeye henüz erişememiştir. O halde eski medeniyetlerdeki tıbbî çalışmaları, günümüzün tıp bilgisine göre değerlendirmeye kalkmak hatalı olur. Her tıbbî gelişmeyi, kendi döneminin şartları içinde ele almak gerekmektedir.

Tıp sahasında ilerlemenin başlıca faktörleri arasında insanlardaki hastalık ve rahatsızlık durumlarını ortadan kaldırma ihtiyacı ve araştırmacıların (bu konuda) bilinmeyeni ortaya çıkarma tutkusu yer alır. Bu iki faktör eski çağlarda da günümüzde de tesirini devam ettirmiştir. Hastalıkların asıl sebebinin, organizmaya dıştan tesir eden mikroplar olduğunun anlaşılması, ancak son asırlarda yapılan çalışmaların ürünüdür. Hititler, pislikten her zaman için uzak durmaya çalışmışlardır. Fakat pisliği, bir "ajan patojen kaynağı" olarak görmemişlerdir. Pisliğin, bir "ajan patojen kaynağı" olarak görülmesi, ancak son zamanlarda mümkün olmuştur. Modern anatomi ve tıp sahasında ilk çalışmalar 17. asırdan itibaren başlar. 17. asırda yaşamış olan Leeuwenhoek mikroskopu bulmuş ve (araştırmaları ilk olarak şüpheyle karşılanmışsa da) mikropları, bir hücreli canlıları vb. keşfetmiştir. Modern tıp

sahasındaki çalışmalar 18. ve 19. asırlarda da devam etmiş ve 19. asırda klinik gözlemler yapılmasıyla tıp sahasındaki çalışmalar da ilerlemiştir. Yine bu asırda yaptığı çalışmalarla Pasteur, bulaşıcı hastalıkların sebebinin mikroorganizmalar olduğunu kanıtlamıştır. İnsan vücudunun işleyişi ve organların daha iyi tanınmaya başlanmasıyla birlikte tıp bilgisinin ilerlemesi, klinik çalışmalarda ilmî temelli deney ve gözlemin yapılması, hastalıkların gerçek sebeplerinin mikroplar olduğunun anlaşılması, hastalıkların ilaçla tedavisi ve farmakoljinin gelişmesi ve insanların yoğun olduğu yerlerdeki kötü sağlık şartlarıyla gerçek anlamda mücadele edilmesi (halk sağlığı çalışmalarının önemini anlaşılması) ancak son birkaç asır içinde (diğer bilimlerin elde ettiği sonuçlardan ve teknolojik gelişmelerden tıp sahasında faydalanılmaya başlanmasıyla) gerçekleşmiştir. O halde modern tıp, ancak son bir iki asrın ürünüdür. Mikroskopun bulunuşu 17. asra tarihlenir. Eğer tıp tarihi mikropların tanınmasıyla başlatılacak olsaydı, 17. asırdan önceki hiçbir faaliyet tıbbî olarak kabul edilemezdi. Tıp bilimi her geçen gün büyük bir hızla ilerlemektedir. Tıbbî bilgilerdeki bu ilerleme ve değişikliklerin temeli ise ilk çağlarda atılmıştır.

Hititlerde bugünkü manâda gelişmiş tıbbî tedavi metodları yoktur. Ancak tıbbî faaliyetlerin temelinde bulunan araştırmacı zihniyet mevcuttur. Hitit tıbbî günümüzün tıbbî gelişmeleri karşısında her ne kadar iptidai kalsa da, kendi zamanı içinde değerlendirildiğinde, hastalığı (hangi methodla olursa olsun) ortadan kaldırmayı amaçlayan bir seviyededir. Tıp sahasında kendilerinden daha ileri ülkelerden hekim getirtmeyi ihmal etmeyen ve hastalıklar karşısında lâkayt davranmayan Hititlerde, tıp vardır. Hititler hiçbir zaman kendi dönemlerindeki tıbbî gelişmelerden uzak kalmamışlar, onları her zaman takip etmişler ve bazılarını dışarıdan almakla da yetinmeyip kendi toplum yapılarına uygun hale getirmesini bilmişlerdir. Ancak, eldeki sayıca yetersiz tıbbî belgeye dayanılarak, Hitit tıbbının seviyesi hakkında kesin değerlendirmeler yapmak zordur. Daha kesin yorumların yapılabilmesi için,

eldekinden daha fazla sayıda tabletin okunması gerekmektedir. Oysa Mezopotamya'da, Hititlere göre daha yeni olmakla beraber, izafi olarak, çok sayıda medikal tabletin bulunmuş olması, bu bölgedeki tıp biliminin seviyesi hakkında kesin değerlendirmeler yapılmasına imkân vermektedir. Metinlerde geçen hastalık isimleri Babil ve Assur anatomi terminolojisinin oluşturulmasını sağlamaktadır. Diagnoz ve terapi metinleri vasıtasıyla, Mezopotamya tıbbında hastalıkların teşhisi ve tedavisi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Terapi metinlerinde hastalıklar, çeşitli şekillerde hazırlanan ilaçların yardımıyla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bu metinlerde, tavsiye edilen ilaçların nasıl hazırlanacağı ve kullanılacağı da açıklanmıştır. Omen karakteri taşıyan metinlerde (SA.GIG metinleri) ise hastalık sebeplerinin neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bunlardan hastalık sebeplerinin dinî ve majik bir karakter taşıdığı ve dolayısıyla tedavinin de dinî-majik mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Mezopotamya ile karşılaştırıldığında, Hitit tıbbının gölgede kalması bu belge eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

5. EKLER VE AÇIKLAMALAR

EK 1

A) HİTİTLER KİMDİR?

Hititler (yazılı kaynaklara göre) M.Ö. 19-18. asırlarda Anadolu'da varlıkları bilinen ve M.Ö. 1650'lerden M.Ö. 1200'lere kadar büyük bir devlet olarak Anadolu'da yaşamış olan bir Hint-Avrupalı kavimdir. M.Ö. 1200'de Hitit devleti yıkıldıktan sonra da M.Ö. 600'lere kadar şehir devletleri halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Hititlerin Hint-Avrupa Dil Ailesi'ne ait bir dili konuşan kişiler olduğu ve Anadolu'nun yerli halkından olmayıp, M.Ö. 3000 dolaylarında buraya göç yoluyla Boğazlar ve Trakya üzerinden veya Doğu'da Kafkaslar yoluyla Derbent kapılarından geldikleri genellikle kabul edilir. Anlaşıldığı kadarıyla Hititler Anadolu'ya tek başlarına değil, yine kendileri gibi Hint-Avrupalı kavimlerden olan Luvi ve Palalarla birlikte girmişlerdir. Zamanla bu Hint-Avrupalı kavimler yavaş yavaş Anadolu'nun yerli halkı ile kaynaşmışlar ve Anadolu'da beylikler kurmaya başlamışlardır. İşte bu Hint-Avrupalı beyliklerden birinin beyi olan ve kendini Kuşşara (Alişar?) kralı olarak tanıtan Anitta, M.Ö. 1750'lerde önce Kaneş (Kültepe) ve sonra da Hattuşa'yı (Boğazköy) ele geçirerek topraklarını genişletmiştir. Sonraki Hitit kralları da kendilerini Anitta'nın soyundan gelen kişiler olarak tanıttıkları için, Hititlerin ilk yayılmasının kral Anitta ile başladığı söylenebilir. Hitit tarihinin ilk devirleri hakkında edinilen bilgilere göre, Anitta Pithana'nın oğludur ve onun yerine geçerek Neşa'yı (Kaneş) bir gecede ele geçirmiştir. Eldeki belgelerden, ilk Hitit devletini M.Ö. 1650'de 1. Hattuşili'nin kurduğu ve daha sonra da

Hattuşa'nın bu devletin merkezi yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu devlet M.Ö. 1200'de 2. Şuppiluliuma devrinde iç karışıklıklar ve dış kuvvetlerin etkisiyle yıkılmıştır. Ancak Hitit kültürü birden bire ortadan kalkmamış, M.Ö. 1200-600 tarihleri arasında Geç Hitit Şehir Devletleri vasıtasıyla bir süre daha devam etmiştir. Nihayet Assur'un gittikçe güçlenmesiyle, bu şehir devletleri de, Assurlular tarafından teker teker ortadan kaldırılmıştır. (Hitit tarihi hakkında daha geniş bilgi için bk. Dinçol 1982: 23-53).

B) HİTİT KRALLARI

Ele geçen metinlerden faydalanılarak, Hitit siyasî tarihinin bölümleri hakkında bilgi veren bir kral listesi ortaya çıkarılmıştır. Aşağıda bu liste, kronolojik sırayla verilmiştir.

ESKİ HİTİT DEVLETİ (M.Ö. 1650-1440)

1. Hattuşili (M.Ö. 1650-1620): Hitit devletinin kurucusu ve ilk kralı. (Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'ye yönelik bir yayılma siyaseti izlemiştir).

1. Murşili (M.Ö. 1620-1590): Halep ve Babil üzerine başarılı seferler.

Kargaşa Dönemi (M.Ö. 1590-1525)

Murşili, seferleri sebebiyle saraydan uzun süre ayrı kalınca, Hattuşa'da onu çekemeyenler komplolar hazırlamışlar ve ülkeye geri döndüğünde, onu öldürterek Hitit devletini bir kargaşa dönemi içine itmişlerdir. Bu dönemde başa geçen krallar, devamlı birbirlerini öldürterek tahta sahip olmaya çalışmışlardır. Devlet içinde yaşanan karışıklıklar sebebiyle, dış yayılma siyasetinde başarı sağlanamamıştır. 1.Hantili ile başlayan bu dönem, Telipinu'nun tahta geçişine kadar devam etmiştir.

1. Hantili

1. Zidanta

Ammuna

1. Huzziya

Telipinu (M.Ö. 1525-1500) :Telipinu Fermanı (Ondan önceki iç çekişmelerin, devleti zayıf düşürdüğünü gören Telipinu, tahta geçiş sırasını ve devletin iç işlerini düzenleyen bir ferman yazdırmıştır).

Tahurvaili (M.Ö. 1500-1495)

Alluvamna

2. Hantili

2. Zidanta

2. Huzziya

1. Muvatalli

1. Tuthalya

2. Hattuşili

BÜYÜK İMPARATORLUK DÖNEMİ (M.Ö. 1440-1200)

2. Tuthalya - kraliçe Nikalmati (M.Ö. 1440-1420)

1. Arnuvanda - kraliçe Aşmunikal (M.Ö. 1420-1400)

3. Tuthalya (M.Ö. 1400-1380)

1. Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1345) : Askerî alanda önemli faaliyetler.

2. Arnuvanda (M.Ö. 1345-1343)

2. Murşili (M.Ö. 1343-1310) :Büyük bir tarih yazarı (Babası

1.Şuppiluliuma'nın kahramanlıkları ve askerî faaliyetlerinden ve bu dönemdeki saray entrikalarından bahsettiği metinler, yıllık icraatların yazıldığı Annalleri ve vebanın Anadolu'da çok uzun bir süre hüküm sürdüğünü gösteren Veba Duaları çok meşhurdur).

2. Muvatalli (M.Ö. 1310-1282)

3. Murşili (Urhi-Teşup) (M.Ö. 1282-1275)

3. Hatuşili-kraliçe Puduhepa (M.Ö. 1275-1250) : Kadeş Antlaşması (Mısır ile Hititler arasındaki ilişkiler bundan sonra daha da artmış ve bu iki güçlü devlet çeşitli konularda birbirlerine destek vermişlerdir). Puduhepa iç ve dış siyasette büyük bir söz sahibi olan bir kraliçedir.

4. Tuthalya (M.Ö. 1250-1220)

Kurunta (M.Ö. 1220-1219) : Bronz tablet. (4. Tuthalya ile Tarhuntaşşa kralı Kurunta arasında yapılan antlaşmanın metni, bronz bir tablet üzerine yazılmıştır. Bronz tablete yazılmış olarak ele geçen ilk antlaşma budur).

3. Arnuvanda (M.Ö. 1219-1210)

2. Şuppiluliuma (M.Ö. 1210-1200): İç ve dış karışıklıklar ve sadakatsizlik çok artmıştır. Nihayet Ege'den Anadolu'ya büyük bir göç dalgası halinde gelen Deniz Kavimlerinin istilâlarına dayanamayarak, diğer bazı devletler gibi Hitit devleti de bu dönemde ortadan kalkmıştır.

Görüldüğü gibi devletin yıkılmasında sadece dış faktörlerin değil, pek çok iç faktörün de tesiri olmuştur. Ayrıca bu dönemde Önasya ve Ege dünyasının büyük bir sarsıntı geçirdiği anlaşılmaktadır. Hitit devleti böylece yıkılır. Ancak Hitit kültürü tamamen ortadan kalkmaz. Çünkü Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde (Tabal Bölgesi yani Kayseri, Niğde, Konya civarı, ayrıca Maraş, Hatay, Kuzey Suriye, Malatya, Gaziantep v.b.) kurulan Geç Hitit Şehir Devletlerinde Hitit kültür özellikleri bir süre daha yaşatılmaya çalışılmış, ancak M.Ö. 600'lerde bunlar da Assur egemenliğine girmiştir.

EK 2

HİTİTLER HAKKINDA BİLGİ VEREN BAŞLICA KAYNAKLAR

Hititler hakkında bilgi sahibi olmayı sağlayan kaynakların başında, yapılan kazılar neticesinde, Hititlerin merkezi olan Hattuşa'dan çıkarılan tabletler gelir.

Boğazköy'deki kazılara ilk olarak Hugo Winckler tarafından 1906 yılında başlanmış ve 1907, 1911 ve 1912 yıllarında da devam edilmiştir. Ancak Winckler'in ölümü ve bu arada 1. Dünya Savaşının çıkması sebebiyle, çalışmalara kısa bir müddet için ara verilmiştir. 1931'de Kurt Bittel başkanlığında tekrar başlanan kazılar, 1939'da 2. Dünya Savaşı sebebiyle kesintiye uğramıştır. 1951'de kazı çalışmalarına yeniden başlanmış ve bugüne kadar devam edilmiştir. Bütün bu kazıların neticesinde, Anadolu'da yeni bir devletin varlığı ortaya çıkarılmış ve baş şehri bugünkü Boğazköy olan bu devletin Mısır, Babil ve Assur medeniyetlerine paralel bir gelişme gösterdiği anlaşılmıştır (Edel 1976: 11; Dinçol 1982: 26).

Bu çalışmada faydalanılan kaynakların başında, bu şekilde yürütülen kazıların neticesinde elde edilen Boğazköy arşivi gelmektedir.

EK 3

HİTİTÇE HANGİ DİL AİLESİNE AİT BİR DİLDİR?

Bugüne kadar dünya üzerinde kullanılmış ve halen de kullanılmakta olan 2700'den fazla dil ve 26 dil ailesi⁽⁶³⁾ olduğu tespit edilmiştir. (Hint-Avrupa, Altay, Sâmi-Hami dil aileleri v.b.). Asrımızın başında yapılan çalışmalar neticesinde Hititçenin Hint-Avrupa dil ailesine ait bir dil olduğu anlaşılmıştır. Bilindiği kadarıyla Hititçe, yazılı belge bırakan en eski Hint-Avrupa dilidir.

1902'de Arzava Mektupları⁽⁶⁴⁾ üzerinde yaptığı çalışmalardan sonra Knudtzon, o zamana kadar bilinmeyen bir dille yazılmış olan bu mektupların dilinin Hint-Avrupa dil ailesine ait olduğunu iddia eden ilk kişi olmuştur. Daha sonra ise Hititçeyi çözmek ve bu dilin Hint-Avrupa dil ailesinden olduğunu ispat etmek ilk olarak 1915 yılında Hrozny'e nasip olmuştur (Tekoğlu 1989: 76).

Bugün 'Hititçe' olarak adlandırılan Hitit dili, Hititçe metinlerde 'Neşumnili', yani Neşa (Kaneş) şehrinin dili olarak geçmektedir (Dinçol 1982: 25). Bugün Türkçede Hititler (Etiler) olarak ifade edilen bu kavim, İbranice mukaddes kitapta Hittim olarak geçmektedir. Martin Luther bunu (İncil tercümesinde) Almancaya Hethit olarak tercüme etmiştir. İngilizcede ve günümüz Fransızcasında ise Hititler, Hittites olarak ifade edilmektedir (Ceram 1984: 26).

⁽⁶³⁾ Ortaklaşa eski bir dilden çıktıkları kabul edilen ve aralarında dilbilgisi kaideleri ve kelime hazinesi bakımından benzerlikler bulunan dillerin meydana getirdiği gruba dil ailesi denir (Ceram 1984:184).

⁽⁶⁴⁾ Arzava Mektupları olarak bilinen belgeler, Arzava kralı ile Mısır firavunu 3.Imhotep arasında yazılmış olan iki mektuptur. Orta Mısır'da Tell-el-Amarna'da yapılan kazılarda ele geçen bu mektuplar çivi yazısıyla ve Hititçe olarak yazılmışlardır.

Hint-Avrupa dil ailesine ait olan Hititçe dışında, bu aileye mensup, bugün yaşayan ve ölü pek çok dil mevcuttur. Çok geniş bir aile olan Hint-Avrupa dil ailesi içindeki dilleri, birkaç temel grupta sınıflandırmak mümkündür. Bu gruplar arasında Hint Dilleri Grubu, Avrupa Dilleri Grubu ve Eski Anadolu Dilleri Grubu yer alır. Hint Dilleri Grubunda Hint ve İran dilleri bulunur. Bunlar bugün Kuzey Hindistan'da konuşulan dillerle İran dilleridir. Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kolunda Roman, Cermen ve Slav dilleri yer alır. Roman dilleri denilince Latince, İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Rumence v.b. sayılabilir. Cermen dilleri kolunda Norveç, Danimarka, İsveç, Hollanda dilleri, Almanca, İngilizce v.b. yer alır. Slav dilleri ise Güney Slav Dilleri (Bulgarca, Sırpça-Hırvatça v.b.), Batı Slav Dilleri (Çekçe, Polonya dili v.b.) ve Doğu Slav Dilleri (Rusça v.b.)'nden oluşur. Bugün bütün üyeleri ölmüş olan Eski Anadolu Dilleri Grubu içinde ise Hititçe, Palaca, Luvice gibi eskiden Anadolu'da konuşulan diller yer alır (Ceram 1984: 184-185).

Bütün bunlardan da Hitit dilinin (bugün ölü ve halâ yaşamakta olan) çok sayıda akrabaları olduğu anlaşılmaktadır.

EK 4

Hitit çivi yazılı tabletlerinde sadece Hititçe değil, Sümerce ve Akkadca işaretler de kullanılmıştır. Hitit metinlerinde geçen Akkadca kelimelere Akkadogram, Sümerce kelimelere ise Sümerogram denir. Hitit metinlerindeki Sümerogramlar ideogram ya da ideogram birleşği olarak kullanılabilirdikleri gibi, determinatif görevinde de kullanılmışlardır. Okunmayıp, sadece göze hitabeden, birşeyin hangi canlı ya da eşya sınıfına ait olduğunu, hangi maddeden yapıldığını, ne tür bir coğrafî yer ismi olduğunu belirten işaretlere determinatif denir. Okunmadıkları için, transkripsiyonda normal satıra değil de, satır üstüne yazılırlar. Belirttikleri ismin önünde kullanılanlarına predeterminatif, arkasında kullanılanlarına ise postdeterminatif denir.

Aşağıda, çalışmamızda yer alan determinatiflerin karşılıkları verilmiştir:

d (D) : Tanrı ya da tanrıça isimleri predeterminatifi.

DUG: Kap isimleri predeterminatifi.

É: Ev ve yapı tür veya bölümlerini ifade eden predeterminatif.

GIŠ: Ağaç ve tahta eşya veya alet isimleri predeterminatifi.

KUŠ: Deri eşya isimleri predeterminatifi.

LÚ:Erkek meslek isimleri predeterminatifi.

m, l : Erkek isimleri predeterminatifi.

NA₄: Taş isimleri predeterminatifi.

NINDA: Ekmek ve hamur işi yiyecek isimleri predeterminatifi.

SAL (MÍ, MUNUS): Kadın isimleri ve kadın meslek isimleri predeterminatifi.

TUG: Giysi isimleri predeterminatifi.

Ú: Bitki isimleri predeterminatifi.

URU: Şehir isimleri predeterminatifi.

URUDU: Bakır eşya isimleri predeterminatifi.

UZU: Organ isimleri predeterminatifi.

HI.A (HÁ): Hayvan ve eşya isimlerini çoğul yapan postdeterminatifi.

MEŠ: İnsan ve tanrı isimlerini çoğul yapan postdeterminatif.

SAR: Bitki isimleri postdeterminatifi.

(bk. HZL: 383-384).

EK 5

“Boğazköy Belgelerine Göre Hititler Devrinde Anadolu’da Anatomi ve Tıp” başlığını taşıyan bu çalışmada zaman zaman Hitit, bazen de Hatti ülkesi tabirleri kullanılmıştır. Bilindiği üzere Hitit; Orta Anadolu’ya M.Ö. 19-18. asırlarda gelerek, sonraları Hattuşa (Boğazköy) başkent olmak üzere büyük bir imparatorluk kuran, Hint-Avrupa menşeli halka bugün verilen isimdir. Hatti ise Assurluların Hitit ülkesine verdikleri addır (bk. Sevin 1991: 176).Hititlerin, üzerinde yerleştikleri toprakların eski sahipleri Hattiler olduğu için, bu topraklardan “Hatti ülkesi” olarak da bahsedilebilir.

6. ZUSAMMENFASSUNG

In dieser Forschung, deren Titel "Anatomie und Medizin nach den Keilschrifturkunden aus Boghazköi" ist, versuchte man das Niveau der Medizin in Anatolien zur Zeit der Hethiter festzustellen und verglich es mit der Medizin bei den anderen Völkern Altmesopotamiens und Altägyptens.

Die Hethiter, die in den Jahren 1650-1200 v.Chr. in Anatolien eine grosse Zivilisation aufbauten, waren ein indogermanisches Volk. Es ist bekannt, dass Altägypten und Altmesopotamien die Hethiter im Feld der Medizin sowie in mehreren Bereichen beeinflussten, weil sie geographisch nah waren und weil sie miteinander viel Kontakt hatten. Man glaubte, dass die Gedanken, die den Grund der modernen Wissenschaft bilden, zuerst in der alten griechischen Welt entstanden wären. Man weiss heute, dass die altgriechische (ägäische) Zivilisation, die etwa ab 3000 v.Chr. im ägäischen Meer in den Inseln (besonders in Kreta) geboren wurde, mit denen der altägyptischen, mesopotamischen und hethitischen Völkern in Berührung kam. Wenn man daran denkt, dass die altgriechische Zivilisation von der ägyptischen, mesopotamischen und hethitischen Medizin beeinflusst wurde, vermehrt die Wichtigkeit des medizinischen und anatomischen Wissens im hethitischen Land viel mehr.

Diese Forschung besteht aus zwei Kapiteln. Im ersten Kapitel behandelt man die Anatomie in der Periode der Hethiter in Anatolien; im zweiten Kapitel behandelt man das Niveau der hethitischen Medizin.

Im ersten Kapitel der Forschung wurden die hethitischen Fachausdrücken gesammelt, die die Organe und Systeme im menschlichen Körper betreffen. Für diesen Zweck wurden von den Keilschrifttexten und Textbearbeitungen

Gebrauch gemacht. Danach wurde die anatomische Terminologie in den Keilschrifttexten nach der modernen systematischen Anatomie klassifiziert. Auf diese Weise wurde ein hethitisches anatomisches Lexikon gebildet. Ausserdem wurden die Synonyme der hethitischen Organbezeichnungen im Sumerischen, Akkadischen, Luwischen, Churritischen, Protohattischen, Latein, Griechischen und Osmanischen hinzugefügt. Am Ende wurden die hethitischen Organbezeichnungen auf verschiedenen Diagrammen, die die Körperteile zeigen, markiert.

Im zweiten Kapitel der Forschung wurden die hethitischen Krankheitsbezeichnungen und die Krankheitsbehandlung, die Ärzte und die Geburt behandelt. Die Krankheit, die Gesundheit, der Schmutz und die Sauberkeit kommen an der ersten Reihe unter den allgemeinen hethitischen Termini, die das menschliche Leben beeinflussen. Ausserdem scheint es für die Hethiter vom Belang gewesen zu sein, das Abwasser aus den Siedlungen hinauszuerwerfen und das Trinkwasser zu besorgen. Die behandelten Themen in diesem Kapitel können wie folgt zusammengefasst werden:

1- Die Krankheitsnamen in den hethitischen Tafeln wurden als Organ- und Systemkrankheiten, als epidemische Krankheiten und als Wunden systematiziert.

2- Die benutzten Methoden der Diagnose und Therapie bei den Hethitern wurden nach Texten erörtert.

3- Auch der Status der Ärzte in der hethitischen Gesellschaft wurde hier behandelt. Die Existenz der Ärztinnen wurde nach den Texten festgestellt. Auch die fremden Ärzte, die man aus dem Ausland nach Anatolien einlud, wurden in diesem Kapitel erörtert.

4- Hier wurden verschiedene Aspekte der Geburt behandelt sowie die Hebammen, die Geburtsplätze und die Lebensetappen von der Geburt bis zum Tod nach den Texten erklärt.

Antworten zu den folgenden Fragen wurden gesucht:

1- Welche Faktoren wurden in der hethitischen Gesellschaft als Krankheitserreger bezeichnet?

2- Wie behandelte man die Krankheiten?

3- Wie war die Ausbildung der Ärzte?

Unter den Faktoren, die in der hethitischen Gesellschaft als Krankheitsursachen betrachtet werden, sind der Zorn der Gottheiten, deren Feste oder Opfer man vernachlässigt, die Dämonen, die böse Fähigkeiten haben und die schwarze Magie festgestellt. In der Forschung wurde festgestellt, dass die Hethiter Krankheiten gleichzeitig mit den magisch-religiösen Methoden und mit Drogen (besonders mit Pflanzen) behandelten. Obwohl man über die Ausbildungsweise der Ärzte nicht viel weiß, ist es nach den Keilschrifturkunden aus Boghazköi klar, dass es unter den Ärzten eine Meister-Lehrling Beziehung gibt.

Als Ergebnis der Arbeit ergab es sich ein befriedigendes Niveau der hethitischen Medizin, die keineswegs den Kenntnissen der zeitgenössischen Völker unterlag.

7. BİBLİYOGRAFYA

- AAA ***Annals of Archaeology and Anthropology.***
Liverpool.
- ABoT K.Balkan, ***Ankara Arkeoloji Müzesinde bulunan Boğazköy Tabletleri.*** İstanbul 1948.
- ALKİM,U.B.-H.ALKİM-Ö.BİLGİ
1988 ***İkiztepe I (Birinci ve İkinci Dönem Kazıları - The First and Second Seasons' Excavations (1974-1975)),*** T.T.K.yay., V.Dizi / 39, Ankara.
- ALP,S.
1957 "Zu den Körperteilnamen im hethitischen",
Anatolia II:1-47.
- 1982 "Hititlerin Dinsel Törenlerinde Kullanılan Temizlik Maddesi Tuḫḫueššar Üzerinde Bir İnceleme",
Bellethen XLVI / 182:247-259.
- Anadolu'da Kadın
1993 ***Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın (Anadolu Kadınlarının 9000 Yılı),*** İstanbul.
- Anatolia ***Anatolia./Anadolu. A.Ü.D.T.C.F. Eski Önasya-Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Dergisi.*** Ankara.

- ANET J.B.Pritchard, ***Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament***. Princeton 1950,1955,1969.
- AOAT ***Alter Orient und Altes Testament***. Kevelaer / Neukirchen - Vluyn.
- AOS ***American Oriental Series***. New Haven.
- AR, M.S.
1943 "Etiler'de Bahar Bayramı Törenleri", ***A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*** II / 57:57-63.
- ARISAN, K.
1992 "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum", ***1.Türk Tıp Tarihi Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)***, T.T.K.yay., VII.Dizi / 131:253-259.
- Atti Acc Tosc ***Atti dell' Accademia Toscana die Scienze e Lettere "La Colombaria"***. Firenze.
- BAYAT, A.H.
1989 "Türk Tıp Tarihinde Akupunktur ve Moksa (Dağlama) Tedavisi", ***Tıp Tarihi Araştırmaları (History of Medicine Studies)*** III:56-61.

BAYLAV, N.

1953

Fatih Sultan Mehmed Devrinde (Te'lif, Terceme ve İstinsah edilen) Tıb Eserleri ile İlâçlar, İstanbul.

1968

Eczacılık Tarihi, İstanbul.

BAYTOP, T.

1983

Farmakognozi II, İ.Ü.yay., no.2003, İstanbul.

1984

Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi (Geçmişte ve Bugün), İstanbul.

1985

Türk Eczacılık Tarihi, İ.Ü.yay., no.3358, İstanbul.

1994

Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, T.D.K.yay., no.578, Ankara.

BECKMAN, G.

1978

Hittite Birth Rituals, Malibu.

1983

Hittite Birth Rituals, (StBoT 29), Wiesbaden.

1990

"Medizin bei den Hethitem", ***RIA***:629-631.

Belleten

Belleten. Revue publiée par la Société d'histoire turque. Ankara.

Bo

İstanbul ve Berlin Müzelerindeki Boğazköy tabletleri Envanter no.ları.

BOSSERT, H.Th.

1938

"Eski ve Yeni Çağlarda Akdeniz Havzasında Doğum ve Vasıtalari", çev.U.B.Alkım, **Ankara Halkevi Neşriyatı** 19:1-25.

BoTU

E.Forrer, **Die Boghazköi-Texte im Umschrift** 1,2, Leipzig 1922,1926.

BROTHWELL, D.-E.HIGGS

1969

Science in Archaeology (A Survey of Progress and Research), 2.b., London.

BURDE, C.

1974

Hethitische medizinische Texte, (StBoT 19), Wiesbaden.

CERAM, C.W.

1984

Tanrıların Vatanı Anadolu, çev.E.N.Erendor, 2.b., İstanbul.

CHD

H.G.Güterbock ve H.A.Hoffner, **The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago**. Chicago 1980 v.d. (I-n harfleri yayınlanmıştır.)

CHIERA,E.

1964

Kilden Kitaplar, çev.A.M.Dinçol, İstanbul.

CTH

E.Laroche, **Catalogue des textes hittites**. Paris 1971.

CORNELIUS,F.

1995

"Die Antahschum-Pflanze", **Anadolu Araştırmaları**
II/ 1-2 :175-177.

ÇAVDAR,A.

1992

"Günümüz Türk Halk Hekimliğinde İslam Öncesi
Türk Tıbbının İzleri", **1.Türk Tıp Tarihi Kongresi**
(**Kongreye Sunulan Bildiriler**), T.T.K.yay.,
VII.Dizi / 131:309-313.

DARGA, M.

1984

Eski Anadolu'da Kadın, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi
yay., no.2033, 2.b., İstanbul.

1992

Hitit Sanatı, İstanbul.

DEMİRHAN,A.

1979

"Tıp Tarihi ve Deontologinin Önemi ve Modern
Tıptaki Yeri", **Dirim** 11-12:368-372.

DEVELLİOĞLU,F.

1984

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 6.b.,
Ankara.

DİNÇOL,A.M.

1970

Eski Anadolu Dillerine Giriş, İ.Ü.Edebiyat
Fakültesi yay., no.1583, İstanbul.

1982

"Hititler, Geç Hititler", **Anadolu Uygarlıkları** I:18-
137.

- 1985 "Aşhella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", *Bellefen* XLIV / 193:1-40.
- DİNÇOL,B.
1979 "Hititler'de Fal ve Kehânet", *Arkeoloji ve Sanat* 1-2:6-10.
- 1991 *Hitit Metinlerinde Geçen Baş ve Ayak Kıyafetleri*, İstanbul, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- EDEL,E.
1976 *Ägyptische Ärzte und ägyptische Medizin am hethitischen Königshof*, Köln.
- ERBENGİ,A.
1993 "History and Development of Neurosurgery in Anatolia", *Turkish Neurosurgery* 3:1-5,41-47.
- ERDEMİR,A.D.
1994 *Tıp Tarihi ve Deontoloji Dersleri*, Uludağ Üniversitesi yay., no.2-057, Bursa.
- ERTEM,H.
1987 *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*, T.T.K.yay., VII.Dizi / 65^a, 2.b., Ankara.

- Fs. **Festschrift.**
- FuF **Forschungen und Fortschritte**, Berlin.
- GOETZE (GÖTZE),A.
1930 **Die Pestgebiete des Muršilis**, (KIF 1), Weimar.
- 1938 **The Hittite Ritual of Tunnawi**, (AOS 14), New Haven.
- GÖTZE,A. - H.PEDERSEN
1934 **Muršilis Sprachlähmung**, Kopenhagen.
- HAAS,V. - J.THIEL
1978 **Die Beschwörungsrituale der Allaiturah(h)i und verwandte Texte**, (AOAT 31), Neukirchen - Vluyn.
- HAB F.Sommer ve A.Falkenstein, **Die hethitisch-akkadische Bilingue des Hattušili I (Labarna II)**, München 1938.
- HDW J.Tischler, **Hethitisch-Deutsches Wörterverzeichnis**, Innsbruck 1982.
- HED J.Puhvel, **Hittite Etymological Dictionary**, Berlin 1984 v.d.
- HEG J.Tischler, **Hethitisches Etymologisches Glossar**, Innsbruck 1977 v.d.

- Hethitica ***Hethitica. Travaux édités par Guy Jucquois (Travaux de la faculté de philosophie et lettres de l'université catholique de Louvain. Section de philologie et histoire orientale).***
Louvain 1972 v.d.
- HG J.Friedrich, ***Die Hethitischen Gesetze.*** Leiden 1971.
- HIRÇIN,S.
1989 ***Zuwi Rituali (CTH 412),*** Istanbul,
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- HOFFNER,H.A.
1967 ***An English-Hittite Glossary,*** (RHA 25), Paris.
- HUTTER,M.
1988 ***Behexung, Entsühnung und Heilung,***
Göttingen.
- HW J.Friedrich, ***Hethitisches Wörterbuch,***
Heidelberg 1952.
- HW² J.Friedrich ve A.Kammenhuber, ***Hethitisches Wörterbuch,*** 2.b., Heidelberg 1975 v.d.
- HZL Ch.Rüster ve E.Neu, ***Hethitisches Zeichenlexikon,*** (StBoT Beiheft 2), Wiesbaden 1989.

- IBoT ***İstanbul Arkeoloji Müzelerinde bulunan Boğazköy Tabletlerinden seçme metinler I-IV***, İstanbul 1944,194,1954, 198
- IMPARATI,F.
1992 ***Hitit Yasaları***, çev.E.Özbayoğlu, Ankara.
- İNAN,A.
1992 ***Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti***, T.T.K.yay., XIII.Dizi / 6^b, 3.b., Ankara.
- JANSSENS,P.A.
1970 ***Palaeopathology (Diseases and Injuries of Prehistoric Man)***, London.
- JCS ***Journal of Cuneiform Studies***. New Haven.
- JNES ***Journal of Near Eastern Studies***. Chicago.
- KABAAĞAÇ,S. - E.ALOVA
1995 ***Latince-Türkçe Sözlük***, İstanbul.
- KBo ***Keilschrifttexte aus Boghazköi***. Leipzig - Berlin 1916 v.d. 1-33 (devam ediyor.)
- KELLERMAN,G.
1987 "KUB XVII 8 IV:Un Mythe Du Feu", ***Hethitica*** VIII:215-235.
- KIF F.Sommer ve H.Ehelolf, ***Kleinasiatische Forschungen I***, Weimar (1927) 1930.

KOCATÜRK,U.

1991

Açıklamalı Tıp Terimleri Sözlüğü, 5.b., Ankara.

KÖKNEL,Ö.-K.ÖZUĞURLU-G.A.BAHADIR

1989

Davranış Bilimleri (Ruh Bilim), İ.Ü.Tıp Fakültesi yay., no.174, İstanbul.

KRAMER,S.N.

1990

Tarih Sümer'de Başlar, çev.M.İ.Çiğ, T.T.K.yay., X.Dizi / 11, Ankara.

KRUG,A.

1993

Heilkunst und Heilkult (Medizin in der Antike), München.

KUB

Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 v.d. 1-60 (devam etmiyor.)

Kumarbi

H.G.Güterbock, **Kumarbi. Mythen vom churritischen Kronos**. Zürich 1946.

LAROUSSE

Larousse II, Paris 1966.

LEVEY,M.

1959

Chemistry and Chemical Technology in Ancient Mezopotamia, Amsterdam-London-New York-Princeton.

Lg.

Language. Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore.

- MALLORY, J.P.
1991 *In Search of the Indo-Europeans*, London.
- MVAeG *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Aegyptischen Gesellschaft*. Leipzig.
- NAUMANN, R.
1991 *Eski Anadolu Mimarlığı*, çev. B. Madra, T.T.K. yay., IV. Dizi / 9^b, 3. b., Ankara.
- NASUHOĞLU, İ.
1975 "Mısır Tababeti ve İm-Hotep", *Dirim* 11:521-525.
- NEVE, P.
1993 *Hattuša-Stadt der Götter und Tempel (Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter)*, Mainz am Rhein.
- Orientalia *Orientalia. Commentarii de rebus Assyro-Babylonicis etc.* Roma.
- OTTEN, H.
1981 *Die Apologie Hattusilis III*, (StBoT 24), Wiesbaden.
- OTTEN, H.-Ch. RÜSTER
1993 "‘Ärztin’ im Hethitischen Schrifttum", *Fs. Nimet Özgüç*:539-541.

ÖZGÜÇ,T.-N.ÖZGÜÇ

1953

Kültepe Kazısı Raporu 1949 (Ausgrabungen in Kültepe - Bericht über die im Auftrage der Türkischen Historischen Gesellschaft, 1949 Durchgeführten Ausgrabungen), T.T.K.yay., V.Dizi / 12, Ankara.

ÖZGÜÇ,T.

1982

Maşat Höyük II (Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi - A Hittite Center Northeast of Boğazköy), T.T.K.yay., V.Dizi / 38^a, Ankara.

1988

İnandıktepe (Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi - An Important Cult Center in the Old Hittite Period), T.T.K.yay., V.Dizi / 43, Ankara.

ÖZÖN,M.N.

1979

Osmanlıca-Türkçe Sözlük, 6.b., istanbul.

PIERI,F.G.

1982

"L'edificio 'Sinapsi' Nei Rituali Ittiti", ***Atti Acc Tosc*** 47:3-37.

RA

Revue d'Assyriologie et d'Archéologie orientale. Paris.

RHA

Revue Hittite et Asianique. Paris.

RIEMSCHNEIDER, K.K.

1970

***Babylonische Geburtsomina in hethitischer
Übersetzung***, (StBoT 9), Wiesbaden.

RIA

***Reallexikon der Assyriologie und
Vorderasiatischen Archäologie***. Berlin.

RÜSTER, Ch. - E. NEU

1991

***Deutsch-Sumerographisches
Wörterverzeichnis (Materialien zum
Hethitischen Zeichenlexikon)***, (StBoT 35),
Wiesbaden.

SAYILI, A.

1982

***Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda
Matematik, Astronomi ve Tıp***, 2.b., T.T.K.yay.,
VII.Dizi / 52^a, Ankara.

SEVİN, V.

1991

Yeni Assur Sanatı I (Mimarlık), T.T.K.yay.,
VI.Dizi / 38, Ankara.

SMEA

Studi Micenei ed Egeo-Anatolici. Rom.

SOBOTTA

Sobotta (İnsan Anatomisi Atlası) I-II,
çev.K.Arıncı, 3.b., Münih 1990.

SOMMER,F. - H.EHELOLF

1924

Das hethitische Ritual des Papanikri von Komana (KBo V 1 = Bo 2001), Leipzig.

STARKE,F.

1990

Untersuchungen zur Stammbildung des Keilschrift-Luwischen Nomens, (StBoT 31), Wiesbaden.

StBoT

Studien zu den Boğazköy-Texten. Wiesbaden
1965 v.d.

STOL,M.

1993

Epilepsy in Babylonia, Groningen.

SÜEL,A.

1985

Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni, A.Ü.D.T.C.F.yay., no.350, Ankara.

1990

"Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", **X.Türk tarih Kongresi Bildiri Özetleri (22-26 Eylül 1986):**515-522.

1992

"Hitit Kaynaklarında Direktif (=Enstrüksiyon) Metinleri", **Erdem**⁶¹/16: 265-271.

TEKOĞLU,R.

1989

"Milattan Önceki Dönemlerde Anadolu Dillerine Toplu Bir Bakış" **Alkım Konferansları** I:73-88.

TOSUN,M. - K.YALVAÇ

1989

Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı, 2.b., T.T.K.yay., VII.Dizi / 67¹, Ankara.

ÜNAL,A.

1980a

"Hitit Tıbbının Ana Hatları", ***Bellekten*** 175:475-495.

1980b

"Hititlerde Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", ***Anatolia*** XIX:165-174.

1980c

Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (KUB XXI 70 = Bo 2011), A.Ü.D.T.C.F.yay.,no.343, Ankara.

1988

"The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions According to the Cuneiform Texts from Boğazköy-Hattuša", ***Essays on Anatolian Studies in the Second Millennium B.C.***III:52-85.

1990

"Hititler Devri Anadolu'sunda Temizlikle İlgili Araştırmalar:Çivi Yazılı Metinler ve Arkeolojik Verilere Göre Kentlerde Halk Sağlığı ve Temizlikle İlgili Yapılar", ***Uluslararası 1.Hititoloji Kongresi Bildirileri (19-21 Temmuz 1990)***:186-207.

- 1993 "Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu'sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler", **1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**:11-31.
- WELLS,C.
1964 **Bones, Bodies and Disease**, London.
- WILHELM,G.
1994 **Medizinische Omina aus Hattuša in akkadischer Sprache**, (StBoT 36), Wiesbaden.
- ZACCAGNINI,C.
1983 "Patterns of Mobility Among Ancient Near Eastern Craftsman", **JNES** 42, no.4:245-264.
- ZEREN,Z.
1959 **Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri**, İ.Ü.Tıp Fakültesi yay.,Rektörlük no.838, Fakülte no.36, 2.b., İstanbul.
- 1971 **Sistemik İnsan Anatomisi**, İstanbul.